

KAM SPĚJE UNIVERZITNÍ VZDĚLÁNÍ V OBORU INFORMAČNÍ STUDIA A KNIHOVNICTVÍ

*Jiří Cejpek, Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy*

Počty studentů rostou

Počty studentů zapsaných na akreditovaném studijním oboru 7201 Informační studia a knihovnictví na třech českých univerzitách v Praze, Brně a Opavě lze v současné době odhadnout na 900. Zájem o tento obor je pro nás, kteří jsme s ním spjati, potěšitelný, leč vzniká problém: ten, kdo dnes zvládne teorii a praxi informačně komunikačních procesů, na vysoké uživatelské úrovni se naučí používat současné informační technologie, osvojí si vysokou jazykovou kulturu včetně znalosti dvou cizích jazyků a k tomu projeví jistou průbojnost, komunikativnost a potřebnou dávku zdravého sebevědomí, má náš a ve stále větší míře i evropský a další zahraniční pracovní trh otevřený. Důsledek je ovšem pro knihovny méně příznivý – jen malé procento absolventů nastupuje do knihoven, které stále ještě potřebují příliv mladých a dobře připravených odborníků.

Změny ve společnosti a ve vzdělání

Chceme-li se dobrat alespoň částečné a podmíněné odpovědi na otázku vyslovenou v názvu tohoto příspěvku, musíme vzít v úvahu základní společenské změny a jejich důsledky, mj. také trendy ve školním a mimoškolním vzdělání a v sebevzdělání. Mé odpovědi nebudou mít povahu nesporných pravd, půjde spíše o úvahy a hledání, z něhož by mohly vzejít další podněty a otázky.

Změny, jimiž prochází naše společnost, jsou obrovské. Jsou všeobecně známy, jen ty nejdůležitější je třeba alespoň heslovitě připomenout. Je to především globalizace a s ní spojené globální problémy, z nichž za nejzávažnější považuji konflikt „člověk-příroda“ a pak další „smrtné hříchy“ tak, jak je např. už dávno před vznikem Římského klubu (1968) formuloval ve své stejnojmenné knize Konrád Lorenz.¹⁾⁾ Naše společnost se zrychlujícím tempem mění pod vlivem vrůstání informačních technologií do jejího organizmu, pokračuje informatizace společnosti. Tyto a další změny proměňují náš životní styl, naše chování, morálku, postoje, světonázorové a náboženské názory atd. Přizpůsobuje se jim i vzdělání.

Všeobecně se dnes uznává, že rozvoj vzdělání a růst vzdělanosti jsou nezbytnou podmínkou k dosažení vyšší kvality života. Nejde ovšem o vzdělání a sebevzdělání jakékoliv, ale o jistým způsobem orientované. Vzdělání, které není zaměřené na zmírnění či odstranění podstatných rozporů a řešení nejpálčivějších globálních problémů, není schopno čelit hrozícím katastrofám, v něž mohou tyto rozpory a problémy přerůst.

Výzva UNESCO „Vzdělávání pro 21.století“ z roku 1996²⁾ zahrnuje samozřejmě i vysokoškolské vzdělání. Navíc je třeba poukázat na některé evropské deklarace, např. na boloňskou výzvu Magna Charta Universitatum z r.1988 zdůrazňující nezávislost a autonomii univerzit. Vyzývá, aby se univerzitní vzdělání stále přizpůsobovalo měnícím se potřebám, společenským požadavkům a výsledkům vědeckého poznání. Sorbonnská deklarace z r.1998 pak apeluje na evropské univerzity, aby sehrály ústřední roli v evropské kultuře a aby vytvořily v evropském prostoru vysokoškolského vzdělání podmínky pro mobilitu a využití tvůrčího potenciálu občanů na tomto kontinentu.

Dánská Královská škola pro knihovní a informační vědy v Kodani (škola má statut univerzity) projektem „LIS Education in Europe: Joint Development and Bologna Perspectives“ s pomocí grantu Socrates a ve spolupráci s organizací EUCLID (The European Association for Library and Information Education and Research) usiluje o jisté sjednocení učebních programů v oboru LIS (Library and Information Science). Projekt se týká na 200 vysokoškolských institucí a jejich útvarů, které provozují výuku v oboru LIS nebo v oborech příbuzných jako jsou archivní studia, řízení znalostí (knowledge management), informační technologie, medializace kultury apod.

Důsledky změn ve společenské zprostředkovatelské funkci

Abychom plně porozuměli změnám a současným trendům v oboru LIS (u nás v akreditovaném studijním oboru 7201 Informační studia a knihovnictví), musíme vyjít od tzv. **společenské zprostředkovatelské funkce**. Lze ji definovat jako **shromažďování, zpracování a uložení lidmi vytvořených znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků (potenciálních informací) do organizované sbírky dokumentů a dnes také elektronických zdrojů (elektronických dokumentů) tak, aby mohly být rychle a spolehlivě zpětně nalezeny**. Povolání těch, kteří dnes v praxi zabezpečují zprostředkovatelskou funkci, je dnes stále diverzifikovanější (viz dále). Proto tam, kde to bude vhodné, použiji jako střešní název pro tato povolání pracovní označení **zprostředkovatelé**. Tato společenská zprostředkovatelská funkce má svůj počátek v době, kdy vznikly první organizované sbírky zaznamenaného poznání.

Do vynálezu písma, k němuž došlo přibližně někdy před 5000-6000 lety, člověk ukládal své zkušenosti, znalosti, prožitky a příběhy, které si lidé vždycky navzájem s oblibou vyprávěli, do své paměti. Tak si již tehdy vytvářeli, ovšem ve své nedokonalé paměti, svůj jedinečný a nezaměnitelný, leč velmi proměnný a nestálý osobnostní fond. Ten pak ovlivňoval jejich chování, konání, rozhodování apod.

Teprve když se začalo psát na přenosné předměty, které se mohly k sobě vzájemně přiřazovat, a když se k takto vzniklé sbírce dokumentů vytvořila přístupová cesta v podobě katalogu, bylo možno učinit z nich organizovaný fond typu archivu či knihovny.

Vytváření prvních starověkých sbírek, k němuž došlo pravděpodobně přibližně až po více než 2000 letech po vynálezu prvního písma, bylo zřejmě vedeno mimo jiné z touhy po nesmrtelnosti, po překonání krátkého období jediného lidského života. Se zánikem individuálního života mizí nedokonalá lidská paměť jedince, jeho jedinečný osobnostní fond, který se zformoval v průběhu jeho života. Písmo spolu s reprodukováním obrazem a zaznamenaným zvukem má opravdu jedinečnou schopnost zachytit a uchovat po dobu výrazně delší, než je průměrný lidský věk, lidské znalosti, zkušenosti, příběhy a prožitky. Tak, jak se pak společnost vyvíjela směrem ke dnešní tzv. vyspělé společnosti, rostly i potřeby vzdělání, které vyžadovaly **recyklaci znalostí**, jež si člověk ve svém dosavadním vývoji osvojil. Dnes každá nová generace potřebuje z důvodů zachování kontinuity vývoje společnosti toto znakově zaznamenané poznání, aby k němu mohla přiřazovat další své znalosti, zkušenosti a další příběhy v podobě nových textových, obrazových či zvukových dokumentů a také moderních elektronických zdrojů. Takto vznikla a postupně se ve společnosti vyvíjela jedna z jejích funkcí, obdobná např. starším funkcím péče o půdu, o vodu a o zajištění dalších materiálních i duševních potřeb nezbytných k životu.

Od vzniku první knihovny představuje zprostředkovatelská funkce společenskou konstantu, která nabývá na síle a významu všude tam, kde společnost prožívá civilizační rozvoj daný zejména pokrokem ve vědě a umění a také zdokonalováním technických prostředků a technologií. Až do poloviny 20. století byla síla uplatňování této společenské funkce podmiňována celkovou kulturní úrovní, vzdělaností a celkovou civilizační vyspělostí dané společnosti.

Značné posílení společenské zprostředkovatelské funkce přinesl proces přeměny obrázkového písma na písmo hláskové (abecední), nazývaný **fonetizací**. Druhé neobyčejně významné posílení této společenské funkce přinesl **vynález knihtisku**. Velmi výrazně však byla tato funkce posílena **vynálezem počítače** a vznikem a následným prudkým rozvojem **informačních technologií**.

2. Změny požadavků na kvalifikaci zprostředkovatelů

Ke změnám požadavků na kvalifikaci zprostředkovatelů dochází ve společnosti jednak pod vlivem zásadních změn v orientaci společnosti (např. na demokratizaci, na strategii trvale udržitelného života, na informatizaci, na spotřebitelství, na boj proti terorizmu atd.) a v důsledku rychlého rozvoje informačních technologií. Zvláště výraznou změnou je **postupující přeměna tradičních nedigitálních dokumentů na dokumenty digitální dnes převážně nazývané elektronické zdroje s výrazně odlišnými vlastnostmi.**

Je třeba zásadně rozlišit plnění zprostředkovatelské funkce

- 1) týkající se odborných informací ve vědě, technice, vzdělání, ve výrobě, politice, podnikání atd. a
- 2) týkající se informačních potřeb všech věkových a profesních kategorií široké veřejnosti.

V první skupině dochází k výrazným změnám ve skladbě a vnitřním provozu institucí zajišťujících zprostředkovatelskou funkci. Plnění částí zprostředkovatelské funkce se stále více přesunuje do institucí, které se zabývají přípravnými fázemi informačně komunikačních procesů, např. do databázových center, v nichž se vytvářejí průběžně aktualizované a zpravidla oborově specializované báze dat. Přitom databázová centra postupně přecházejí od poskytování sekundárních informací (bibliografických záznamů, rešerší apod.) k poskytování přímých informací. Jsou jimi např. úplné texty dokumentů a elektronických zdrojů, faktografické údaje v určitém smysluplném seskupení (např. v časových řadách, v tabulkách apod.) a stále častěji také i přímé logické odpovědi na dotazy uživatelů z tzv. znalostních (expertních) informačních systémů. Zcela novým jevem, který ovšem výrazně působí i ve druhé skupině, jsou rozsáhlé a rychle rostoucí sítě počítačových sítí jako je např. internet, spojený s tvorbou vyhledávacích programů jako je např. Google apod. Tvoří se ovšem i další nové produkty založené na podobném principu, na jakém je konstruován internet. Příkladem takového produktu je otevřená kolaborativní encyklopedie Wikipedia (www.wikipedia.org). Takovými produkty je pak možno nejen rozšiřovat a obohacovat stávající fondy vědeckých a odborných knihoven, informačních středisek a obdobných informačních institucí, ale také tyto produkty vyvolávat ze síťově propojených počítačů na jednotlivých pracovištích podniků, firem či nejrůznějších institucí nebo také v domácnostech.

V České republice se v současné době ocitáme na prahu tzv. 3. fáze automatizace knihoven, kdy se část fondů knihoven především této první skupiny digitalizuje a jejich služby buď kompletně nebo zčásti převádějí na počítač. Tak se z původních „analogových“ knihoven s fondy a katalogy převážně papírovými postupně stávají knihovny digitální.

Digitální knihovnu lze charakterizovat jako systematicky organizovaný a spravovaný soubor převážně elektronických zdrojů, tj. digitálních dokumentů či dokumentů do digitální podoby převedených, s odpovídajícími elektronickými službami. Digitální knihovna zpřístupňuje nejen tyto zdroje na základě jejich akvizice, pořádání, uchování, vyhledávání a distribuce, ale i poskytuje i obdobné zdroje z jiných souborů umístěných v globálním prostoru konkrétní populaci uživatelů prostřednictvím počítačových sítí v režimu online.

Digitální knihovny, nazývané také nesprávně knihovnami virtuálními, se připravovaly v technicky pokročilých zemích od 60.let. K jejich první realizaci došlo však až na počátku let devadesátých. K prvnímu pokusu o vytvoření digitální knihovny došlo v České republice až ve druhé polovině 90.let vybudováním INVIK-STK (tzv.virtuální knihovny Státní technické knihovny v Praze).

Pokud tedy jde o první skupinu uspokojování informačních potřeb prostřednictvím vědeckých a odborných knihoven a informačních středisek, lze konstatovat, že v nich sílí tendence automatizovat (informatizovat) většinu úkonů, které automatizovat lze, a to včetně digitalizace fondů. V důsledku toho ovšem dochází také k tomu, že tyto instituce stále častěji zanikají jakožto instituce. Knihovna, jejíž fondy jsou v úplnosti digitalizovány, přestává být knihovnou a stává se databází, jejíž vlastnosti se od tradičního knihovního fondu podstatně liší.

K poněkud jinému pohybu dochází **ve druhé skupině**. Jde o **veřejně přístupné knihovny**, které český knihovní zákon z r. 2001 označuje jako **knihovny poskytující veřejné knihovnické a informační služby**. Jde o různé druhy knihovny, které jsou schopny takovéto služby široké veřejnosti v podstatě bez omezení poskytovat. Tyto knihovny mají veřejnoprávní charakter, srovnatelný např. s veřejnoprávním charakterem Českého rozhlasu.

Také tyto knihovny se zejména v důsledku masivního zavádění informačních technologií výrazně mění. I ony obohacují své knihovní fondy o specializované externí báze dat, především však o internet. Podstatně pomáhají však v nich postupuje digitalizace knihovních fondů.

Ve veřejně přístupných knihovnách se ovšem posilují některé dosavadní funkce a objevují se některé nové.

1. Roste význam veřejně přístupných knihoven jako míst setkávání uživatelů s tvůrci v oblasti literatury, hudby, vědy apod. i vzájemného setkávání uživatelů a čtenářů. V tomto směru jde o jisté vyrovnávání izolovanosti, do níž jedince zahání stále častější používání počítačů, masmédií všeho druhu a další techniky, rostoucí převaha ne-

- přímé sociální komunikace nad základní a nenahraditelnou přímou sociální komunikací.
2. V míře, v jaké demokratické společnosti směřují ke společnosti znalostní, učící se (knowledge society, learning society), poroste úloha veřejně přístupných knihoven jako středisek vzdělání, a to zejména vzdělání mimoškolského a také sebevzdělání. Tyto knihovny mají reálnou šanci stát se vedle škol centry celoživotního vzdělání.
  3. V důsledku posilování komunální politiky za účelem zvýšení kvality života v obcích, a to i jako jisté protiváhy k silícím globalizačním tendencím, posiluje se vrůstání veřejně přístupných knihoven do života obcí a regionů, v nichž působí. Tato tendence se projevuje zejména posilováním informační funkce těchto knihoven týkající se všech podstatných stránek života v obcích či regionech (ekonomických problémů, národnostních a rasových problémů, kulturního dění, historického vědomí, slavných rodáků, turistického ruchu, účasti knihoven v obdobích ohrožení živelnými či lidmi způsobenými kalamitami atd.). Zatím nejsou všechny tyto funkce z různých důvodů soustředěny v těchto veřejně přístupných knihovnách. V mnoha městech např. existují samostatná turistická informační střediska, úřady si budují vlastní informační střediska. Avšak do budoucna se jeví soustředění těchto funkcí do veřejně přístupných knihoven jako nejvýhodnější vzhledem k tomu, že specializovaná informační činnost těchto knihoven je podporována rostoucími vlastními knihovními fondy, které jsou obohacovány fondy externími včetně internetu.
  4. Výrazně zejména u těchto veřejně přístupných knihoven roste jejich pedagogická role.

Ta se uplatňuje např. tehdy, je-li potřeba uživatele naučit pracovat s automatizovaným veřejně přístupným katalogem (OPAC), s internetem a různými specializovanými databázemi apod.

5. Současné problémy knihovnicko-informačního vzdělání

V současné době se v knihovnicko-informačním vzdělání projevují, a to nejen u nás, ale i jinde ve světě, tyto stěžejní problémy:

1. Vztah mezi zvládnutím metodiky a technologií při zprostředkování dokumentů a elektronických zdrojů z organizovaných sbírek (knihovních a bibliografických fondů, bází dat apod.) na jedné straně a znalostí obsahu těchto dokumentů a elektronických zdrojů. Z hlediska zprostředkovatele (knihovníka, informačního specialisty, informačního manažera, informačního poradce apod.) je stále naléhavější otázka, do jaké míry může být tento zprostředkovatel účinným rádcem, konzultantem a partnerem uživatele při vyhledávání znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhů a pro-

žitků, či do jaké míry zůstává pouhým technologem a metodikem. Tento problém sice doprovází knihovny od jejich vzniku, avšak novou tvář nabývá v důsledku rostoucího množství jak tradičních dokumentů, tak i elektronických zdrojů a také v důsledku prudkého rozvoje informačních technologií, které člověka vyřazují z řady jeho dosavadních činností. Základní úkony při vytváření a provozování informačního systému (akvizice, zpracování a uchovávání fondu, vyhledávání a distribuce znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností příběhů a prožitků) probíhají pomocí příslušných počítačových programů a informačních technologií stále častěji automaticky, bez zásahu člověka. Avšak některé úseky těchto činností dosud na počítače převést nelze, např. akviziční politiku, selekční strategii při vyhledávání informací atd.

S tímto prvním problémem souvisí stále výraznější tendence **decentralizace („deinstitalizace“)** **zprostředkovatelské funkce**, která se projevuje v tom, že její plnění přechází ve stále větší míře z informačních institucí (z knihoven, z informačních středisek apod.) přímo na pracoviště nějaké instituce, která není informační (např. výrobního podniku, úřadu apod.), nebo do domácností vybavených síťově propojenými počítači. K takovéto decentralizaci zvláště výrazně přispěl vznik a rychlý rozvoj internetu a intranetu.

3. Přitom neobyčejně rychle přibývá jak tradičních dokumentů, tak i elektronických zdrojů. Přes jejich rostoucí dostupnost prostřednictvím výpočetní a telekomunikační techniky, informačních technologií a stále důmyslnějších vyhledávacích prostředků je pro uživatele stále obtížnější orientovat se v tomto rostoucím moři potenciálních informací. Proto se **poradenská funkce knihovníků a informačních pracovníků** dostává stále více do popředí. Lze vyslovit hypotézu, že vzhledem k postupující decentralizaci zprostředkovatelské funkce by mohly vzniknout ve společnosti s tržním hospodářstvím mimo informační instituce jako jsou knihovny, informační střediska apod. zvláštní informační poradny, jakási obdoba pedagogických, advokátních a podobných poraden, s placenými službami, v nichž budou pracovat informační specialisté zaměřeni na tento druh poradenství.

6. Hlavní požadavky na knihovnicko-informační vzdělání

Aktuální vývoj společenské zprostředkovatelské funkce a nutnost řešit stěžejní problémy knihovnicko-informačního vzdělání kladou na toto vzdělání následující hlavní požadavky.

- 1) Základním požadavkem vzdělání v oboru Informační studia a knihovnictví je naučit studenty myslet v tomto oboru, a to v širokých souvislostech včetně filozofických. Jedině tak bude ab-

solvent tohoto studia připraven na proměny oboru v budoucnu. To vyžaduje v roli učitelů silné a zkušené osobnosti, omezení paměťového učení na nezbytné minimum, důraz na diskusní vyučování a značnou názorovou toleranci,

- 2) Knihovnicko-informační vzdělání by mělo být zásadně vysokoškolské (bakalářské, magisterské, doktorské) a mělo by být široce pojaté tak, aby byla zajištěna dostatečná mobilita absolventů. Zároveň by však studentům měla být dána možnost dostatečná vnitřní diferenciace a specializace podle jejich dispozic, zájmů a volby. Tato zásada vysokoškolského vzdělání ovšem nevylučuje různé doplňkové formy v podobě kurzů, doškolování apod.
- 3) Jako řada jiných povolání vyžadují i knihovnicko-informační profese celoživotní vzdělání, k němuž je odborné vzdělání pouze můstkem, na němž si student musí osvojit mj. schopnost dalšího vzdělávání.
- 4) Zásadní vnitřní diferenciace knihovnicko-informačního vzdělání by měla být vyvozována z odlišných požadavků na knihovníky knihoven poskytujících veřejné knihovnické a informační služby od kvalifikačních požadavků na specializovaná pracoviště s vysokou mírou informatizace.
- 5) U zaměření na knihovny poskytující veřejné knihovnické a informační služby se u jejich pracovníků klade zvláštní důraz na komunikativnost a schopnost knihovnu všestranně začlenit do příslušných komunálních, regionálních a nadregionálních celků.
- 6) V přípravě specializovaných informačních pracovníků je pak nutno klást důraz na jejich schopnost osvojit si základy oborů (jejich strukturu, terminologii, specifika), v nichž budou vykonávat informační činnost včetně práce konzultační a pedagogické. Pro jejich přípravu je nejvhodnější tzv. navazující magisterské studium po absolvování minimálně bakalářského stupně vysokoškolského oboru, v němž hodlají působit jako informační specialisté, manažeri či poradci.
- 7) Široce pojaté knihovnicko-informační vzdělání vyžaduje, aby bylo informační vědou zakotveno ve filozofii, tj. ve filozofickém myšlení orientovaném na stěžejní problémy současné společnosti, především na konflikt „člověk – příroda“, a dále na sociologii a psychologii.
- 8) Teoretickým základem knihovnicko-informačního vzdělání by se měla stát informační věda (information science) akreditovaná v České republice v r.1996 pro doktorské studium Ústavu infor-

mačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

- 9) Základní odbornou složkou knihovnicko-informačního vzdělání je osvojení si základních procesů informačního systému a všech aspektů tohoto procesu, např. právních, ekonomických, etických atd., konkrétně např. právních aspektů akvizice, etických aspektů vyhledávání informací z internetu atd.
- 10) Další nezbytnou složkou knihovnicko-informačního vzdělání vysoká úroveň jazykové kultury, k níž patří jak nadstandardní zvládnutí mateřského jazyka slovem i písmem, tak také osvojení si nejméně dvou cizích jazyků.
- 11) Knihovnicko-informační povolání také vyžaduje perfektní zvládnutí informačních technologií potřebných k výkonu této profese.

Závěr

Univerzitní obor 7201 pracovně nazývaný Informační studia a knihovnictví prodělává, a to nejen v důsledku rozvoje informačních technologií, velké změny. Každoročně rostoucí počty uchazečů a přijatých studentů na tento obor svědčí o jeho rostoucí popularitě, společenské potřebě a prestiži. Je žádoucí, aby se jeho usměrňujícími činiteli staly koncepce UNESCO „Vzdělávání pro 21.století“ a proklamace evropských univerzit týkající se dalšího vývoje vysokoškolského vzdělání v evropských demokratických zemích. Patří sem i úsilí EUCLID o jisté sjednocení kurikul na asi 200 evropských pracovištích tohoto oboru a tím i o zvýšení mobility studentů oboru v rámci Evropy apod. Rozhodující pro kvalitu tohoto studia je však hodnota koncepce studijních programů každého takového pracoviště a jeho uvádění do života kvalitními učiteli.

Literatura

1) LORENZ, Konrad. *8 smrtelných hříchů*. 1.vyd. Praha: Panorama, 1990. 99 s. ISBN 80-7038-212-0.

2) *Učení je skryté bohatství. Zpráva mezinárodní komise UNESCO „Vzdělávání pro 21.století“*. Předmluvu k českému vydání napsal Jiří Kotásek. 1.vyd. Praha: Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje školství, Středisko vzdělávací politiky, 1997.125 s.

Anotace

Uvádějí se současné a budoucí očekávané změny ve společnosti, zejména ve vzdělání, speciálně pak ve studijním oboru 7201 Informační studia a knihovnictví (Library and Information Science - LIS). Při propracovávání koncepce tohoto oboru je třeba přednostně vycházet nikoli z potřeb institucí zajišťujících tzv. zprostředkovatelskou společenskou funkci, ale z této funkce samotné. Charakterizují se některé základní současné problémy tohoto oboru a hlavní požadavky na něj kladené z hlediska jeho dalšího vývoje.

KNIHOVNY A KNIHOVNY DNES A ZÍTRA

*Rudolf Vlasák, Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy*

Úvodem

Před několika málo lety jsem se v návaznosti na jednání o našem novém knihovnickém zákonu v jednom příspěvku snažil upozornit na skutečnost, že „není knihovna jako knihovna“. Tento banální poznatek jsem ovšem nemínil jako hodnocení rozdílných kvalit, velikostí či architektur knihoven, ale jako klíč k logičtějšimu uvažování o tom, kde je a kam kráčí knihovnictví. Podívoval jsem se nad tím, že se i v úvahách renomovaných odborníků toto zásadní kritérium, zcela radikálně orientující veškeré úvahy o současnosti a budoucnosti této instituce a s ní související profese, opomíjí skutečnost, že kromě veřejných knihoven a veřejných knihovnických služeb existuje ještě úplně jiná a přitom také v podstatě knihovnická profese se svými institucemi i službami. Jde o to, že totiž nelze slučovat problematiku služeb veřejných a "neveřejných" knihoven. Stalo se u nás, a to přímo doktrinárně, v tzv. Lipovského zákoně z roku 1959, že byla stavěna proti tehdy do pekel odsouzeným „kosmopolitním dokumentalistům“ jednotná socialistická soustava knihoven. Proč o tom hovořím? Toto reziduum se totiž nepodařilo vymýtit ani na konci 90. let, kdy už samozřejmě o politikum boje za masové zpřístupnění vědy a kultury těmito institucemi nešlo. I do nového tisíciletí převážil názor vycházející z přesvědčení, že musí být zákonem, přestože vycházejícím z resortu kultury, podchycena jednotná soustava bez výjimky všech knihoven.

Samozřejmě to zanechalo důsledky v různých nedorozuměních mezi knihovníky skutečně veřejných knihoven a profesí, která spojuje knihovníky a ty, kteří nevykonávají sice knihovnické odborné činnosti, jako je akvizice, katalogizace, správa a půjčování jednotek knihovních fondů a bibliografie, ale z těchto základních pracovních činností vycházejí, aby sloužili nikoli veřejnosti, ale oborovým specialistům vědeckými, technickými a ekonomickými informacemi. Náš nový zákon samozřejmě ne zcela vyhovuje např. vysokoškolským knihovnám, o knihovnách výzkumných ústavů a vůbec výzkumných a vývojových institucí a zejména knihovnách, často součástí informačních středisek velkých průmyslových podniků, ani ne-

mluvě. Ani např. tvrzení, že i vysokoškolské knihovny jsou v USA a v dalších vyspělých zemích zpravidla přístupné i širší veřejnosti, neobstojí. Tyto knihovny, a to i u nás, i když jsou veřejně přístupné, včetně Knihovny Akademie věd České republiky, nejsou statutárně knihovnami sloužícími všem občanům k uspokojení těch potřeb, které z podstaty své existence uspokojují veřejné knihovny. Jsou orientovány na služby vyžadované vzdělávacím a výzkumným procesem školy, resp. jiné odborně profilované instituce, a nikterak se nepřizpůsobují potřebám obecně definované „veřejnosti“, která je v některých případech také navštěvuje. Ta může využít pouze toho, co už tyto knihovny dané instituci na nejvyšších stupních vzdělávání, výzkumu a vývoje poskytují. V žádném případě ale nejde o zpřístupnění vědy masám. A legislativa? Ta se musí odvíjet logicky právě tak, jako tomu je u zákona pro veřejné knihovnictví od resortu kultury, pro vysokoškolské knihovnictví od zákonů o vysokých školách a pro knihovny sloužící výzkumu a vývoji v průmyslu a obchodu zase od legislativy vztahující se k vědeckotechnickému rozvoji státu. Bohužel, vlivem ideologii neviditelné ruky trhu, vztažené v první polovině 90.let minulého století i na naši vědecko-technickou informační infrastrukturu, se ovšem jak ve školství, tak ve vědě a technice, příslušným knihovnám a s nimi také vědecko-technickým informacím zatím u nás zákonodárství velkým obloukem vyhýbá.

Knihovny a knihovny

Proč ta úvodní exkurse do legislativy? Sentiment s už snad nenávratně uplynulou dobou, kdy i naši vysokoškolští vzdělavatelé knihovnictví horovali za stírání rozdílů mezi vědeckými a lidovými knihovnami, a to minimálně od konce 19. století, kdy Henri La Fontaine a Paul Otlet založili mnoha knihovníky i dnes zneuznanou dokumentalistiku, prostě už není na místě. Je třeba velmi důsledně specifikovat nezastupitelnou úlohu skutečných, definicemi a manifesty tak prestižních světových organizací, jako je UNESCO vymezených **veřejných** knihoven (anglicky „public libraries“). V poslední době jsou to zejména dokumenty Evropské unie. Zde se např. v zásadním koncepčním materiálu – Zelené knize o úloze knihoven v moderním světě – o veřejných knihovnách píše: „V moderní společnosti je knihovna obzvlášť důležitá jako prostředník, který zabezpečuje přístup všem občanům k poznatkům a kultuře na základě jejich vlastního přání. Investování do knihoven znamená investování do demokracie a rovnoprávnosti.“

Na rozdíl od institucí s tímto vznešeným posláním ale existují knihovny, sloužící zcela jiným cílům, a to na školách, ve výzkumných institucích a také v podnicích, které nejen vyrábějí, ale také vyvíjejí produkty, uplatňo-

vané na trhu. Je samozřejmé, že obě kategorie knihoven mají velmi mnoho společného. Je to vlastně celé „knihovnické řemeslo“, jehož základ tvoří katalogizační pravidla, způsob vedení výpůjčního protokolu, akviziční i skladovací technologie - vlastně celý zpracovatelský systém, který se stal předmětem řešení aplikačních softwarových systémů pro automatizaci knihovnických zpracovatelských procesů. Počítačům je skutečně jedno, jestli těmito systémy, jako jsou Aleph, Rapid, AK Sys, T-Series, Clavius atd. zpracovávají data knihovny veřejné, nebo vědecké. Jinými slovy není z pohledu řešení těchto softwarových systémů mezi veřejnými a ostatními knihovnami rozdíl. Naopak jsou mezi nimi rozdíly v objemu fondu, počtu čtenářů, převažujících druhů dokumentů apod.

To ovšem neznamená, že by se mezi knihovnami neměly dělat rozdíly, pokud jde o jejich **poslání** a z něho vyplývající **koncepce**. To všechno vyplývá z toho, komu knihovna slouží, neboť čtenář, uživatel, klient je cílem veškeré její činnosti. Je proto nepochybně podstatné, zda knihovna slouží ze zákona veškeré veřejnosti, včetně dětí a mládeže, nebo zda podléhá specifickým potřebám odborně vymezeného okruhu čtenářů, resp. uživatelů. Zejména z hlediska dnes předvídatelného vývoje nelze opomenout skutečnost, že vlivem uplatnění stále rostoucího vlivu kybernetizace se radikálně mění způsob, jakým se zpřístupňují ve společnosti informace. Veřejnost tak, jak je jako uživatelská sféra veřejných knihoven definována, k informacím přistupuje především prostřednictvím masmedií a knihovnu využívá v převažující míře k uspokojení svých kulturních a zájmových, včetně zájmově vzdělávacích potřeb. Ano, i veřejná knihovna se, pokud jím ještě není, musí stát také informačním centrem. Ovšem nikoli, jak se to v souladu s propagandou v minulém režimu tradovalo, cestou zvyšování podílu naučné literatury, pod heslem „věda a technika masám“. Jádrem informační činnosti veřejné knihovny je okruh tzv. občanských informací. V tomto směru jde především o zpřístupňování, resp. zprostředkování přístupu ke všem informačním zdrojům, s nimiž pracuje veřejná společenská správa, od vládních orgánů po místní samosprávu. Tyto informace se staly veřejnými díky legislativě vztahující se ve všech vyspělých demokraciích ke svobodnému přístupu k informacím (např. v USA se tak stalo už v roce 1966, a v 90. letech minulého století podepsal tehdejší prezident Clinton už zákon o elektronickém svobodném přístupu k tomuto okruhu informací – Electronic Freedom of Information Act – přičemž u nás se přece jen přes odpor mnoha politiků podařilo protlačit zákon č. 106 Sb. alespoň v roce 1999).

Veřejná knihovna ovšem stále zůstává významným subjektem v celospolečenském úsilí o zvyšování kvality života. V tomto směru jde

o zpřístupňování hodnotné umělecké literatury a také jiných forem umění, které lze s literaturou vhodně spojovat. V souladu s tendencemi rozvoje kultury a vzdělanosti a s tím spojených programů informatizace společnosti Evropské unie se úloha veřejných knihoven významně zvyšuje. Ať už jsou to projekty všeobecně vztážené na počítačovou a informační gramotnost obyvatelstva nebo projekty zaměřené na prohlubování vědomí o historii a významu kulturních tradic a ozvláštňení specifík jednotlivých evropských regionů, všude jsou veřejné knihovny chápány jako jedny z klíčových institucí, které mají tyto programy a projekty napomáhat realizovat. Pro veřejnou knihovnu je rozhodující právě region, v němž působí. Ne náhodou se v naší i zahraniční knihovnické legislativě objevují zvláštní paragrafy vztahující se k regionálním funkcím systémově výše postavených veřejných knihoven.

Zbývá ještě otázka, která je specifická právě pro naše knihovnictví. I podle nového českého knihovnického zákona existují veřejné knihovny, které byly vybudovány minulým režimem s cílem zpřístupnit vědu co nejširším masám. Už v jejich názvu se tehdy, i když už ne tak dnes, právě věda zdůraznila. A toto poslání je společensky užitečné, možno říci žádoucí, ať žijeme v totalitním socialismu, nebo v demokratickém kapitalismu. Jde jen o to, jak jej lze ve skutečnosti naplňovat. Musíme se především zeptat, jakým čtenářům, resp. uživatelům, v jakých profesích a jakým způsobem mohou sloužit. Nejprve je nutné přiznat, že žádná z těchto knihoven nemůže zajistit ani z malé části informační potřeby jakékoli vědecké profese. Ty jsou specializovány a slouží jim informační střediska a knihovny provozované a financované jejich zaměstnavateli – vysokými školami, výzkumnými ústavami, podniky. Žádná země, jakkoli bohatá, si nemůže dovolit financování deseti univerzální, všem oborům odpovídající knihovní fondy. Může to být jen „od každého něco“. Navíc se dnes, až na výjimky dosud ve využívání informační techniky humanitní a částečně některé sociálně vědné obory, orientují v informačních zdrojích na články, stati ze sborníků, výzkumné zprávy, disertace a v technice na patenty a normy. Tyto zdroje už začaly být a stále ve větším rozsahu budou přístupné především v digitální formě v globálně či alespoň celostátně působících elektronických knihovnách a databázových centrech. Odborná literatura (a s ní informace) musí být co do zprostředkovatelských služeb, které jsou specializovány, zajištěna specializovanými týmy, nejlépe založenými na úzké spolupráci s knihovnicko-informačních pracovníků a odborníků v dané profesi, která služeb využívá. Často si tyto uživatelé poslouží ve vyhledávání i získání informace samoobslužně. Tomuto způsobu informačních a knihovnických služeb se konec konců samy knihovny a zejména pak databázová centra a knihovnické ser-

visní elektronické systémy stále více přibližují, a to nikoli z altruismu vůči uživatelům, ale z čistě komerčních důvodů – čím masovější poptávka, tím vyšší výdělek – a o ten usilují i neziskové instituce. Kromě takto specializovaných služeb může ovšem, a ukázaly to zkušenosti ústředního celostátního rešeršního střediska v Ústřední technické základně a pak ještě v Národním informačním středisku ČR v Praze, fungovat pro odborníky takové pracoviště také jako regionální služba, a to právě v krajské, nebo i větší městské veřejné knihovně. Konec konců se taková služba už zajišťuje v Praze, a to jednak Národní knihovnou a jednak Státní technickou knihovnou. Regionální proto, že rešeršéři v tomto případě nemohou být specializovaní na obory, v nichž se informace vyhledávají, ale právě jen v rešeršních strategiích a v databázových systémech, které informace poskytují, a tudíž je při samotném procesu vyhledávání on-line velmi žádoucí osobní účast koncového uživatele. Tyto služby odborníkům pro jejich pracovní potřeby mohou v určitých typech veřejných knihoven dobře prosperovat, protože je podniky a organizace, kde tyto odborníci pracují, nemohou z důvodů vysokých nákladů takové služby jen pro svoji potřebu rentabilně zajistit. Veřejná knihovna může takto jedním pracovištěm sloužit pro celý region. Tyto knihovny, a to ani na krajské úrovni, nemohou však svými knižními, časopiseckými a obecně dokumentovými tištěnými fondy uspokojit žádnou profesi. Vždyť jen např. v chemii, biologii, strojírenství nebo medicíně, pokud nejde o specializované pracoviště pro úzký podbor těchto a jiných disciplín, jde minimálně o spektrum tisíců titulů, s velkou převahou zahraničních periodik, nemluvě o dalších druzích dokumentů. Jen jediná univerzitní knihovna prestižnější školy v hospodářsky vyspělé zemi odebírá více než 10 tisíc titulů vědeckých časopisů, aby uspokojila čtenářské potřeby své akademické obce. A to je množství srovnatelné s počtem titulů v našem souborném katalogu periodik, pokud bychom počítali tituly takových časopisů ve fondech všech našich knihoven dohromady. Kolik a kterých právě může nakupovat naše i nejbohatší krajská knihovna?

Funkce těchto našich veřejných knihoven měly by mít své těžiště jinde než ve vědě a technice. Na jedné straně, pokud už jde o vědecko-informační služby, mohou se stát (a kromě nich také další velké regionální knihovny) univerzálními, odborné veřejnosti sloužícími rešeršními a v návaznosti na to i formou DDS (dokumentových dodavatelských služeb) zprostředkovatelskými centry k získávání primárních dokumentů pro svůj okruh čtenářů, resp. uživatelů. Na druhé straně však jejich těžiště je a bude v jiných oblastech služeb. Jednak jde o čtenářskou občanskou obec, která je navštěvuje, a té samozřejmě zpřístupňují ze svých fondů zejména literaturu obecně žádanou z hlediska kulturních, osvětových a také všeobecně vzdělávacích

potřeb, včetně legislativy. Na druhé straně jde ovšem o zpřístupňování specifických „regionálních“ informací všeho druhu. Mimoto jsou tyto knihovny nadány ze zákona povinností sloužit celému knihovnictví kraje, všem veřejným knihovnám, resp. veřejným knihovnickým službám v kraji, a to ve prospěch zabezpečení knihovnických a občanských informačních služeb, v nichž jsou obecní a městské veřejné knihovny naprosto nezastupitelné. Právě tak, jako je Národní knihovna České republiky nejen knihovnou svých čtenářů a výsostným archivem všech bohemičů, je současně také servisní organizací českého knihovnictví svým výzkumem, metodickou podporou a třeba i českým souborným katalogem. Obdobně krajské knihovny jsou tu také jako servisní organizace sloužící všem knihovnám v kraji, ve prospěch jejich služeb občanské veřejnosti daného regionu.

Veřejná knihovna jako taková se dnes stává **významnou regionální institucí** i proto, že právě **kvalifikační zaměření** jejího personálu (často se dnes pro to používá termín „kompetence“) nejvíce odpovídá (mělo by odpovídat) z hlediska moderního pojetí informační a současně kulturně politické podpory rozvoje společnosti požadavkům doby: **vysoká počítačová a informační gramotnost v prostředí internetu a zároveň vysoká kulturní vzdělanost**. Navíc ještě pro její vedení **vysoká úroveň manažerských schopností zejména ve vztazích vně organizace – ke zřizovateli, což je obec, kraj nebo ministerstvo**. Jde o vesměs samostatné právní subjekty čelící na jedné straně nadřízeným orgánům a na druhé straně veřejnosti. A navíc čelí dosud v mnoha případech nezájmu, vyplývajícímu ze zaostalosti jak ve vnímání kultury a vzdělanosti, tak ve vnímání významu počítačových a telekomunikačních technologií, zkráceně – internetu. To vyžaduje na vedení veřejné knihovny umění dříve často zanedbávané disciplíny marketingu, ale často přímo boj za informatizaci společnosti. Ta totiž není jen v odborných informacích, ale, jak nám ukazují někteří zahraniční autoři z oblasti humanitního vzdělávání, např. **Pierre Lévy** v pozoruhodném díle o humanitním rozměru soudobé výpočetní a telekomunikační techniky „Kyberkultura“, stále více v kultuře a ve všech formách mění. Troufám si říci, že moderní počítačové a síťové technologie jsou pro veřejné knihovnictví ještě větším a využitelnějším přínosem, než je tomu v knihovnách sloužících ve vědě a technickém rozvoji.

Občany jsou samozřejmě i odborníci. Také ti, ovšem samozřejmě ve svém volném čase, jako celá občanská veřejnost, jsou, ať už reálnými, nebo potenciaálními uživateli veřejných knihoven. Z hlediska svých občanských, kulturních a zájmových informačních potřeb jsou jejich čtenáři, právě tak, jako jsou čtenáři, posluchači a diváky hromadných sdělovacích prostředků. Svoje odborné informační potřeby ale uspokojují jinde a jinak.

K uspokojování těchto potřeb se vytvořil celý globálně působící a lze říci, že dobře prosperující, **informační průmysl**. Jeho institucionální strukturu tvoří nejen komerčně podnikající nakladatelé tištěných publikací, ale zejména producenti informačních databází, databázová centra, dokumentové dodavatelské služby (DDS) a také malé až středně velké informační zprostředkovatelské firmy (information consultants). S veřejnými knihovnami má tento průmysl nikoli jen jediný spojující článek, a to v nakladatelstvích, která publikují právě tak odbornou, jako uměleckou a populární literaturu, ale také v producentství databází orientovaných na kulturu, umění a také na občansko-správní dokumenty a v průmyslově se chovajících, globálně působících knihovnických počítačových servisních centrech, jako jsou např. OCLC nebo BLDSC. A je to právě dosud knižní trh, který i v průmyslově nejvyspělejších zemích náleží k obchodně nejúspěšnějším resortům, včetně už také své digitalizované části, která se stále více a více rozšiřuje. Nicméně existuje podstatný rozdíl v tom, co a jak mohou využitím prostředků výpočetní a telekomunikační techniky nabídnout veřejné knihovny, a co knihovny sloužící specifickým odborným informačním potřebám.

Především: vydávání a šíření odborné literatury postupuje směrem k digitalizaci nepoměrně rychleji, než je tomu u literatury umělecké a populárně naučné, snad jen kromě encyklopedií. Pokud jde o rozhodující prostředí kybernetizované sféry komunikace informací – internet, i zde se projevuje velmi zřetelný rozdíl mezi tím, jak je využitelný pro veřejné knihovnictví a jeho prostřednictvím pro veřejnost, a jak jej využívají ke svým pracovním potřebám odborní uživatelé. Zatímco pro veřejnost je tu tzv. otevřený, resp. viditelný internet, zpřístupňující celé moře dat, informací a stále ve větší míře také celá díla na bezplatně přístupných webových stránkách, pro odborné informační zdroje je nutné vstoupit do tzv. hlubokého, neviditelného internetu, kde jsou informace blokovány přístupovými hesly a kde samozřejmě jde o bezplatný přístup jen zcela výjimečně. Když jsme na přelomu století stavěli pro akreditaci nový program „Informační studia a knihovnictví“ na Filozofické fakultě Karlovy univerzity a samozřejmě jsme respektovali rozdílnost požadavků na vzdělání pro veřejné knihovny a pro knihovny a informační systémy sloužící vždy specifikovanému okruhu profesionálních uživatelů a zákazníků v kterémkoli sektoru společenské práce, vyšli jsme ze zásady, že **počítačová a telekomunikační technika a technologie se mírou intenzity využití v obou hlavních profesních větvích knihovnického povolání naprosto neliší**. Nejde o samotnou míru využití, ale co je rozdílné, to jsou způsoby a formy aplikace této technologie v nadstavbových, nejkvalifikovanějších činnostech obou směrů knihovnické profese. Nad knihovnickým základem či jádrem, tvořeným už

uvedenými funkcemi dnešních knihovnických softwarových systémů, se klene významná kvalifikační nadstavba, která je v obou větvích velmi rozdílná. A vlivem nástupu internetu a jeho softwarových prostředků dochází v knihovnictví ještě k většímu **prohloubení rozdílů** v koncepčním pojetí, nikoli přiblížení, jak by se to na první pohled mohlo zdát. Dramatické změny právě v základním paradigmatu knihovnických služeb vykazuje zejména situace v knihovnách sloužících odborníkům, především ve vědě a technickém rozvoji. V zahraničí se stále více sleduje vyvíjející se vztah jejich čtenářů právě k primárním informačním zdrojům, které už nejsou součástí fondů jejich knihoven, ale jsou on-line dostupné v digitálních knihovnách na vzdálených serverech. A ty jsou provozovány už nikoli jako fondy k bezplatnému půjčování, ale ke zpoplatněnému už i prohlížení, natož k získání importem na klientskou stanici čtenáře. Jako by si ty dokumenty (samozřejmě především články v odborných časopisech) čtenář jednotlivě kupoval, přičemž si nekupuje předplatné časopisu. Také knihovny tyto časopisy stále ve větším procentu nepředplácejí pro své čtenáře v tištěné formě, ale předplácejí pro ně jen prohlížení a import článků z určitého spektra elektronicky vydávaných periodik a jiných druhů literatury, která se k tomuto způsobu využívání hodí.

Budoucnost knihoven (a knihoven)

Především si odpuštěme otázku o přežití knihoven, kterou si nejen knihovníci v souvislosti s digitalizací a elektronizací mezilidské komunikace už desítky let kladou. V čase, k jehož horizontu dohlédneme, samozřejmě přežijí. Přežijí jak knihovny veřejné, tak i ty, které slouží odborné práci. Jde však o to, jak které, neboli – jak se které musí změnit, aby přežily. Zdá se však, že i dnes jen tušené mediální formy literatury a jakýchkoli informačních „komunikátů“ nakonec budou muset tak, jako už dnes, tvořit, aby byly společensky využitelné a k tomu účelu nezbytně **odborně uspořádané**, určité formy knihoven. Už je to zase několik let, co se vynořila jakoby pro knihovny poplašná zpráva o produktu nazvaném „Cybook“. Charakterizován byl jako „šedá elegantní tabulka, velká jako nejběžnější formát klasické knihy“. Na její obrazovce si kdekoli, budeme-li ji mít s sebou, můžeme otevřít kteroukoli ze zhruba stovky knih v této „kyberknize“ uložených, třeba s barevnými ilustracemi a dokonce si budeme moci zvolit velikost písma. Bude samozřejmě možné připojit tuto „knihu“ přes náš mobil, kdykoli si vzpomeneme, také k internetu, a četbu si doplňovat jakýmkoli informacemi či komunikací s dalšími lidmi, s nimiž bychom se třeba o své dojmy ze čtení chtěli podělit. A samozřejmě si tuto knihu/knihovnu může-

me telekomunikačně doplňovat, resp. aktualizovat. Odkud? No samozřejmě z knihoven, i když kybernetických a v kyberprostoru.

Po této zprávě se však dosud vlastně nic, co by se podobalo být jen málo znatelnému přechodu obyvatelstva od knihy a časopisu ke „kyberknihám“, neudálo. Byli jsme jen svědky hromadného rozšíření mobilů. Ty ovšem knihu ani časopis nenahradí. Zploštily se obrazovky počítačů, zlehčily se laptopy, ale po elegantních destičkách na klíně cestujících v metru či v postýlkách čtenářů detektivek ani vidu ani slechu. Nicméně, i když jsem přesvědčen, že k nim jednou dojde, jsem také přesvědčen, že to existenci knihoven neohrozí. Pokud jde o veřejné knihovny, a tam se možná může směr úvah o vlivu takového vynálezu ubírat, je tu především otázka ceny. Ta bude v porovnání s koupí tištěného románu u jeho digitální podoby přetážená z elektronické knihovny příslušného nakladatelství možná nižší, než je dnes cena klasické knihy v knihkupectví, přesto ale citelná. Ovšem s „náklady“ na výpůjčku tištěného románu ve veřejné knihovně nesrovnatelná.

Při těchto úvahách je třeba ještě zdůraznit, že je to právě forma zobrazení, resp. podoba zobrazovacího přístroje nahrazujícího klasická tištěná média, které jsou pro uplatnění digitálních dokumentů jako předmětu čtení a nikoli jen prohlížení, rozhodující. CD-ROM nebo nověji DVD se jako knihovny do stolních PC a laptopů zatím neuplatňují. To, co je jejich obsahem, s knihovnickými fondy souvisí pramálo. Jde v totálně převažující většině o zábavu založenou na počítačových hrách, nebo o hudbu a dramatické umění (i neumění). Ke zobrazení děl určených nikoli pro posluchače a diváky, ale pro čtenáře, zatím sice dochází kdykoli otevřeme příslušné stránky elektronických, resp. digitálních knihoven či knihovniček, ale ty ještě stále své pravidelné a zaujaté konzumenty nenašly ani ve vědecké, ani v laické komunitě. Nicméně - kdo ví, jak to ještě bude trvat dlouho. Věk „paperles society“ se už předpovídá kupodivu hodně dlouho.

Předpovídání budoucnosti a současnost

Primát v postižení a pojmenování nové éry společenského vývoje, předznamenané rozvojem informační techniky a technologie, je však přisuzováno americkému sociologovi, emeritnímu profesoru Harvardovy univerzity a členu Americké akademie umění a věd - **Danielu Bellovi**. Jde o sociologa, který byl pro své nekonvenční vidění moderního světa v 80. letech minulého století zařazován ve studiích klasifikujících nejvýznamnější intelektuály mezi první desítku (top ten) v "American Intellectual Elite". Už v roce 1973 publikoval zásadní dílo analyzující důsledky racionalizace a prudce se zvyšující efektivity lidské práce, jestliže jsou využity moderní

počítačové a telekomunikační prostředky a jejich prostřednictvím především nové poznatky. Tato studie, příznačně nazvaná "Nástup postindustriální společnosti" (The Coming of Post-Industrial Society), vystihla hlavní atributy nadcházející sociální stratifikace. Tu však situoval až do údobí po roce 2000, tedy vlastně do dneška. Prognostické schopnosti Daniela Bella můžeme tedy posoudit už nyní, právě po uplynutí čtvrtstoletí poté, co už v roce 1980 ve studii věnované sociálním rámci pojmu „informační společnost“ pracoval s výrazy jako „elektronická knihovna“, „bezpapírový úřad“ nebo „informační průmysl“ a také vztahem mezi uživatelem a systémy pro vyhledávání informací. To vedlo k nepochopení a odsudkům Bellova díla mezi knihovníky. Některé autory přivedlo studium tohoto díla až k domněnce, že jde o likvidaci knihoven v důsledku vývoje k budoucí "bezpapírové společnosti", jak to nazvali. Ale to se dosud nepotvrdilo. I když...

O tom, že se využívání už jen elektronických forem odborné literatury zejména v akademickém světě v posledních několika málo letech prudce zvyšuje, svědčí např. poslední studie v časopisu *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*. Případová studie **Paoshan W. Yue** a **Millie L. Syringové** analyzuje vývoj tohoto jevu ve vztahu k meziknihovní výpůjční službě na University of Nevada. Dospěla k velmi zajímavým poznatkům. Zatímco se od roku 1999, kdy univerzitní knihovny zahájily předplatné kromě tištěných také elektronických časopisů, v následujících čtyřech letech snížil počet titulů těch tištěných z 4.800 na 4.596, počet elektronicky dostupných titulů pro univerzitu se téměř zdvojnásobil a už od počátku výrazně převýšil objem souboru odebíraných tištěných časopisů, a to z 8.500 až na 14.537. Mimochodem – asi takový počet titulů v tištěné formě by představoval veškerý sortiment odborných časopisů, odebíraných ze zahraničí všemi českými knihovnami dohromady. Ještě zajímavější je statistika vztahující se na vývoj obliby elektronicky dostupných publikací a jejich importování akademickou obcí nevadské univerzity. Od roku 2000, kdy byla pro tyto čtenáře otevřena elektronická knihovna Elsevier online Journals, bylo v následujících čtyřech letech namísto klasických meziknihovních výpůjček (a také výpůjček tištěných časopisů z vlastních fondů univerzitních knihoven) realizováno zpřístupnění celkem 142.394 článků. Z tohoto počtu si čtenáři nechali téměř 50% statí vytisknout a zbývající, o něco větší část takto zpřístupněných informačních zdrojů, už využili jen v elektronické formě. O schopnosti adaptability čtenářů na digitální dokumenty na úkor tištěných v akademické oblasti (a nepochybně i v jiných profesionálních sférách) svědčí také progresse růstu požadavků na přístup do elektronické knihovny Elsevier a její reálné využívání. Z původně 17.274 importovaných článků v roce 2000 se celkový počet takto vyžádaných do-

kumentů zvýšil do roku 2004 více než trojnásobně – na 52.809. Přitom nejde mezi americkými právě o příliš velkou univerzitu – studie udává počty 3.204 studentů magisterských a vyšších studijních programů, 12.330 frekventantů bakalářských studijních programů a 1.489 učitelů a vědeckých pracovníků, tvořících zaměstnaneckou část akademické obce.

Výzvy budoucnosti

I přes všechny pochybnosti vyplývající především z digitalizace a tím „mizení“ dokumentových fondů kdesi v kybernetickém prostoru, v počítačových sítích a serverech, vzdálených od knihoven, které, jak bylo řečeno, existují jako styčné body mezi čtenářem a dokumentovým fondem, jsou knihovníci i v těch nejvyspělejších a nejkybernetizovanějších zemích stále o přesvědčení o nezpochybnitelné budoucnosti knihoven. Tím nejpřesvědčivějším argumentem je ještě dnes, a to pro všechny typy knihoven, přetrvávající záplava tištěných publikací, včetně knižní vědecké a odborné literatury (např. němečtí knihkupci a nakladatelé vykazují svůj obor podnikání s převahou tiskovin dokonce na 5. místě co do objemu obrátu mezi všemi tržními sektory). Lze říci, že tato skutečnost vede k přesvědčení o budoucnosti nejen veřejných, ale i odborných knihoven, i když u těch druhých ne už tak stoprocentně. Přesto se přece jen stále opakuje otázka, čím je a čím bude knihovnictví v prostředí stále intenzivněji vše prostupujícího kybernetického prostoru. Otázka nabývá na významu v souvislosti s koncepcemi budoucího charakteru práce knihoven a od ní odvozených důsledků v knihovnické profesi. Je však s podivem, že se i v úvahách renomovaných odborníků toto zásadní kritérium, zcela radikálně orientující veškeré úvahy o současnosti a budoucnosti této instituce a s ní související profese, opomíjí rozlišení, o jakých to právě knihovnách a o jakém to knihovnictví uvažujeme. Tato diskuse nebude také možná nikdy uzavřena, protože dokumenty, včetně krásných knížek, se tisknout a hlavně číst na papíru s největší pravděpodobností nepřestanou. Na druhé straně však bude asi podstatný díl veškerého písemnictví uložen a zpřístupňován v digitální formě, prostřednictvím všeobecně dostupných servisních systémů pracujících ve vše objímajících počítačových a telekomunikačních sítích. Objevil se fenomén „informační superdálnice“ tvořící páteř „globální informační infrastruktury“ a my ať chceme nebo nechceme, čelíme rostoucí možnosti našich čtenářů namísto v knihovně získat přístup k publikaci doma nebo ve své kanceláři prostřednictvím stále dostupnější klientské stanice nekonečné sítě stále vstřícnějších serverů.

Jde však o to, abychom tyto otázky o budoucnosti knihoven chápali nikoli ve smyslu buď a nebo, ale jako výzvu našemu oboru a povolání. To co

do budoucna celé knihovnictví jako výzva spojuje, vyjádřila už v roce 1994 **Karen Drabenstottová** jako využití jedinečné příležitosti uchovávat digitálně a tudíž v každé jednotlivosti globálně přístupné poznatkové a kulturní bohatství naší civilizace. Je to myšleno tak, že už současné světové knihovnictví může využít myšlenky, v témže roce přednesené viceprezidentem USA Albertem Gorem na konferenci Mezinárodní telekomunikační unie v Buenos Aires o vybudování „GII“, neboli globální informační infrastruktury, která by na bázi všude přítomného internetu také všude zpřístupnila veškeré publikace, které jsou dosud uzavřeny ve zdech „kamenných“ knihoven. Ta výzva je k digitalizaci fondů, které knihovny, ať vědecké, odborné, nebo veřejné, vlastní a mohou je zatím půjčovat v tištěné formě jen v lokálně omezeném okruhu svého působení. Gore tehdy vyzýval vlády všech zemí světa, aby se přičinily o zavedení internetu nejen do každé školy, ale také do každé knihovny. V souladu s americkou politikou byla tato výzva zaměřena především do veřejného knihovnictví, protože v té době v odborných a vědeckých knihovnách internet ve většině zemí (a někde i v málo rozvinutých) zaveden byl. V naší zemi se dostalo vládního vyslyšení této výzvy pro veřejné knihovny až ke konci tisíciletí, ale dnes jsme v internetizaci i řady malých knihoven v obcích postoupili přes překážky, kladené stále ještě neúměrně vysokými cenami telekomunikací, relativně daleko. I v soudobém gigantickém projektu **Google** jde sice o digitalizaci a on-line zpřístupnění fondů knihoven všech kontinentů a hlavně pro všechny kontinenty bez rozlišení na odbornou a uměleckou literaturu, ale při důrazu na právě Googlem vyvinutou technologii zpětného vyhledávání v nekonečném moři plných textů i jiných mediálních forem dokumentů půjde, nehledě na zatím nepřekonané jazykové bariéry, de facto především o přístup odborníka k pokud možno relevantní informaci.

Výzva k přechodu knihoven do digitálního světa komunikace dokumentů je dvojsečná. Jinak je třeba chápat tendenci rozvoje elektronických knihovních fondů a jejich využívání ve veřejných knihovnách a jinak v knihovnách sloužících odborníkům v jejich pracovních informačních potřebách. Např. **Karen Markeyová** se v obsáhlé stati věnované problémům stavby curricul vysokoškolských knihovnicko-informačních vzdělávacích programů v USA dopouští chyby už v tom, že v souvislosti s digitalizací vidí sice úlohu knihovníků také v indexaci a vytváření metadat pro vyhledávání informací v databázích, ale přitom nerozlišuje, co právě pro vyhledávání informací znamenají producenti informačních databází, co řešeršerši sloužící odborníkům a co knihovníci, budující, katalogizující a zpřístupňující také digitální, ale především až primární fondy jako skutečně finální výstupy z knihovnických systémů. Která knihovna dnes indexuje

vědeckou a odbornou literaturu, jestliže v řadě globálně působících databázových a knihovnických on-line servisních centrech je vždy vše, co vyjde (a také téměř vše už desítky let publikované a v případě „katalogu katalogů“ WorldCat v OCLC dokonce díla stará i přes 2 tisíce let), profesionálně zpracováno nikoli v knihovnách, ale v tisících informačních databázích, produkovaných jejich vysoce specializovanými nakladateli nebo zpracováváných centrálně k tomu personálně dostatečně vybavených institucích? Ano, přes už relativně dobře pracující selekční softwarové systémy, vyhledávající v plných textech dokumentů v prostředí www, stále se ukazuje potřeba lidského – indexátorského zásahu do tvorby metadat jako zprostředkovatelského prostředku při vyhledávání informací a tím zprostředkované nakonec dokumentů. Ale ani ve slavném WorldCatu, natož v běžném knihovním katalogu, už nevyhledáváme, pokud jdeme s dobou, jiné informace, než kde se nachází dokument, který nese informace, které hledáme, a který jsme již při tomto vyhledávání našli v metadatových bibliografických databázích. I OCLC k tomuto účelu vyšlo těm, kteří vyhledávali informace na základě tematických požadavků, vyšlo vstříc vybudováním zvláštního **bibliografického databázového systému**. Původně byl nazván EPIC, ale dnes se jmenuje velmi případně „FirstSearch“, což vyjadřuje a přímo metodicky usměrňuje uživatele, že zde a **nikoli v katalogu má hledat nejprve**. Až potom, co bude vybaven nalezením identifikačních metadat dokumentů, které k získání informací, které jsou cílem jeho snažení, může následně zjišťovat, ve kterém fondu které knihovny se ony dokumenty nacházejí.

Nicméně i Markeyová nakonec stejně dospívá k závěru, že už dnes americké studijní knihovnicko-informační programy expandují mimo vlastní knihovnickou problematiku. Příznačné je už to, že i název těchto programů se mění z „knihovnických“ na „informačně knihovnické“ a uvádí také konkrétní názvy takových, knihovnictví přesahujících předmětů. A co je zatím ještě pro nás nejzajímavější, i když často ještě málo pochopitelné: odděluje skupinu těch, které směřují do vzdělávání pracovníků veřejných knihoven (např. „budování kulturních informačních zdrojů s využitím digitálních multimedií nebo „archivy a muzea“ a „informační systémy a sítě pro knihovny“) od skupiny předmětů pro přípravu pracovníků knihoven – v naší terminologii spíše už informačních středisek – sloužících odborníkům (např. „porozumění uživateli informací“, „organizace informací“, „informační prostředí“ a nebo „management informačních organizací“).

Výzvy budoucnosti pro knihovnictví jsou skutečně různé, tak jako je různé poslání různých typů knihoven. Ta zásadní příčina zamýšlení nad naší budoucností jako povoláním, které má oproti řadě jiných tak neuvěřitelně dlouhodobou tradici (směřující až do sedmého století před narozením Ježíše

Krista) je samozřejmě digitalizace a vznik kybernetického prostoru, otevíracího se nejen odborné, ale veškeré populaci. Je ale zřejmé, že tyto výzvy posunují naši profesi v obou směrech za její dosavadní hranice. Tím chci říci, že nejen v „neveřejném“ knihovnictví, ale právě tak i v knihovnictví zaměřeném na služby veřejnosti, jde o posun v odborných činnostech nad ty, které byly až dosud chápány jako knihovnické. Právě tak, jako se nad standardní knihovnické práce ve vědě, výzkumu, průmyslu a službách vyvinuly moderní nadstavbové informační metody a technologie, s knihovnictvím už zdánlivě nesouvisející, také v oblasti veřejného knihovnictví postoupily požadavky na služby podstatně náročnější, než jsou akvizice, katalogizace, organizace fondů, bibliografie a výpůjčky. Jestliže se hovoří o službě občanům a má se tím na mysli v tomto směru skutečně dobře fungující veřejná knihovna, pak její vedoucí pracovníci musí působit v dané lokalitě také jako jedny z vůdčích kulturních osobností, podílejících se významně na organizování vhodné náplně volného času občanů všech věkových kategorií, včetně práce s dětmi a mládeží. A navíc musí být současně schopni vytvářet a spravovat automatizovaný knihovnický systém (jako systémoví knihovníci) včetně jeho síťových verzí, a organizovat poskytování veřejných informačních služeb nejen v kultuře a umění, ale i pro běžný hospodářský a politický život v místě, kde občan jako uživatel veřejné knihovny žije. Pokud jde o vzdělání, vyžaduje se samozřejmě vysokoškolské na nejvyšších aprobačních stupních, opět nejlépe v kombinaci s informatikou a dalšími, zde však nejlépe kulturně nebo sociálně orientovaných oborů. Rozdíl oproti knihovně, sloužící v rámci pracovního procesu svých uživatelů, je v tom, že i v souvislosti s výpůjčním protokolem by ve veřejné knihovně měla být pro občany a děti zajištěna kvalifikovaná konzultace schopná doporučit literaturu a také vést čtenáře kybernetickým prostorem k dokumentům a informacím, které by sám obtížně vyhledával. Nejde však o informace potřebné k odbornému studiu a výkonu zaměstnání. Ty už si musí čtenář – v tomto případě uživatel informačních a knihovnických služeb, získávat v zaměstnání, kde za uspokojení jeho informačních potřeb ve vlastním zájmu odpovídá zaměstnavatel, zatímco za uspokojování občanských informačních potřeb odpovídá (aniž si to často uvědomuje) volené zastupitelstvo obce, kraje i státu.

Je zřejmé, že naprosto jiné nároky, a to nejen co do profesního vzdělání, ale také co do osobnostních vlastností personálu, vyžadují knihovny, jejichž posláním je být kulturním centrem a zároveň jakýmsi referenčním informačním střediskem pro úplně všechny obyvatele příslušné lokality, od dětských let do pozdního stáří, než jaké jsou kladeny na informační pracovníky sloužící uzavřené komunitě instituce a podléhající odborným požadavkům

na odborné bibliografické, dokumentační a rešeršní služby a zejména pak na jejich nadstavbové složky, jako jsou moderní metody informačních analýz např. typu CI (competitive intelligence). Je příznačné, kam až zavedlo knihovníky jako informační profesi tradicionalistické lpění na pojmu knihovna a knihovnictví (library/librarianship) v anglosaském světě. Na rozdíl od kontinentální Evropy a také vyspělých latinsko-amerických a asijských zemí se zde až do současnosti neprosadila původně už v první polovině minulého století logicky vzniklá koncepce zakladatele moderního pojetí informačních služeb ve vědě a technice **Paula Maria Otleta**. V jeho pojetí se jako nezbytná nadstavba knihovnictví a bibliografie, odpovídající potřebám odborníků ve 20. století, musela zákonitě prosadit tzv. „dokumentalistika“. Nejde jen o pojem „dokument“ oproti pojmu „knih“ jako „biblos“ a od toho odvozené termíny „knihovna“ a „bibliografie“. Otletovi šlo o dokumentaci **poznatků**, nesených nejen knihami, ale zejména úplně jinými druhy tiskovin a tudíž obecně dokumentů. Tomu odpovídal vznik dokumentačních a později informačních středisek, a to jednak mimo knihovny a jednak se zahrnutím knihovny jako své součásti. U nás se takto prosadila koncepce inženýra **Sávy Medonose**, jehož odkaz byl nedávno výborně vyložen a dokumentován **Josefem Schwarzem** v časopisu Národní knihovna. Není divu, že „objev“ skutečnosti, že v oblasti informačních služeb ve vědě, technickém rozvoji a stále více i v podnikovém managementu jde spíše než o knihovnu o informační středisko a také zcela neknihovnické profese, byl učiněn, bohužel, až ve druhé polovině 90. let minulého století, i v USA. Najednou se objevilo i několik článků v amerických knihovnických časopisech, např. **Neilův** z roku 1997, diskutující pojem nazvaný „**L-word**“, a to v souvislosti s názvy fakult a kateder orientovaných na knihovnicko-informační vzdělávání. A např. tajemník americké Association of Special Libraries na semináři v Praze v roce 2004 vyzýval k diskusi o tom, že někteří členové této společnosti se ptají, zda jsou ve správné organizaci, když sice slouží informacemi odborníkům jako svým koncovým uživatelům, ale nejsou knihovníky. V časopiseckých diskusích o slově „knihovna/knihovnictví“ v názvech studijních programů a také vysokoškolských učilišť někteří američtí autoři dokonce navrhovali to slovo vypustit a nahradit jej např. výrazy jako „competitive intelligence“. To považují za příkladný postoj podle přísloví „vylít vaničku i s dítětem“.

Naštěstí, a ukazuje to už zmíněná studie **Karen Markeyové**, která mapuje skutečnost až do roku 2002 a jistě zcela záměrně hned na začátku statisticky zachycuje právě stav názvů amerických vysokoškolských fakult a kateder s knihovnicko-informačním zaměřením, stále ještě přímo totálně převažují školy, které „L-word“ ze svého názvu nevypustily. Ale je zajíma-

vé, že už v té statistice autorka rozlišuje školy, jejichž název tím slovem začíná (Library and Information Science/Studies s celkem 30 výskyty oproti Information and Library Science s pouhými třemi výskyty) od těch, které slovo Library či Librarianship postrádaly (nalezla jich celkem pouze 8), a také, jak lze z textu vyčíst, s viditelným uspokojením dodává, že to slovo mezi roky 2000 a 2002 žádná škola už ze svého názvu nevyпустила. Domnívám se, že školy, kde se knihovnictví vyučuje, mají to slovo v názvu mít. Něco jiného platí pro ty vzdělávací instituce, které sice nemohou základy práce s dokumentem a tudíž základní knihovnické funkce ze svých osnov vypustit, ale mezi cílovými profesemi, k nimž studenty připravují, nejsou knihovnická, ale jiná informační (avšak nikoli informatická) povolání.

Často se setkávám s tím, že je zdůrazňování rozdílnosti minimálně dvou větví knihovnického povolání špatně chápáno, jako podceňování toho pravého, jednoho a všeobjímajícího knihovnictví. Opak je pravdou. Nerozlišení škodí na jedné straně profesím, jež se musí ztotožnit s vědeckovýzkumnou sférou zcela specifickými službami, které se ve veřejných knihovnách nemohou uplatnit. Naopak veřejné knihovny vystupují (na rozdíl od knihoven a informačních středisek na školách, v institucích a podnicích) v obci, kraji i ve státě jako svébytné právní subjekty znamenající významná centra kultury, všeobecného vzdělávání a také jako občanská informační střediska. Na rozdíl od knihoven, které tvoří součást vědecko-informačních pracovišť, vytvářejí vlastní strategii v akvizici a v typech služeb. Moderní veřejná knihovna musí stavět na osobním kontaktu knihovníka a uživatele. Nesmí se stát, jak se dnes někde o to knihovníci snaží, jakousi anonymní samoobsluhou. A to bez ohledu na vzrůstající uživatelskou vlídnost elektronických katalogů a rostoucí podíl fondů ve volném výběru. Právě skutečnost, že mají sloužit zejména občanské veřejnosti, která není speciálně vzdělávána a zběhlá v selekci informací, dávají knihovníkovi těchto občanských institucí vynikající příležitost odborné práce se čtenářem. Osobnost vedoucího pracovníka veřejné knihovny se pak profiluje ve veřejných občanských funkcích. Je partnerem orgánů místní samosprávy a v případech krajských, zemských či národních knihoven partnerem správních a vládních orgánů státu.

Závěrem

Zamýšlíme-li se nad budoucností knihoven, musíme si uvědomit, že knihovnictví není jedno. Má více tváří, odpovídajících dnešnímu prostředí, v němž se rozvíjí. Rozhodující je nikoli technika a technologie, ale poslání instituce, kde se knihovnické aktivity provozují. Ano, všechny knihovny musí provádět akvizici dokumentů, katalogizaci (i když v podmínkách sdí-

lených souborných katalogů na internetu je to úplně jiná katalogizace než dříve), zpracovávají a využívají se bibliografie a ve většině knihoven se dokumenty půjčují (v elektronických knihovnách jde o jiný typ služby, i když se stejným cílem, jako je výpůjčka). Je však rozdílné poslání a od toho odvozené činnosti velkých veřejných knihoven typu národních, státních, zemských nebo krajských, od veřejných knihoven typu městských, obecních nebo místních. Zcela jiné poslání, ale také postavení, mají knihovny, které jsou součástí institucí zaměřených na vzdělávání nebo na výzkum a vývoj, na podnikání, obchod a management včetně státní či místní správy.

Už jednou, před několika lety, jsem v diskusi s diskusí vedenou v našich knihovnických časopisech napsal, že otázka "přežijí knihovny v elektronickém věku?" je sice žurnalisticky efektní, ale odborně chybně formulovaná. Chceme-li na ni odpovídat, aniž se zeptáme, "které typy knihoven a které jejich služby?", dopouštíme se zjednodušení blížícímu se až diletantství. Předně musíme od sebe odlišit kategorii knihoven sloužících svými specializovanými odbornými literárními fondy oborově vymezeným uživatelským skupinám v rámci informačního zabezpečení jejich vědecké, výzkumné, vývojové, lékařské, manažerské a správní, obchodní a podnikatelské, projektové a konstruktérské činnosti, a knihovny sloužící ze samé podstaty své existence jako regionální občanská kulturní a informační centra všem čtenářským kategoriím, od dětských po seniorské, a také místním příslušníkům minoritních etnických skupin, handicapovaným občanům, prostě všem.

A které knihovny přežijí současnou „digitální revoluci“? Jsem přesvědčen že nejenže většina ano, ale navíc už dnes vznikají a v budoucnu budou vznikat i nové typy knihoven – knihovny elektronické, resp. digitální. Ale některé knihovny podle mého soudu nepřežijí. **Jsou knihovny, jejichž základní služby jsou digitální revolucí bytostně ohroženy. Jsou to pracoviště na vysokých školách, v organizacích a podnicích, která působí jen jako půjčovny odborné literatury.** V této kategorii dochází vlivem digitalizace k transformaci dnes ještě převažující práce na tvorbě, správě a výpůjčních službách sbírek tištěných dokumentů ve prospěch práce s digitálními dokumenty na počítačových serverech. Zde se specializace akviziční, katalogizační a výpůjční (spíše dodavatelská ve smyslu DDS), vyvíjí směrem k přenesení všech těchto aktivit do kybernetického prostoru. Představa knihovníka anglicky pojmenovaného "cybrarian", ovládajícího všechny tyto činnosti pro uživatele třeba z domova, a také čtenáře, který navštěvuje jeho knihovnu tím, že on-line vstoupí do příslušné databáze ze svého počítače, není už ze světa sci-fi. Zejména vědeckotechnická literatura

je digitalizací "napadena" neporovnatelně nehlouběji a tento trend bude zcela jistě postupovat v nejbližší budoucnosti ještě rychleji než dosud. V některých vědeckých knihovnách už i u nás mizí sbírky tištěných časopisů na úkor jejich on-line dostupných digitálních verzí. Už před lety jsem napsal, že sázet na budoucnost knihoven, zakládajících si hlavně na správě a půjčování klasické vědeckotechnické literatury, není asi tou nejlepší cestou k úspěchu.

Nelze jinak, než tyto knihovny přeměnit na vědecko-informační střediska. Ovšem nejen podle názvu, ale podle podstaty jejich činnosti. Ta by se měla soustřeďovat do rešeršních a navazujících informačně analytických služeb. Zde už není od věci hovořit o CI, o studiích typu bench marking, o studijně rozborových pracích, o vstupu informačního specialisty/knihovníka do výzkumu a vývoje jako člena týmu, plnění významnou úlohu racionalizace a zkvalitňování výzkumné a vývojové práce. A musí jít i o projektanty, realizátory a správce provozu specializovaných informačních systémů v podnikovém managementu a marketingu a také ve společenské správě, to znamená na úřadech všeho typu, a také, a to v neposlední řadě, v masmédiích. **Nevzdávejme, jako už prapůvodně knihovnická profese, tak lukrativní prostor pro uplatnění právě jádra naší odbornosti, což je práce s informacemi, jiným profesím, zejména informatikům, kteří dnes, kdy jde současně o výpočetní a komunikační techniku a technologii, naše místa tak rádi zaujmají!** Nestavme humanitní orientaci, která je významná pro veřejné knihovnictví, proti nehumanitní, která je stejně významná zase pro jiný typ knihovnické a informační služby! **Nevzdávejme se, i když jsme orientováni ve veřejném knihovnictví hlavně humanitně a sociálně, hlubokých znalostí informatiky, protože všichni, jako informační profesionálové musíme ovládat profesionálně také soudobou počítačovou informační techniku! A diferencujeme mezi knihovnami veřejnými a ostatními informačními institucemi a pracovišti, protože jejich sjednocování či spojování ve jméno jednoty knihovnictví oběma stejně významným a dnes také komputerovaným profesím více škodí než prospívá!**

Literatura

BELL, Daniel. *The Social Framework of the Information Society*. In: Foster, T. (Ed.). *The Microelectronic Revolution*. Oxford : Blackwell, 1980, s. 500-549.

DRABENSTOTT, Karen M. *Analytical Review of the Library of the Future*. Washington, D.C. : Council on Library Resources, 1994. 161 s.

DRABENSTOTT, Karen M. *Current Educational Trends in Library and Information Science Curricula*. *Současné trendy vzdělávání v kurikulu knihovnictví a infor-*

mační vědy. In: CASLIN 2000: Education for Librarians / Vzdělávání knihovníků. Ed.: Dana Lošťáková. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, s. 17-29, 91-102.

LÉVY, Pierre. Kyberkultura. Praha : Karolinum, 2000. 229 s.

Manifest UNESCO o veřejných knihovnách 1994. Čtenář, 47, (4) 1995, s. 126-127.

MARKEY, Karen. *Trends in the Information and Library Science Curriculum*. Journal of Education for Library and Information Science, 45, (4) 2004, s. 317-339.

NEIL, Infield. *Don't Mention the „L“ Word*. Information World Review, 124, (April 1997), s. 26.

SCHWARZ, Josef. *Sáva Nedonos – zakladatel, propagátor, dokumentalista*. Ikaros [online], březen 2004, dostupný na <http://www.ikaros.cz/clanek.asp?ID=200402008>

VLASÁK, Rudolf. *Knihovny a informační průmysl*. Duha „informace o knihách z Moravy“, 15, (2) 2001, s. 6-10.

VLASÁK, R.: *Nová paradigmatata knihovnictví*. In: Inforum: sborník [online], Praha : Albertina icome, 1999, dostupný na: <http://193.85.188.203/in-archive/inforum99>

YUE, Paoshan W., SYRING, Millie L. *Usage of electronic journals and their effect on interlibrary loan: A case study at the University of Nevada, Reno*. Library Collections, Acquisitions, & Technical Services, 28, (4) 2004, s.420-432.

Zpráva o zelené knize a o úloze knihoven v moderním světě. Ve: Knihovny současnosti'99. Brno, SDRUK 1999, s. 19-20.

Abstrakt

Sleduje se poslední vývoj pojetí oboru knihovnictví v kontextu informatizace společnosti, digitalizace dokumentové komunikace a rozvíjejících se specializací informačních oborů. Zdůrazňuje se diferenciací poslání a z toho vyplývající požadavky na kvalifikaci a schopnosti personálu ve veřejných knihovnách a naproti tomu v knihovnách a informačních střediscích sloužících v pracovním procesu uživatelů, kterým slouží.

ANALÝZA VĚKOVÉ, VZDĚLANOSTNÍ A MZDOVÉ STRUKTURY PRACOVNÍKŮ KNIHOVEN V ČR V ROCE 2003 A 2004 A SROVNÁNÍ SE STAVEM ROKU 1998

Vít Richter – Zlata Houšková – Marta Hejhálková, Národní knihovna ČR

1. ZÁKLADNÍ ÚDAJE O PRŮZKUMU

Knihovnictví a informační činnost patří k oborům, kde v souvislosti s využitím informačních technologií dochází k zásadním proměnám obsahu profese, což je spojeno s potřebou aktivního celoživotního vzdělávání pracovníků.

V roce 1998 proběhl první rozsáhlý průzkum kvalifikační struktury pracovníků knihoven. Výsledky tohoto průzkumu přispěly k formulování principů mimoškolního vzdělávání pracovníků knihoven v oblasti informačních technologií, které bylo naplňováno zejména v rámci programu **VISK 2 - Mimoškolní vzdělávání knihovníků a Programu podpory výkonu regionálních funkcí knihoven**. Výsledky byly dále využity při přípravě katalogu prací – profese knihovníků.

V období září a října 2004 byl průzkum opakován, aby se podařilo zjistit, jaké jsou trendy ve vývoji knihovnické profese. Od ledna 2004 vešel v platnost nový katalog prací, který definoval požadavky na knihovnickou profesi pro oblast rozpočtových a příspěvkových organizací. K prvnímu lednu 2004 byli všichni pracovníci působící v této sféře zařazeni do nových platových tříd. K dispozici nebyly dostatečné informace o tom, zda přeřazení pracovníků do nových tříd proběhlo v souladu s platnými právními předpisy a zda nová podoba katalogu prací odpovídá současným potřebám. Proto se předmětem analýzy stala především situace roku 2003 a 2004. Reálný obraz personální situace v českém knihovnictví je výchozím bodem k mnoha dalším krokům ve vlastní činnosti knihoven, v plnění jejich funkcí, v koncepční práci v oboru, celoživotním vzdělávání atp.

Dotazníkem bylo obesláno celkem **1 236 knihoven**, z toho cca **780 veřejných**¹ a **456 knihoven specializovaných**². Dotazník vyplnilo a vrátilo

---

¹ Pro účely tohoto průzkumu je pojem „veřejná knihovna“ používán pro základní

celkem 903 knihoven, tj. **73%** z celkového množství oslovených, což je o tři sta knihoven více než v roce **1998**, kdy se průzkumu zúčastnilo **569 knihoven**. Souhrn dat obsahuje informace o více než **6500 zaměstnanců** knihoven. Dotazník vyplnily všechny větší a významné veřejné a specializované knihovny s výjimkou jedné krajské knihovny. Vysoké návratnosti dotazníků odpovídá i velmi dobrá reprezentativnost většiny získaných údajů.

2. VĚKOVÁ A VZDĚLANOSTNÍ SKLADBA PRACOVNÍKŮ KNIHOVEN

2.1 Věková skladba

Dominantní věkovou skupinu tvoří pracovníci knihoven ve věku 30 – 50 let, kterých bylo celkem 2724 (tj. 49%). Celkem 1945 zaměstnanců (35%) tvořilo druhou nejsilnější věkovou skupinu nad 50 let; zaměstnanci ve věku 18 - 30 let byli nejméně zastoupenou věkovou skupinou s počtem 950 (17%). Oproti roku 1998 došlo k mírnému zvýšení (2%) u kategorie nejmladších zaměstnanců, k poklesu o 6% u zaměstnanců věkové kategorie 30 – 50 let a ke zvýšení o 5% u věkové skupiny zaměstnanců nad 50 let.

Dominantní věkovou skupinou ve **veřejných knihovnách** byli rovněž pracovníci ve věku 30 - 50 let, kterých bylo celkem 2051 (tj. 51%). Celkem 1327 zaměstnanců (33%) tvořilo druhou nejsilnější věkovou skupinu (nad 50 let) a zaměstnanci ve věku 18 - 30 let byli nejméně zastoupenou věkovou skupinou s počtem 657 (16%). Oproti roku 1998 se o plných 5% zvýšila skupina zaměstnanců ve věku nad 50 let, a to na úkor mladších věkových skupin.

Mírně odlišné proporce můžeme zaznamenat ve skupině specializovaných knihoven. Zde se objemově vyrovnaly dvě hlavní skupiny: mírně dominantní složkou byla věková skupina 30–50 let (42%) a zaměstnanci ve věku nad 50 let (39%, což je o 6% více než ve veřejných knihovnách). Nejmladší věková skupina zaměstnanců (18–30 let) byla zastoupena 18% s pozitivním trendem nárůstu o 4% oproti stavu z roku 1998.

---

knihovny zřizované nebo provozované obcí, krajem a Ministerstvem kultury ČR (tj. včetně Moravské zemské knihovny a Národní knihovny ČR, tyto knihovny jsou zařazeny v kategorii „krajská knihovna“).

² Pro účely tohoto průzkumu je pojem „specializovaná knihovna“ používán pro vysokoškolské, lékařské, muzejní, vojenské, školní knihovny, pro knihovny z oblasti výzkumu a jiné specializované knihovny.

Věkové složení pracovníků knihoven												Poměr skupin 18-30 a 50-60
Druh knihovny	18-30 let		30-40 let		40-50 let		50-60 let		60+ let		Celkem	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%		
Obec. knih.	16	8	42	21	84	43	39	20	15	8	196	0,41
MK do 5000	24	9	65	24	88	33	84	31	8	3	269	0,29
MK 5-20000	79	10	169	22	270	35	219	29	24	3	761	0,36
MK 20-100000	163	17	226	23	305	31	257	26	30	3	981	0,63
MK nad 100000	65	19	76	23	84	25	96	29	13	4	334	0,68
Krajské	310	21	273	18	369	25	422	28	120	8	1494	0,74
Veř. knih. celkem	657	16	851	21	1200	30	1117	28	210	5	4035	0,59
Ústřední specializované knihovny	52	15	46	14	77	23	125	37	37	11	337	0,42
Vysokoškolské	166	24	105	15	183	27	188	27	42	6	684	0,88
Knihovny z oblasti výzkumu, AV ČR	14	12	14	12	37	32	42	37	7	6	114	0,33
Lékařské	13	10	26	20	32	25	52	41	5	4	128	0,25
Muzejní	25	18	31	22	39	28	38	27	8	6	141	0,66
Vojenské	2	14	5	36	3	21	4	29	0	0	14	0,50
Školní	4	10	17	40	6	14	6	14	9	21	42	0,67
Ostatní	17	14	19	15	33	27	43	35	12	10	124	0,40
Spec. knih. celkem	293	18	263	17	410	26	498	31	120	8	1584	0,59
Celkem	950	17	1114	20	1610	29	1615	29	330	6	5619	0,59

Věkovou skladbu zaměstnanců knihoven, jak ji ukázaly výsledky průzkumu, nelze považovat za příznivou. Zejména je nepříznivý poměr mezi zaměstnanci v nejmladší sledované skupině (18 - 30 let) a skupině blížíci se věku odchodu do důchodu (50 - 60 let), který činí v celostátním měřítku hodnotu 0,59 a je ve skupině veřejných i specializovaných knihoven shodný. Tento poměr je v síti veřejných knihoven nejméně příznivý v městských knihovnách ve městech s počtem obyvatel do 5 tis., kde dosahuje hodnoty pouhých 0,29, a v městských knihovnách ve městech s počtem 5-20000 obyvatel s hodnotou 0,36. Oproti roku 1998 došlo k výraznému omlazení kadru pracovníků v krajských knihovnách z poměru 0,45 na hodnotu 0,74.

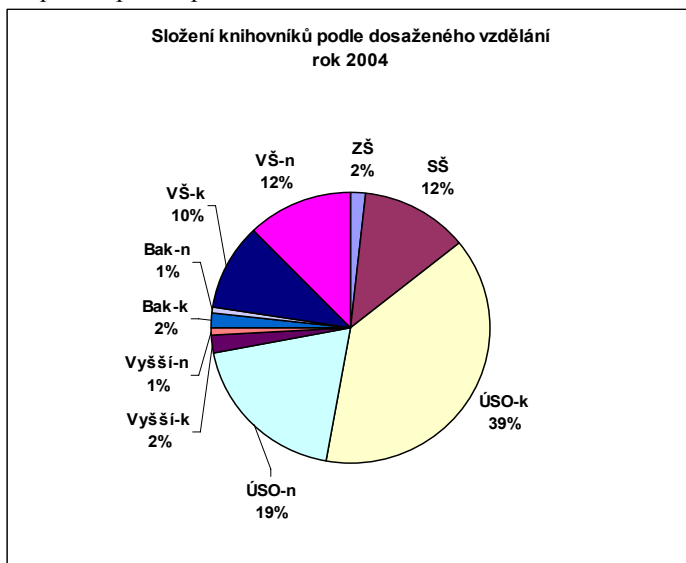
Ze skupiny specializovaných knihoven mají nepříznivý poměr mezi nejmladší a nejstarší věkovou skupinou lékařské knihovny (0,25), knihovny z oblasti výzkumu (0,33) a ústřední specializované knihovny (0,42). Pozitivní trend můžeme zaznamenat v muzejních (0,66) a zejména ve vysokoškolských knihovnách (0,88), které se již v roce 1998 pohybovaly na hodnotě 0,81.

3.2 Kvalifikační skladba pracovníků knihoven

Srovnání s daty z průzkumu z roku 1998 umožňuje sledovat v delším časovém horizontu proporce mezi odbornými pracovníky knihoven (knihovníky), technickou hospodářskými pracovníky (THP) a ostatními pracovníky. V posledních patnácti letech výrazně poklesl počet „ostatních“ pracovníků, resp. poklesl počet pracovníků bez kvalifikace, kteří byli v knihovnách zařazeni do dělnických profesí. Zatímco podíl „ostatních“ pracovníků činil v roce 1990 18,7%, v roce 2004 to bylo již pouze 4,3%. Současně vzrostl podíl knihovníků ze 77,8% v roce 1990 na 84% v letech 2003 a 2004. Obdobně stoupl podíl THP z 3,5% v roce 1990 na 11,7% v roce 2004. Uvedené trendy signalizují, že se kvalifikační struktura pracovníků knihoven zkvalitňuje.

	Knihovníci		THP		Ostatní		Celkem	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
1990	540	77,8	24	3,5	130	18,7	694	100
1996	704	78,6	66	7,4	126	14,0	896	100
1998	836	78,3	94	8,8	137	12,8	1067	100
2003	1483	84,0	200	11,3	82	4,6	1765	100
2004	1457	84,0	203	11,7	75	4,3	1736	100

Otázku kvalifikační skladby zodpovědělo 593 (téměř 100%) z celku veřejných knihoven a 310 (téměř 100%) ze souboru specializovaných knihoven. Kvalifikační skladba byla uvedena u celkem 4049 pracovníků veřejných a u 1556 pracovníků specializovaných knihoven. **V celku veřejných knihoven** mělo největší procento odborných pracovníků – knihovníků ukončeno **středoškolské vzdělání** knihovnického typu (střední nebo vyšší odborné) – 43% (v r. 1998 46,5%). Druhou nejčastěji zastoupenou skupinou byli pracovníci se středním vzděláním neknihovnického zaměření (ÚSV, ÚSO, VOŠ). Tito pracovníci tvořili ve veřejných knihovnách podíl 35% (v r. 1998 30,6%). Vysokoškolsky vzdělaných pracovníků (bakalářské a magisterské studium) bylo v získaném souboru celkem 20% (v r. 1998 18,4%), z toho 10% (v r. 1998 12,5%) s vysokou školou knihovnického a 10% (v r. 1998 5,9%) s vysokou školou neknihovnického zaměření. Celkovou kvalifikační skladbu doplňovali pracovníci se základním vzděláním. V souboru veřejných knihoven tvořili podíl 2% (v r. 1998 4,5%). V oblasti veřejných knihoven můžeme oproti roku 1998 zaznamenat celkový trend snižování podílu pracovníků s knihovnickým vzděláním a současně i mírné zlepšení vzdělanostní struktury, tj. nárůst podílu pracovníků s vysokoškolským vzděláním a pokles podílu pracovníků se základním vzděláním.

U specializovaných knihoven byla kvalifikační skladba odlišná, ale podstatné je, že vzájemné proporce zůstaly od roku 1998 téměř beze změny. Nejvíce odborných pracovníků - knihovníků mělo rovněž středoškolské

vzdělání knihovnického (35%, v r. 1998 32,8%) a neknihovnického (26%, stejně jako v r. 1998) zaměření. Na rozdíl od sítě veřejných knihoven zde však pracoval vysoký podíl pracovníků s vysokoškolským vzděláním neknihovnického typu (21%, stejně jako v r. 1998) i vyšší podíl vysokoškolsky vzdělaných knihovníků (16%, stejně jako v r. 1998). Souvisí to s oborovým zaměřením těchto knihoven, a z toho vyplývajícími nároky na oborové znalosti.

Zatím stále velmi malý podíl tvoří absolventi novějších typů studia, jakými jsou vyšší odborné školy a bakalářské stupně vysokých škol. Ve skupině veřejných knihoven se podíl absolventů těchto škol pohybuje do 1%, ve specializovaných knihovnách nalézají větší uplatnění absolventi vyšších odborných škol knihovnického zaměření.

2.3 Odborní knihovničtí pracovníci s více než desetiletou praxí

Oproti roku 1998 došlo k podstatné změně v podílu pracovníků s více než desetiletou praxí. Celostátně jde průměrně o 50% pracovníků, ale mezi jednotlivými kategoriemi knihoven existují podstatné rozdíly. Zatímco v roce 1998 činil podíl knihovníků s více než desetiletou praxí v místních knihovnách a knihovnách v malých městech 80 - 100%, v roce 2004 se tento podíl pohybuje kolem 60%. V krajských a velkých městských knihovnách dosahuje podíl této skupiny 46 - 47% a oproti roku 1998 mírně stoupl (43 - 45%).

	% pracovníků pracujících 10 let
Obec. knih.	57
MK do 5000	62
MK 5-20000	62
MK 20-100000	58
MK nad 100000	47
Krajské	46
Veřejné knihovny celkem	53

	% pracovníků pracujících 10 let
Ústřední specializované knihovny	47
Vysokoškolské	35
Výzkum, AVČR	43
Lékařské	52
Muzejní	50
Vojenské	43
Školní	19
Ostatní	53
Specializované knihovny celkem	42
Knihovny celkem	50

Ve skupině specializovaných knihoven mají nejnížší podíl knihovníků

s více než desetiletou praxí školní knihovny (19%), vysokoškolské knihovny (35%), knihovny z oblasti výzkumu a vojenské knihovny (43%). V ostatních kategoriích knihoven se podíl pracovníků s delší než desetiletou praxí pohybuje kolem celostátního průměru 50%. Ve skupině specializovaných knihoven lze u srovnatelných skupin zaznamenat mírný nárůst knihovníků s více než desetiletou praxí.

2.4 Zastoupení dle pohlaví

Z hlediska zastoupení podle pohlaví v knihovnách naprosto převažují ženy, muži tvoří v průměru 9% a jejich podíl se oproti roku 1998 zvýšil o 1,6%. Ve veřejných knihovnách **muži tvořili v průměru 7,2% (v r. 1998 6,3%)**. Největší podíl mužů vykázaly krajské knihovny, kde jejich zastoupení dosáhlo hodnoty 12,6% (v r. 1998 11,7%). V místních a malých městských knihovnách se pohybuje podíl mužů v rozmezí 1,5 až 1,9%.

V některých typech specializovaných knihoven je feminizace o něco nižší (muži tvořili podíl 10,4%), ale zaznamenáváme zde i výrazné posuny. Například v ústředních specializovaných knihovnách je podíl mužů 17,2% (v roce 1998 13,1%), v knihovnách z oblasti výzkumu a AV ČR naopak podíl mužů poklesl na 7% (v roce 1998 13,6%). Největší pokles podílu mužů zaznamenáváme v lékařských knihovnách: z 18,8% v roce 1998 na 3,9% v roce 2004. Zvýšení podílu mužů lze naopak zaznamenat u vysokoškolských knihoven – růst z 8% v roce 1998 na 14,6% v roce 2004.

3. ÚROVEŇ DOVEDNOSTÍ A ZNALOSTÍ PRACOVNÍKU KNIHOVEN PŘI VYUŽÍVÁNÍ POČÍTAČOVÉHO SOFTWARU

V průzkumu bylo zjišťováno, jaké procento pracovníků knihoven je schopno rutinně pracovat s jednotlivými typy počítačového softwaru. Využívání **automatizovaného knihovního systému, textového a tabulkového editoru, internetu, elektronické pošty a základního operačního systému** (Windows apod.) je v knihovnách v současné době samozřejmostí. Schopnost pracovat s těmito programy má většina pracovníků knihoven a solidní úroveň dovedností se týká téměř 100% veškerého personálu. Schopnost pracovat s těmito programy byla u pracovníků většiny specializovaných knihoven již v roce 1998 na velmi solidní úrovni. Mimořádně silnou dynamiku rozvoje těchto dovedností zaznamenali pracovníci veřejných knihoven, kde se počet kvalifikovaných pracovníků zvýšil často v rozmezí o 300 až 700%.

Podstatně nižší úroveň dovedností a schopností se projevuje zatím v oblastech práce s grafickým editorem a prezentačními programy, tvorbě databází, webových stránek a zpracování rešerší. Zde je úroveň dovedností ve všech typech knihoven podstatně nižší a značně diferencovaná.

Schopnost využívat **grafického editoru** má v průměru kolem 30% pracovníků. Jde o schopnost spíše výběrovou a týká se omezeného počtu pracovníků. Nejdynamičtěji se jeho využívání projevuje v menších veřejných knihovnách (města do 5000 obyvatel), kde se v roce 1998 grafický editor téměř nepoužíval. Počet pracovníků, kteří jsou schopni ho využívat, vzrostl o 300 až 700%.

Schopnost využívání **prezentačního programu** se týká v průměru asi 40% pracovníků, jde tedy opět spíše o výběrovou dovednost omezeného počtu pracovníků.

Využívání **editoru webových stránek** je ve všech sledovaných knihovnách nižší a je významně diferencované podle typu knihovny. V průměru ho ovládá 13 – 17% pracovníků knihoven. Schopnost pracovat s webovým editorem je tedy omezena na poměrně úzký okruh pracovníků a je zřejmě závislá na tom, zda knihovna provozuje vlastní webové stránky a kdo je za správu webových prezentací odpovědný. Nejdynamičtěji se jeho využívání projevuje v menších veřejných knihovnách (místa do 5000 obyvatel), kde se v roce 1998 téměř nepoužíval. Počet pracovníků, kteří jsou schopni nyní software využívat, vzrostl o 300 až 700%.

Využívání **rešerší v databázových centrech** je v jednotlivých typech knihoven opět značně diferencované. V průměru je schopno provádět rešerše 52% pracovníků, v malých veřejných knihovnách je to však pouze 23%, zatímco ve velkých veřejných a vybraném okruhu specializovaných knihoven je to až 100% pracovníků. Nejdynamičtěji se schopnost rešerší z databázových center vyvíjí ve veřejných knihovnách v městech do 20 000 obyvatel, kde se v roce 1998 tyto dovednosti u pracovníků téměř nevyskytovaly.

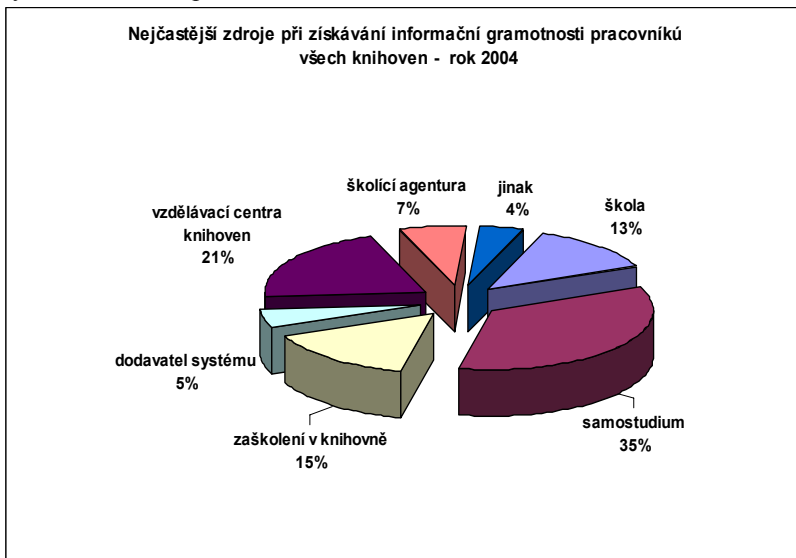
Využívání **programů pro tvorbu databází** je ve všech sledovaných knihovnách dosud relativně nízké a je opět diferencované podle typu knihovny. V průměru je ho schopno využívat 46%, tedy poměrně úzký okruh pracovníků knihoven.

Objektivní srovnání vývoje těchto dovedností pracovníků specializovaných knihoven je obtížné, protože v roce 2004 se průzkumu zúčastnilo podstatně více knihoven a v jiném složení. Pro tuto kategorii knihoven obecně platí, že míra využití těchto programů a úroveň dovedností pracovníků je zhruba na stejné úrovni jako v roce 1998 nebo mírně stoupla.

4. NEJČASTĚJŠÍ ZDROJE ZÍSKÁVÁNÍ POČÍTAČOVÉ GRAMOTNOSTI

Průzkumem bylo zjišťováno, jakým způsobem nebo prostřednictvím jaké instituce získali pracovníci knihovny kvalifikaci v oblasti počítačové gramotnosti.

V síti veřejných knihoven se nejčastěji využívaným zdrojem vzdělávání v oblasti IT stala **vzdělávací centra knihoven** (34%), následuje samostudium (25%), zaškolení v knihovně (16%) a škola (11%). Ostatní zdroje vzdělávání, jako jsou dodavatel systému a školící agentura, mají pouze doplňkový charakter v rozpětí 3 - 6%.

V roce 1998 bylo ve všech typech knihoven jako nejčastější zdroj získání počítačové gramotnosti označováno **samostudium**. Průzkum z roku 2004 prokázal, že v této oblasti došlo k výraznému posunu, který byl ovlivněn především vznikem a provozem vzdělávacích center v krajských knihovnách. Jednoznačně dominantní zůstává samostudium ve sféře specializovaných knihoven, kde jeho průměrný podíl dosahuje 42%, následuje zaškolení v knihovně (15%), škola (14%). Podstatně menší vliv mají v této oblasti vzdělávací centra knihoven (pouze 11%). Ostatní zdroje vzdělávání (školící agentura, dodavatel systému a jiné způsoby) se pohybují v rozmezí 5 - 7%.

Vzdělávací centra knihoven jsou **pro veřejné** knihovny **dominantním** zdrojem získání dovedností při práci s textovými editory, tabulkovými editory, prezentačními programy, databázemi, webovými stránkami, Internetem, ale i s operačními systémy.

Samostudium je ve **specializovaných** knihovnách **nejfrekventovanějším** způsobem získání kvalifikace ve všech oblastech práce s ICT s výjimkou automatizovaného knihovního systému. Velký význam má i ve veřejných knihovnách zejména pro práci s grafickým editorem, e-mailem a

Internetem.

Zaškolení v knihovně má v obou skupinách knihoven dominantní význam zejména pro práci s automatizovaným knihovním systémem.

Zhruba stejný význam má pro práci s automatizovaným knihovním systémem jeho **odavatel**.

Obecně lze říci, že **škola je častějším zdrojem informací či kvalifikace v práci s IT u pracovníků specializovaných knihoven**. Významně častěji než u veřejných knihoven je u specializovaných knihoven škola udávána jako zdroj dovedností také v práci s textovým editorem, Internetem a operačními systémy. Pro ostatní dovednosti není význam školy u veřejných a specializovaných knihoven příliš rozdílný, lze však konstatovat, že ve veřejných knihovnách došlo od roku 1998 u tohoto zdroje vzdělávání k poklesu významu.

Podstatně menší význam pro získání kvalifikace v oblasti IT mají **školicí agentury**; od roku 1998 došlo v obou skupinách knihoven k poklesu jejich významu, takže mají v současné době pouze doplňkový charakter.

4.1 Optimální způsob zajišťování počítačové gramotnosti pro pracovníky knihoven

Další otázka průzkumu zjišťovala názor vedoucích pracovníků knihoven na to, která instituce by měla zajišťovat vzdělávání pracovníků knihoven v oblasti počítačové gramotnosti.

Ve sféře **veřejných knihoven** je nejvíce preferovanou institucí pro zajišťování vzdělávání pracovníků v oblasti IT **krajská knihovna** (73% respondentů), následuje **pověřená knihovna** (69% respondentů) a odborná škola (50% respondentů). Podstatně menší význam je kladen na odborné firmy (36%), Národní knihovnu ČR (32%), ústřední specializované knihovny (17%) a knihovnický spolek (10%).

Názor na tuto problematiku doznal od roku 1998 výrazného posunu. V oblasti veřejných knihoven stouply nejvíce preference vzdělávacích aktivit krajských knihoven (z 38% v r. 1998 na 73% v roce 2004) a knihoven pověřených regionální funkcí (z 50% v r. 1998 na 69% v r. 2004). Nejvýrazněji poklesly preference specializovaných firem z 56% v roce 1998 na 36% v roce 2004.

Ve sféře **specializovaných knihoven** je nejvíce preferovanou institucí pro zajišťování vzdělávání pracovníků knihoven v oblasti ICT **odborná škola** (62% respondentů). Dále jsou preference podstatně méně diferencovány: **odborná firma** (50%), Národní knihovna ČR (46%), pověřená knihovna (43%), ústřední specializovaná knihovna (42%) a krajská knihovna (39%). Podstatně menší význam je kladen na knihovnický spolek (15%).

I v této oblasti jsou zřejmě změny oproti roku 1998. V oblasti speciali-

zovaných knihoven stouply nejvíce preference vzdělávacích aktivit pověřených knihoven (43% v roce 2004 proti 9% v roce 1998), krajských knihoven (39% v roce 2004 proti 19% v roce 1998) a ústředních specializovaných knihoven (42% v roce 2004 proti 35% v roce 1998). Nejvýraznější poklesly preference odborných firem: ze 70% v roce 1998 na 50% v roce 2004 a odborné školy ze 73% v roce 1998 na 62% v roce 2004.

Druh knihovny	Počet odpov.	Odborná škola	Národní knihovna	Krajská knihovna	Pověř. knihovna	Ústř. spec. knihovna	Knihov. Spolek	Odborná firma	Jinak
		%	%	%	%	%	%	%	%
VK celkem 1998	429	49	25	38	50	8	12	56	4
VK celkem 2004	593	50	32	73	69	17	10	36	8
Spec.celkem 1998	92	73	37	19	9	35	25	70	20
Spec.celkem 2004	319	62	46	39	43	42	15	50	18
Knihovny celkem 1998	521	53	27	34	43	13	14	58	7
Knihovny celkem 2004	912	54	37	61	60	26	12	41	11

4.2 Problémy v nabídce vzdělávacích aktivit

Jako **prioritní** problémy v nabídce vzdělávacích aktivit byly ve všech knihovnách jmenovány nejčastěji:

- absence systematické nabídky vzdělávání v místě – zejména u specializovaných knihoven
- časová náročnost nabízených vzdělávacích aktivit – zejména u veřejných knihoven
- absence speciální (oborové) nabídky - zejména u specializovaných knihoven
- nedostatek nabídky systematického vzdělávání – u veřejných i specializovaných knihoven
- přílišná finanční náročnost nabízených aktivit – u veřejných i specializovaných knihoven

Oproti roku 1998 výrazně stoupla spokojenost s nabídkou vzdělávání. Nejvýraznější pokles deklarovaných bariér můžeme zaznamenat u **přílišné finanční náročnosti nabízených aktivit** (v roce 1998 zdůraznilo 61% re-

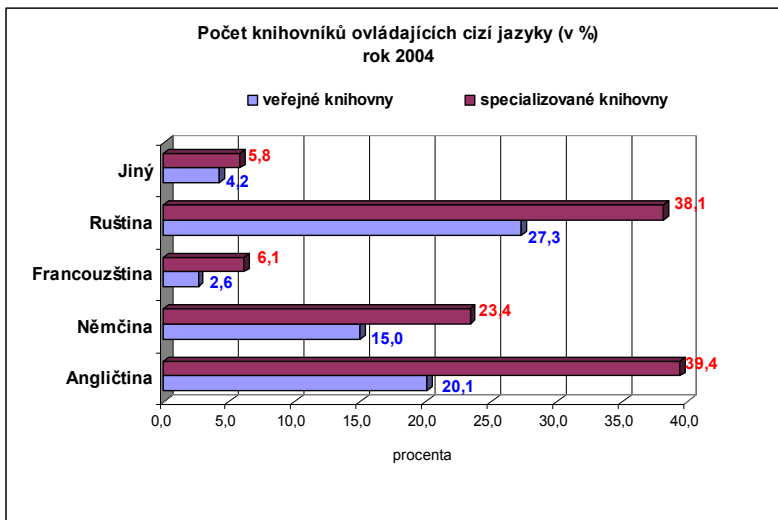

spondentů, v roce 2004 pouze 26%). Skutečnost, že pracovníci knihoven v současné době nepocítí jako zásadní problém financování vzdělávání, evidentně souvisí s faktem, že většina vzdělávacích aktivit v oblasti ICT je poskytována bezplatně především krajskými vzdělávacími centry a je podstatně dotována z programu VISK 2 nebo jiných programů MK ČR, např. Knihovna 21. století. K výraznému poklesu bariér došlo u **nabídky systematického vzdělávání** (v roce 1998 zdůraznilo nedostatečnost 60% respondentů, v roce 2004 pouze 31%) a **oborové nabídky vzdělávání** (v roce 1998 zdůraznilo 52% respondentů, v roce 2004 pouze 30%). Částečný pokles bariér můžeme také zaznamenat u **nedostatečné nabídky v místě** (v roce 1998 zdůraznilo 65% respondentů, v roce 2004 pouze 45%), i když problém dostupnosti vzdělávání v místě působení knihovny je stále pocítován jako závažný. Do popředí se v současné době dostávají otázky **časové náročnosti nabízených aktivit** (v roce 1998 zdůraznilo 42% respondentů, v roce 2004 44%). To platí zejména u veřejných knihoven a má zřejmě přímou vazbu na ochotu zaměstnavatelů uvolňovat pracovníky knihoven na vzdělávací akce.

5. JAZYKOVÉ VYBAVENÍ PRACOVNÍKŮ KNIHOVEN A JEHO HODNOCENÍ

V celku **892 knihoven** byly jazykové znalosti uvedeny za **5505 pracovníků**, tedy za 84,52% z celkového počtu pracovníků knihoven, jež se účastnily průzkumu, při čemž ve veřejných knihovnách se jedná o 84,55% a v knihovnách specializovaných o 84,41% pracovníků. Jde tedy o velmi reprezentativní údaje.

Ve **veřejných knihovnách převažovala znalost ruštiny** (1 101 pracovníků, tj. 27,27% z odpovídajících knihoven), na **druhém místě se objevuje angličtina** (811 pracovníků, tj. 20,1% z odpovídajících knihoven), na třetím němčina (605 pracovníků, tj. 14,99% z odpovídajících knihoven). **Obecní knihovny a knihovny v malých městech** do 5 000 obyvatel vykazují **s velkou převahou znalost ruštiny**; pouze u těchto dvou kategorií je na **druhém místě** (samozřejmě s výraznou ztrátou) **němčina** a teprve na třetím místě angličtina. Ve městech s 5 000–20 000 obyvateli je poprvé zaregistrována (mírná) převaha angličtiny nad němčinou, která pak v dalších skupinách veřejných knihoven dále vzrůstá. V městských knihovnách **ve velkých městech** (nad 100 000 obyvatel) je již znalost **angličtiny častější než znalost ruštiny**.

Nejvíce jazykových znalostí vykazují pracovníci krajských knihoven, u nichž je téměř v rovnováze znalost ruštiny (367) a angličtiny (363).

V knihovnách specializovaných jako celku již **převládá znalost angličtiny** (578 pracovníků, tj. 39,40% z odpovídajících knihoven), **následována ruštinou** (559 pracovníků, tj. 38,10% z odpovídajících knihoven) a němčinou (343 pracovníků, tj. 23,38% z odpovídajících knihoven). V **ústředních specializovaných knihovnách, knihovnách muzejních a knihovnách vojenských** **převažuje však mírně znalost ruštiny.**

Ze specializovaných knihoven vykazují **znalost angličtiny u téměř 60% pracovníků knihovny z oblasti výzkumu**, následovány poněkud překvapivě knihovny školními (54,8%) a vojenskými (53,8%). V uvedených dvou skupinách může jít ovšem o zkreslení dané malým vzorkem. **Nejhorších výsledků dosahují ústřední specializované knihovny** (29,4%), **knihovny lékařské** (36,1%) a **vysokoškolské** (39,4%). Znalost **němčiny je charakteristická pro pracovníky muzejních knihoven** (39,7%), následují ve srovnatelných parametrech pracovníci knihoven školních (31%) a knihoven z oblasti výzkumu a AV ČR (30,7%). Znalost **ruštiny je dominantní v knihovnách vojenských** (61,5%), školních (54,86%) a muzejních (55,6%). Znalost **ruštiny však vykazují ve vysoké míře i pracovníci všech ostatních typů knihoven. Nepochybně tu jde o korelaci s věkem pracovníků.**

Znalosti **hlavních světových jazyků** (angličtiny, němčiny, francouzštiny; znalost španělštiny se nezjišťovala vzhledem k tomu, že v předchozím průzkumu šlo o zcela zanedbatelné počty) vykazovalo **37,7% knihovníků**

ve veřejných knihovnách a 68,9% knihovníků ve specializovaných knihovnách.

Úroveň jazykových znalostí v knihovnách hodnotili vedoucí pracovníci na škále: optimální – dobrá – dostatečná – nevyhovující.

V síti veřejných knihoven byla jazyková úroveň vnímána jako **dostatečná** (43,9%), případně jako **nevyhovující** (39,1%). Za dobrou považuje situaci management 10% knihoven a za optimální 6,9%. Jako **optimální** hodnotila situaci pouze **část knihoven obecních a knihoven v městech prvních dvou skupin** (do 5000 a do 20000 obyvatel). V dalších skupinách se toto hodnocení již vůbec neobjevuje. Obdobně je tomu i s hodnocením „dobrá“. Je zřejmé, že **potřeba jazykových schopností u personálu knihoven roste s velikostí aglomerace** a je takto reflektována i managementem knihoven. Oproti průzkumu z konce devadesátých let se ve veřejných knihovnách **spokojenost managementu s jazykovou výbavou pracovníků mírně zvýšila**.

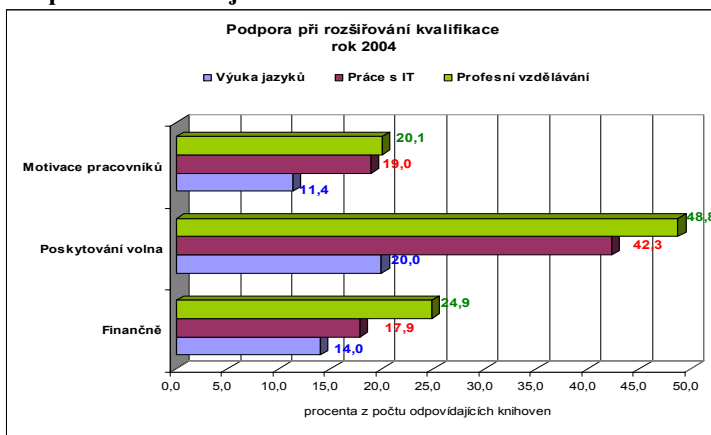
Specializované knihovny reflektují situaci poněkud lépe. Jako **dostatečná** se zdá managementu téměř polovina knihoven (49,2%), a to zejména ve vojenských (66,7%), lékařských (62,9%) a muzejních knihovnách (48,6%). **Dobrá** se jeví vedoucím pracovníkům téměř čtvrtiny knihoven (24,1%), především ústředním specializovaným knihovnám (33,3%). Pouze 17% vnímá situaci jako nevyhovující, z toho **nejvíce nespokojeni jsou knihovny vysokoškolské** (25,9%). Naopak v 9% knihoven se situace jeví jako **optimální – zejména managementu výzkumných knihoven (21,4%) a ústředních specializovaných knihoven (16,7%)**. Ve skupině specializovaných knihoven se oproti předchozímu průzkumu **spokojenost managementu s jazykovou výbavou personálu mírně snížila**.

Je samozřejmě třeba brát v potaz vysokou míru subjektivity hodnocení úrovně jazykových znalostí. Je např. otázka, jak byl chápán pojem “aktivní” znalostí jazyka, nakoľik hrála roli snaha interpretovat situaci knihovny lépe apod. Přes zdánlivě pozitivní výsledky průzkumu nemůžeme být se situací v oblasti jazykové výbavy pracovníků knihoven spokojeni. Znalost minimálně jednoho světového jazyka, především angličtiny, by měla být absolutním minimem ve všech knihovnách; ve většině knihoven by měla být standardem znalost dvou světových jazyků.

6. PODPORA PŘI ROZŠIŘOVÁNÍ KVALIFIKACE V OBLASTI JAZYKOVÉHO VYBAVENÍ, PRÁCE S INFORMAČNÍMI TECHNOLOGIEMI A PROFESNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

Dalším tématem průzkumu bylo zjištění způsobu podpory pracovníků ze strany zaměstnavatele při vzdělávání v oblasti výuky jazyků, práce s IT a při profesním vzdělávání. Jako základní formy podpory byly vymezeny: finanční podpora, poskytování volna a motivace pracovníků.

Srovnáme-li formy podpory v oblastech jazykového vzdělávání, vzdělávání v oblasti IT a vzdělávání profesního, můžeme konstatovat, že **ve veřejných knihovnách mají největší podporu vzdělávání aktivity profesní** (oborové, profilové). V celém souboru 47,7% zaměstnavatelů poskytuje k tomuto vzdělávání volno, 22,9% je podporuje finančně a 19,1% k tomuto vzdělávání své pracovníky motivuje. **Podpora vzdělávání v oblasti IT probíhá velmi podobně:** ve 44,9% knihoven je poskytováno volno, v 16,7% je poskytována finanční podpora (v souvislosti s možností bezplatného vzdělávání v rámci programu VISK 2 v této oblasti jde o poměrně vysoké číslo), v 17,9% probíhá podpora na úrovni motivace. **Jazykové vzdělávání ve veřejných knihovnách příliš velkou podporu nemá;** pouze 15,2% knihoven poskytuje volno k tomuto typu vzdělávání; finanční podporu 10% knihoven a motivaci k dalšímu rozvoji jazykových schopností dostávají pracovníci pouze 9,1% veřejných knihoven. **Malá podpora jazykového vzdělávání ve veřejných knihovnách je vzhledem k současnému stavu znalostí poměrně zarážející.**

Značné **rozdíly** v podpoře jsou ovšem **mezi jednotlivými typy knihoven**. Městské knihovny velkých měst (nad 100000 obyvatel) stoprocentně podporují profesní vzdělávání i vzdělávání v oblasti IT formou poskytování volna; krajské knihovny v 85,7% případů atp. Dá se konstatovat, že **přímo**

úměrně s velikostí sídla roste podpora vzdělávání v knihovnách. Z šetření ovšem vyplývá, že nejmenší podpora jakéhokoli vzdělávání je v knihovnách malých měst (do 5000 obyvatel), a to významně menší než v knihovnách obecních. Lze však odvodit, že odpovědi z obecních knihoven (183 z celkového počtu cca 5000 obecních knihoven) se týkají především neaktivnějších obcí, kde je podpora knihoven ve všech směrech nadstandardní.

Specializované knihovny rovněž nejvíce podporují profesní vzdělávání, a to také poskytováním volna (50,8%) a mírně výraznější finanční (28,5%) i motivační (21,9%) podporou. Podpora vzdělávání v oblasti IT je mírně nižší (37,6% knihoven poskytuje volno, 20,1% podporuje studium finančně a v 21% knihoven jsou pracovníci ke studiu motivováni). Na jazykové vzdělávání poskytuje volno 28,8% zaměstnavatelů a finančně je podporuje pětina knihoven (21%).

Jazykové vzdělávání je nejvíce podporováno v knihovnách z oblasti výzkumu a AV ČR (66,7% poskytuje studijní volno, 50% přispívá finančně). Studijního volna k prohlubování dovedností v práci s IT poskytují nejvíce ústřední specializované knihovny (83,30%), finančně však toto studium ze všech specializovaných knihoven podporují nejvíce knihovny z oblasti výzkumu a AV ČR (31%). Profesní vzdělávání je stoprocentně podporováno poskytováním studijního volna v ústředních specializovaných knihovnách a vysokou podporu má rovněž v knihovnách z oblasti výzkumu a AV ČR (61,9%). Finanční podpora je nejvyšší v knihovnách školních (37,9%), ústředních specializovaných knihovnách a knihovnách z oblasti výzkumu a AV ČR (33,3%) a dalších specializovaných knihovnách (32,4%).

Zjištěné skutečnosti odpovídají stavu zjištěnému v předchozím průzkumu. Lze tedy konstatovat, že trend podpory vzdělávání se v jednotlivých typech knihoven mění jen velmi málo. Podpora trvalého vzdělávání ve všech třech okruzích by se měla v řadě knihoven významně zlepšit. Se vstupem do Evropské unie budou růst zejména požadavky na jazykové kompetence. Tomu by měla odpovídat podpora zaměstnavatelů.

7. PRIORITY VE VZDĚLÁVÁNÍ PRACOVNÍKŮ KNIHOVEN

V průzkumu byla položena otázka důležitosti témat vzdělávání v nejbližším období. Formulována byla pro tři oblasti: základní knihovnické činnosti, management a práce s informačními technologiemi (IT). Vyhodnocením odpovědí bylo získáno pořadí témat, na něž by se mělo zaměřit další vzdělávání v knihovnách.

Témata	Pořadí	
	Veřejné	Specializované
Výpůjční služby a systémy	1	6
Jmenná katalogizace včetně AACR2, MARC 21	2	2
Vzdělávací funkce knihoven	3	11
Práce s databázemi - tvorba, vyhledávání, rešerše	4	1
Informační výchova uživatelů, práce s IT	5	7
Referenční a informační služby	6	4
Vývoj řízení sbírek (knihovní fond a el. zdroje)	7	3
Služby speciálních skupinám uživatelů	8	19
Meziknihovní výpůjční služby a dodávání dokumentů	9	8
Organizace fondu	10	12
Literatura (teorie, dějiny)	11	20
Knížní kultura	12	15
Čtenářství	13	18
Marketing služeb	14	13
Komunitní role knihoven	15	17
Ochrana fondu	16	10
Věcná katalogizace, Konspektus	17	5
Autority	18	14
Katalogizace speciálních dokumentů	19	9
Jiné	20	21
Správa tezaurů	21	16

7.1 Základní knihovnické činnosti

Tématickou prioritou vzdělávání z nabízených okruhů se u **veřejných knihoven** staly **výpůjční systémy a služby** (v r. 1998 na místě 6.), následovány velmi těsně problematikou **jmenné katalogizace** (AACR, MARC 21...). Na třetím místě se ocitla problematika **vzdělávací funkce knihoven** (v předchozím průzkumu na místě 14.(!)), na čtvrtém **práce s databázemi** (tvorba, vyhledávání, rešerše – v r. 1998 na 1. místě). Pátou příčku obsadilo stejně jako v předchozím průzkumu téma **informační výchovy uživatelů a práce s IT**; v těsném závěsu se na 6. místě ocitly referenční a informační služby (v r. 1998 - 3. místo).

Specializované knihovny za prioritní oblast vzdělávání považují **práci s databázemi** (tvorba, vyhledávání, rešerše – v r. 1998 na 5. místě), následovány

duje **jmenná katalogizace** (AACR, MARC 21...), na třetím místě je **vývoj řízení sbírek** (knihovní fond a elektronické zdroje). Zde nepochybně sehrál svou roli velký počet respondentů z muzejních knihoven; obdobné téma bylo v předchozím průzkumu na místě 8. Čtvrté místo zaujala jako v předchozím průzkumu problematika **referenčních a informačních služeb** a páté místo **věcná katalogizace** (včetně metody Konspektu – v r. 1998 místo 10.). Zajímavý je pokles zájmu o získávání kompetencí v oblasti výchovy uživatelů k práci s IT a Internetem – z 2. místa v r. 1998 na místo 7. V předchozím průzkumu prioritizovaná oblast výpůjčních služeb a systémů klesla z 1. místa v r. 1998 na místo 6.

Stabilní zájem velkého počtu knihoven o vzdělávání v oblasti katalogizace svědčí mimo jiné o tom, že u nás stále není dostatečně využíván potenciál technologií, jež jsou k dispozici, a že otázka efektivity některých knihovnických činností není zřejmě stále ještě na pořadu dne.

Obecně lze také usuzovat, že veřejné knihovny požadují více vzdělávání orientované na problematiku služeb uživatelům.

7.2 Management

V oblasti **managementu** se vybírala pouze **tři** témata. Priority se proti výsledkům z r. 1998 výrazně nezměnily.

Veřejné knihovny: první místo zaujala **příprava projektů a žádostí o dotace** (v předchozím výzkumu 2. místo), na druhém místě je **kooperace knihoven** (v r. 1998 místo 1.), 3. místo: **komunikace v organizaci** (v r. 1998 místo 4.). Na 4. místě je analýza cílů a procesů v instituci, rozhodování (v roce 1998 – 3. místo). Lze konstatovat, že **priority vzdělávání v této oblasti jsou ve veřejných knihovnách vzácně stabilní.**

Specializované knihovny: prioritou stejně jako v předchozím výzkumu zůstává **příprava projektů a žádostí o dotace**. Na 2. místo se posunula **kooperace knihoven**. Poměrně výrazná změna oproti 4. místu v předchozím průzkumu je pozitivním signálem zájmu specializovaných knihoven o spolupráci. Na 3. místě je problematika **analyzování cílů a procesů v instituci a rozhodování** (v roce 1998 místo 5.). U **specializovaných knihoven se v oblasti managementu priority vzdělávání změnilo výrazněji.**

7.3 Informační technologie

I v této oblasti měli respondenti označit 3 priority.

Ve veřejných knihovnách je prioritou stále **automatizovaný knihovní systém, následovaný vyhledávacími nástroji a informačními zdroji na Internetu**. V těchto dvou parametrech zůstávají priority poněkud překvapivě – zejména pokud jde o AKS - po letech stejné. Na třetí místo se dostala

tvorba a správa webových stránek, která v předchozím průzkumu skončila až na místě 7. Tento fakt koresponduje s rychlým rozvojem webových prezentací veřejných knihoven v posledních letech.

Témata	Pořadí	
	Veřejné	Specializované
Analýza cílů a procesů v instituci, rozhodování	4	3
Strategie a řízení procesu změny	8	7
Fundraising, ekonomika podniku	7	9
Příprava projektů a žádostí o dotace	1	1
Kooperace knihoven	2	2
Komunikace v organizaci	3	4
Týmová spolupráce	6	6
Public Relations	5	5
Personální management	9	8
Jiné	10	10

Specializované knihovny mají priority téměř identické, tj. **vyhledávací nástroje a informační zdroje na Internetu a automatizovaný knihovní systém**; je pouze opačné pořadí. Na třetí místo se dostala **digitalizace**, která v předchozím průzkumu zaujala až 6. příčku, čímž se v této oblasti nejvíce liší odpovědi obou kategorií. Práce systémového knihovníka se z původního 3. místa (1998) posunula na místo 4.

Potěšitelný je vzrůstající zájem o problematiku digitalizace ve specializovaných knihovnách. Veřejné knihovny dosud považují tuto oblast za poměrně nezajímavou (7. místo).

Témata	Pořadí	
	Veřejné	Specializované
Textové editory	5	6
Tabulkové procesory	6	7
Tvorba a správa webových stránek	3	5
Vyhledávací nástroje a inform. zdroje na internetu	2	1
Digitalizace	7	3
Automatizovaný knihovnický systém	1	2
Práce systémového knihovníka	4	4
Základy hardware	8	8
Jiné	9	9

8. PLATOVÉ PODMÍNKY PRACOVNÍKŮ KNIHOVEN V ROCE 2003 A 2004

8.1 Mzdové náklady na činnost knihoven v roce 2003 a 2004

V otázce č. 16 byly zjišťovány celkové náklady na hrubé platy pracovníků zajišťujících činnost knihovny (bez OON a odvodů na pojištění) za 1. pololetí let 2003 a 2004 a jejich nárůst či pokles.

Na otázku odpovědělo celkem 791 knihoven, z toho 546 veřejných a 245 specializovaných. Většina knihoven uvedla zvýšenou částku na platy v 1. pololetí 2004 proti předchozímu roku, avšak téměř čtvrtina uvedla snížení celkové částky na platy – téměř 22% veřejných a 16,7 % specializovaných knihoven. Celkový vykázaný objem navýšení mzdových prostředků činil 9%. Celkový objem mzdových prostředků na 1. pololetí:

Rok 2003	Rok 2004	Navýšení%
438 729 021 Kč	478 403 464 Kč	109,043

Veřejné knihovny: knihovny v městech nad 100 000 uvedly ve dvou případech zvýšení a ve dvou snížení mzdových nákladů. Vzhledem k malému vzorku by bylo třeba zkoumat konkrétní příčiny v jednotlivých institucích. Obecnější trendy lze odvodit u obecních knihoven, kde k poklesu mzdových nákladů, případně k jejich stagnaci, došlo ve 28,6% případů, v knihovnách v malých městech v 26,35% případů. Naopak situace knihoven ve městech 20000 – 100000 a v krajských knihovnách se jeví příznivě (téměř ve všech knihovnách došlo ke zvýšení mzdových nákladů).

Specializované knihovny: nejhorší se jeví situace lékařských knihoven, kde se mzdové náklady snížily (v 1 případě nezměnily) téměř v polovině knihoven, a knihoven z oblasti výzkumu a AV ČR, kde se tato situace týká 26,5% knihoven. V lékařských knihovnách bylo současně zvýšení částky v souhrnu zcela nepatrné: 164 695,- Kč na 29 knihoven, tedy v průměru 5680,- Kč na knihovnu za půl roku. Prakticky tedy lze říci, že v lékařských knihovnách se platové poměry nezměnily, resp. vzhledem k inflaci dokonce zhoršily.

Zvýšeny byly mzdové náklady ve všech ústředních specializovaných knihovnách a téměř všech muzejních knihovnách. Malé vzorky školních, vojenských a ostatních knihoven nedovolují činit zásadní závěry.

Druh knihovny	Počet kn.	Vyšší částka	Nižší částka	Stejná částka
Obec. knih.	161	115	37	9
MK do 5000	167	123	40	4
MK 5-20000	154	121	32	1
MK 20-100000	46	43	3	0
MK nad 100000	4	2	2	0
Krajské knihovny	14	12	1	1
Veřejné knihovny	546	416	115	15
Ústřední specializované knihovny	5	5	0	0
Vysokoškolské	56	45	7	4
AVČR	34	25	2	7
Lékařské	51	29	21	1
Muzejní	52	50	2	0
Vojenské	2	1	1	0
Školní	23	19	1	3
Ostatní	22	14	7	1
Specializované knihovny	245	188	41	16
Celkem	791	604	156	31

8.2 Změny celkových platů pracovníků knihoven v roce 2003 a 2004

Vedoucí/ředitelé knihoven měli zodpovědět otázku: **Kolika pracovníkům se v roce 2004 změnil celkový plat oproti roku 2003?** Vzhledem k termínu distribuce dotazníků (září 2004) měli porovnat stav za první pololetí let 2003 a 2004.

Otázku zodpovědělo celkem 787 knihoven, z toho 525 veřejných a 262 specializovaných. Podle odpovědí se 4345 (tj. **84%**) **zaměstnancům veřejných knihoven plat** v roce 2004 v porovnání s rokem 2003 **zvýšil**, 581 (11%) **snížil** a 226 (4%) **nezměnil**. Ve **specializovaných knihovnách** vzrostl plat 1195 pracovníkům (74%), **snížil se** 255 pracovníkům (16%) a **nezměnil se** 157 (10%) pracovníkům.

Z veřejných knihoven se nárůst platu týkal nejvíce pracovníků knihoven v městech do 5000 obyvatel (94%); v této kategorii se také plat snížil či nezměnil nejmenšímu počtu pracovníků (shodně 3%). Druhou kategorií knihoven, kde pozitivní úprava platů ovlivnila téměř všechny pracovníky, byly knihovny ve městech s 20–100 000 obyvatel. 90% pracovníků plat vzrostl, pouze 8% se snížil a u 3% pracovníků zůstal nezměněn. Naopak **nejproblematictější situace** nastala v knihovnách **v městech**

nad 100 000 obyvatel, kde se plat zvýšil pouze 64 % pracovníků, snížil se 29% (tedy téměř třetinu zaměstnanců). Nezměněn zůstal u 7% zaměstnanců těchto knihoven. V ostatních kategoriích veřejných knihoven se zvýšení platu pohybovalo mezi 72% (obecní knihovny) až 84% (krajské knihovny) pracovníků, snížení platu mezi 10–13% pracovníků a stabilní plat se udržel v rozmezí 2% (krajské knihovny) až 14% (obecní knihovny) pracovníků.

Ve specializovaných knihovnách se platová úprava nejvýhodněji promítla ve školních knihovnách (je třeba mít ovšem na paměti, že jde o relativně malý vzorek respondentů!). Zvýšení platu se zde týkalo 85% pracovníků, snížení 9%. Obdobně v knihovnách vysokoškolských byl plat zvýšen 84% pracovníků a snížen jen 6% pracovníků. Nejhorší situace se jeví v knihovnách kategorie „Ostatní“, kde plat vzrostl pouze 45% pracovníků a snížen byl 42% pracovníků. O mnoho lépe nedopadly ani knihovny vojenské – nárůst platů u 50% pracovníků, snížení platů u 25% pracovníků. **Třetí nejhůře postiženou kategorií jsou knihovny lékařské, kde se plat zvedl pouze 65% pracovníků a ke snížení došlo u 26% pracovníků. Zejména výsledky lékařských knihoven jsou v této otázce alarmující. Zatímco u vojenských knihoven jde o vzorek poměrně velmi malý, knihovny lékařské jsou zastoupeny velmi reprezentativně.** I v souvislosti s výsledky předchozí otázky lze konstatovat, že platová úprava dopadla pro jejich pracovníky špatně. Téměř shodná situace je ve zbývajících specializovaných knihovnách. Zvýšení platu se týkalo 71–78% pracovníků a snížení platu 16–17% pracovníků. Plat zůstal nezměněn v rozmezí 5–10% pracovníků.

8.3 Zařazení pracovníků knihoven do platových tříd a průměrné platy v letech 2003 a 2004

V požadované struktuře vyplnily údaje zhruba dvě třetiny z celkového počtu knihoven, jež se průzkumu zúčastnily. Data nebyla zjišťována z knihoven, kde jsou uplatňovány jiné mzdové předpisy či třídy (především vysokoškolské, ale i další knihovny). Předpokládalo se dále, že nebudou poskytnuta data u knihoven s jedním pracovníkem (byť řada knihoven tato data poskytla). Chybí data knihoven, kde měly instituce, případně jejich zřizovatel, pochybnosti o tom, zda mohou tyto údaje poskytnout atd. Ze stejných důvodů některé knihovny neuvedly údaje v nejvyšších třídách, kde se vyskytuje např. pouze 1 pracovník. I přes všechna tato omezení a redukce jde o reprezentativní přehled ve většině kategorií. Kromě vysokoškolských knihoven nelze za plně reprezentativní považovat kategorii knihoven vojenských a školních, poměrně málo reprezentativní je kategorie „Ostatní“.

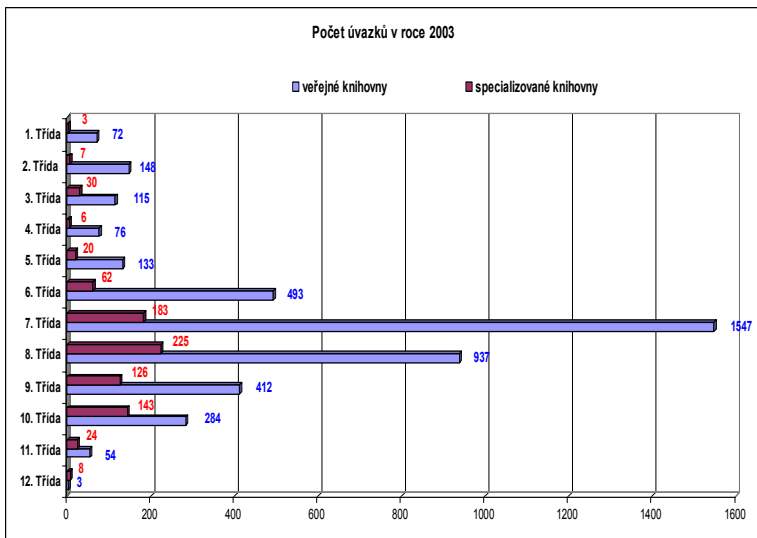
Údaje byly poskytnuty o **4276 pracovních veřejných knihoven** a **836 pracovních specializovaných knihoven**

8.4 Zařazení pracovníků knihoven v roce 2003 do dvanácti platových tříd

V **otázce č. 18** byly sledovány tyto údaje za první polovinu roku 2003: **počty pracovních úvazků** ve 12 třídách, **průměrného měsíčního tarifního platu** podle tříd a **průměrného celkového měsíčního platu** podle jednotlivých tříd, **Příloha graf č. 56-58**. Platové podmínky byly sledovány ve třídách 1 až 12, nebyly uváděny průměrné platy za knihovnu jako celek. Ty nelze z průměrných údajů zpětně zkonstruovat. Průměrná výše platu je uváděna vždy bez eventuálních ostatních osobních nákladů (dohody o provedení práce, o pracovní činnosti atp.).

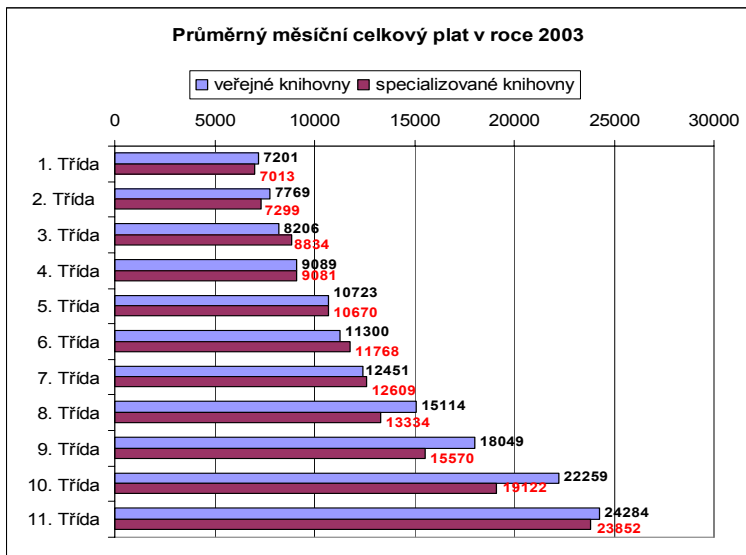
Ve veřejných knihovnách bylo v roce 2003 nejvíce pracovníků zařazeno ve třídě 7 (stejně jako v roce 1998): **1547** pracovníků z celkového počtu 4276. Ve **třídě 8** bylo zařazeno **938** pracovníků a ve **třídě 6** celkem **493** pracovníků. Významnou z hlediska četnosti zařazení byla u pracovníků veřejných knihoven ještě **třída 9** s počtem **412** pracovníků, případně **třída 10** s počtem **284** pracovníků. Tato třída se ovšem už téměř výlučně týkala krajských knihoven, několik desítek pracovníků třídy 10 se vyskytlo také ve velkých městských knihovnách. Pouze 7 pracovníků mělo třídu 10 v knihovnách v sídlech pod 20000 obyvatel. Z tříd nižších než 6 bylo nejvíce pracovníků zařazeno ve třídě 2, a to celkem 149.

Specializované knihovny: Z počtu 836 pracovníků je nejčetnější třída 8 (225 pracovníků), následuje **třída 7 (183 pracovníků)**, **třída 10 (143 pracovníků)**, **třída 9 (126 pracovníků)** a **třída 6 (62 pracovníků)**. Počet pracovníků v ostatních třídách je zcela zanedbatelný. Uvedena nejsou data o vysokoškolských knihovnách, zanedbatelné jsou údaje o vojenských knihovnách (3 pracovníci) a školních knihovnách (15 pracovníků). S rezervou je nutné brát rovněž data knihoven kategorie „Ostatní“, kde může jít v některých případech o vyjádření zcela jiné úrovně tříd. Údaje o ostatních specializovaných knihovnách jsou reprezentativní.

Procentní podíl obsazení platových tříd podle počtu funkčních míst

	Veřejné knihovny	Specializované knihovny	Knihovny celkem
	%	%	%
1. Třída	1,41	0,07	1,47
2. Třída	2,90	0,13	3,04
3. Třída	2,24	0,58	2,82
4. Třída	1,49	0,11	1,61
5. Třída	2,61	0,39	3,00
6. Třída	9,64	1,20	10,85
7. Třída	30,26	3,58	33,84
8. Třída	18,34	4,39	22,73
9. Třída	8,07	2,47	10,53
10. Třída	5,56	2,80	8,37
11. Třída	1,06	0,47	1,54
12. Třída	0,06	0,16	0,22
Celkem	83,65	16,36	100,00

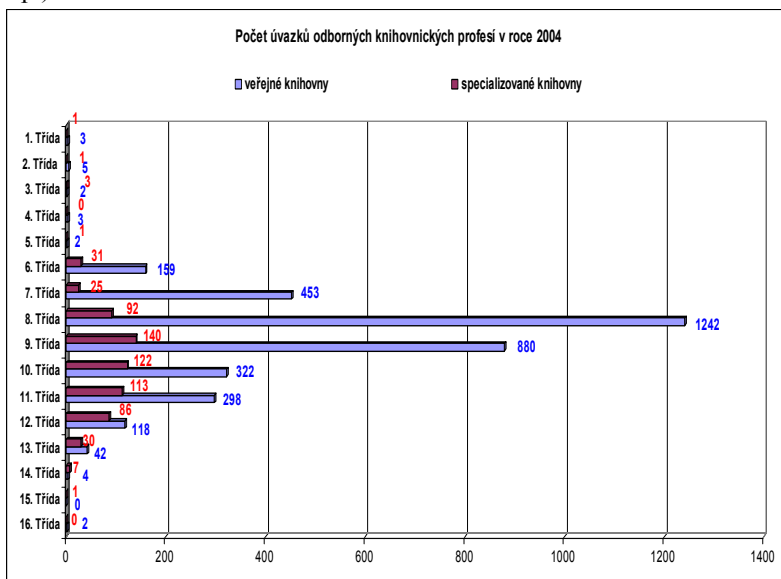
8.5 Zařazení pracovníků knihoven v roce 2004 podle nového katalogu prací do šestnácti platových tříd

Za první polovinu roku 2004 byly sledovány: **počty pracovních úvazků** v 16 třídách, dále **průměrné měsíční tarifní platy** a **průměrné celkové měsíční platy** podle jednotlivých tříd. Všechny údaje byly sledovány odděleně podle zařazení pracovníků knihoven v kategoriích **odborných knihovnických profesí** (stupnice platových tarifů uvedených v příloze č. 2 k nařízení vlády č. 330/2003 o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě) a **ostatních profesí** (stupnice platových tarifů uvedených v příloze č. 1 k nařízení vlády č. 330/2003 o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě). **Zvláště** pak byla sledována skupina pracovníků **zařazených jako úředníci správního úřadu nebo úředníci územně samosprávného celku**, kterým přísluší platový tarif podle stupnice platových tarifů uvedené v příloze č. 4 k nařízení vlády č. 330/2003 o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě.

Zařazení knihovníků

Platové podmínky byly sledovány ve třídách 1 až 16, nebyly uváděny průměrné platy za knihovnu jako celek. Ty opět nelze z průměrných údajů zpětně zkonstruovat. Průměrná výše platu je uváděna vždy bez eventuálních ostatních osobních nákladů (dohody o provedení práce, o pracovní činnosti

atp.).

Ve veřejných knihovnách bylo v roce 2004 nejvíce odborných knihovníků zařazeno ve třídě 8. Posun o třídu výše oproti předchozím letům ovšem nelze považovat za žádný znatelný úspěch knihovnické profese; jde především pouze o rozložení pracovníků do širšího spektra tříd. Nejde tedy o žádný zlepšení celkové situace. Do třídy 8 bylo zařazeno **1242,1** odborných knihovníků z celkového počtu 3535. Ve třídě 9 bylo zařazeno **880** odborných knihovníků a ve třídě 7 celkem **453** odborní knihovníci. Významnou z hlediska četnosti zařazení byla u pracovníků veřejných knihoven ještě **třída 10** s počtem **322** odborní knihovníci, **třída 11** s počtem **298** odborných knihovníků, **třída 6**: **159** odborných knihovníků a **třída 12**: **119** odborných knihovníků. Tato třída se ovšem už téměř výlučně týkala krajských knihoven a několika knihoven městských. **42** specializovaných knihovníků, téměř výhradně z kategorie krajských knihoven, bylo zařazeno do **třídy 13**. Ostatní třídy jsou zastoupeny ojedinele. Přestože pro odborné knihovnické profese je katalog prací stanoven až od třídy 6, cca **15 specializovaných knihovníků** bylo zařazeno ve třídách nižších, a to od třídy 1. Týká se obecních knihoven a prvních tří kategorií městských knihoven. Tato zařazení nemohou být v souladu s katalogem prací, a tedy ani v souladu s příslušnou legislativou. Na druhé straně **nesprávné zařazení relativně malého počtu pracovníků** do těchto tříd (srovnej se zařazením do obdob-

ných tříd v roce 2003!) svědčí o tom, že **změna mzdové soustavy** mimo jiné významně **přispěla k sjednocení v oblasti zařazování specializovaných knihovníků** do srovnatelných platových tříd.

Specializované knihovny: Z počtu 653 specializovaných knihovníků je **nejčetnější třída 9 (141 odborných knihovníků)**, následuje **třída 10 (123 odborní knihovníci)** a **třída 11 (113 odborných knihovníků)**, **třída 12 (86 odborných knihovníků)** a **třídy 6 a 13 (31 a 30 odborných knihovníků)**. Počet pracovníků v ostatních třídách je zcela zanedbatelný. Také ve specializovaných knihovnách bylo 6 odborných knihovníků zařazeno ve třídách 1 – 5, tedy v rozporu s legislativními normami. Ve specializovaných knihovnách jako celku lze konstatovat **zlepšení situace v zařazení odborných knihovníků** oproti roku 2003.

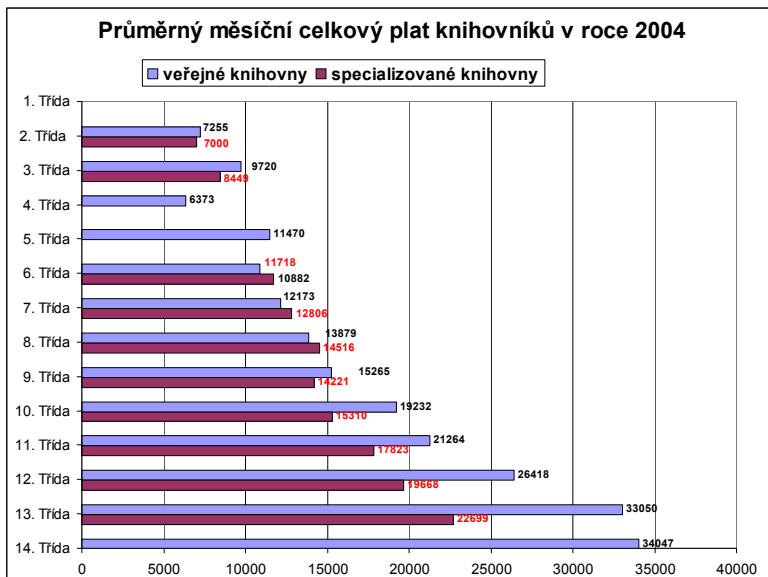
	Veřejné knihovny	Specializované knihovny	Knihovny celkem
	%	%	%
1. Třída	0,08	0,02	0,10
2. Třída	0,12	0,02	0,14
3. Třída	0,04	0,06	0,10
4. Třída	0,08	0,00	0,08
5. Třída	0,05	0,02	0,08
6. Třída	3,80	0,73	4,53
7. Třída	10,81	0,61	11,42
8. Třída	29,66	2,19	31,84
9. Třída	21,00	3,35	24,35
10. Třída	7,68	2,92	10,60
11. Třída	7,11	2,70	9,81
12. Třída	2,83	2,06	4,89
13. Třída	1,00	0,72	1,72
14. Třída	0,10	0,17	0,26
15. Třída	0,00	0,02	0,02
16. Třída	0,05	0,00	0,05
Celkem	84,40	15,59	100,00

Nejsou ovšem opět uvedena data o vysokoškolských knihovnách, nedostatečně reprezentativní jsou údaje o vojenských knihovnách (5 pracovníků) a školních knihovnách (16 pracovníků). Platí opět, že

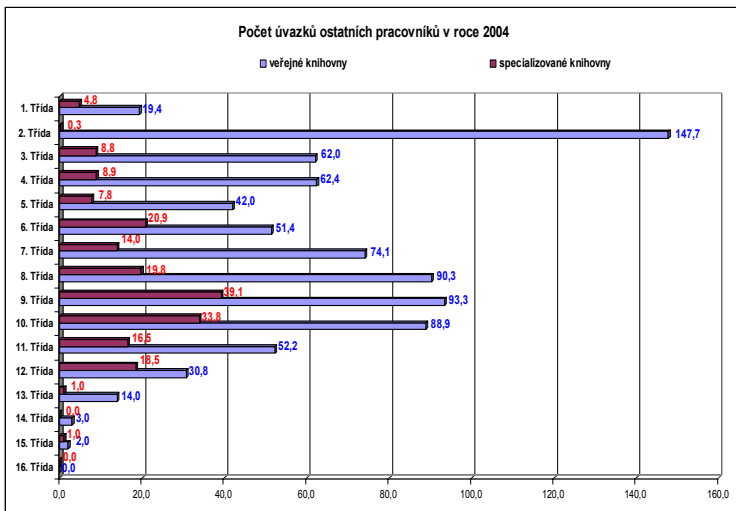
s rezervou je nutné brát data knihoven kategorie „Ostatní“, kde může jít v některých případech o vyjádření odlišných tříd. Údaje o ostatních specializovaných knihovnách jsou reprezentativní.

Procentní podíl obsazení platových tříd podle počtu funkčních míst

Zařazení ostatních pracovníků

Ostatní pracovníci (neknihovnické profese – celkem 834,4) byli v knihovnách v roce 2004 zařazení takto:

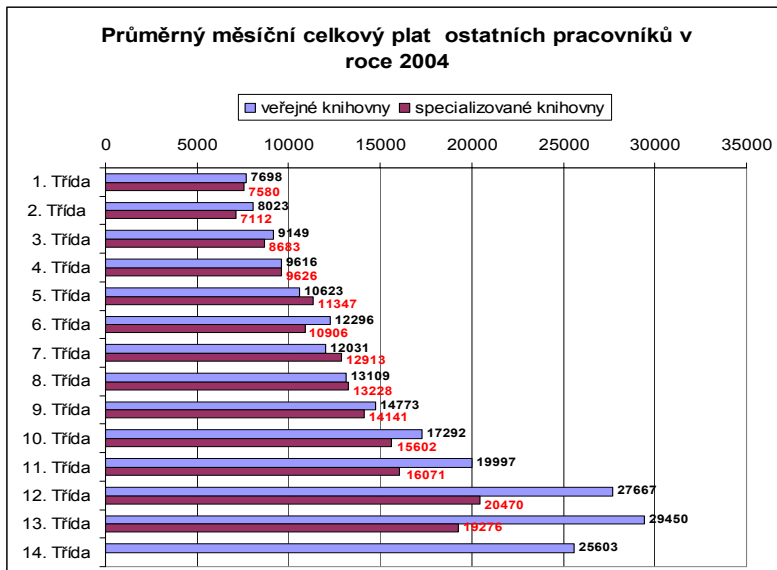
Procentní podíl obsazení platových tříd podle počtu funkčních míst

	Veřejné knihovny	Specializované knihovny	Knihovny celkem
	%	%	%
1. Třída	1,88	0,46	2,34
2. Třída	14,36	0,02	14,39
3. Třída	6,03	0,86	6,89
4. Třída	6,06	0,87	6,93
5. Třída	4,08	0,75	4,84
6. Třída	4,99	2,03	7,03
7. Třída	7,20	1,36	8,57
8. Třída	8,78	1,92	10,70
9. Třída	9,08	3,81	12,88
10. Třída	8,64	3,29	11,93
11. Třída	5,07	1,60	6,68
12. Třída	2,99	1,80	4,79
13. Třída	1,36	0,10	1,46
14. Třída	0,29	0,00	0,29
15. Třída	0,19	0,10	0,29
16. Třída	0,00	0,00	0,00
Celkem	81,03	18,96	100,00

Za reprezentativní lze považovat údaje z knihoven veřejných, ústředních specializovaných, lékařských a knihoven z oblasti výzkumu a AV ČR, částečně i knihoven kategorie „Ostatní“. Nejsou uvedena data z vysokoškolských a vojenských knihoven, zanedbatelné jsou počty uváděné u muzejních knihoven, nedostatečně reprezentativní jsou data školních knihoven. Platí opět, že s určitou rezervou je nutné brát data knihoven kategorie „Ostatní“, kde může jít v některých případech o vyjádření odlišných tříd.

Nejčetnější třídou charakteristickou pro neknihovnické profese je ve veřejných knihovnách třída 2, v pořadí dle četnosti následují třídy 9, 8, 10, 7, 4, 3, 6, 11, 5, 12, 1 a 13. Ve třídách 14 a 15 jde pouze o 5 osob. Ve specializovaných knihovnách je nejčetnější třída 9 a 10, dále 6, 8, 12 a 11. V ostatních třídách jde pouze o několik jedinců, případně není výskyt.

Vzhledem k tomu, že tato analýza má mapovat především situaci knihovnické profese, není zde platová situace dalších profesí v knihovnách bližze komentována. Porovnání průměrných tarifních měsíčních platů knihovnických a „neknihovnických“ profesí vyznívá samozřejmě většinou ve prospěch knihovnických profesí (viz stupnice platových tarifů dle přílohy 2). Rozdíly ve výši celkových průměrných měsíčních platů však již tak jednoznačné nejsou.

Ve veřejných knihovnách ve třídách 1, 2, 4, 6 a 12 mají vyšší průměrné platy ostatní (neknihovničtí) pracovníci; ve třídě 7 je průměrný plat téměř stejný (rozdíl 140,- Kč). Ve třídách 3, 5, 8 a 9 jsou rozdíly řádově ve stokorunách (500 – 800,- Kč). Teprve u nejvyšších tříd se rozdíl v průměrném měsíčním platu zvyšuje významně (řádově v tisících).

Ve specializovaných knihovnách mají neknihovničtí pracovníci vyšší průměrné měsíční platy ve třídách 1, 2, 3, 7, 10, 12, ve třídách 4 a 5 tyto profese nejsou uvedeny. Ve třídě 10 je rozdíl ve prospěch knihovnických profesí 80 Kč (tzn. srovnatelný plat). Vyšší platy mají knihovníci ve třídách 6, 8, 11, 13 a 15.

Zařazení pracovníků knihoven jako úředníků úřadu veřejné správy

Poslední sledovanou skupinou byli pracovníci zařazení jako úředníci správního úřadu nebo úředníci územně samosprávného celku, kterým přísluší platový tarif podle stupnice platových tarifů uvedené v příloze č. 4 k nařízení vlády č. 330/2003 o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě. Situace u těchto pracovníků vypadala následovně: údaje se týkaly pouze 107,3 pracovníka veřejných a 9,4 pracovníka specializovaných knihoven (zde pouze kategorie „Ostatní“ a 0,9 pracovníka v lékařské knihovně), pouze ve třídách 6, 9, 11 a 12.

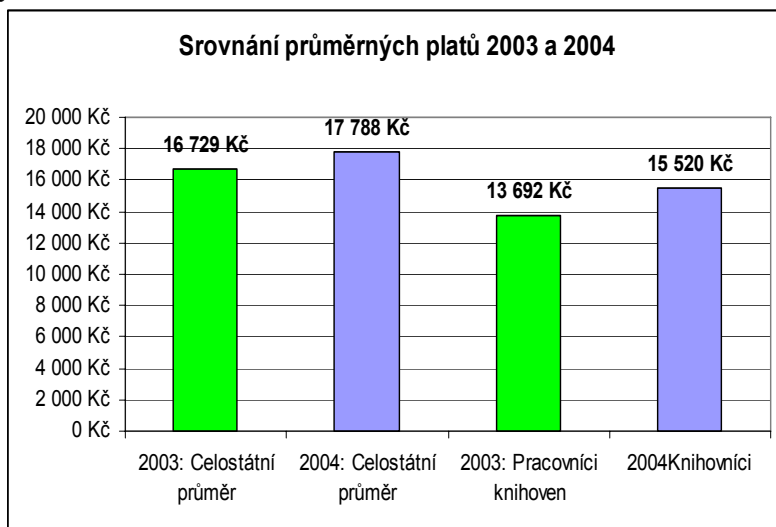
Ve veřejných knihovnách se toto zařazení týkalo pouze zaměstnanců obecních knihoven a knihoven v prvních dvou kategoriích městských knihoven, a to mzdových tříd 1 – 10 v následujícím rozložení četností

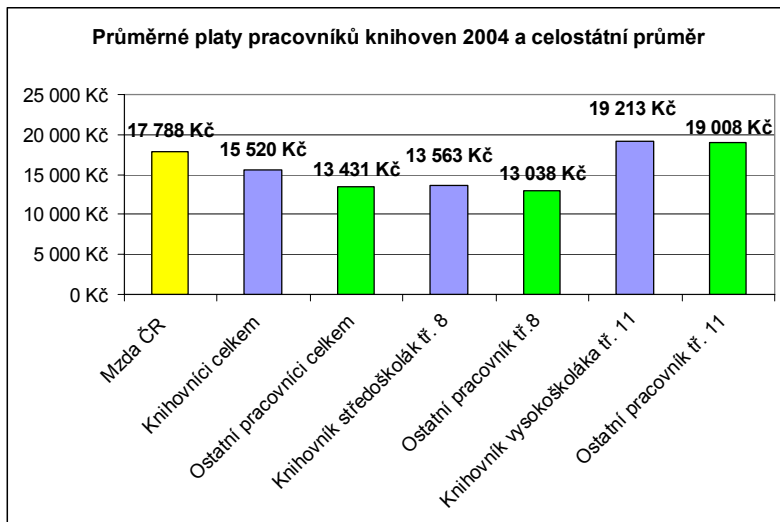
Třídy	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
veřejné knihovny	2,55	5,46	4,5	0,5	0,6	8,4	38,6	38,7	7	1
Obec. knih.	0,45	0,1	0,5			2,9	7,8	13,1	1	
MK do 5000	2,1	0,76	1		0,6	1,5	15,1	11,4	1	1
MK 5-20000		4,6	3	0,5		4	15,7	14,2	5	

8.5 Srovnání platů pracovníků knihoven se státním průměrem

Tradičně nedobrou platovou situaci v knihovnách potvrdil i tento průzkum. Průměrná mzda za 1. pol. roku 2003 činila v České republice 16 729,- Kč (údaj Českého statistického úřadu), zatímco průměrný plat pracovníka knihovny v tomto období dosáhl částky 13 692,- Kč, tj. 18% (3037,- Kč) pod celostátním průměrem. Jestliže průměrná mzda v České republice v r. 2004 byla 17 788,- Kč, je možné konstatovat, že absolutní většina zaměstnanců knihoven v České republice se i po přechodu na nový

katalog prací pohybuje hluboko pod tímto průměrem. Průměrný plat knihovníka činil za 1. pol. roku 2004 15 520,- Kč, tj. 13% (2 268,- Kč) pod celostátním průměrem. Z celkového počtu odborných knihovníků, za něž byly údaje vyplněny, se i podle zvýhodněných tabulek (příloha 2, 4) nad celostátní průměr dostalo pouze 29,32% odborných knihovníků (necelá třetina). Jedná se o ty pracovníky, kteří jsou zařazeni ve třídě 10 a výše, ovšem také v průměru, neboť i ve třídě 10 a 11 např. ve specializovaných knihovnách jsou vykazovány nižší průměrné platy, než je zmíněný celorepublikový průměr. Uvědomíme-li si, že od třídy 12 se v případě veřejných knihoven jedná již téměř výhradně o krajské knihovny, že v uvedených třídách 10 a výše se již obvykle nacházejí vedoucí a ředitelé knihoven (samozřejmě lidé s obrovskou zodpovědností za chod instituce, veřejný majetek a mnohdy desítky (stovky) pracovníků a svým způsobem i desetitisíce uživatelů), kteří ovšem díky nadtarifním složkám (např. příplatky za vedení) tento průměrný plat jistě výrazně zvyšují, celkový obraz platové situace českého knihovnictví příliš optimisticky nevypadá. Ve třídě č. 8, která vyžaduje středoškolské vzdělání a je nejpoužívanější třídou pro profesi knihovníka, činil průměrný plat 13 563,- Kč, tj. 24% (4 225,- Kč) pod celostátním průměrem. Celkově nízké platové ohodnocení pracovníků knihoven brání zásadní změně vzdělanostní a věkové struktury pracovníků, která by odpovídala postavení a funkcím knihoven jako klíčové složky vzdělávacího systému.

9. ZÁVĚRY A NÁVRHY NA OPATŘENÍ

Závěry	Návrhy na opatření
<ol style="list-style-type: none"><li data-bbox="213 336 572 507">1. Oproti roku 1990 i 1998 se zvýšil počet kvalifikovaných pracovníků (knihovníci + ostatní THP) a poklesl počet ostatních pracovníků (většinou bez vzdělání). <li data-bbox="213 512 572 655">2. Nepatrně poklesla úroveň feminizace profese (z 93% na 91%). Ve specializovaných knihovnách dosahuje podíl žen 87%. <li data-bbox="213 660 572 922">3. Nadále pokračuje nepříznivý trend stárnutí ve struktuře pracovníků knihoven. Zvýšil se podíl pracovníků starších 50 let (z 30% na 35%). Stoupl i podíl pracovníků ve věkové kategorii nad 60 let. Kategorie mladších pracovníků zůstala beze změny (37%) <li data-bbox="213 927 572 1129">4. Z hlediska struktury vzdělání došlo k poklesu počtu pracovníků se základním vzděláním. Výrazně se zvýšil podíl pracovníků, kteří mají střední nebo vysokoškolské vzdělání neknihovnického zaměření. <li data-bbox="213 1166 572 1390">5. Pracovníci knihoven zůstávají své instituci věrni. Stoupl počet pracovníků, kteří jsou v knihovně zaměstnáni více než 10 let. Podíl této skupiny se zvýšil ve veřejných i specializovaných knihovnách cca o 17%.	<ol style="list-style-type: none"><li data-bbox="666 336 960 416">1. Podporovat trend růstu kvalifikace pracovníků knihoven. <li data-bbox="666 512 960 624">2. Hledat cesty k získávání a udržení mužů v knihovnické profesi. <li data-bbox="666 660 960 708">3. Získávat pro práci v knihovnách mladé lidi. <li data-bbox="666 927 960 1086">4. Podporovat všechny formy vysokoškolského studia. Zaplnit mezeru v nabídce kombinovaného oborového bakalářského studia. <li data-bbox="666 1166 960 1294">5. Nadále podporovat rozvoj mimoškolního vzdělávání pracovníků knihoven ve vzdělávacích centrech knihoven.

<p>6. Při získávání kvalifikace v oblasti ICT výrazně vzrostl význam vzdělávacích center krajských knihoven (34%), stále má velký význam samostudium (25%) a školení v knihovně (16%). Školní vzdělávání v této oblasti je využíváno na úrovni 11%.</p> <p>7. Výrazně stoupla spokojenost s nabídkou vzdělávání. Stále stejně významnou překážkou ve vzdělávání je nedostatek času.</p> <p>8. Většina knihoven klade největší důraz na to, aby vzdělávání v oblasti ICT zajišťovaly knihovny (vzdělávací centra, regionální knihovny, specializované knihovny, NK ČR)</p> <p>9. 81% pracovníků knihoven ovládá aktivně alespoň jeden cizí jazyk (ruština 38%, angličtina 39%, němčina 23%). Jazykové kompetence v angličtině jako rozhodujícím jazyku pro mezinárodní komunikaci jsou však nedostatečné. Přesto stoupla spokojenost s jazykovým vybavením pracovníků.</p> <p>10. Nejvíce podporovanou oblastí vzdělávání je vzdělávání profesní, následuje vzdělávání v oblasti ICT, nejméně podporováno je vzdělávání jazykové. Nejčastější bývá podpora vzdělávání ze strany zaměstnavatele formou poskytování pracovního volna. Finanční podpora i motivace pracovní-</p>	<p>6. V nabídce vzdělávacích programů více reagovat na požadavek dostupnosti (čas, místo, náklady) pro všechny pracovníky knihoven.</p> <p>7. Podporovat zvyšování jazykových kompetencí pracovníků knihoven.</p> <p>8. Využívat všechny formy podpory pracovníků při zvyšování kvalifikace a účelně tyto formy kombinovat. Provázat systém odměňování se systémem vzdělávání.</p> <p>9. Obsah školního a mimoškolního vzdělávání pracovníků knihoven provázat s potřebami praxe v knihovnách. Zejména v krátkodobých vzdělávacích aktivitách reagovat na aktuální potřeby.</p> <p>10. Pokračovat ve školení počítačové a informační gramotnosti a dovedností práce v oblasti ICT zejména pracovníků malých veřejných knihoven, které jsou vybavovány technikou a připojovány k Internetu.</p>
--	--

<p>ků je využívána výrazně méně.</p> <p>11. V profesním vzdělávání jsou preferována tato témata:</p> <ol style="list-style-type: none"> a. Veřejné knihovny: výpůjční služby, jmenná katalogizace, vzdělávací funkce, databáze, informační výchova uživatelů, b. Specializované knihovny: práce s databázemi, jmenná katalogizace, vývoj sbírek, referenční a informační služby, věcná katalogizace <p>12. V oblasti managementu jsou preferována tato témata: příprava projektů a žádostí o dotace, kooperace knihoven, komunikace v organizaci.</p> <p>13. V oblasti ICT preferují knihovny tato témata: AKS, vyhledávací nástroje a informační zdroje na internetu, tvorba a správa webových stránek, digitalizace.</p> <p>14. Výrazně se zvýšila schopnost pracovníků knihoven využívat a rutinně zvládat ICT. Zvládnutí AKS, textového a tabulového editoru, používání internetu a e-mailů je samozřejmostí u naprosté většiny pracovníků. Rezervy jsou zatím v oblastech práce s grafickým editorem a prezentačními programy, tvorbě databází a webových stránek a zpracování rešerší.</p> <p>15. Přestože se v roce 2004 mírně zvýšily platy knihovníků</p>	<p>11. Nabídnout širší spektrum specializovaných školení v oblasti práce s ICT, například: tvorba webových stránek, zpracování rešerší, využívání databází apod.</p> <p>12. Usilovat o zlepšení mzdové situace v knihovnách. Zasadit se ve všech knihovnách o zařazování pracovníků podle platného katalogu prací.</p>
--	--

<p>oproti předchozím létům a jejich práce byla ohodnocena zvýhodněnými tarify, situace v této oblasti zůstává nadále nepříznivá. Nový katalog prací byl ve většině knihoven k zařazení většiny pracovníků využit správně.</p>	
---	--

JAK TRENDY INFORMAČNÍHO A KNIHOVNICKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ OVLIVŇUJÍ TRENDY INFORMAČNÍ PROFESE (ÚVAHY A PŘEDSTAVY)

Richard Papík, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK

„Jisté je jen jedno, že není jisté nic.“

Plinius

„Mít odvahu, hledat, najít a nevzdávat se!“

Alfred Tennyson

Vzdělávání v informačně-knihovnické specializaci a vztah k informační profesi v praxi jsou **ambivalentním vztahem** a zároveň jsou spolu nejen v nezbytné, **ale i v přátelské symbióze**.

Aplikace teorie v praxi, a naopak dodání více praxe do vzdělávání, se ovlivňují. Obé se může a má jistým způsobem zneklidňovat a jistě je dobře, aby docházelo k prolnutí teorie a praxe. Informační profese přes výrazná ukotvení a vymezení v posledních desetiletích je zároveň profesí **dynamic-kou** a **mnohoseměrnou**. Na informační profesi (včetně profese knihovnické) lze pohlížet jako na profesi budoucnosti. Zároveň však dojde **k jistému redefinování** obsahu činností i k vytvoření nových specializací, které nedokážeme ještě s určitostí předvídat.

Některé **nové profese** v praxi si vyžádají zájem vzdělávacích institucí a **budou nuceny** reagovat změnou osnov výuky. Také naopak dojde k diskutování a předvídaní budoucích profesních specializací na akademické půdě a praxe se bude snažit některé tyto specializace **pojmut a zavést** (např. tzv. informační služby s přidanou hodnotou – value added information services, vytvoření informačních vědců – information scientists). Jedno je jisté – kvalifikace informačního pracovníka a knihovníka bude narůstat. Zároveň se bude muset informační specialista podřídit jistým zákonitým rytmům a nárokům systematického celoživotního vzdělávání a doplňování vzdělání (viz např. dnes ECDL aktivity, současný skloňovaný koncept učícího knihovníka zvládajícího didaktiku zvyšování informační gramotnosti různých uživatelských skupin).

Informační profese je také profese, která se nachází **v silném konkurenčním prostředí** (např. CKO – chief knowledge officer, CIO – chief information officer¹, information advisor, information manager, electronic publisher), ale i v poklidném přítomí překrásných knihoven zámků a klášterů (knihovnick zámecké knihovny), kde jde spíše o **vzdělanost**, než konkurenceschopnost v reálném čase. Toto není stavění kvality jednotlivých informačních a knihovnických specializací proti sobě, ale naopak je toto výhodou a silou informační profese – její rozmanitost (podobně jako u lékařských oborů). Stejně tak není smysluplné se dohadovat, **zda je důležitější** veřejné knihovnictví nebo odborné knihovnictví či praxe informačního profesionála v podnikové sféře. Je to, jako bychom si kladli otázku o větší důležitosti základních škol nebo vysokých škol. Jedno podmiňuje druhé a má své role a svou výjimečnost. (Tento model diskuse je slepý a není řešením ani pro orientaci informačně-knihovnického vzdělávání na ÚISK FF UK.)

Zároveň se **profese rozprostírá v interdisciplinárním prostoru a ten je záhodno respektovat**. Často se musí formálně i neformálně informační pracovník vzdělávat v dalším oboru (informační specializace – počítačová specializace se promítá často do pozice systémového knihovníka, informační specializace – pedagogická specializace se často promítá do konceptu učícího knihovníka nebo učitele informatiky, dětského knihovníka apod., informační specializace – medicínská oblast se promítá do specializace experta v oblasti tzv. evidence-based medicine, informační specializace – molekulární biologie do oblasti bioinformatiky, informační specializace spojená s historickými vědami je výborně uplatnitelná v oblasti historických fondů a dalších fondů kulturního dědictví, aj.)

Je **mírně problematické** posuzovat **s velkým předstihem trendy informační vědy** (information science), taktéž **informační a knihovní vědy** (information and library science), taktéž **knihovní a informační vědy** (library and information science), taktéž **knihovní vědy** (library science), taktéž **informačního a znalostní řízení** (information and knowledge managementu), **informačních studií** (information studies), resp. **kommunikace** (communication). Tyto právě uvedené a další termíny se objevují v **názvech škol a kateder** po celém světě a jsou diskutovány (s ohledem na profesi, ale i s ohledem na trh práce, např. tzv. L-word v názvu školy a studijní zaměření). Jejich postavení **je samostatné** (schools, schools of universities), anebo se objevují ve strukturách humanitních fakult, sociálně vědních fakult, ale jsou také ve strukturách ekonomických škol a škol počítačové vědy a výji-

---

¹ CIO může být ovšem součástí i akademického světa, nejen světa „business“, viz <http://www.cityu.edu.hk/cio/>, kde je Office of Chief Information Officer (CIO) of the university, který spravuje i služby univerzitní knihovny

mečně dalších škol (např. na City University se studuje obor information officer pharmaceuticals. Nicméně poměrně dobře se dají vytypovat školy s informačně-knihovnickým obsahem nezávisle na jejich umístění. Podobná umístění ve strukturách institucí jsou i v České republice.

Je asi perspektivní **akceptovat evropský vzdělávací prostor** a např. je velmi výhodné pro další spolupráci a intelektuální a komunikační obohacování studovat a zejména aplikovat závěry tzv. Boloňského procesu (Bologna Process), který je v podstatě jakýmsi akčním plánem vysokého školství v Evropě do roku 2010. Jde především o kompatibilitu studia a spolupráci nejen ve výuce, ale po pražském setkání (Pražský summit v roce 2001) i v oblasti výzkumné. Už teď jsou vidět výsledky ve studentských výměnách a ve vzájemných návštěvách pedagogů.

Je nutné **sledovat a vyhodnocovat** následující faktory, které zpětnovažečně ovlivňují informačně-knihovnické vzdělávání:

- **potenciální trendy informační a knihovnické profese ve světě** obecně (na základě primárního i sekundárního výzkumu)
- **potenciální trendy informační a knihovnické profese v České republice** obecně (mohou se lišit od světa) – viz např. rozdíly profese v USA a v evropských zemích s respektováním rozdílů i v rámci evropských zemí – skandinávské země, Velká Británie, Německo aj.
- **potenciální trendy příbuzných oborů** nebo oborů, s kterými může být obor informační věda v interakcích (počítačová věda, ekonomie, sociologie, psychologie, soubor kognitivních věd, biovědy)
- **vývoj školství a vzdělávání ve světě, zejména ale v Evropě a v ČR** v jeho odborných i ekonomických trendech
- **didaktický vývoj** ve výuce informační vědy a knihovnictví
- **vývoj vzdělávacího trhu** ve světě, v Evropě a u nás
- situace na trhu práce (zejména v Evropě) a sledování uplatnitelnosti absolventů (nejen v ČR)

Pořadí, které bylo naznačeno je sice logické, nenaznačuje však výhradní důležitost, ale lze je zaměřovat.

Domnívám se, že ČR sluší a bude ještě více v budoucnu sloušet **vzájemná konkurence informačně-knihovnických škol** ve smyslu „sportovní soutěže“ (rozhodně ne soutěž ve smyslu negativním), která může **umocňovat kvalitu výuky** na jednotlivých školách. Zároveň je nutná a **životadárná spolupráce** mezi pedagogy, výzkumníky a studenty jednotlivých škol. **Větším množstvím informačně-knihovnických škol** se obor informační profese stává známější a je akceptována s **jistou samozřejmostí**.

Informačně-knihovnická profese je velmi ovlivňována hodnocením tzv. prestiže profese ve společnosti. Domnívám se, že profese informačního profesionála je chápána rozdílně, ale v případě tradičního chápání knihovnických specializací ne příliš společensky a ekonomicky vysoko. Příčin je více a není zde místo na analýzu tohoto stavu, ale k problému je nutno se vracet a neskrývat se před ním.

Tento stav má své **výhody, nevýhody, příležitosti a hrozby** (SWOT). Jedna z nevýhod je, že např. absolventi informačně-knihovnických škol váhají v uplatnění se v institucích typu knihovna, kde jsou zejména platově poddimenzováni. Naopak výhodou je **určitá skromnost** (a jakýsi klid na odborný útok) na obsazení „horních pater“ pomyslného žebříčku prestiže povolání ve společnosti – **profese v našem pojetí může jenom překvapovat k lepšímu**. Jakkoli bereme žebříčky jako povrchní a **mnohdy nespravedlivé**, svědčí o jisté realitě. Přesto velmi rád konstatuji, že nejen prestiž, ale **kvalita obsahu profese je v ČR vzrůstající**.

Jedním z indikátorů může být i nárůst zájemců o studium informačních studií a knihovnictví v ČR, což by v případě opačného trendu nebylo reálné. Průměrný převis zájemců o studium a studentů, kteří mohli být pozváni ke studiu po vykonání úspěšné přijímací zkoušky byl v roce 2005 jen u **ÚISK přes 400 %**.

Jednou z diskusí ve světě i u nás je, zda obor se má zařazovat do humanitních a společensko-vědních disciplín nebo má být blízko k exaktnějším oborům (např. k počítačové vědě) a „nebát se“ těchto oborů. **Neexistuje jednoznačná odpověď**, ale pokud se má obor stát **konkurenceschopným v rámci informační a znalostní společnosti**, je vhodné obor rozšiřovat **o dimenze exaktnosti** (např. více výukových vstupů do oblast počítačové vědy, aplikované matematiky, logiky, exaktních ekonomických disciplín, ale také účelných vstupů do oblasti typu chemické informatiky či podobných směrů).

ÚISK má zájem jít cestou, kdy se pěstuje **silné informační zaměření** a **silné knihovnické zaměření**, která budou pro studenty velmi atraktivní (**chybný krok by byl spojit obě zaměření** do jednoho studijního směru, neboť by to bylo složité jak s akreditačním procesem, tak i v zatížení studentů – diskusí se dá dokázat více nevýhod než výhod). Zároveň učitelé „exaktnějších“ předmětů nebudou muset slevovat z nároků na výuku, když berou dosud jistý ohled na humanitně laděné studenty (např. oblast reprezentace znalostí, programovacích jazyků, podnikových informačních systémů).

Na **ÚISK FF UK** studenti mohou studovat předměty nabízené na bakalářském stupni a na magisterském stupni, který bude mít informační zamě-

ření, knihovnické zaměření a studium nových médií (od roku 2006). **Model Bc.-Mgr.-Ph.D.** je v souladu s boloňským procesem v evropském vzdělávání.

Bakalářský stupeň je a bude více laděn do knihovnicko-informačních směrů, více pak do praxe a na získání základních dovedností, které připraví pro praxi a nepočítáme s jeho rozdělením na směry (v zahraničí to tak někde bývá, např. Velká Británie). Magisterský stupeň pak nabídne dělení a specializace, prohloubení praktických a teoretických poznatků.

Velký důraz je kladen na doktorské studium, a tedy přípravu budoucích doktorů informační vědy. Proto je velký zájem oslovit tímto studiem nejen absolventy informačních studií a knihovnictví, ale i dalších oborů (tento model se už aplikuje), tzn. nezavírat se před absolventy jiných oborů, kteří jsou obohaceni doktorského oboru „informační věda“. Systém rigorózního stupně (PhDr.) je respektován, je rovněž kladen důraz na kvalitu, ale není hlavní cestou ÚISK. Z **hlediska přínosů** jsou preferováni postgraduální studenti interní formy studia.

ÚISK si mj. slibuje těmito směry a postupy vývoje posílit zájem o obor ze strany zejména technicky vzdělaných odborníků, kteří budou do oboru importovat jistý inženýrský přístup, který může být jen a jen obohacením. Zároveň **není cílem ÚISK obsadit** vzdělávací prostor elektrotechnických fakult, ekonomických fakult, anebo na druhé straně fakult pedagogických apod. Průniky s výše uváděnými příklady exaktních disciplín **jsou však nutné pro jistou prestiž oboru** a zároveň **pro přípravu konkurenceschopného odborníka**, jehož uplatnění bude jak v oblasti různých typů knihoven, tak i ve státní, podnikové a výzkumné sféře (projektování a správa podnikových informačních systémů, člen vědeckých týmů, programátoři a informační analytici). Zároveň toto platí na obrácené straně – v oblasti společensko-vědních disciplín, tzn. fakultativní vzdělání zejména v hraničních disciplínách – pedagogice, sociologii, psychologii, antropologii.

V srpnu 2005 se v Dánsku na **Royal School of Library and Information Science** konala **porada/konference** představitelů informačně-knihovnických škol (účast ÚISK FF UK), kdy se vytvořily pracovní skupiny ve **12 pracovních** skupinách/tématech, které zastřešil název celého fóra „*LIS Education in Europe: Joint Curriculum Development and Bologna Perspectives*“.

K tomuto účelu bylo **již na jaře** vytvořeno **elektronické diskusní fórum**, které vrcholilo intenzivním pracovním srpnovým setkáním užších týmů právě v Kodani a které opět pokračuje do října (zřejmě i déle) ve virtuálním elektronickém fóru, jehož výsledkem bude opublikování závěrů jistých závěrů a seznámení odborné veřejnosti s výsledky diskusí.

Tato témata sice neukazují **bezvýhradně** na trendy informačně-knihovnického vysokoškolského vzdělávání a informační profese (je možné mít výhrady), ale leccos přeci jen naznačují v otázce převažujících trendů. Lze je tedy považovat za **určité tematické trendové směry** v informačně-knihovnickém vzdělávání, které se nyní diskutují.

Pracovní skupiny-témata (Kodaň, srpen 2005):

- Workshop 1: *LIS curriculum in general.*
- Workshop 2: *Cultural heritage and digitisation of the cultural heritage.*
- Workshop 3: *Information literacy and learning.*
- Workshop 4: *Information seeking and information retrieval.*
- Workshop 5: *The information society: Barriers to the free access to information.*
- Workshop 6: *Knowledge management.*
- Workshop 7: *Knowledge organisation.*
- Workshop 8: *The library in the multi-cultural information society.*
- Workshop 9: *Library and society in a historical perspective*
- Workshop 10: *Mediation of culture in a European context.*
- Workshop 11: *Practice and theory: Placements and practical training in libraries and other information agencies.*
- Workshop 12: *Library management and promotion.*

Vzdělávání v informačně-knihovnické oblasti, ať už je vysokoškolské, středoškolské (v ČR) nebo celoživotní v rámci informačně-knihovnických institucí nebo akademických institucí, se stává klíčovým a **symbiotickým prvkem** mezi institucemi poskytující vzdělávání a mezi praxí.

Důležité jsou **vzájemné kreativní kontakty** a prolínání institucí praxe a institucí vzdělávání **v týmech** i **na individuální** spolupráci jednotlivých odborníků.

Velmi přínosná je spolupráce nejen na výukové úrovni, ale **ve společných výzkumných i praktických projektech. Tvoření vědecko-výzkumné základny** oboru informační věda, resp. informační a knihovní věda, resp. knihovní a informační věda, může být plodným rozhraním, kdy se přirozeně budou objevovat diskuse nad trendy informační profese a vzdělání v této oblasti. Kromě prestiže profese jsem přesvědčen i o ekonomické výhodnosti. Také se mohou objevit možnosti vytvářet **think-tanks informační společnosti, resp. společnosti založené na znalostech, jak se relativně sympaticky módně používá tento termín.**

Rovněž se mi zamlouvá představa **jakýchsi inkubátorů myšlenek i mladých talentů** v tématech informační vědy, informační a znalostní společnosti, kde významným hráčem je právě profese informačního profesionála. Pokud někde má **být role** informačně-knihovnické školy a jejich vizí **propojena** s koncipováním vize informačního profesionála, pak je to tato.

O autorovi:

Richard Papík, richard.papik@ff.cuni.cz, je od roku 1994 vysokoškolským učitelem, v letech 2002-2004 byl zástupcem ředitele a od podzimu 2002 do současnosti je ředitelem Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze. Do roku 1994 působil deset let v informačně-knihovnické praxi VTEI (vědecké, technické a ekonomické informace). Od roku 1994 do roku 2000 byl také informačním specialistou společnosti Medistyl Praha, s.r.o. V roce 1998 semestrálně vyučoval na School of Information and Library Science na University of North Carolina. Je členem organizačních nebo programových výborů konferencí, členem Ústřední knihovnické rady, odborných společností, oborové rady informační vědy na FF UK, vědecké rady Národní knihovny.

VZDĚLÁVACÍ ÚLOHA KNIHOVEN: JSME PŘIPRAVENI?

Hana Landová, ÚISK FF UK & SIC ČZU Praha

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na rostoucí význam vzdělávacích aktivit knihoven, s důrazem na knihovny vysokoškolské, a na měnící se postavení knihovníků, u nichž se různé formy výuky staly běžnou součástí pracovních povinností. Co je možné si představit pod pojmem „*teaching librarian*“? Jaké znalosti a dovednosti by měl knihovník v této pozici mít? Jak by měly české instituce, které se podílejí na vzdělávání budoucích knihovníků, reagovat na tuto změnu, tak aby své studenty na novou úlohu připravily? Návrh profilu tohoto nového „druhu“ knihovníka je založen na studiu aktuální literatury a především na osobní zkušenosti z vysokoškolských knihoven v USA. Zmíněny jsou i první kroky, které jsou v rámci řešení tohoto problému podnikány na ÚISK FF UK v podobě práce na inovaci osnov některých předmětů.

POZNÁMKA ÚVODEM

Tento příspěvek je psán z pozice knihovnice, která se v knihovnické praxi stále ještě rozkoukává – zjišťuje, jak se práce ve vysokoškolské knihovně liší od toho, na co byla připravována v tom nejvyšším knihovnickém učilišti. Problémy, se kterými se nikdy nesetkala ani teoreticky v bezpečí posluchárny, natož v praxi, konzultuje s kolegy v jiných knihovnách, případně s odbornou literaturou. A k tomu všemu zvědavě pokukuje za hranice naší vlasti, kde cítí možnost získat zajímavou inspiraci. Tu je však po návratu domů stejně nutné přizpůsobit našim podmínkám a potřebám. A tak se objevují nové otázky, na které je třeba hledat odpovědi. Následujících několik stránek budiž považováno za úvahu nad jednou z nich, zachycenou již v samotném názvu příspěvku. Nutno také podotknout, že předkládané úvahy se primárně vztahují k prostředí knihoven vysokoškolských, ale přesto se autorka domnívá, že mohou být odhaleny četné analogie, zejména k problematice knihoven školních. U knihoven veřejných je situace poněkud složitější, především vzhledem k výrazně vyšší heterogenitě skupiny uživatelů, ale možná i zde by bylo možné nalézt některé styčné body.

VŽDY PŘIPRAVENI!?

Během posledních několika let jsem se při různých příležitostech – na konferencích, seminářích, v odborné literatuře, při rozhovorech s kolegy v knihovnách či se studenty během seminářů na Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK¹ (dále jen ÚISK) – setkala se zajímavým problémem. Ve chvíli, kdy se rozhovor, resp. článek či příspěvek týkající se problematiky informační gramotnosti a informačního vzdělávání přesunul z teoretické roviny do roviny praktické a hovořilo se např. o tom, jak se jednotlivým vysokoškolským knihovnám daří prosazovat zavádění kurzů či seminářů, které by měly ke zvyšování úrovně informační gramotnosti mezi studenty i pedagogy dané vysoké školy přispět, téměř vždy se objevil povzdech, že je těžké na toto téma s vedením školy jednat, jelikož nikdo z představitelů nedokáže ocenit jeho význam a vyučující knihovníky nepovažují za partnery, kteří by se mohli jakýmkoliv způsobem podílet na výuce „jejich“ studentů. Pokud tomu bylo někde jinak, většinou se takový úspěch přisuzoval nebývalé osvěcenosti vedení školy, resp. jednotlivých pedagogů, případně nadlidskému výkonu konkrétního knihovníka. Tedy výjimka, která pouze potvrzuje pravidlo. V té chvíli jsem si vždy znovu uvědomila, o jak široké a komplexní téma se jedná, a že být úspěšným advokátem problematiky informační gramotnosti a jejího významu v kontextu současné společnosti představuje boj hned na několika frontách zároveň. Jakým způsobem oslovit studenty, aby si uvědomili, jak užitečné zdroje informací v knihovnách i mimo ně jsou jim k dispozici, a že by se práce s nimi měla stát důležitou součástí jejich studia? Jak navázat spolupráci s vyučujícími a přesvědčit je o tom, že je nezbytné, aby stylem výuky vedli studenty k samostatnému studiu mimo posluchárny, které je téměř nemožné bez práce s informačními zdroji a informacemi v nich dostupnými? Je možné dosáhnout toho, aby byli knihovníci zváni na důležitá jednání týkající se struktury studijních programů a zajištění studia na dané vysoké škole? Jak většina z nás, kteří se zabýváme problematikou informačního vzdělávání třeba právě v prostředí vysokých škol, ví, jsou toto otázky, které mají zásadní vliv na to, zda bude naše úsilí úspěšné a není tudíž možné je opomenout. Zároveň však nás některé z nich stavějí před problémy, se kterými jsme se nikdy nesetkali, a na jejichž řešení je obtížné použít nějaké obecně platné doporučení, protože situace na každé vysoké škole je do značné míry specifická. A navíc, k řešení takových problémů potřebujeme často znalosti a dovednosti, které zasahují do oblastí, kterých jsme se při studiu na knihovnických školách často dotkli jen velmi okrajově či vůbec a tedy se na první pohled jeví jako by byly nad rámec naší kvalifikace. Tím mám na mysli například teorii

---

¹ <http://uisk.ff.cuni.cz>

vzdělávání, andragogiku a psychologii. Zároveň ale cítíme, že jsou to úkoly, které by měla řešit právě knihovna a nechceme se jich vzdát, často proto, že je málo pravděpodobné, že by se jich ujal někdo jiný. Jak z této situace ven?

V pozici, kterou ve Studijním a informačním centru České zemědělské univerzity v Praze² (dále jen SIC ČZU) zastávám, a kterou bych mohla pracovním nazvat „koordinátor informačního vzdělávání“ jsem se ocitla poprvé. Ba co více – tato pozice na SIC ČZU dosud neexistovala, stejně jako na většině českých vysokých škol a v jejich knihovnách. A právě tato nová zkušenost mne přiměla ponořit se trochu hlouběji do studia tohoto, do značné míry nového, „druhu“ knihovníka. Jaká by měla být jeho kvalifikace? Jaké jsou jeho úkoly? Za co zodpovídá? A jakou pozici by měl nejen v rámci knihovny, ale i v rámci celé školy zastávat? Na základě čerstvých poznatků ze studijního pobytu ve Spojených státech amerických, studia literatury a vlastních zkušeností si dovoluji předložit své postřehy a náměty, které považuji za relevantní v souvislosti právě s touto problematikou.

POHLED ZA HUMNA

Úroveň programů informačního vzdělávání zajišťovaných vysokoškolskými knihovnami v USA je tradičně velmi vysoká. Již v minulosti pro mne byly publikace amerických vysokoškolských knihovníků, spolu s publikacemi jejich britských a australských kolegů, zdrojem inspirace a ukazatelem cesty, kterou bychom se mohli ubírat. A právě z tohoto důvodu jsem přivítala možnost strávit akademický rok 2004/2005 na **School of Library and Information Science** (dále jen SILS)³, která je součástí **University of North Carolina v Chapel Hill** (dále jen UNC-CH)⁴. Tento pobyt, který se uskutečnil s pomocí stipendia Fulbrightovy nadace⁵, měl několik rovin, díky nimž jsem měla možnost do problematiky působení knihovníků v roli vyučujících a koordinátorů informačního vzdělávání proniknout z různých úhlů.

Nejprve se naskytla příležitost zúčastnit se jako posluchač kurzů⁶, které SILS nabízí svým studentům, a které mají být úvodem (nejen) do problematiky informačního vzdělávání a připravit tak budoucí knihovníky na praxi v této oblasti. Hloubka, do jaké se některá témata (metodika výuky různých

---

² <http://www.sic.czu.cz>

³ <http://sils.unc.edu>

⁴ <http://www.unc.edu>

⁵ <http://www.fulbright.cz>

⁶ Jednalo se o kurzy INLS 214 User education, INLS 242 Curriculum Issues and the School Librarian a INLS 342 Seminar in Academic Libraries. Stručnou charakteristiku kurzů je možné najít na <http://sils.unc.edu/programs/courses/descriptions.html>

cílových skupin, psychologie studentů, příprava osnov celého kurzu i programu jednotlivých přednášek atd.) probírala mě ohromila a utvrdila v názoru, že zkvalitnění českých programů informačního vzdělávání, ať už ve školních, vysokoškolských či veřejných knihovnách, začíná na knihovnických školách. K situaci v této oblasti v České republice se ještě vrátím v závěru tohoto příspěvku.

Dalším krokem mého pomyslného „putování“ bylo seznámení se systémem informačního vzdělávání⁷ vytvořeným knihovnami UNC-CH. Vzhledem k široké škále vzdělávacích aktivit – od prohlídky knihovny, přes individuální konzultace, semináře ušité na míru jednotlivým kurzům až po podrobné výukové materiály, které jsou dostupné online⁸ - se jedná o systém téměř ukázkový. Nutno podotknout, že UNC-CH v této oblasti mimořádně těží ze skutečnosti, že má knihovnickou školu, jelikož tak může využívat jejich studentů, kteří se v rámci své odborné praxe (povinné i dobrovolné) podílejí na výuce. K výjimkám v kontextu celých Spojených států patří knihovny UNC-CH svou spoluprací jak s knihovnami středních škol, tak s veřejnými knihovnami v okolí. Nabídka exkurzí a krátkých seminářů skupinkám středoškoláků sice samozřejmě souvisí s bojem o studenta, ale v kombinaci s cykly přednášek na různá praktická témata (informace o daních, o zdraví, o nabídce zaměstnání aj.), které knihovny UNC-CH pořádají a personálně zajišťují v několika místních veřejných knihovnách, to svědčí o snaze co nejvíce se otevřít nejen svým kmenovým uživatelům, ale celé komunitě a dostat tak v té nejvyšší míře poslání veřejné, z daní dotované vysoké školy, resp. knihoven dané vysoké školy. Ti z knihovníků, jejichž pracovní náplň zahrnuje i výuku – ať už se jedná o stálé zaměstnance, či o asistenty a praktikanty z řad studentů SILS – se v této oblasti průběžně vzdělávají. Buď navštěvují některý z kurzů, který nabízí SILS (*viz předchozí odstavec*), nebo využívají nabídky specializovaného pracoviště, které se nazývá **Center for Teaching and Learning**⁹, a které nabízí své služby (konzultace, semináře) nejen pedagogickým pracovníkům UNC-CH a studentům doktorandského studia, kteří se připravují na akademickou dráhu, ale právě i knihovníkům, kteří se zapojují do výuky a potýkají se tedy s podobnými problémy jako ostatní učitelé. Zároveň také vedení knihoven UNC-CH, reprezentované koordinátorkou informačního vzdělávání, pořádá pro své zaměstnance interní semináře, které mají vést ke zvyšování pedago-

---

⁷ Podrobnosti na: <http://www.lib.unc.edu/instruct/about/index.html>

⁸ Příklady těchto materiálů jsou k dispozici na: <http://www.lib.unc.edu/instruct/tutorials.html>

⁹ Blíže informace na: <http://ctl.unc.edu/>

gické kvalifikace. Běžný je v rámci knihovny i model „mentor – student“¹⁰, kdy se starší, resp. zkušenější knihovník věnuje jednomu ze svých mladších kolegů, zpočátku připravují výukové materiály a učí společně, dokud ten mladší nezíská dostatek zkušeností a tím i jistotu a může začít vyučovat samostatně. Tímto způsobem připraveni jsou knihovníci rovnocennými partnery pedagogů a mohou s nimi diskutovat o ideální struktuře dané výukové jednotky, o nejvhodnějších cvičeních a úkolech, které by umožnily studentům využít nově získané poznatky o práci s informacemi a jejich zdroji v kontextu odborné práce pro daný kurz. A zároveň se stávají představiteli pozice, která je v odborné literatuře označována jako „*teaching librarian*“¹¹. V prostředí vysokoškolských knihoven v USA se jedná většinou o jakousi novou „odručdu“ referenčního knihovníka, která je odrazem skutečnosti, že je stále větší důraz kladen na aktivní formu vzdělávání uživatelů prostřednictvím výuky. Referenční knihovníci mají samozřejmě v knihovnách stále své velmi důležité místo, ale čím dál tím víc se jich v rámci svých povinností začíná podílet na výuce. Odráží se to i na nabídce volných pozic, které knihovny inzerují – mnoho z mých spolužáků se hlásilo do konkurzu na pozice, které nesly jméno např.: „*reference and instruction librarian*“, „*instructional services coordinator*“ či nejtajemnější „*outreach*“¹² *librarian*“. Právě přijímání kvalifikovaných knihovníků do pozic, které jsou zaměřeny téměř výhradně na poskytování vzdělávacích služeb uživatelům knihovny je, dle mého názoru, pouze špičkou ledovce a z našeho pohledu možná i formalita. Ale domnívám se, že odráží atmosféru, která v amerických knihovnických kruzích v souvislosti s problematikou informačního vzdělávání panuje, a kterou jsem měla možnost pocítit na několika seminářích a konferencích, stejně jako v odborné literatuře. Knihovny – a opět si dovoluji poznamenat, že všechny typy knihoven – si jsou vědomy zásadní úlohy, kterou by měly hrát ve vzdělávání svých uživatelů a nemíní se jí vzdát. Zároveň si ale uvědomují, že úspěšně se takové úlohy mohou zhostit jen v okamžiku, kdy knihovníci–učitelé budou pro tuto pozici dostatečně kvalifikovaní. Takže předmětem diskuze se stává otázka, jaký je vlastně ideální profil takového knihovníka–učitele a jak by měl být zajištěn jeho profesní růst. Toto téma považuji za velmi aktuální i v našich podmínkách.

---

¹⁰ Poněkud jsem váhala s použitím pojmu „mentoring“, jelikož nedokáži posoudit, do jaké míry je u nás zažitý a přijatelný.

¹¹ Viz např. PEACOCK (2001)

¹² Slovo „outreach“ je možno přeložit jako *přesah, dosah, napřáhnutí*, resp. *přesáhnout, dosáhnout* či *napřáhnout se*, a v prostředí knihovny vyjadřuje úsilí o oslovené širší uživatelské komunity – právě třeba i formou výuky.

JAKÝ TEDY MÁ BÝT IDEÁLNÍ KNIHOVNÍK – UČITEL?

Zmínění ideálu v nadpisu této části příspěvku je sice lehkou nadsázkou, ale vzhledem ke skutečnosti, že následující odstavce vycházejí většinou z odborné literatury, která má často tendenci k popisu ideálních situací na teoretické úrovni, není snad ani tento nadpis tak od věci. Ráda bych zde naznačila, jaké jsou současné představy o znalostech a dovednostech knihovníků, které zastávají vedoucí pozice v oblasti informačního vzdělávání ve svých institucích. Znovu připomínám, že primárně se věnují prostředí vysokých škol, resp. vysokoškolských knihoven, ale s jistými obměnami by bylo možné dané náměty aplikovat i na jiné typy knihoven. Jaké by tedy měly být priority knihovníků-učitelů na vysokých školách? Jakým směrem by se knihovny v této oblasti měly ubírat, aby vzdělávací služby, které poskytují svým uživatelům byly na co nejvyšší úrovni? Z literatury, kterou jsem měla k dispozici vyplývá, že velký důraz by měl být kladen na důkladnější poznání uživatelů samotných. CURRIE (2000) ve svém článku uvádí, že „*vysokoškolští knihovníci se v poslední době v rámci své snahy o vzdělávání lidí, kteří se umějí informovaně rozhodovat, řešit problémy a myslet kriticky začali zabývat procesem učení jako takovým, styly učení u dospělých a výukovými metodami, které jsou vhodné právě pro dospělé publikum*“. Důležitá je tedy aplikace teorie vzdělávání dospělých do informačního vzdělávání ve vysokoškolských knihovnách, jelikož, dle téhož článku, „*při využití takového přístupu se posuneme od situace, ve které se jako vyučující snažíme mít pod kontrolou nejen výuku, ale i proces učení našich studentů, směrem k situaci, ve které se studenty spíše spolupracujeme a stáváme se jejich asistenty na cestě k samostatnému učení*“. A právě schopnost samostatného studia je jedním ze základních předpokladů celoživotního vzdělávání. Existuje rozsáhlá literatura zabývající se učebními styly dospělých studentů a tím, jak se liší například od dětí. Dospělí studenti jsou k učení motivovaní, jejich učení je směřováno k věcem, které přímo souvisí s jejich životem¹³, ať už soukromým či profesionálním. CURRIE v již citovaném článku zdůrazňuje fakt, že dospělí studenti upřednostňují „*aktivitu, které se vztahují k určitému problému, k situaci, ve které se vyskytli a chtějí získané znalosti okamžitě aplikovat*“. Z toho důvodu je vzdělávání dospělých studentů zajištěno nejlépe, když mají možnost ovlivňovat to, co se učí, když jsou podporováni v samostatné práci vyučující zde plní úlohu spíše podpůrnou¹⁴. Vedle pojmu „*facilitator*“ jsem se setkala i s termíny jako „*role*

¹³ V angličtině se používá termín „*life centered*“.

¹⁴ V anglicky psané literatuře se objevuje v této souvislosti pojem „*facilitator*“. Snažila jsem se najít český ekvivalent tohoto termínu, který by přesně vystihoval pozici člověka, který ulehčuje, pomáhá, podporuje či umožňuje (= *různé významy slovesa „facilitate“*) proces učení ostatním, ale zatím neúspěšně.

model“, „mentor“, „coach“, či „learning guide“¹⁵. Nejedná se ale zdaleka o nový koncept. Již ve druhé polovině 80. let publikoval CARR (1986)¹⁶ výsledky průzkumu ve veřejných knihovnách, ze kterého vyplynulo, že „zcela zásadní je vztah mezi knihovníkem a studentem založený na spolupráci, reciprocitě, empatii a důvěře“. Již z předchozích řádek je zřejmé, že kompetence knihovníka – učitele sahají poměrně daleko za hranice knihovnictví. YOUNG & HARMONY (1999) ve své publikaci uvádějí čtyři základní kategorie úkolů, se kterými se setkává:

- a) navazování partnerství s vyučujícími při vytváření programu informačního vzdělávání, který je těsně spjat se studijními programy dané vysoké školy
- b) vytváření obsahové náplně jednotlivých výukových jednotek (přednáška, seminář, kurz apod.), včetně prostředků pro hodnocení získaných znalostí a dovedností u studentů (testy, samostatné práce aj.)
- c) hodnocení úrovně porozumění a schopnosti aplikace získaných poznatků, které studenti dosáhli
- d) řešení administrativních úkolů v podobě návrhů konkrétních koncepčních materiálů, sestavování rozvrhů výuky, organizace výukových materiálů a jejich zpřístupnění a zajištění personálního, technického a prostorového zázemí informačního vzdělávání.

PEACOCK (2001) ve svém článku navrhuje model kompetencí knihovníka – učitele se zaměřením především na jeho „výukové schopnosti“, které dělí do tří základních kategorií¹⁷:

- 1) „**Design**“ – Základem každé výuky jsou kvalitně sestavené studijní programy, sylaby kurzů či osnovy jednotlivých přednášek, pečlivě stanovené cíle, průběžné hodnocení výuky a její úpravy dle potřeb. V prostředí knihoven s tímto souvisí i současný trend, kdy se jako ideální jeví integrace prvků informačního vzdělávání do stávajících či nově vznikajících oborových kurzů na základě spolupráce knihovníka s vyučujícím daného kurzu. Knihovník-učitel by při přípravě výuky měl brát ohledy na rozdílné učební styly jednotlivých

---

¹⁵ Vše CURRIE (2000)

¹⁶ David Carr působí v současné době na SILS UNC-CH a jeho přednášky o vzdělávací úloze knihoven a o knihovnicích v roli učitelů patřily k zlatým hřebům mého pobytu v Chapel Hill.

¹⁷ Názvy těchto kategorií jsem nepřekládala ve snaze předejít významovému posunu vinou neobratného překladu. Každá kategorie je však následně podrobněji charakterizována.

studentů a na specifika v učení dospělých a tomu přizpůsobit strukturu výuky, charakter výukových materiálů apod.

- 2) **„Delivery“** – knihovníkův „výkon“ při samotné výuce závisí na kvalitě jeho přípravy (znalost obsahu, používané techniky, prostředí, kde výuka probíhá aj.), na schopnosti daný materiál prezentovat (uspořádaně, přehledně), na dostatečném seznámení se studenty (úroveň jejich znalostí) a na schopnosti přizpůsobit se potřebám studentů v průběhu výuky.
- 3) **„Evaluation“** – rostoucí kvality výuky může být dosaženo pouze tehdy, pokud bude výuka, a to jak její obsah, tak schopnosti prezentujícího, pravidelně hodnocena a na základě tohoto hodnocení budou uskutečněny změny. Hodnocení by mělo přicházet jak ze strany studentů, tak ze strany kolegů prezentujícího¹⁸.

Výukové schopnosti musejí být, dle PEACOCK, doplněny o vynikající znalost oboru a oblastí, které tvoří obsahovou náplň výuky zajišťovanou knihovníky. Autorka tuto oblast označuje jako **„odborné kompetence“** a opět je dělí do tří skupin:

- 1) **Znalost obsahu** – tj. znalost všech aspektů a principů práce s informacemi a jejich zdroji. Aspoň částečná znalost studijního oboru studentů, kterým knihovník přednáší je výhodou nejen při práci se studenty, ale i při spolupráci s vyučujícími.
- 2) **ICT gramotnost** - informační a komunikační technologie ovlivňují nejen proces vyhledávání a zpracovávání informací, ale i proces samotné výuky a tudíž knihovník-učitel musí být schopen demonstrovat schopnosti tyto technologie využívat k zefektivnění a obohacení výuky
- 3) **Profesionalita** – ochota ujmout se dané role se zájmem o procesy, koncepty a úkoly, které s procesem výuky a učení souvisejí. Toto vše by mělo být doplněno o vlastní celoživotní vzdělávání a také o aktivní účast na dalších aktivitách souvisejících s problematikou informační gramotnosti a informačního vzdělávání (projekty, propagace, pracovní týmy profesionálních organizací aj.)

Všechny tyto výše navrhované aspekty osobnosti knihovníka-učitele autorka znázornila pomocí jednoduchého modelu (viz Obr. 1).

---

¹⁸ V angličtině často používaný termín „peer review“

Obr. 1. Model výukových kompetencí dle PEACOCK (2001)

K tomuto modelu ještě PEACOCK (2001) doplňuje kategorií tzv. *“strategických schopností“*, která zahrnuje schopnost komunikace, vyjednávání a dokonce i tvorby koncepcí a politik. Tyto schopnosti pak povyšují knihovníka-učitele na odborníka, který je nejen schopen koordinovat informační vzdělávání ve své instituci, ale stává se tím kýženým advokátem problematiky informační gramotnosti a informačního vzdělávání jako takové. Je zřejmé, že zatímco některé z těchto schopností lze rozvíjet pomocí různých kurzů a seminářů, mnohé z nich vycházejí s osobnostní charakteristiky daného jedince a mohou být ovlivněny jen velmi těžko. Je pak tedy úkolem vedení knihovny, aby citlivým přístupem k výběru jednotlivců do takových pozic zajistil nejen kvalitu poskytovaných vzdělávacích služeb, ale i kvalitu pracovního života svých zaměstnanců.

ZÁVĚR

Co takovéto náměty a úvahy zveřejňované v zahraniční odborné literatuře znamenají pro české knihovny? Chápu, že většině našich vysokoškolských knihovníků mohou připadat postavené zcela mimo realitu, vzhledem k tomu, že situace, kdy každá knihovna má tým pracovníků, kteří se věnují výhradně informačnímu vzdělávání, je těžko představitelná. Luxusem se většině z nás zdá i jeden pracovník na plný úvazek, jehož pracovní náplň tvoří pouze výuka a její příprava. Má tedy vůbec smysl vymýšlet si, co všechno by měl umět člověk, kterého v knihovně těžko v nejbližší budoucnosti budeme mít? Myslete si, že jsem naivní, ale já se přesto všechno domnívám, že ano. Jsem přesvědčena, že s takovými náměty je užitečné být

konfrontován, protože nám pomohou formovat naše představy o tom, kam směřujeme. Je to inspirace, která by neměla být jen beze zbytku následována, ale je možné ji využít při práci v našich podmínkách, přizpůsobit ji potřebám našich uživatelů, našeho vzdělávacího systému, naší kulturní tradice.

Situace v oblasti informačního vzdělávání na vysokých školách se v posledních několika letech hodně změnila. Této problematice se věnují profesní organizace, vznikají pracovní týmy složené nejen z knihovníků, ale i z odborníků z těch, pro nás tak důležitých hraničních oborů (andragogika, sociologie, veřejná politika, ekonomie aj.), pořádají se semináře, jsou publikovány články, podporovány granty. A to vše i bez týmů knihovníků-učitelů v každé knihovně, ba dokonce většinou i bez toho jednoho jediného plného úvazku. Ale právě pohled za hranice nebo na stránky odborných časopisů ukazuje, že by to tak být nemuselo, dle názorů některých, včetně autorky tohoto příspěvku, by to tak dokonce být nemělo. Je třeba uvědomit si k jakým posunům v poslání knihoven dochází, jak se mění jejich pozice např. právě v procesu vzdělávání a diskutovat o tom, jaké změny by v té souvislosti měly nastat, včetně změn v personálním zajištění.

Za velmi důležité považují, aby se tyto změny odrážely ve studijních programech českých knihovnických škol. Podrobněji znám studijní program ÚISK FF UK a vím, že se v současnosti inovuje osnova jednoho z tradičních předmětů¹⁹ a zařazují se do ní nová témata související právě s koncepcí informační gramotnosti a informačního vzdělávání. Zároveň se, většinou díky studentům doktorandského studia²⁰, objevují v nabídce výběrové semináře s touto problematikou související. Z nabídky kurzů Kabinetu knihovnictví FF MU v Brně²¹ je také zřejmé, že adepti knihovnictví by tuto instituci neměli opustit, aniž by si uvědomili, jaký vliv by jako pracovníci knihovny mohli a měli mít na vzdělávání svých uživatelů. Je zřejmé, že pro zvýšení tohoto okruhu služeb v českých knihovnách hraje obrovskou roli i celoživotní vzdělávání knihovníků. To je oblast, na které by se měly podílet jak jednotlivé knihovny, tak především profesní organizace. Ty by spolu s knihovnickými školami měly tvořit páteř vzdělávání budoucích i stávajících knihovníků. A mezi nimi snad i knihovníků-učitelů.

---

¹⁹ Jedná se o inovaci kurzu „Úvod do bibliopedagogiky“, na kterou ÚISK získal prostředky z Fondu rozvoje vysokých škol.

²⁰ Ráda bych vyzdvihla především semináře Mgr. Michaely Dombrovské (zaměření na informační gramotnost z pohledu veřejné politiky) a PhDr. Zuzany Sládkové (tématiky vzdělávání dospělých).

²¹ Podrobnosti na: <http://wwwdata.muni.cz/to.cs/study/teaching.asp?Pracoviste=211610>

LITERATURA

1. Carr, David. 1986. The Meaning of the Adult Independent Library Learning Project. *Library Trends*. 1986, vol. 35, no.2, p. 327-345.
2. Currie, C. Lynn. 2000. Facilitating Adult Learning: The Role of the Academic Librarian. *The Reference Librarian*. 2000, no. 69/70, p. 219-231.
3. Keenan, Lori. 1989. Andragogy Off-campus: The Library's Role. *Reference Librarian*. 1989. no. 24, p. 147-158.
4. Peacock, Judith. 2001. Teaching Skills for Teaching Librarians: Postcards from the Edge of the Educational Paradigm. *Australian Academic & Research Libraries* [online]. May 2001, vol.32, no.1. [cit. 2005-08-10]. Dostupné z <<http://alia.org.au/publishing/aarl/32.1/full.text/jpeacock.html>>. ISSN 0004-8623
5. Young, R.; Harmony, S. 1999. *Working with Faculty to Design Undergraduate Information Literacy Programs: A How-to-Do-It Manual for Librarians*. New York: Neal-Schuman Publishers, 1999.

ROBOTI V NÁS

Tomášek Jan, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK

Obor knihovnictví se stále potýká s výměnnými formáty MARC. Hlavními aktéry těchto „potyček“ jsou staří známí – formáty MARC 21 a UNIMARC. Oba formáty implementují shodnou normu ISO 2709, v čem je tedy potíž?

Zkratka MARC přítomná v obou názvech znamená MACHine-Readable Cataloging, v překladu „Strojově čitelná katalogizace“ – což je vcelku známý fakt. S podivem však musím konstatovat, že **ani taktó výmluvný** název neodrazuje knihovníky od snahy tento formát dokonale ovládnout – v ideálním případě se pak stát „strojovým guru“, schopným i o půlnoci s tužkou v ruce vyplodit přesný katalogizační záznam v tomto formátu včetně dopočítání kontrolních údajů v hlavičce záznamu. Ano, pochopení a orientace ve struktuře formátu rozhodně není k zahození a profesionálnímu katalogizátorovi může mnohdy dokonce vytáhnout „trn z paty“. Je však nutné se v tomto formátu tak dalekosáhle pitvat, přitom (většinou) bez schopností potřebných k jeho programové implementaci? Stále se ptám, oč lepší je umět formát zpaměti, pamatovat si každé čísílko a písmenko pro to i ono, oproti pouhému povědomí o tomto formátu a jeho aktuálně preferované podobě, a schopnosti najít si v případě potřeby jeho specifikaci. Je možné, že se krutě mýlím, ale mám pocit, že by nepomohlo ani přejmenování formátu na RORC, tedy Robot-Readable Cataloging.

Knihovníci, z pro mě nepochopitelných důvodů, stále stavějí formát, ve kterém své údaje sdílejí, nad obsah, který jim má být „spoután“. Knihovny, zdá se, trvají na tom, aby katalogizační software reflektoval strukturu polí a podpolí, tak jak velí preferovaný formát, a to přímo v zadávacím formuláři aplikace. Dokonce i zadávání některých údajů a jejich syntaxe se podřizuje konvencím takového formátu. Je otázkou, zda-li je výhodnější podřídít katalogizaci přenosovému formátu s využitím doporučení definovaných v AACR(2R), nebo pouze respektovat pravidla a formát při zadávání a ukládání dat ignorovat. V současnosti se uvažuje o přechodu z formátu UNIMARC k formátu MARC 21, tedy k formátu staršímu, jehož pole nejsou strukturována s takovou jemností, jakou známe z formátu UNIMARC. Vzhledem k faktu, že současný formát a tedy i zpracování údajů je rozčleněno na více polí než vyžaduje formát „nový“, jde spíše o krok zpět a konverze by měla probíhat celkem snadno.

Strojové zpracování umožňuje konverzi a sloučení polí UNIMARCU pro potřeby formátu MARC 21 vcelku bezproblémově.

Logickým řešením by tedy mělo být vytvoření konverzního softwarového modulu, který by obstaral konverzi do formátu MARC 21. Proč ale vůbec podřizovat katalogizační praxi exportním formátům? Je logické, že katalogizační softwary vyšly ze struktury přenosového formátu podpořené katalogizačními pravidly. Je však výhodné se těchto formátů držet „zuby nehty“? Pakliže pravidla popisu definují veškerá pole nutná pro popis dokumentu, není výhodnější v softwaru implementovat vlastní číselník s maximální jemností zpracování tak, aby pokrýval tyto položky bez ohledu na jemnost vyžadovanou právě preferovaným formátem pro sdílení? Vzhledem k rychlosti, jakou se nové technologie vyvíjejí, by bylo směšné domnívat se, že formáty MARC jsou konečnou stanicí. Již dnes se v katalogizaci vehementně prosazují formáty jako XML a nárůst nových medií, na kterých jsou dokumenty dostupné, již dnes poukazuje na nedostatky formátů typu MARC.

Absurdita tohoto stavu je zřejmá, pokud se oprostíme od emoce vzbuzujících pojmů „knihovnické vědy“ a celý problém posuneme do neutrálních vod. Což takhle demonstrace na použití formátu HTML. Formát je sice souborový, ale stejně jako MARC slouží k přenosu a standardizaci přenášených informací. Je bezpochyby výhodné znát strukturu tohoto formátu, kdo však píše HTML dokumenty v jejich souborové formě? Každý si (a troufám si tvrdit, že tak činí i profesionálové živící se psaním těchto stránek) otevře svůj oblíbený editor, napíše to, co má na srdci, zformátuje písmo a odstavce, „napere“ dokument tabulkami dle svého gusta a nechá software, aby jeho dílo uložil ve formátu HTML. Opravdový „fajnšmekr“ se poté sice často vrhne do útrob finálního souboru a provede drobné korekce, ale psaní celého dokumentu přímo v HTML se jistě rád vyhne. To, co chci vyjádřit, snad nejlépe vystihuje používání barev. Pokud chci v HTML dokumentu použít světlemodrou barvu s lehce zeleným nádechem, mohu sice zadat hexadecimální kód 17 A0 94, přesto však většina smrtelníků v takovém případě otvírá okno s paletou barev. Potud jsou výhody použití dobrého editoru zřejmé a role použitého formátu, myslím, také. Konec konců, kdo v knihovně katalogizuje přímo ve formátu MARC – editor je přece samozřejmostí.

Nyní však nastává „zrada“. Zatímco uživateli textového editoru nepříjde podivné uložit si ještě kopii dokumentu například ve formátu PDF, knihovník se možností uložit kopii záznamu v jiném formátu doslova děsí. „Co se stane s těmi informacemi, co se v jednom formátu ukládají do jednoho pole a v druhém do tří, jakpak se asi vytvoří hlavička?“ Osobně vidím problém právě ve vnímání smyslu formátu. Zatímco u textového editoru

nikoho ani nenapadne zkoumat, v jakém formátu nástroj data interně zpracovává, nýbrž ho zajímá pouze to, pomocí jakých formátů lze tato data exportovat, u knihovnických systémů se stále zdůrazňuje nutnost implementovat ten který formát a v něm data nejlépe rovnou i ukládat. Myslím, že o vyhocené situaci v požadavcích knihovníků na nástroje zpracovávající bibliografické záznamy svědčí i fakt, že, ačkoliv už ručně psaným katalogizačním lístkům „odzvonilo“, je stále nutné popisné údaje zadávat s nejobtížnějšími oddělovači a syntaxí danou historickou konvencí, která v některých implementacích MARCU stále přetrvává. V informační společnosti, jak dnešní dobu rádi nazýváme, je takový přístup zadávání údajů pro zpracování výpočetní technikou směšné, ne-li přímo šílené – o chybách, které takto vznikají, ani nemluvíme.

Věřím, že podstatou zavedení elektronické katalogizace nebyla pouze snaha o digitální zpracování a sdílení záznamů, ale také snaha o zjednodušení a zkválitnění takové práce. Ačkoliv výměnné formáty interně používají tyto „lístkové“ rudimenty a jiné atavismy, jaký je důvod k jejich implementaci do uživatelských rozhraní knihovnických systémů? Proč upřednostňovat číselný kód právě úspěšně a proto používané implementace MARCU před přirozeným názvem položky katalogizačního záznamu a studovat syntaxi historických oddělovačů, když právě toho by nás mohla výpočetní technika uchránit? Katalogizační pravidla jasně vymezují položky použitelné pro katalogizaci i jejich smysl, problém tedy není v tom, jak a čím věci popisovat, ale pouze v tom, jakou implementaci normy (tedy ISO 2709) použijeme pro export těchto údajů.

Software by měl umět definovat veškeré položky nutné pro katalogizaci v jejich nejjemnější formě (a to nikoliv ve smyslu obsahu polí výměnného formátu, ale ve smyslu jejich definice v pravidlech popisu) a následně být schopen tyto položky exportovat do obecného formátu (tj. vodítko, adresář a proměnná pole).

Za těchto předpokladů můžeme s klidem mávnout rukou nad tím, kolik na to software potřebuje vlastních číselníků, zásobníků, hejblat a jiných volovinek, a naopak se soustředit na to, jak zefektivnit a zpříjemnit práci s takovým softwarem. Otázka převodu do konkrétní implementace normy (v tomto případě tedy do formátů MARC 21 a UNIMARC) pak zůstává na úrovni konfigurace softwarového nástroje. Uživatelé budou v rámci katalogizace stále pracovat v kompaktním a homogenním prostředí nezávisle na aktuálně podporovaném a preferovaném formátu pro sdílení dat. Obstarání syntaktické správnosti v tom kterém formátu zajistí software. Detailní struktura nejenže eliminuje chyby způsobené špatným zadáním syntaxe, ale umožní také podrobnější vyhledávání informací v rámci takového systému. Změny stávajících a vývoj nových formátů pro přenos i tak zůstane kapito-

lou pro knihovníky. Implementace exportu dat do takových formátů pak bude „oříškem“ pro specialisty – především programátory. Při změně formátu bude nutné dokonfigurovat systém, nikoliv uživatele a jejich návyky.

Každý formát je populární, dokud má podporu výrobců nástrojů, které s daným formátem pracují. Naproti tomu popularita a životnost katalogizačních pravidel je dána jejich schopností dostát nárokům kladeným na jejich schopnosti. Formát i pravidla jsou konvence, které se dynamicky mění a vyvíjejí. Formát určuje formu, pravidla obsah sdělení. Formátem lze omezit či rozšířit možnosti obsahu sdělení, nikoliv však jeho prostředky tento obsah přímo definovat.

Je možné, že se pletu a všechno se má úplně jinak. Vše, nad čím se zde tak podivuji, ve skutečnosti neexistuje a to, co navrhuji, je již dávno zde. Myslím si, že knihovnický software určený ke zpracování katalogizačních záznamů by měl být vyvinut, nebo nakonfigurován tak, aby umožňoval dostát požadavkům na strukturu exportních formátů pro sdílení dat. Nikoliv však, se této potřebě podřizovat na úrovni vlastní (interní) struktury dat, především pak komunikace s uživatelem, katalogizátorem. Struktura výsledného záznamu by měla být, v ideálním případě zcela, v „rukou“ nástroje. Katalogizátor by měl zajistit věcnou správnost zadávaných položek, nikoliv správnost syntaxe jakou jsou tyto údaje dále propagovány, prostřednictvím formátů určených k jejich sdílení. Cesta, o které si myslím, že k tomu cíli vede, předpokládá oddělení (extrakci) jednotlivých stavebních prvků, definovaných v pravidlech popisu dokumentů, od jejich syntaktických konvencí. Nikoliv katalogizátor! Software by měl být tím robotem, zajišťujícím syntaktickou správnost propojení těchto prvků a jejich vsazení do výsledné formy.

NĚKOLIK PŘÍBĚHŮ Z INFORMAČNÍ EKONOMIKY SE ZVLÁŠTNÍM OHLEDEM NA INFORMAČNÍ VĚDU JAKOŽ I KNIHOVĚDU

Petr Očko, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK

Vzpomínka na zlaté časy komerčního internetu: 90. léta

Na začátek jedna citace z renomovaného ekonomického časopisu *The Economist* datovaná 24. června 1999:

„Většina top managerů už nepotřebuje přesvědčovat. Nedávný celosvětový průzkum 500 velkých firem, který provedla společně *Economist Intelligence Unit* (sesterská společnost časopisu *The Economist*) a konzultantská společnost *Booz Allen and Hamilton*, zjistil, že více než 90 % vrcholových manažerů věří, že se internet promění nebo přinejmenším bude mít výrazný vliv na globální trh v roce 2001. Tuto zprávu potvrzuje také *Forrester Research*, populární konzultantská společnost v oblasti high-tech. Ta tvrdí, že e-business v Americe se nachází právě ve zlomovém bodě, z něhož zrychlí svůj růst až k hyper-růstu („hyper-growth“). Předpovídá, že se objem mezifiremního obchodu zbožím přes internet bude v příštích pěti letech každý rok zdvojnásobovat a vzroste z 43 mld. USD v roce 1998 až na 1,3 bln. USD v roce 2003.“

Dovoluji si tvrdit, že rok po publikování tohoto článku by již *The Economist* text v podobném duchu nevydal. To, že se i zásadně seriózní časopis jako tento nechal zlákat k výrazům jako „hyper-růst“ a předpovědím mnohonásobného růstu, však vypovídá o „duchu doby“. V roce 1999 bylo elektronické podnikání opravdu vysoce v módě a i v odborných kruzích bylo velmi netaktní hovořit o nižším než dvojnásobném růstu internetového podnikání každý rok (což na konci 90. let opravdu bylo realitou). Mnohé odhady však byly ještě optimističtější a v této euforické atmosféře rostly akcie internetových firem (dotcomů) obrovským tempem.

Uvedený optimismus se tedy přímo odrážel na finančních trzích, kde například index technologických akcií NASDAQ dosáhl na počátku roku 2000 téměř pětinašobku své hodnoty z konce roku 1995. Mnozí pozorovatelé tohoto vývoje, včetně renomovaných ekonomů (viz např. Baily, Lawrence, 2001), se ptali, zda značný růst sektoru IT (a ještě vyšší růst cen akcií tech-

nologických společností) znamená zásadně nové implikace pro ekonomickou vědu a její mechanismy. Nespočet futuristických vizí budoucnosti elektronického světa obchodu vytvářel efekt „sebepotvrzujících očekávání“ a ještě na přelomu let 1999 a 2000 téměř nikdo nevěřil tomu, že by schopnost ekonomiky generovat stále více bohatství ve virtuální sféře internetu, nemusela být extrapolována i v delším období.

Ještě v roce 2000 proběhla také v českém tisku diskuse několika ekonomů a odborníků na elektronická média o tom, zda tento rozvoj informačních technologií mění ekonomický mechanismus. Stranu spíše skeptickou reprezentoval zejména Václav Klaus, který svým článkem v Hospodářských novinách nazvaným jednoznačně „Informační technologie nemění ekonomický mechanismus“ (Klaus, 2000) a proslovy na veletrhu Invox (Klaus, 2001) probudil velmi širokou odezvu příznivců tzv. „nové ekonomiky“, jak byla tehdy nazývána nově vznikající světová ekonomika, jejíž páteří je internet a rychlý přenos informací a doprava zboží. Důkladnou argumentaci ve prospěch „nové ekonomiky“ poskytl např. rektor Masarykovy univerzity Jiří Zlatuška (Zlatuška, 2000) i další odborníci (Hlavenka, 2000).

Nicméně to, jak se situace vyvíjela dále, již dnes víme. Na počátku roku 2000 zaznamenal burzovní index NASDAQ propad, který mnozí investoři již v tu chvíli správně analyzovali jako „prasknutí bubliny“ na finančních trzích a začali hromadně prodávat akcie – jen samotný akciový index NASDAQ v průběhu roku klesl až zpět na pětinu své hodnoty. Vzhledem k tomu, že v krátkém časovém sledu následovaly další ekonomické šoky (účetní skandály Enronu a dalších korporací, teroristický útok 11. září 2001, růst cen ropy), byl hluboký propad na akciových trzích následován největší recesí světové ekonomiky za poslední dekádu. Investoři v oblasti informačních technologií přišli o mnoho vložených investic, když musely být zastaveny nerealistické projekty internetového podnikání, mimo jiné proto, že zadavatelé reklamy přestali internetu jako reklamnímu médiu na dlouho důvěřovat. Internetové podnikání prožilo několik těžkých let a pojem nová ekonomika byl (tak jako již několikrát v minulosti) potichu odsunut do zapomnění. Měl tedy Václav Klaus v roce 2000 pravdu?

Zpět do reality: přežijí kamenná knihkupectví?

Zkusme nyní, několik let po prasknutí bubliny dotcomů, zhodnotit střídavěji, kam se internetové ekonomické prostředí ubírá a to na několika praktických příkladech. Nejprve se podívejme, v oblasti blízké knihovnickému oboru, knihkupectví, na to, jak se daří internetovému prodeji knih a naopak, jak se s internetovou „konkurencí“ vyrovnávají malá „kamenná“ knihkupectví. Když se podíváme na to, kde a jak se v dnešní době prodávají knihy, možná nás napadne otázka proč vlastně ještě malá knihkupectví pře-

žívají a prospívají i v konkurenci knižních supermarketů a internetových obchodů?

Prodejní server Amazon.com zaměřující se především na prodej knih je jedním z nejúspěšnějších internetových podniků v celé krátké (ale velmi pestré) historii internetu. Prodej knih přes internet patřil a patří k nejvýkonnějším druhům podnikání, protože knihy jsou zbožím, u něhož je většinou kvalita zaručena (tj. není potřeba naší „fyzické“ kontroly před nákupem), dají se snadno zasílat poštou a většinou nejsou tak drahé, že bychom se museli příliš dbát na rizika zneužití našich peněz zaplacených přes internet. Prodeje knih přes internet (nejen na Amazonu) tedy po většinu komerční historie internetu rostou. Vedle dlouhodobější hrozby levných (vý)prodejů v supermarketech a obchodních domech, se zdá, že rozvoj internetového prodeje knih je další ranou zasazenou klasickým kamenným knihkupectvím. Budeme si tedy za několik let moci koupit knihy jen přes internet nebo v supermarketu?

Znovu se můžeme inspirovat článkem z *The Economist* nazvaným optimisticky *Ještě nezemřela. Knihkupectví. (Not dead yet. Bookshops, The Economist. London: Dec 4, 2004. Vol.373, Iss. 8404; pg. 34)*. *The Economist* uvádí, že „internetový maloobchod v Británii roste – z 19 mld. GBP v roce 2002 vzrostly jeho prodeje na 39,5 mld. GBP o rok později. [...] Zároveň rostou prodeje nepotravinářského zboží v supermarketech. To jsou důvody, proč se mnoha britským maloobchodům vede tak špatně. Knihkupectví se zdají být obzvláště zranitelná. Supermarkety nabízejí štosy bestsellerů a prodeje knih na serveru Amazon.com jsou tam kde bývaly. Co je na tom všem zvláštní je, že se knihkupectvím daří poměrně dobře. Zisky společnosti Waterstone's, velkého britského prodejce knih, vzrostly o 11 %. Šest nových poboček otevřel v roce 2004, 8 dalších v období od ledna do dubna 2005. Podobný příběh můžeme zaznamenat ve společnosti Ottakar's, konkurenčním řetězci knihkupectví. Jeho prodeje vzrostly o 4 % a otevřel 12 nových obchodů v roce 2004.“ Jak je možné, že se v prostředí ostré konkurence internetu a supermarketů stále klasickým knihkupectvím tak daří?

Na vývoji prodeje knih si můžeme dobře ilustrovat, jak svět online obchodů buduje svou pozici a hledá místo vedle obchodů reálných. Ovlivňování těchto světů je obousměrné – kamenné obchody musí brát v úvahu existenci a rozvoj online prodeje a přizpůsobit se mu. Ale internetová knihkupectví na druhé straně nikdy nemohou klasické obchody nikdy zcela nahradit. Podle mne můžeme identifikovat několik důvodů, proč se klasickým „kamenným“ knihkupectvím bude dařit i v budoucnu:

1) Online prodej přináší větší konkurenci do celého sektoru, což vytváří tlak na vylepšené, kvalitnější fungování „kamenných“ ob-

chodů – a ty zlepšují své služby, což zákazníci oceňují svými nákupy.

- 2) Velkou předností „kamenných“ obchodů asi vždy zůstane ona „instant gratification“ – okamžitá odměna – tedy okamžitá možnost užívat koupené zboží (zde knihu). U nákupů přes internet ještě dlouho zůstane doba dodání v řádu dní.
- 3) S předchozím bodem souvisí také to, že vždy bude existovat velká skupina zákazníků, kteří si chtějí nejdříve knihkupectví projít a prolistovat knihy, než si nějakou z nich zakoupí. I když internetové prodejní servery přicházejí se zajímavými možnostmi určitého nahrazení tohoto listování – od uvádění obsahu knihy, recenzí na ni, až po přímé procházení textu knihy (typu „Search Inside the Book“ na Amazonu) – vždy bude část zákazníků preferovat vybrat si knihu přímo „na místě“.
- 4) I malá knihkupectví se rychle učí, jak zapojit svou nabídku do virtuálního modelu prodeje – ať už skrze vlastní online obchod, tak (mnohdy efektivněji) za využití obchodních platforem typu Amazon či Ebay. (Analogicky některá knihkupectví prodávají svůj sortiment dokonce přes supermarkety.)
- 5) Příležitostí do budoucna je pro klasická knihkupectví zejména specializace na určitý sortiment (např. na literaturu pro sluchově postižené či na unikátní staré publikace), či vsadit také na doprovodné aktivity, typu autorských čtení a knižních festivalů. Zejména v doprovodných aktivitách nemohou z principu internetové obchody nikdy plně nahradit kamenná knihkupectví.

Celkově se nepotvrzuje to, že by internetový prodej zcela vytlačil malá knihkupectví. Tedy, *internet je prostě jiným, dodatečným prodejním kanálem*. Jako v mnoha jiných oblastech, jde i zde, tedy u internetové konkurence pro malá knihkupectví, především o umění proměnit hrozbu ve svou vlastní výhodu. Internet v naprosté většině přináší dodatečnou hodnotu v obchodních transakcích – množstvím informací, rychlostí komunikace, možnostmi vyhledávání apod. – a není proto důvod, aby zcela vytlačil původní standardní kanály, tedy prodej v „kamenných“ knihkupectvích.

V některých případech však internet může přinést tak dramatickou změnu prostředí, že určitá část podnikatelských aktivit fakticky zanikne. Takovým příkladem mohou být objednávací katalogy zasílané poštou – v tomto případě je zřejmé, že internetové katalogy poskytují stejnou službu mnohem komplexněji, rychleji a pružněji. Internet v tomto případě přináší tak výrazně snížení transakčních nákladů, že zasílání katalogů poštou nemůže konkurovat. S tím, jak roste podíl online prodeje na objemu maloobchodu, podíl firem zabývajících se rozesíláním katalogů výrazně klesá.

Soumrak novinových stánků?

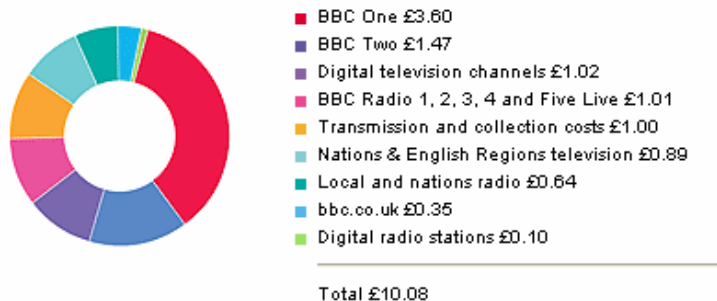
Jiným příkladem složitého zrodu soužití klasické a internetové verze podnikání je oblast masmédií – zejména novin a časopisů. Ani 10 let od vzniku komerčního internetu se mnoha zavedeným novinovým vydavatelstvím nepodařilo nastavit svůj model prezentace svého obsahu online na internetu tak, aby to bylo finančně udržitelné. Naopak mnohé „klasické“ novinové tituly čím dál více strádají pod tlakem rozvoje specializovaných internetových zpravodajských serverů či komplexních multimedialních projektů.

Jako příklad mi zde slouží, jak jinak, článek z časopisu *The Economist* nazvaný *Staré zprávy a nový soupeř* (*The Economist: Old news and a new contender, June 18th, 2005, pp. 31-32*), který hodnotí ekonomické perspektivy britských novinových a časopisových titulů v situaci rychlého rozvoje online obsahu a to zejména ve světle úspěchu online servisu britské mediální společnosti BBC. Když se podívám na ekonomickou situaci klasických (offline) novinových titulů, je zřejmé, že internetová konkurence hraje svou roli – od počátku 90. let klesl počet čtenářů novin o 30 % a naopak věk průměrného čtenáře „papírové“ verze novin se zvyšuje. Zatímco v roce 1990 bylo v Británii 38 % čtenářů ve věku méně než 35 let, v roce 2002 už jich bylo jen 31 %.

Srovnajme však tyto výsledky s vývojem ekonomických ukazatelů společnosti BBC – obrovské veřejné (jak bychom řekli v ČR: veřejnoprávní) mediální společnosti zajišťující televizní a rozhlasové vysílání a vydávání (zejména) vzdělávacích časopisů. Rozsáhlý internetový online servis BBC (www.bbc.co.uk) obsahuje celkem 525 stránek. Celkový počet návštěvníků v posledních pěti letech (i přes problémy internetového sektoru, či možná právě kvůli nim) vzrostl velmi výrazně, konkrétně z 1,6 milionu unikátních návštěvníků za týden v roce 2000 až na 7,6 milionu v roce 2005. Úspěch online servisu BBC je z velké části zásluhou Johna Birta, dřívějšího generálního ředitele BBC, který v roce 1998 spustil online služby BBC s tím, že jejich prioritou bude zajistit důvěryhodného průvodce uživatele ztraceného v nepřehledném prostoru informačních služeb internetových serverů.

Náklady na webový zpravodajský servis BBC se pohybují okolo 15 milionů GBP a dalších 51 milionů ba další servisy od společenského a kulturního, přes vědu a technologie až k přírodě či zábavě. Celkově však online služby BBC (bbc.co.uk – viz též ilustrační graf) spotřebovávají jen asi 3,5 % rozpočtu společnosti. Za komplexním online servisem stojí mohutné zdroje pro zajištění získávání a zpracování zpráv z celého světa, tvorbu zábavných i vzdělávacích programů atd., včetně cca vlastních 5 000 novinářů. Vysílací činnost BBC je plně hrazena z veřejných zdrojů –

z „televizních“ poplatků a státní dotace, což je trnem v očích konkurenčním televizním a rozhlasovým stanicím. Alespoň donedávna to však nijak neomezovalo rozvoj tištěných zpravodajských periodik, novin a časopisů. To už však neplatí – internet přivedl BBC a klasické novinové tituly do přímé konkurence.

Rozdělení využití měsíčního poplatku na náklady za služby BBC (zdroj: bbc.co.uk)

Rozdíl v úspěšnosti je opravdu znatelný – The Guardian, novinový titul s jednoznačně nejméně úspěšným online servisem ve Velké Británii, má sotva poloviční týdenní návštěvnost než BBC. Redaktor Sunday Telegraph Dominic Lawson byl v červnu 2005 propuštěn z důvodu, že nedokázal zastavit propad počtu čtenářů tohoto listu. To, že klesající čtenářská základna daného titulu má úzkou vazbu na klesající příjmy od inzerentů je asi zřejmé. Zástupci novinového průmyslu si stále více stěžují na BBC, že jim (za peníze daňových poplatníků) ničí zdroj příjmů. Ovšem rostoucí návštěvnost stránek BBC svědčí o tom, že její servis je prostě lepší. V čem tedy tkví kouzlo úspěchu BBC?

Část problému novinových servisů online je v tom, že se jedná o noviny: nerozumějí si s pohyblivými obrázky a grafikou. Televizní zázemí BBC dává této společnosti výrazně větší cit pro to, co bude dobře fungovat na internetu. Samozřejmě to, že BBC disponuje mnohem větším počtem novinářů, ať již televizních, tak dopisovatelů, jí dává velkou výhodu. Na velké kauzy, které standardní noviny pokrývají s vypětím všech sil, si BBC může dovolit vyčlenit tým novinářů, který se nesoustředí na nic jiného než danou záležitost, a to včetně zpracování online výstupů. Návaznost standardního zpravodajství a jeho online verze je na BBC již naprosto plynulá.

Z ekonomického hlediska je problémem také to, že většina návštěvníků webových stránek novinových titulů tam zůstává jen krátce. Snahy mnoha novin a časopisů zavést předplatné také pro online verzi se setkaly v minulosti s neúspěchem a nepochopením ze strany čtenářů. Předplatné

může fungovat jen pro velmi specializovaný obsah, jako jsou zprávy z finančních trhů či speciality pro nadšence typu online křížovek. Novinovým titulům nezbyvá než zbytek zpravodajského obsahu nabízet online zdarma. Nicméně, jak už bylo řečeno, inzerenti pečlivě sledují, jak se chovají uživatelé serverů, na které umísťují svou reklamu a pro zadávání inzerce často využívají služeb nabízených společnostmi jako Google nebo Yahoo (více k podstatě inzerce na serveru Google viz Očko, 2005). Konkurence BBC nejen odebírá návštěvníky a inzerty novinovým online serverům, ale vede také k tomu, že se lidé na novinových serverech nedostanou k specializovaným stránkám jako osobní finance, reality apod., u nichž mohou vydavatelství získat od inzerentů vyšší příjmy. Pokud uživatel nalezne vše dohromady (a bez reklamy) na stránkách BBC, už se neobtěžuje jít na jiné zpravodajské servery.

Přesto, že se online servery některých novinových titulů dostaly v posledních letech do černých čísel (jako zmiňovaný Guardian nebo Financial Times), stále to zdaleka nepokrývá pokles příjmů ze stále nižšího nákladu „offline“ verze daného titulu. Není divu, že si někteří představitelé novinového průmyslu začínají stěžovat, že státem dotovaná BBC je v online oblasti poněkud mimo kontrolu a že to narušuje konkurenci na novinovém trhu. BBC argumentuje, že existuje mnoho důvodů pro to, že náklady novin klesá a samotná BBC v tom nehraje velkou roli. Je pravdou, že na BBC stejné stížnosti byly a jsou v oblasti televizního vysílání, kde také BBC „odebírá“ diváky soukromým televizím. Ale BBC zde, stejně jako u svého online servisu, může říkat, že je to prostě tím, že to dělají nejlépe – a bude na tom hodně pravdy. Na druhé straně – trochu analogicky jako u nákupu knih – vždy bude existovat velká skupina čtenářů, kteří si své „Timesy“ budou chtít přečíst při cestě metrem nebo při ranní kávě a poptávka po tištěné verzi novinových titulů tak bude jistě existovat i v budoucnu.

Reputační mechanismy: past na zloděje?

Podívejme se nyní na ekonomiku internetového prostoru obecněji – položme si otázku proč obecně nakupujeme na některých serverech více než na jiných. Z druhé strany jde tedy o zásadní otázku – co dělá internetový podnikatelský model úspěšným, tj. co přitáhne na daný server zákazníky? Vedle mnoha faktorů od nezbytnosti atraktivní či široké nabídky, dobrého marketingu a dalších atributů podobných v principu podnikání v klasickém „reálném prostředí“, hraje ve virtuálním prostředí internetu mnohem větší roli otázka důvěry a tedy *důvěryhodnosti* daného serveru, prodejce či kupujícího. Obzvláště zřejmé to je např. u aukčních serverů typu Ebay, kde statisíce uživatelů každý den nabízejí a kupují zboží všeho druhu – od dopisních známek až po letadla. Často se jedná o uživatele z opačných konců světa,

kteří se nikdy v životě neuvidí – jak je možné, aby si navzájem důvěřovali? Aby kupující věděl, že nabízené zboží má tu kvalitu, která je avizována a prodávající si byl naopak jist, že mu kupující opravdu zaplatí?

Není tak překvapením, že právě důvěra a důvěryhodnost hraje klíčovou roli v každém podnikání. V internetovém podnikání to však platí dvojnásob – díky určité anonymitě a nehmatalnosti internetu, složitému a někdy nejednoznačnému právnímu prostředí, faktické nevymahatelnosti plnění závazků některými subjekty s nejasným geografickým zakotvením, či možnosti zneužití osobních a citlivých dat, pokud jsou nedostatečně chráněna proti stále sofistikovanějším metodám hackerů. V internetovém prostředí tedy, více než jinde, platí, že úspěšná podnikatelská strategie vyžaduje hlubší porozumění tomu, jak je se důvěra buduje a jak důvěryhodnost ovlivňuje záměry zákazníku v internetovém prostředí.

Internetové tržní prostředí má tedy různá specifika – některá, jako neomezenou „otevřící“ dobu, dostupnost informací, možnost srovnání cen, geografickou neomezenost apod. – jsou povětšinou výrazným přínosem pro nabídkovou i poptávkovou stranu transakce. Na druhé straně má internetový trh i různá omezení – jedním z nejvýznamnějších je velmi omezená možnost kupujícího ověřit si *důvěryhodnost* prodejce (a naopak). V internetovém prostředí, kde kupující i prodejci jsou často anonymní existuje velké riziko, že druhá strana transakce nepřístupuje k danému obchodu se stejně početnými úmysly jako my, ve většině případů pak hovoříme o tzv. *morálním hazardu*. Morální hazard je jedním z typických případů tzv. *informačních asymetrií*, tj. situace, kdy jedna stran transakce má více informací o předmětu či okolnostech transakce. Morální hazard pak spočívá v tom, že tuto informační převahu využívá jen ke svému vlastnímu užítku (více k předcházení informačním asymetriím na případu společnosti Google viz Očko, 2005).

Vedle různých certifikačních systémů (např. Thawte) či systémů bezpečných plateb (např. PayPal) se na internetových (zejména) prodejních serverech začaly postupně vyvíjet tzv. *reputační mechanismy*. Cílem reputačních mechanismů je v prostředí, kde hrozí riziko morálního hazardu, podporovat kooperativní a čestné chování mezi subjekty (uživateli) a to tak, že tyto subjekty jsou samy motivovány k takovému chování. Jak uvádí Christianos Dellacros (Dellacros, 2004; viz též Urban, 2005), je v takových prostředích úlohou reputačních mechanismů zjistit (na počátku neznámé) charakteristiky členů daného společenství (jejich schopnosti, čestnost apod.). Různí uživatelé mají (nedáme-li ji jednoznačný rámec) různé dispozice pro chování v různých situacích. Někteří jsou více náchylní zneužití situace, pokud k tomu mají příležitost, jiní mají své (pevné) zásady a nikdy by to neudělali. Podstatou reputačních mechanismů je pak z minulých

transakcí daných subjektů zjistit a zveřejnit informaci o jejich chování a tímto způsobem podporovat určitý typ sociálního učení. Zatímco standardním způsobem, jak někoho donutit něco dělat určitým způsobem bývá *sankce*, u reputačních mechanismů sankce jako taková neexistuje. Motivačním principem jsou zde *signály*, které generujeme svým minulým chováním, a které ostatním říkají, jak se asi budeme chovat v budoucích transakcích.

Konkrétními příklady mohou být recenzní rubriky na serverech Amazon nebo Epinions. Jejich role je především „signální“: šíří (nezávislou) informaci o kvalitách recenzovaného produktu. Na serveru Ebay je funkce reputačního mechanismu trochu jiná – více se blíží sankční motivaci. Uživatelé Ebay nehodnotí prodejce podle kvality jejich produktů (alespoň pokud prodejce neprodává záměrně zboží jiné kvality než uvádí), ale spíše to, nakolik jsou prodejci schopni dostát svým závazkům ohledně dodání zboží a to, jestli zboží odpovídá inzerovanému popisu. Rolí reputačního mechanismu je u serveru Ebay je tedy podporovat čestné chování jeho uživatelů než podporovat vysokou kvalitu produktů. To, že tyto mechanismy opravdu fungují se (vedle obrovského objemu obchodů uskutečňovaných prostřednictvím Ebay) odráží mj. v tom, že hodnocení prodejců na Ebay se většinou blíží 98 % pozitivních referencí (tématem pro další výzkum může být, proč v případě českých aukčních serverů se tak vysokých pozitivních referencí stále nemůžeme dočkat).

Reputační mechanismus serveru Ebay a jemu podobné je příkladem toho, jak se dá získávat informace ze samotného chování účastníků tržních transakcí a tyto informace obratem využívat ke kultivaci fungování trhu a zvyšování důvěry mezi jeho účastníky a v důsledku tak efektivity celé ekonomiky. Je tedy jedinečným příkladem, jak může trh sám fungovat směrem ke zlepšování kvality transakcí mezi jeho účastníky bez jakéhokoli zásahu státu. Tedy v kostce inspirativní příklad pro zkoumání jak ekonomickou, tak informační vědu.

Amazon a jeho následovníci: dokonalý trh?

V předchozím textu již zmiňovaný internetový trh knih je zajímavý také z jiného pohledu – a to jakou roli hraje informace a náklady na její vyhledání pro efektivní fungování ekonomiky. Internet nabízí jedinečné nástroje pro umožnění orientace zákazníka v nabídce – a tedy jeho plnou informovanost. A jsme u posledního příběhu z oblasti, kterou nazývám „informační ekonomika“ (definici a podrobnější uvedení do problematiky uvádím ve svém dřívějším textu, viz Očko, 2005): The Economist publikoval v květnu 2004 studii na téma rozvoje elektronického obchodu pod prostým názvem „Dokonalý trh“ (Economist, 2004). Tento poněkud provokativní název jed-

noznačně odkazuje k určitým vlastnostem internetového tržního prostředí, jež z něj činí, více než z jiných oblastí obchodu, trh blízcí se ekonomickému modelu „dokonalé konkurence“. Jaké jsou základní charakteristiky dokonalého tržního prostředí? Velký počet subjektů na trhu (konkrétního zboží), žádné bariéry vstupu na trh a výstupu z něj, plná informovanost subjektů a v důsledku nemožnost ovlivnit cenu daného produktu na trhu. Internetové prostředí, jak si bude ilustrováno, vykazuje v mnoha směrech tyto charakteristiky.

Bariéry vstupu na internetový trh, téměř jakéhokoli zboží, jsou minimální a také téměř kdokoli se může stát internetovým podnikatelem s možností oslovit miliony zákazníků. Studie časopisu *The Economist* to ilustruje na příkladu nákladů rozběhnutí vlastního online prodeje: za ekvivalent 1 000 US dolarů je možné zakoupit kvalitní osobní počítač, za méně než 40 dolarů měsíčně pak pořídit webhosting s kvalitním internetovým připojením a dostatečným prostorem pro webovou prezentaci. Náklady na marketing mohou dosahovat několika centů za klíčové slovo ve sponzorovaných odkazech vyhledávače. Za malý poplatek pak zařadí zboží do svých katalogů servery jako eBay nebo Amazon a další. Různé online platební systémy (jako PayPal koupený serverem eBay) zajišťují efektivní provedení platby při dostatečné míře bezpečnosti transakce. A nakonec společnosti jako UPS doručí dané zboží kamkoli, zatímco prodejce i spotřebitel mohou pohyb zásilky sledovat online, tedy vše bez nutnosti vzdálit se od obrazovky počítače. Online obchod má potenciál stát se jedním z vůbec nejúspěšnějších modelů rozběhnutí podnikání. Například server eBay v nedávném průzkumu zjistil, že okolo 430 000 tisíc jeho uživatelů v USA využívá jeho platformu jako hlavní zdroj svých příjmů či díky němu realizují podstatný vedlejší příjem. Podobně je Google základnou pro stovky tisíc podobných malých podnikatelů, kteří získávají zákazníky díky kontextové reklamě umístěné na stránky tohoto vyhledávače. Jak již bylo naznačeno, nabízí internet jedinečné nástroje pro umožnění orientace zákazníka v nabídce – a tedy jeho plnou informovanost. Vzhledem k propojenosti internetového trhu by se v ideálním případě měl prosadit *zákon jedné ceny* a daný produkt bychom tedy měli mít možnost kdekoli na internetu koupit za jednotnou cenu a to cenu nejnižší, při níž prodejci realizují nulový ekonomický zisk.

Jednou z největších překážek prosazení zákona jedné ceny v klasickém „kamenném“ maloobchodě jsou *vyhledávací náklady*, kdy spotřebitel hledá nejnižší cenu daného zboží jen tak dlouho, dokud náklady takového činnosti spolu s cenou produktu nepřekročí jeho užitek z tohoto zboží. Prostředkem, který z ekonomického hlediska může pomoci eliminovat vyhledávací náklady, může být prosazující se model internetového nástroje pro srovnávání prodejních cen jednotlivých produktů na velkém množství on-

line obchodů. Tyto tzv. „shopboty“ jsou neplacenými internetovými službami, jež vyhledávají produkt na základě klíčových slov a srovnávají ceny a případně další atributy produktu z různých prodejních serverů (blíže viz např. Smith, 2002). Stále širší varieta tohoto druhu služeb výrazně zvyšuje cenovou transparentci na internetu a značně také eliminuje vyhledávací náklady a podle zákona jedné ceny by se v tomto prostředí měly srovnávat ceny homogenních produktů.

Nicméně, krátkým pohledem na několik nákupních internetových serverů je možné se přesvědčit, že tomu není vždy tak. Jak uvádí např. Brynjolfsson (2003) je cenový rozptyl na komoditních trzích tradičně připisován nedokonalým informacím a vyhledávacím nákladům (podrobněji k příčinám cenového rozptylu viz např. Kauffman, Lee, 2004). Oba tyto aspekty je internet, jak bylo již naznačeno, schopen do jisté míry eliminovat. Empirická data však systematicky ukazují, že cenový rozptyl mezi jednotlivými prodejci u zboží prodávaného online zůstává stále vysoký. Například Smith a Brynjolfsson (2001) udávají, že ceny internetových prodejců spotřebního zboží se liší o v průměru 33 % v případě knih a o 25 % v případě kompaktních disků a podobná pozorování potvrzují i další výzkumy (dále viz Brynjolfsson, 2003 a Očko, 2005).

Kde vzniká tedy onen cenový rozptyl indikovaný empirickými průzkumy? Ve své studii uvádí Erik Brynjolfsson (2003: 22-23) dva významné faktory, jež ovlivňují tuto cenovou různorodost. Za prvé to je stále existence vyhledávacích nákladů, jež podle této studie dosahují okolo 18 % hodnoty cenového rozptylu – vysvětlením je především to, že přes existenci velmi účinných vyhledávacích nástrojů, jsou prodejní servery velmi různorodě strukturované a různí spotřebitelé vykazují různé vzorce chování v těchto strukturách. Je tak možné, že některé z nich zaujme spíše akční nabídka na úvodní straně, zatímco jiní raději procházejí stránky hlouběji (rolování obrazovek, proklikávání), přičemž se s tím zároveň liší cenová elasticita jejich poptávky. Druhým faktorem je pak role necenových atributů nabídek jednotlivých online prodejců týkající se i jinak plně homogenních produktů – jde například o důvěryhodnost, pověst či parametry online služeb. To je konsistentní se zjištěními z jiných oblastí dnešní ekonomiky, kdy je nesporný nárůst role doplňkových služeb při prodeji klasických produktů. Další vývoj analytických modelů pro zkoumání trhů online prodeje spotřebního zboží by tak měl brát v úvahu jak specifické vyhledávací náklady, tak diferenciaci služeb jednotlivých prodejců.

Je zřejmé, že cena tvoří celou *hodnotu* transakce pro zákazníka – podobně jako v klasických „kamenných“ obchodech. Lidé mohou preferovat z různých důvodů konkrétního prodejce a být tak ochotni platit za stejné zboží o něco více, mohou objednávat více zboží najednou a získávat tak

u konkrétních prodejců množstevní slevy či dopravu zdarma, server jim může nabídnout konkrétní zboží na základě předchozích nákupů či nákupních zvyků nebo je jednoduše nalákat atraktivní prezentací zboží k okamžitému rozhodnutí o nákupu, aniž by hledali dále nižší cenu. Obchodní modely nejúspěšnějších internetových prodejců staví, vedle nízkých cen, na propracovaných strategiích budování nákupního komfortu každého zákazníka. Například prodejní model nejúspěšnějšího online prodejního serveru, zaměřeného zejména na prodej knih, Amazon.com je založen na pěti základních principech: nízké ceny, velký výběr, dostupnost, uživatelský komfort a kvalitní informace o produktech. V důsledku to znamená, že se Amazon snaží neustále vylepšovat své služby tak, aby se zákazník stále vracel při nákupech právě na jeho stránky. Klesající cenu výpočetního výkonu využívá server například k tomu, že zavádí zmiňovanou službu „Search Inside the Book“ neboli vyhledávání v obsahu nabízených knih, jichž je více než 120 000. Zákazník může v knize tedy svým způsobem listovat podobně jako v „kamenném“ knihkupectví. Jiným příkladem mohou být prodejny spotřební elektroniky, které k jednotlivým produktům přidávají odkazy na nezávislé recenze, takže zákazník má ihned k dispozici několik odborných názorů na kterýkoli produkt.

Nedá se tedy říci, že by na internetu vznikalo plně dokonalé tržní prostředí, nicméně v každém případě vzniká (mj. díky faktorům uvedeným výše) prostředí s konkurencí velmi intenzivní a s vysokou cenovou transparentí. Tomu se přizpůsobuje i prodej knih přes internet a když se podíváme na Amazon.com a další výše uvedené příklady, můžeme opravdu říci, že internetová knihkupectví jsou jedněmi z nejprogresivnějších a nejúspěšnějších oblastí internetového podnikání. To však vůbec nemusí znamenat, že klasické „kamenné“ obchody zmizí a my budeme nakupovat jen přes internet. I malé obchody (a neplatí to jen o knihkupectvích) mají perspektivu – o jejich úspěchu rozhodne to, zda budou schopny rozvinout takové služby, které internetové obchody nemohou efektivně nabízet a obecněji, zda budou považovat za hrozbu či za příležitost k dalšímu rozvoji. V některých oblastech bude vždy existovat naprostá nezbytnost existence reálného kamenného obchodu (prodej automobilů nebo parfumerie), někde ta nezbytnost již není tak silná (noviny a online zpravodajství), nicméně až na výjimky (typu služeb zasílání prodejních katalogů poštou) vývoj ve většině oborů směřuje k nalezení rovnováhy mezi online virtuální a offline kamennou sférou prodeje. Technologický vývoj bude asi permanentně tuto rovnováhu jemně měnit, nicméně nikdo nemůže být v ekonomickém prostředí dlouhodobě úspěšný bez inovací a přizpůsobování se novým trendům. To platí pro online i offline tržní prostředí a v tom se s příchodem internetu nic nemění. Určitá specifika do ekonomiky nicméně

přináší (podrobně viz Očko, 2005), kromě jiných považují za zásadní nezbytnost cílevědomého budování důvěryhodné reputace. Ačkoli je důvěra (v obchodního partnera či alespoň v možnost opřít se o zákony) základem každého podnikání, v anonymním prostředí internetu se tento atribut (nejen) obchodních vztahů stává naprosto zásadním pro dlouhodobější úspěch v jakémkoli podnikání. Těšme se však na další příběh informační ekonomiky – ještě se v něm stane určitě mnoho (zdnalivě) překvapivého.

Literatura:

- Baily Martin N., Lawrence Robert: *Do We Have A New E-Conomy?*, NBER Working Paper 8243, 2001
- Brynjolfsson, Erik; Kahin, Brian: *Understanding the Digital Economy*, MIT Press, 2000
- Brynjolfsson, Erik; Hitt, Lorin, *Beyond Computation: Information Technology, Organizational Transformation and Business Performance*, Journal of Economic Perspectives, Fall 2003, Vol. 14, No. 4, pp. 23-48.
- Brynjolfsson, Erik, Michael D. Smith, and Yu Hu: "Consumer Surplus in the Digital Economy: Estimating the Value of Increased Product Variety at Online Booksellers" Management Science, Fall 2003, Vol. 49, No. 11, pp. 1580–1596.
- Dellacros, C.: *Sanctioning Reputation Mechanisms in Online Trading: Environments with Moral Hazard*, MIT Research Paper 207, July 2004.
- The Economist: *The Net Imperative. Survey: Business and the Internet*, In: The Economist, London, June 24th, 1999, pp. S1-S40.
- The Economist: *Old news and a new contender*, In: The Economist, June 18th, 2005, pp. 31-32.
- The Economist: *The Perfect Market. A survey of e-commerce*, In: The Economist, May 13th, 2004, pp. S1-S40.
- Hlavenka, Jiří: *Co znamená nová ekonomika pro Václava Klause*, In: Zive.cz, 23.8.2000, dostupné z WWW: www.zive.cz
- Kauffman Robert J.; Lee Dongwon: *Should We Expect Less Price Rigidity in the Digital Economy?*, Univ. of Minnesota, MISRC Working Paper, 2004.
- Klaus, Václav: *Informační technologie nemění ekonomický mechanismus*, In: Hospodářské noviny, 4.8.2000
- Klaus, Václav: *Mění ICT politiku a společnost?*, Text přednášky na veletrhu INVEX, Brno, 15.10.2001, [internet], dostupné z WWW: www.klaus.cz
- Liebowitz, S.: *Re-thinking the Networked Economy: The Real Forces that Drive the Digital Marketplace*, Amacom Press, 2002.
- Očko, Petr: *Vymezení a aktuální problémy informační ekonomiky*, Politická ekonomie, č. 3, r. 2005, Oeconomica, VŠE Praha, s. 383-404.
- Smith, Michael D.: *The Impact of Shopbots on Electronic Markets*, Journal of the Academy of Marketing Science, Fall 2002, Volume 30, Number 4, pp. 442-450.
- Urban, Glen, Iakov Y. Bart, Venkatesh Shankar, Fareena Sultan: *Are the Drivers and Role of Online Trust the Same for all Web Sites and Consumers?: A Large Scale Exploratory Empirical Study*, (revised), MIT Research Paper 217, April, 2005
- Zlatuška, Jiří: *Informační technologie mění ekonomiku*, In: Hospodářské noviny, 14.9.2000.

BUDOVÁNÍ DIGITÁLNÍCH FONDŮ A SLUŽEB PRO ROZVOJOVÝ SVĚT A JEJICH VYUŽÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM INTERNETU

Věra Kroftová, Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž

Ve dnech 15.-18. 5. 2005 proběhl v americkém městě Lexington ve státě Kentucky XI. světový kongres IAALD¹ spojený s pravidelnou konferencí USAIN². V roce 2005 se sešly termíny konání pravidelných akcí obou organizací a bylo rozhodnuto o společném konání kongresu a konference. Podtitul akce vyjadřoval to, co nejlépe charakterizuje dnešní zemědělskou informatiku: Globalisation of Information - Agriculture at the Crossroads (Globalizace informací – zemědělství na křižovatce). Na kongresu se sešlo celkem 180 zemědělských informačních specialistů ze všech kontinentů s výjimkou Antarktidy.

Část názvu předkládaného příspěvku se zcela záměrně shoduje s názvem předkonferenčního semináře konaného dne 14. 5. 2005 (Building Digital Library Collections and Services for Libraries in the Developing World - Budování digitálních fondů a služeb pro knihovny v rozvojovém světě). Stejně problematice bylo věnováno i několik příspěvků na samotné konferenci i několik posterových sdělení. Tím, co zaznívalo na semináři i v ostatních příspěvcích na toto téma, se jako červená nit táhla hlavní myšlenka: **Informace bojují proti hladu**. Hlad v rozvojových zemích je dnes celosvětovým problémem. Řešení nemůže spočívat v tom, že se do těchto

---

¹ **IAALD** - The International Association of Agricultural Information Specialists – Mezinárodní asociace zemědělských informačních specialistů - podporuje profesní rozvoj členů zemědělské informační komunity a komunikaci mezi nimi. Cílem IAALD je zlepšit přístupnost a využití informačních zdrojů souvisejících se zemědělstvím. Dále se IAALD zaměřuje na zlepšení postavení profese zemědělského informačního specialisty, podporuje profesní aktivity, posiluje spolupráci a poskytuje platformu pro výměnu informací. Celosvětový kongres se koná jednou za pět let.

² **USAIN** - The United States Agricultural Information Network – Zemědělská informační síť Spojených států amerických - je organizace informačních profesionálů, která nabízí prostor pro diskusi o zemědělských otázkách, má vedoucí postavení v národní informační politice související se zemědělstvím, dává zásadní doporučení Národní zemědělské knihovně a podporuje vzájemnou spolupráci a komunikaci mezi svými členy. Pravidelná konference se koná jednou za dva roky.

zemí budou dlouhodobě dovážet potraviny. Mnohem smysluplnější je vzdělávat náležitým způsobem farmáře, majitele potravinářských firem a další, kteří mají na starosti výživu lidí, naučit je mnohem rentabilněji pěstovat plodiny, naučit je jak zavlažit suchá pole, jak bojovat proti škůdcům a chorobám zemědělských plodin, jak uskladnit zemědělské produkty a potraviny, aby nepodléhaly zkáze. Za centra vzdělanosti jsou stejně jako v rozvinutém světě i v rozvojových zemích považovány univerzity a ty se také zapojují do mezinárodních projektů, které jsou iniciovány a organizovány jednak mezinárodními organizacemi jako je FAO³, CGIAR⁴, INASP⁵ atd. a jednak také zemědělskými univerzitami ve vyspělých státech, především v USA. Existují i názory, že tato pomoc se má účinkem, že existují překážky, které brání využívání dodaných informací jako je korupce, nízká vzdělanost lidí, jejich nízká sociální vyspělost, neznalost angličtiny apod. Ale všechny tyto překážky lze postupně překonat právě vzděláváním lidí. Informace, které se v anglickém jazyce dostanou na univerzity v rozvojových zemích slouží nejen vysokoškolským pedagogům a studentům, ale jsou zprostředkovávány také praktickým zemědělcům. Pro farmáře a lidi s nižším vzděláním musí být vybrané informace přeloženy do lokálních jazyků. Přímo na univerzitách se podle vzoru amerických univerzit budují poradenská centra, která mají za úkol načerpané poznatky přenášet do místní zemědělské praxe. Tištěné informační zdroje jsou pro univerzitní knihovny velmi drahé a nemohou si dovolit je objednávat v takovém rozsahu, jak to známe z univerzitních knihoven ve vyspělých zemích. Nejsou výjimkou knihovny univerzit, které mají předplaceno pouze 5 – 6 titulů klasických tištěných časopisů. Všechny ostatní časopisy jsou pro ně dostupné pouze v elektronické podobě. Jejich využívání ať již z CD-rom nebo prostřednictvím Internetu je mnohem efektivnější než předplatné klasických tištěných časopisů a dalších informačních zdrojů.

Luz Marina Alvaré (IFPRI⁶) hovořila ve svém vystoupení na semináři zejména o virtuální knihovně organizace CGIAR. Uvedla své vystoupení citátem H.E. Adama Samassekoua, presidenta Africké akademie jazyků: „Open access for all, constitutes at the same time, an intellectual require-

---

³ **FAO** – Food and Agriculture Organization of the United Nations se sídlem v Římě

⁴ **CGIAR** - Consultative Group on International Agricultural Research – Konzultační skupina pro mezinárodní zemědělský výzkum.

⁵ **INASP** - International Network for the Availability of Scientific Publications - Mezinárodní síť pro dostupnost vědeckých publikací

⁶ **IFPRI** - International Food Policy Research Institute – Institut výzkumu mezinárodní potravinové politiky se sídlem ve Washingtonu

ments, an economical necessity, and a duty of human solidarity“ (Otevřený přístup všem přináší zároveň intelektuální požadavky, ekonomickou potřebu a povinnost lidské solidarity), který velmi dobře vystihl poslání CGIAR a zároveň i poslání právě začínajícího semináře. CGIAR sdružuje vědce v oblasti zemědělství z více než sta zemí. Pracuje v 15 výzkumných centrech, která jsou založena ve 14 zemích. Výzkum pokrývá všechny hlavní zemědělské plodiny včetně otázek jejich potravinářského využití a ekonomických aspektů pěstování. Konsorcium knihoven a informačních center CGIAR rozvíjí své aktivity již čtyři roky, má 29 členů, jejich rozdílnost dává záruku síly a stability. Sdružuje knihovny takových organizací jako jsou např. knihovny amerických a evropských zemědělských univerzit (Cornell University, Minnesota University, Wageningen University, ale také knihovny organizací jako je CIMMYT nebo ICARDA a mnoha dalších). Virtuální knihovna CGIAR obsahuje mimo jiné souborný katalog časopisů, které odebírají všechny zúčastněné knihovny. Široká diverzita knihoven je zde velkou výhodou – znásobuje možnosti předávání a využívání informací a znalostí z různých oborů. Marina zakončila své vystoupení dalším výstižným citátem: Isaac Newton: If I have seen further, it is by standing on the shoulders of giants (Pokud vidím dále, je to tím, že stojím na ramenou obřů).

Dalším klíčovým řečníkem byl Gracian Chimwaza ze Zimbabwe, který se ve svém příspěvku především věnoval databázím AGORA a TEEAL. Přednášející je koordinátorem pro Afriku u několika rozsáhlých informačních projektů. Jeho sídlo je ve městě Harare ve státě Zimbabwe. Spolupracuje s Cornell University v americkém městě Ithaca. Databáze AGORA (<http://www.aginternetwork.org>) – Access to **G**lobal **O**nline **R**esearch in **A**griculture (Online přístup ke globálnímu výzkumu v zemědělství) je aktivitou, která umožňuje volný internetový přístup veřejných institucí v rozvojových zemích k hlavním vědeckým časopisům v zemědělství a souvisejících vědách (biologie, životní prostředí a sociální vědy). Byla založena v říjnu roku 2003. Dnes poskytuje přístup k 747 časopisům předních světových akademických nakladatelství. Pod vedením organizace FAO je hlavním cílem databáze a celého projektu AGORA zvýšit kvalitu a efektivitu zemědělského výzkumu, vzdělání a praxe v zemích s nízkými příjmy a také zlepšit kvalitu potravin. Výzkumníci, politikové, pedagogové, studenti, techničtí pracovníci a poradenští specialisté mají přístup k vysoce kvalitním relevantním a aktuálním zemědělským informacím prostřednictvím Internetu. Přední světoví nakladatelé Blackwell Publishing, CABI Publishing, Elsevier, Kluwer Academic Publishers, Lippincott, Williams & Wilkins, Nature Publishing Group, Oxford University Press, Springer-Verlag, a John Wiley & Sons založili databázi AGORA poskytnutím vstupu

do více než 400 titulů svých časopisů, další byli postupně přizváni. Každý nakladatel má právo přidat se do seznamu, nebo se z něj vymazat. Kdo může databázi bezplatně využívat? Oprávnění uživatelé se registrují u organizace FAO a jejich přístup je kontrolován heslem. Oprávněnými zeměmi jsou jen ty země, jejichž hrubý domácí produkt na hlavu a na rok byl 1000 USD nebo menší k datu 31. 12. 2000. Dnes se jedná o 109 nejchudších zemí světa, z nichž databázi zatím využívá 99 zemí (celkem téměř 300 různých institucí) a průběžně se pracuje na zapojení dalších zemí. Jejich seznam se čas od času kontroluje a upravuje.

Mary Ochs ve svém vystoupení mluvila o případové studii využívání databáze TEEAL <http://www.teeal.org> (The Essential Electronic Agricultural Library – Základní elektronická zemědělská knihovna), což je databázový systém na CD-ROM, který obsahuje plné texty 140 klíčových časopisů ze zemědělství a souvisejících oborů vydávaných 68 různými nakladateli.. Také tento projekt, jehož výstupem je systém nazývaný „Library in box“ - knihovna v krabičce byl také realizován knihovnou Cornell University, Ithaca, USA. Na začátku roku 2005 obsahoval celý systém 2,2 milionů stran plných textů z let 1993 - 2003. Od roku 1999 je za sníženou cenu k dispozici knihovnám v rozvojovém světě. V lednu 2004 si Rockefellerova nadace nechala vypracovat studii na zhodnocení efektivnosti databáze Teeal. Ve studii je testováno, zda TEEAL naplnil svůj cíl – zlepšení přístupu k informacím o výzkumu a zlepšení vzdělávání a výzkumu v institucích v rozvojovém světě. Ukázalo se, že naprostá většina z 1370 dotazovaných si dnes již nedovede svou práci, výuku studentů či studium na vysoké škole zemědělského zaměření představit bez využití databáze TEEAL (viz obr. čís.1). Doporučení, která vzešla z této studie jsou: Pokračovat v rozšiřování TEEAL kolekce, podporovat síťovou verzi systému, investovat do posílení hardwaru a posílení konektivity, do výškolení uživatelů a do propagace systému.

V posterové sekci se problematice tvorby a využívání digitálních zdrojů a služeb věnovali např. Tomas Bartol ze Slovinska v příspěvku zabývajícím se školením uživatelů databáze AGORA v zemích Kavkazu a Střední Asie, Barbara Hutchinson a Melanie Gardner z USA věnovaly svůj poster Mezinárodní knihovnické a poradenské spolupráci za pomoci technologií věnovaných přinesení přidané hodnoty mezinárodním, národním nebo lokálním informacím, informačním zdrojům a nástrojům pro rozhodování v oblasti zemědělství využitelných pro lidi celého světa. Eva Mutondole Wamaia seznámila účastníky s problémy a iniciativami v oblasti volného přístupu k zemědělským informacím v Ugandě.

Jiné mezinárodní iniciativy se soustřeďují na to, jak propagovat úroveň a výsledky výzkumu, který se provádí na univerzitách a výzkumných pra-

covištitích rozvojových zemí. Na základě iniciativy INASP vznikla databáze AJOL (**A**fri**J**ournals **O**nline – Online africké časopisy), v níž jsou zveřejněny plné texty vědeckých časopisů vydávaných ze všech vědních oborů v Africe – dnes je to více než 200 titulů časopisů – pro zajímavost v nich figurují také tituly knihovnické – např. Ghana Library Journal (Ghanský knihovnický časopis), nebo časopis Nigerian Libraries (Nigerijské knihovny). Internetová adresa databáze je <http://www.ajol.org>. Plné texty jsou opět volně přístupné pouze institucím v nejhudších zemích, uživatelé ve vyspělých zemích mají k dispozici pouze abstrakta článků. Za plné texty článků musí zaplatit cenu srovnatelnou s cenou za stejnou službu poskytovanou knihovnou British Library.

Česká republika se řadí k vyspělým státům a má co rozvojovým zemím nabídnout. Také u nás jsou vydávány kvalitní vědecké zemědělské časopisy, ve kterých jsou publikovány výsledky nejen našeho zemědělského výzkumu, ale také výsledky výzkumníků z mnoha jiných zemí. Zveřejněním plných textů těchto časopisů v databázích AGORA a TEEAL bychom také určitou mírou přispěli ke zvýšení vzdělanosti zemědělců v rozvojových zemích.

Použitá literatura:

Kroftová Věra: Globalisation of Information. Agriculture at the Crossroads. XIth IAALD World Congress/USAIN Biennial Conference (XI. světový kongres IAALD spojený s dvouletou konferencí USAIN) Lexington, Kentucky, USA 15. – 18. 5. 2005. Cestovní zpráva. Kroměříž, Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž, s.r.o. 2005. 6s., přílohy.

Kroftová Věra: Informace bojují proti hladu. Obilnářské listy, 13, 2005 v tisku

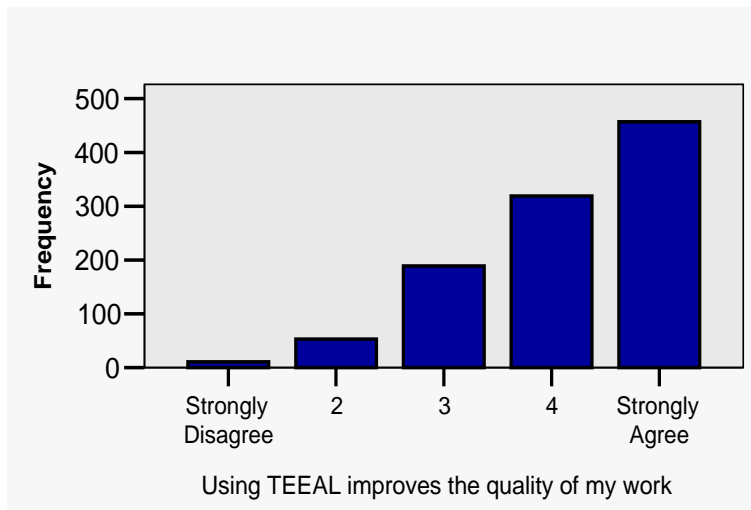
Příspěvky Luz Mariny Alvaré, Mary Ochs a Graciana Chimwazy na XI. světovém kongresu IAALD spojeného s dvouletou konferencí USAIN, Lexington, Kentucky, USA 15.-18. 5. 2005 – dosud nepublikováno

Kontakt: kroftova@vukrom.cz

Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž, s.r.o. - knihovna
Havlíčkova 2787
76701 Kroměříž

Obr. čís. 1

Otázka: Zlepšil TEEAL kvalitu vaší práce?
Odpověď: Využívání TEEAL zlepšilo kvalitu mé práce

**Bezvýhradně
nesouhlasím**

**Bezvýhradně
souhlasím**

INFORMAČNÍ VĚK A MODERNÍ METODY OCHRANY KNIHOVNÍCH DOKUMENTŮ

Františka Vrbenská, Národní knihovna ČR

I. Horizont ochrany kulturního dědictví

Žijeme ve světě překypujícím informacemi, novými a novými dokumenty, z nichž stále větší část se objevuje na progresivních médiích donedávna neznámých. Mnohé z těchto druhů informačních pramenů ani nepodléhají zákonu o povinném výtisku – objevují se, osloví veřejnost, zanechají jistou kulturní a nebo sociálně psychologickou stopu... a přestanou existovat. Kromě toho si do nového tisíciletí odnášíme veškeré literární dědictví, které se nám až doposud podařilo zachránit přes všechny války, přírodní katastrofy, loupeže a lidská selhání.

Ne všechny knihovny mají to štěstí i břemeno postarat se o dlouhodobé uchování svých sbírek: avšak ty, které mají archivační funkci, stojí před obtížně řešitelným úkolem. Samozřejmě musí rezignovat na všechny atypické materiály, na které je dnešní doba tak bohatá a které sice mohou být z hlediska zpětného mapování naší společnosti signifikantní, ale pro knihovnu není z různých důvodů cesty k jejich získání či uchování (např. billboardy, e-mailové dopisy, všemožné propagační a příležitostné tisky, ale také multimediální edice ap.).

Obdoby dokumentů, nad nimiž badatelé jásají (korespondence, kramářské písně, informativní letáky, reklamní a firemní brožurky, inzerce) se nám tak nenávratně ztrácejí z dohledu. Už zcela nezvládnutelné je vysledovat dění na internetu, kde se dokumenty vynořují a zase mizí. Za jeden pozitivní krok vpřed, jakým je např. projekt Web archivu, naroste další rébus. Za zmínku stojí třeba bující množina blogů, které na rozdíl od klasických zápisníků mohou být jen těžko objeveny v pozůstalosti a připojeny do analýzy literárního odkazu, ačkoliv jejich dopad na společenskou atmosféru bývá často velmi výrazný (jak se například prokázalo v souvislosti s kauzou CzechTech 2005).

Informační exploze tolikrát citovaná v osmdesátých letech nabrala vysokorychlostní obrátky, třebaže se o ní již nehovoří. Roste příliv zpráv a tiskovin, prudce klesá počasí jejich užitnosti – i dokumenty kopírují životní styl globální civilizace. Zvláště elektronické dokumenty jsou stavěny především na pružnost využití, svižnost přístupu, široké možnosti

distribuce po počítačové síti – ne však pro uchování po delší dobu. I přenos v prostoru a přenos v čase jsou spojené nádoby: co na jedné straně získáme, na druhé schází.

Možná, že za sto let zjistíme, že v mnohovrstevném kulturním odkazu, který budou mít naši potomci k dispozici, scházejí podklady v míře srovnatelné s temnými obdobími světových dějin. Je čím dál obtížnější sledovat nárůst vědeckých a odborných poznatků... Pomoc nabízejí právě knihovny, které využívají potenciál informačních technologií a čtenářům zprostředkují přístup ke specializovaným serverům, informačním portálům, databázovým produktům, digitálním knihovnám, pokud se už aktivně nepodílejí na budování těchto služeb.

II. Svět dokumentů jako ohňostroj

Jestliže v této chvíli neexistují dostatečné prostředky, jimiž by bylo možné uchovat do budoucna zdroje informací pomíjivého charakteru v zásadnějsí míře, alespoň se soustředíme všemi silami na to, aby naše stávající sbírky byly vhodně uloženy a udržovány. Právě u novějších typů dokumentů, zejména zvukových, audiovizuálních či elektronických může být tento úkol dost velkým problémem, na který knihovny v podstatě nejsou dosud plně technicky vybaveny.

A jestliže u klasických dokumentů, knih, periodik a dalších, je hlavní nástrahou degradace jejich nosičů, příp. záznamových médií, u strojově čitelných dokumentů se k vlastní fyzické životnosti daného média připojují aspekty, které krátí jejich intelektuální životnost. Technologický rozvoj především u starších nahrávek, ale také u elektronických dokumentů relativně snižuje kvalitu záznamu a nabídku využití obsahu v poměru k momentální záznamové kvalitě a širší perspektivě zpřístupnění toho či onoho díla. Fakticky pak dochází k rozporu mezi technikou, kterou strojově čitelný dokument potřebuje ke svému otevření, a mezi současnou – vlastně dostupnou – technologií, přehrávači, HW i SW.

Z tohoto důvodu obnáší životnost digitálních médií pouhých pět, šest let v souladu s inovačními cykly. Mnozí fanoušci počítačových her anebo milovníci výpočetní techniky si proto vytvářejí malá soukromá muzea, v nichž opečovávají počítače Atari, Commodore, Sinclair, Xerox Star i s nezbytnými přídatnými zařízeními... Digitální soubory samy o sobě nedegradují; zato mohou zmizet definitivně a neobnovitelně. Jistě, máme k dispozici postupy a technologie, jejichž prostřednictvím je možno digitální informace dlouhodobě uchovávat: zálohování a migrace dat, emulace, ožívování a přeformátování nosiče. Nevýhodou je nárůst nákladů na archivaci a nutnost neustále sledovat uložené digitální soubory: tento faktor musí být součástí dlouhodobé strategie dané instituce.

Ani s fyzickou životností to u moderních médií není slavné. Povodně v roce 2002 prokázaly, že větší trvanlivost než špičkovými fotoaparáty pořízené a současnými fotopřístroji zhotovené barevné snímky mají i při zasažení vodou fotografie z počátku dvacátého století; digitálně nasnímané záběry představují podstatně pomíjivější a navíc pozměnitelný dokument (nemluvě o fenoménu MMS). Audiovizuální pásy je třeba pravidelně převíjet a udržovat v optimální teplotě a relativní vlhkosti v bezprašném prostředí, i tak videokazeta s filmem pozbývá zvukové i obrazové kvality většinou do deseti let – do té doby se ale změnil model přehrávače a záznam je možné shlédnout jen prostřednictvím původního přístroje. Magnetická média, např. páska, ztrácejí integritu již po 5 až 10 letech. Optická média mohou dosáhnout až na několik desetiletí; avšak CD-ROM vydrží obvykle 5 až 15 let, pokud ho někdo neopatrně nenechá ležet na přímém světle.

Strmý nárůst množství těchto dokumentů však přesahuje možnosti jejich reformátování nejen v soukromých sbírkách, ale dokonce u těch největších knihoven, jak naznačuje problém Francouzské národní knihovny, která jako jedna z prvních reformatovala monografie z devatenáctého století metodou přímého skenování. V tomto bodě se stýkají problematiky ochrany analogových a digitálních dokumentů...

III. Ochrana knihovních fondů – z plenek na bojiště

Ještě v šedesátých letech představovalo ochranu sbírek koště, prachovka a případně poplašné zařízení proti zlodějům. Ty nejvzácnější dokumenty se mikrofilmovaly za účelem vytvoření náhradního archivního exempláře nebo pořízení reprodukční kopie/fotokopie pro čtenáře, originály byly většinou dál zapůjčovány badatelům. Až „kyselý“ rozpad stovek a tisíců novinových svazků ve sbírkách Kongresové knihovny odstartoval cílevědomé, koordinované ochranné mikrofilmování periodik a upozornil na problematiku ochrany fondu, řízení této sféry v rámci organizační struktury kulturní instituce, na monitorování prostředí depozitářů.

Teprve vážné škody způsobené na fondech velkých či významných knihoven povodní nebo požárem posunuly vpřed systém preventivních opatření a zabezpečení sbírek před živelní pohromou i nápravy škod restaurátorskými metodami a technikami – přesto je stále z různých důvodů pro knihovny nesnadné dodržovat elementární zásady prevence. Až válečné konflikty a nenahraditelné ztráty, které přinesly, vedly k tvorbě zásadních mezinárodních doporučení a iniciativ – bohužel, ke škodám dochází dál bez ohledu na normativy OSN, UNESCO a aktivity International Committee of the Blue Shield.

Vývoj informačních technologií nabídl jedinečný nástroj reformátování: digitalizaci, uživatelsky mnohem přátelštější než mikrofilm a nabíže-

jící také výhodu fulltextového vyhledávání. Hybridní metoda spojila přednosti obou přístupů: zatím je však převedeno na zástupné médium jen malé procento dokumentů ohrožených endogenními faktory. Denně přibývají nové a nové svazky, které již není možné převázat, jimž se rozpadají stránky, které jsou poškozeny čtenáři. Které vybrat dříve, když i sítem ověřených klíčů „poškození-výjimečnost-zájem uživatelů“ propadá víc dokumentů, než by pokryla kapacita odborných pracovišť a dostupné finanční zdroje knihoven? A trvanlivost a nebo nepoškoditelnost digitálních záznamů není dosud spolehlivě vyřešena...

Jestliže však u starších titulů představuje největší riziko kyselý rozpad papírového nosiče, u dokumentů z poslední doby je to značné čtenářské využití, kterému dokumenty vázané moderními knihafskými technikami nemohou často odolat; ničí se svazek samotný, i když je papír zachován, a náprava vzhledem k původní technologii není vždycky snadná. V budoucnu se k tisícovkám postupně degradujících dokumentů z 19. a 20. století přidají stovky či tisíce mechanicky poškozených dokumentů.

Vývoj technologií v moderním světě řeší problém křehnoucího dřevitého papíru metodou štěpení papíru a technologiemi hromadného odkyselování; zato však zjišťujeme, že u papíru, i nekyselého, může pouhé světlo (dokonce bez UV záření) zahájit proces rozpadu. Dnes už víme, že pro dokument jsou větším neštěstím než samotný dřevitý papír prudké výkyvy teploty a relativní vlhkosti – k nimž dochází stále častěji. Budeme muset čelit již pravděpodobně neoddiskutovatelné globální změně klimatu; nejde jen o ohrožení živelnými katastrofami, ale i vyplývající změny společenské a ekonomické, které se promítnou do kulturní sféry a tím také do oblasti ochrany knihovních fondů. Pesimista by zmínil rovněž ohrožení terorismem a nebezpečí růstu cen ropy...

Jedno je nyní jasné: cokoliv můžeme podniknout pro záchranu knihovních sbírek, učinme co nejdříve – a v dlouhodobé archivační koncepci.

IV. Desatero ochrany knihovních fondů

1. Nedokážeme zachovat všechno
2. Nikdy neodhadneme předem, který titul bude vzhledem k požadavkům uživatelů, k potřebám vědeckotechnického vývoje a z hlediska celistvosti kulturně historického obrazu v budoucnu důležitý, či nikoliv
3. Uchování a zpřístupnění dokumentů jsou vzájemně úzce provázané aktivity
4. Ochrana knihovních fondů (OKF) si žádá stejnou odbornou pozornost jako akvizice, zpracování dokumentů a služby uživatelům

5. Repertoáru nástrojů a postupů, kterými oblast OKF disponuje, prospěje zachovat jednoduché osvědčené metody, a zároveň průběžně doplňovat nejnovější technologie – obě tyto složky, starší a moderní, musí vytvářet komplexní, promyšlený systém péče o dokumenty
6. OKF by v ideálním případě měla vždy předstihovat vývoj, nereagovat zpětně na ohrožení sbírek určitých kategorií dokumentů, ale předvídat rizika vycházející ze změn okolního prostředí i proměny vyplývající z podstaty samotných dokumentů, a připravit se na jejich důsledky tak, aby bylo možno škody omezit nebo zcela jim zabránit
7. Životnost jednotlivých typů dokumentů je předem limitována jejich fyzikálními a technickými parametry; je však nezbytné v prvé řadě zabránit zbytečným a předčasným ztrátám, „náhlé smrti“ dokumentů zaviněné lidskými nebo přírodními faktory
8. Chránit, ošetřovat a podle potřeby reformátovat je nutno nejen dokumenty vzácné, historicky cenné, nebo starší s datem vzniku v horizontu nejméně půl století; i novější dokumenty, soudobá díla a moderní média vyžadují dohled, péči a případně zhotovení zástupné či záložní kopie
9. Ochrana sbírek je složitý proces, který v rámci jedné (kulturní) instituce přesahuje úkoly pověřených pracovníků a z hlediska společnosti není nikdy jen záležitostí knihovníků. Nemůže uspět, pokud nezíská podporu nebo alespoň pochopení ze strany vedení, spolupracovníků, čtenářů i vydavatelů; klíčová je v tomto ohledu oblast vzdělávání.
10. Koordinace a kooperace jsou základem a podmínkou OKF

VIRTUÁLNÍ UMĚLECKÁ KNIHOVNA

Květa Hartmanová, Knihovna Uměleckoprůmyslového musea v Praze

Virtuální umělecká knihovna (VUK) je na smluvním základě a bez právní subjektivity založené virtuální společenství následujících knihoven: Knihovna Uměleckoprůmyslového musea v Praze, knihovna Národní galerie v Praze, knihovna Moravské galerie v Brně a knihovna Vysoké školy umělecko-průmyslové v Praze. Tyto čtyři knihovny se rozhodly společně vytvořit projekt, který by nabídl nové služby jejich uživatelům, a zároveň díky kterému by mohly prohloubit a rozšířit svou vlastní spolupráci.

O jednotlivých knihovnách

Knihovna Uměleckoprůmyslového musea v Praze

Vznik knihovny je úzce spojen se založením Uměleckoprůmyslového musea v Praze v roce 1885. Cílem UPM bylo shromažďovat výtvarně hodnotné předměty řemeslné výroby a uměleckého průmyslu a jejich vystavování působit na vkus veřejnosti. Důležité poslání v tomto osvětovém zájmu zaujímal i knihovna. Vznikla současně s muzeem a v roce 1887 byla otevřena pro veřejnost, která ji záhy začala pilně navštěvovat.

V současné době je Knihovna UPM největší českou veřejnou odbornou knihovnou specializovanou na výtvarné umění a příbuzné obory (architektura, sochařství, malířství, kresba, grafika a užitá grafika, umělecké řemeslo, umělecký průmysl, design, fotografie, teorie a kritika umění, památková péče, restaurátorství atd.). Ve svých fondech má 165 000 svazků knih, výstavních a aukčních katalogů a odborných časopisů a zpřístupňuje prezenčně své fondy nejširší veřejnosti. Návštěvníci knihovny mají díky grantu MŠMT také přístup k databázi Art Full Text.

Co se týče technického vybavení knihovny, má lokální počítačovou síť (2 servery, 19-PC, z toho 7 pro čtenáře), od roku 1998 připojení k internetu, od roku 2001 rádiovými pojítky o rychlosti 10 Mb/s. Od roku 1995 knihovna zpracovává své fondy v databázi T-Series, a to nejen monografie a výstavní katalogy, ale i články z časopisů a ze sborníků. V roce 1998 vystavila své webové stránky na internetu (<http://www.knihovna.upm.cz>). Prostřednictvím TinWebu (instalovaném na Linux serveru) zpřístupňuje i kopii elektronického katalogu. Od roku 2001 provádí systematickou retrokatalogizaci svého fondu (s knihou v ruce) a záznamy nových přírůstků i z retrokatalogizace dodává do Souborného katalogu ČR. Fondy knihovny jsou zatím zpracovány v AKS od roku 1968, časopisecké články od roku

1995. Díky grantu VISK 8 se Knihovna UPM zapojila v roce 2002 do Jednotné informační brány.

Knihovna Národní galerie v Praze

Knihovna Národní galerie zpřístupňuje svým čtenářům rozsáhlý fond publikací zaměřených na oblast výtvarného umění – malířství, sochařství, grafiku, architekturu a dějiny umění. Fond knihovny je shromažďován od roku 1880 a v současné době čítá 90 000 svazků. Čtenářům je k dispozici 700 titulů odborných časopisů českých i zahraničních, z toho 56 aktuálně odebíraných.

Specifickou součástí fondu jsou výstavní, sbírkové a aukční katalogy, zajímavá je i sbírka publikací o orientálním umění. Veřejnosti zpřístupňuje knihovna své fondy k prezenčnímu studiu.

Knihovna Národní galerie pracuje s knihovnickým systémem T Series, záznamy do této databáze zpracovává od roku 1993 (monografie, výstavní, sbírkové a aukční katalogy, seriály, články z časopisů a sborníků). Zároveň se zpracováním nových přírůstků probíhá i retrokatalogizace, a také knihovna Národní galerie svými záznamy přispívá do Souborného katalogu ČR. K počítačové síti knihovny, do které jsou nyní zapojeny i příruční knihovny jednotlivých sbírek Národní galerie, je připojeno 10 PC, z toho 4 pro uživatele. Na internet bylo před realizací projektu VUK napojeno 9 PC vytáčeným spojením o rychlosti 64 Kb/s. Od roku 2002 zpřístupňuje knihovna své záznamy prostřednictvím TinWebu formou hostingu na serveru Ústavu výpočetní techniky Univerzity Karlovy v Praze (<http://sd.ruk.cuni.cz/tinweb/ng/tw>).

Knihovna Moravské galerie v Brně

Dlouhá historie knihovny sahá až do roku 1873, kdy bylo v Brně založeno Moravské uměleckoprůmyslové muzeum. Odborná knihovna byla od počátku jeho součástí a zřízením čítárny o deset let později byla otevřena pro veřejnost. Od vzniku Moravské galerie v roce 1961 je provozována v jejím rámci.

V současné době sídlí knihovna v Pražákově paláci na Husově 18 a přes 120 let nepřetržitě funguje jako veřejná odborná knihovna se specializovaným knižním fondem. Nabízí ke studiu více jak 120 000 publikací z oblasti užitého i volného výtvarného umění, architektury, historie a kultury a řadu domácích a zahraničních odborných časopisů. Čtenáři mají přístup i do specializovaných zahraničních databází.

Knihovna Moravské galerie v Brně zpracovává svůj knižní fond od roku 1997 v systému T Series. V knihovně je 12 PC, z toho 5 ve studovně pro uživatele. Na jednom počítači ve studovně je nainstalován program pro

nevidomé a slabozraké, který čte těmto tělesně postiženým přes scanner jakýkoli text. Připojení na internet je realizováno prostřednictvím radiového spoje, rychlost připojení je 128 Kb/s. Knihovna je připojena na celogalerijní počítačovou síť. Elektronický katalog je na internetu vystaven pro veřejnost od roku 2003 prostřednictvím TinWebu a přistupovat do něj lze z webových stránek Moravské galerie (<http://www.moravska-galerie.cz>).

Knihovna Vysoké školy umělecko-průmyslové v Praze

Již od založení školy v roce 1885 byla její nedílnou součástí i knihovna. Sloužila a slouží především pedagogům a studentům VŠUP, pro veřejnost je přístupná pouze k prezenčnímu studiu. Základní fond knihovny tvoří ca 55 000 knih (monografie, encyklopedie, slovníky, katalogy výstav, sborníky prací, videokazety, vázané časopisy atd.). Knihovna odebírá 45 titulů zahraničních a 55 titulů českých odborných časopisů.

Tematické zaměření knihovního fondu odpovídá zaměření ateliérů VŠUP podle uměleckých oborů. Knihovní fond není volně přístupný, pouze periodika běžného roku jsou k dispozici k prezenčnímu studiu ve studovně.

Knižní fond je zpracováván od roku 1993 do knihovnického systému T Series. V současnosti jsou katalogizovány všechny nové knižní přírůstky a zároveň probíhá retrokatalogizace (s knihou v ruce), takže tato databáze obsahuje záznamy knižního fondu od roku 1946. V knihovně je dohromady 5 PC, z toho 3 pro čtenáře – na dvou je přístupný internet, třetí počítač ve studovně slouží pouze jako elektronický katalog. Katalog knihovny před zapojením do projektu VUK nebylo možné prohlížet ani na síti školy, ani na internetu.

Příprava a realizace projektu

Při přípravě projektu VUK jsme si uvědomovali, že všechny čtyři knihovny mají řadu společných rysů, ze kterých mohou vycházet. Jednak je spojuje obsahová příbuznost jejich knižních fondů týkajících se dějin architektury, výtvarného umění, uměleckého řemesla, designu a fotografie. Spojením těchto fondů, které se vzájemně doplňují, lze vytvořit komplexní informační zdroj pro oblast umění.

Dalším společným znakem je skutečnost, že AKS T Series, ve kterém všechny čtyři knihovny zpracovávají své fondy, podporuje jak formát UNIMARC (a mohou bez problému přejít na MARC 21), tak i katalogizaci dle AACR2. Knihovny mají také implementovány on-line katalogy a zpřístupňují tak své fondy veřejnosti.

Samozřejmě existují i rozdíly mezi našimi knihovnami, zde to bylo především rozdílné vybavení knihoven výpočetní technikou a softwarem a ukázalo se také, že nejednotnost existuje i v oblasti katalogizace fondů.

Z charakteristik jednotlivých knihoven uvedených v předchozí kapitole vyplývá, že Knihovna UPM byla nejlépe vybavena výpočetní technikou i potřebným softwarem a byla tedy plně připravena na realizaci projektu VUK. Aby se mohly i ostatní knihovny zapojit do tohoto projektu, bylo nutné dovybavit je příslušným softwarem tak, aby bylo možné tuto spolupráci zahájit. Bylo třeba zakoupit software Z39.50 server pro knihovny NG, MG a VŠUP, pro VŠUP také TinWeb verze 11 a Konverzní modul + profil UNIMARC – monografie (aby mohla vystavovat svůj katalog na internetu), TinWeb verze 11 pro VUK a v Národní galerii v Praze bylo nezbytné zkvalitnit připojení k internetu.

Společným rysem našich knihoven (zejména knihoven muzeí a galerií) je také skutečnost, že jsou pouze jedním z oddělení většího celku, který má většinou jiné cíle a priority a drží finanční prostředky. Prosadit v těchto knihovnách nové služby založené na využívání informačních technologií je proto velmi obtížné. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli, že se pokusíme získat potřebné finanční prostředky z grantu VISK 8/B Jednotná informační brána.

Zpracovali jsme společný projekt, podali žádost o grant a z prostředků, které se nám podařilo z grantu VISK 8 získat, jsme nakoupili potřebný software. Jeho instalace probíhala ve spolupráci s Ústavem výpočetní techniky Univerzity Karlovy v Praze, se správci sítí v jednotlivých knihovnách a s ing. Alešem Horákem z oddělení automatizace Knihovny Univerzity Palackého v Olomouci, který instaloval TinWeb. Vlastními silami byly realizovány webové stránky VUK a Národní galerie v Praze na vlastní náklady zkvalitnila své připojení k internetu. Nyní by měli být připojení rychlostí 2Mb/s.

Základní cíle Virtuální umělecké knihovny

Již při přípravě projektu jsme se zamýšleli nad tím, jaké cíle by měla VUK splňovat a co všechno chceme jejím prostřednictvím dosáhnout. Uvědomovali jsme si, že VUK by měla díky novým možnostem spolupráce našich knihoven zejména rozšířit nabídku služeb pro odbornou veřejnost. Virtuální katalog a další vyhledávací nástroje, které jsme v rámci VUK chtěli provozovat, by měly sloužit především našim čtenářům, a katalogizace pomocí stahování záznamů, oborový tezaurus atd. by měly fungovat pouze jako nástroje, které mají tyto služby zkvalitnit a lépe zpřístupnit.

Vůči odborné veřejnosti jsme si v rámci VUK stanovili následující cíle:

- virtuálně sjednotit fondy zúčastněných knihoven a zajistit veřejnosti přístup k fondům těchto knihoven prostřednictvím Virtuálního katalogu VUK

- vytvořit jednotné zastřešující prostředí pro uživatele z oblasti výtvarného a užitého umění formou webové stránky
- poskytovat různé knihovnické služby takto oborově zaměřené uživatelské obci
- zajistit přístup k elektronickým zdrojům na základě multilicenci
Očekávali jsme, že díky propojení našich katalogů prostřednictvím protokolu Z39.50 server budeme moci realizovat následující činnosti:
- koordinovat oborově zaměřenou akvizici zejména encyklopedické a periodické literatury
- zahájit užší spolupráci v oblasti jmenné katalogizace fondů. Knihovny sdružené v projektu VUK spolupracují v oblasti katalogizace již delší dobu, ale teprve využití protokolu Z39.50 server jim umožňuje rozvinout tuto spolupráci na širší bázi. Tím, že se účastnické knihovny rozhodly vytvořit společný virtuální katalog, získaly možnost využít tento katalog pro stahování záznamů.
- koordinovat spolupráci knihoven i v oblasti věcného zpracování fondů. Ukazuje se, že v oblasti věcného zpracování panuje v zúčastněných knihovnách značná nejednotnost a tato nejednotnost se zvýraznila právě vytvořením Virtuálního katalogu VUK. Jedním z našich úkolů se tedy stalo tuto nejednotnost postupně odstranit.

Spolupráce se Souborným katalogem ČR

Vrátím se ještě k otázce, proč knihovny zapojené do VUK tolik spolupracují na stahování záznamů z Virtuálního katalogu VUK a z katalogů dalších knihoven při katalogizaci svých fondů. Knihovny UPM, NG a MG sice již několik let přispívají svými záznamy do Souborného katalogu ČR, ale přebírání záznamů z tohoto zdroje nelze pro naše knihovny příliš využívat, protože obsahová shoda je velmi malá. Jedním z důležitých zdrojů akvizice knihoven muzeí a galerií je totiž vzájemná výměna publikací (např. v Knihovně UPM činí výměna ca 30% celé akvizice). Díky tomuto způsobu získávání dokumentů se do fondů muzejních knihoven často dostávají velmi cenné publikace, výstavní katalogy i časopisy z produkce českých i zahraničních muzeí, které ve fondech jiných knihoven nejsou. Spolupráce knihoven muzeí a galerií se Souborným katalogem ČR je tedy významná zejména v tom, že tento souborný katalog obohacují o unikátní záznamy; pro vlastní katalogizaci fondů muzejních knihoven se však příliš využít nedá.

V následující tabulce jsou uvedena data tří knihoven zúčastněných na projektu VUK o jejich dodávání záznamů do Souborného katalogu ČR¹: Knihovny Uměleckoprůmyslového musea v Praze (ABE 310) a knihoven

---

¹ Údaje jsou ze dne 22.7.2005.

Národní galerie v Praze (ABE 400) a Moravské galerie v Brně (BOE 303). Termínem nové záznamy rozumíme ty záznamy, ve kterých je buď knihovna jediným vlastníkem dokumentu, nebo dodala záznam do Souborného katalogu ČR v kvalitě, která nebyla jiným záznamem na téže dílo překonána.

Sigla knihovny	Počet záznamů v SK	Počet nových záznamů	Vyjádřeno v %
ABE 310	27 825	18 255	66
ABE 400	7 552	6 408	84
BOE 303	8 657	5 440	63

Výše uvedená data zcela jasně potvrzují již zmiňovanou skutečnost o unikátnosti dokumentů získávaných do našich knihoven.

Ve druhé tabulce jsou zpracovány údaje o vzájemné shodě záznamů ve všech třech knihovnách.

Sigla knihovny	ABE 310	ABE 400	BOE 303
ABE 310	--	772	1 470
ABE 400	772	--	463
BOE 303	1 470	463	--
Celkem	2 242	1 466	1 933
Vyjádřeno v %	8	16	22

Tato tabulka nám ukazuje počet záznamů o dokumentech, které vlastní zároveň ostatní knihovny, a které by mohly být využity pro stahování záznamů. Kdyby katalogy účastnických knihoven VUK byly propojeny již na počátku zahájení spolupráce se Souborným katalogem ČR, znamenalo by to, že Knihovna UPM by teoreticky mohla získat při katalogizaci 8 % záznamů stažením z knihoven NG a MG, Knihovna NG 16 % záznamů a knihovna MG až 22% záznamů. Připočteme-li k tomu skutečnost, že pro stahování záznamů máme přednastaveny ještě další zdroje (ze zahraničních např. Library of Congress, National Library of Canada), je zřejmé, že propojení našich knihoven díky protokolu Z39.50 server je pro přebírání katalogizačních záznamů velmi výhodné. Máme tak velkou šanci, že poměrně velkou část záznamů pro naše katalogy nebudeme muset vytvářet sami, ale můžeme je získávat z jiných zdrojů. Tímto způsobem se nám jistě podaří nejen urychlit katalogizaci nových přírůstků, ale i retrokatalogizaci těch částí fondů knihoven, které dosud nejsou v jiných databázích zpracovány.

Činnost Virtuální umělecké knihovny

Aby mohla být spolupráce knihoven v rámci VUK zahájena, musela být podepsána smlouva, ve které se smluvní strany dohodly na podmínkách, za jakých bude tato spolupráce a činnost VUK realizována.

Knihovna UPM byla určena koordinátorem této spolupráce a metodickým centrem VUK a plní tyto úkoly:

- spravuje na svém serveru webovou stránku VUK a zajišťuje všechny činnosti spojené s provozem a aktualizací této stránky
  - účastní se tvorby a aktualizace Virtuálního katalogu VUK
  - dodržuje platná pravidla a standardy pro zpracování dokumentů
  - metodicky vede ostatní knihovny při budování Virtuálního katalogu VUK
  - poskytuje služby jako účastník VUK
  - podílí se na zajišťování multilicencí pro VUK
  - zajišťuje přístup uživatelů k elektronickým zdrojům za podmínek daných multilicencemi
  - účastní se koordinace akvizice
  - koordinuje práce při přípravě a tvorbě uměleckého tezauru
- Účastnické knihovny se na základě podepsané smlouvy:
- účastní tvorby a aktualizace Virtuálního katalogu VUK
  - dodržují platná pravidla a standardy pro zpracování dokumentů
  - poskytují služby široké odborné veřejnosti, pravidla a ceny služeb se řídí Knihovními řády a Ceníky služeb jednotlivých knihoven VUK
  - mají právo průběžně měnit nabídku i ceny služeb
  - podílí se na zajišťování multilicencí pro VUK
  - zajišťují přístup uživatelů k elektronickým zdrojům za podmínek daných multilicencemi
  - účastní se koordinace akvizice
  - podílí se na přípravě a tvorbě uměleckého tezauru

Informace o VUK lze získat prostřednictvím samostatné webové stránky – <http://vuk.upm.cz> (česká a anglická verze), kde lze nalézt základní informace o projektu VUK, o účastnických knihovnách a o službách, které VUK poskytuje. Propagaci VUK samozřejmě zajišťují všechny knihovny zúčastněné na projektu VUK.

Služby poskytované VUK

Knihovny sdružené ve VUK v současné době poskytují návštěvníkům tyto služby:

Virtuální katalog VUK

Virtuální katalog je realizován pomocí technologie T Series / TinWeb pro souborné katalogy. Pomocí T Series Z39.50 serveru je k dispozici tzv. replikovaný souborný katalog. Databáze jsou zpřístupňovány pro vyhledávání pomocí protokolu Z39.50, jednou denně T-Series Z39.50 server vytváří index pro prohledávání databází. Databáze je možné prohledávat všechny současně nebo každou zvlášť.

Pomocí TinWeb je k dispozici tzv. virtuální souborný katalog. Vyhledávání je zadáváno v centrální instanci TinWebu, tato instance dotazy přeposílá na TinWeby dílčích knihoven a výsledek vyhledání prezentuje najednou. TinWeby dílčích knihoven běží nad aktuální databází (MG, VŠUP) nebo nad kopií databáze knihovny (UPM, NG).

Záznamy dokumentů jsou zpracovány v jednotlivých knihovnách v různé retrospektivě, informace o tom naleznete na stránce, na které je i vstup do Virtuálního katalogu VUK – <http://vuk.upm.cz/tinweb>.

Příklady vyhledávání ve Virtuálním katalogu VUK

Následující obrázek ukazuje vstupní obrazovku Virtuálního katalogu VUK. Pod obrázkem domečků jsou přednastaveny vstupy do katalogů jednotlivých knihoven.

Virtuální umělecká knihovna

[Listování](#)

v názvech knih od

[Hledání](#)

knihy podle následujícího zadání

název

Výsledky budou zobrazovány po záznamech

[Otevření uloženého vyhledávacího profilu](#)

Příklad č. 1: Listování v názvech knih – vyhledáván název Josef Čapek. Výsledky hledání jsou zobrazeny po 10 záznamech, za stručnou citací je uvedena zkratka knihovny, ve které se dokument nachází. Kliknutím na název dokumentu se dostanete na podrobnosti záznamu v katalogu příslušné knihovny.

[UPM]10, [NG]10, [MG]10, [VSUP]10,

[Josef Čapek / Bohumír Mráz](#) - 1. vyd., - Praha : Horizont, 1987. - 199 s. : ob. obr. [UPM]

[Josef Čapek : 1887-1945](#) [Bratislava, 1981] / Úvod. štúdiu naps. Jaroslav Slavík. - Bratislava : Galéria mesta Bratislavy, [1981]. - Nestr. : obr. včet. bar., 2 príl. [NG]

[Josef Čapek : dětem](#) / [Text, koncepce výst. Jaroslav Slavík ; angl. překlad Richard Drury ; výst. České muzeum výtvarných umění 20.12.1995-4.2.1996]. - Praha : České muzeum výtvarných umění, 1995. - 60 s. : obr. včet. barev. ISBN 80-7056-0428 [NG]

[Josef Čapek : the humblest art](#) [VSUP]

[Josef Čapek : kněžní grafika a obálky](#) / text Jaroslav Slavík ; Národní knihovna (Praha), Společnost bratří Čapků (Praha). - Praha : Národní knihovna ČR, 1995. - 12 s. : obr. [UPM]

[Josef Čapek : kresby](#) [Praha : 1930] / [Výst. Krásná jizba Praha XI.-XII.1930]. - Praha : S. n., 1930. - Nestr [NG]

[Josef Čapek : Nejskromnější umění](#) / [Obecní dům v Praze 3.12.2003-29.2.2004, Místodržitelský palác, Moravská galerie v Brně 26.3.-23.5.2004 ; pořadatel výstavy Obecní dům ; autorka koncepce publikace a textů Alena Pomazalová] - Praha : Obecní dům 2003 - 100 s. : barev. obr. ISBN 80-86330-73-8 [ITPM]

Příklad č.2: Listování v názvech článků – vyhledávání název Josef Čapek. V katalogu VŠUP nebyly nalezeny žádné články, protože knihovna VŠUP analytický rozpis neprovádí.

[UPM]10, [NG]10, [MG]10, [VSUP]TimeOut,

[Josef Bizeral má. Heřmán po bitvě v Teutoburckém les](#) [přijímá ukořistené hroje](#) / VII. Vlnas In: *Dějiny a současnost : kulturně historická revue* - ISSN 04, 5329 - Roč. 24, č. 1 (2002), s. 26-27 : bar. il. [MG]

[Josef Chochol - Fokus o minulejší portrét](#) / *Rostislav Švácha* In: *Umění : Časopis Ústavu dějin umění ČSAV* - ISSN 0049-5123 - 42/1 (1994), 21-49 [N]

[Josef Čapek / Šlavině Petráková](#) In: *Antique* - ISSN 1211-4022 - Roč.9, č.3 (2002), s.7-11 : [9] barev. obr. [UPM]

[Josef Čapek - kresby](#) / *Petr Spielmann* [UPM]

[Josef Čapek. Třikrát a ještě ne dost](#) / *Vojtěch Lahoda* In: *Umění : Časopis Ústavu dějin umění ČSAV* - ISSN 0049-5123 - 45/3-4 (1997), 396-400 [NG]

[Josef Čapek a Brandtlův tipický obraz](#) / *Jaromír Neumann* [UPM]

[Josef Čapek dětem](#) / *Blanka Stehliková* In: *Atelier* - ISSN 1210-5236 - Roč.9, č.3 (1996, 1.2.), s.3 : 1 obr. [UPM]

[Josef Čapek jako výtvarný referent](#) / *Pavla Pečínková* [UPM]

[Josef Čapek nejenom dětem](#) / *Tomáš Brabec* In: *Starobitnost a užité umění : Měsíčník pro sběratelé a znalce* - /3 (1996), 25 [NG]

[Josef Čapek v Německu mluvením i současně](#) / *Ulrich Grootmann* [UPM]

Příklad č. 3: Hledání ve výrazech tezauru – hledaný výraz Čapek, Josef. Při věcném zpracování se projevuje poměrně velká nejednotnost, knihovny Moravské galerie a VŠUP výrazy tezauru vůbec nevylučují.

[\[UPM\]](#)36, [\[NG\]](#)40, [\[MG\]](#)0, [\[VSUP\]](#)0,

Seřadit podle:	Názvu	Autora	Nakladatele	Roku	Země	Jazyka	Typu	Média
----------------	-------	--------	-------------	------	------	--------	------	-------

1-10 / 76

☐	Avantgarden in Mitteleuropa 1910-1930 / Timothy O. Benson. - Köln : Deubner Verlag für Kunst, 2002. - S. 13 : barev. obr.[UPM]
☐	Le Cubisme a Prague, 1991. [NG]
☐	Le Cubisme a Prague et la collection Kramář / [Texty] Miroslav Lamač, Jaromír Zemina ; [výst.] Palais de Beaux-arts Bruxelles 10.11.-27.12.1967. - Bruxelles : S. n., 1967. - Nestr. : obr. včet. barev.[NG]
☐	Cubisme Tchegue / Miroslav Lamač ; Avec contributions de Jana Claverie, Raymond Guidot, Ivo Janouška Milena Lamarová. - Paris : Centre Georges PompidouFlammarion, 1992. - 279 s. : obr. včet. bar. ISBN 012153-72-85850-653-1[NG]
☐	Czech Modernism : 1900 - 1945 / Exhibition curators Jaroslav Anděl, Anne Wilkes Tucker, Alison de Lim Greene, ... - 1st ed.. - Houston : The Museum of Fine Arts Houston, 1989. - 263 s. : il. ISBN 0-89090-044[NG]
☐	Čapek's bookshelf: the book design by Josef Čapek / [editor Saeco Oikawa]. - Tokyo : Shingo Mioshi, 200

Příklad č. 4: Hledání v poli předmětová skupina – hledaný výraz Čapek Josef. Opět se projevuje výrazná nejednotnost v oblasti věcného zpracování.

[\[UPM\]](#)6, [\[NG\]](#)0, [\[MG\]](#)0, [\[VSUP\]](#)9,

Seřadit podle:	Názvu	Autora	Nakladatele	Roku	Země	Jazyka	Typu	Média
----------------	-------	--------	-------------	------	------	--------	------	-------

1-10 / 15

☐	Dětem / František Halas, Josef Čapek, přebásnila Suzanne Renaud. - Grenoble : Romarin, 1998 - 74 s. : ISBN 2-910544-05-2[VSUP]
☐	Josef Čapek : velikost malých kreseb / [Miloslav Koval, Jaroslav Slavík, Jaroslav Dostál]. - [Šumperk] : Galerie Jiřího Jílka, [2000]. - [22] s. : čb. obr. + [1] s.[UPM]
☐	Josef Čapek 1887-1945 / Pavla Pečínková. - 1. vyd.. - Praha, 1995 - 93 s. : il. ISBN 80-205-0493-1[VSTU]
☐	Josef Čapek 1887-1945 : kresby / [texty Josef Čapek, Petr Spielmann, Jaroslav Dostál] ; kat. výst. : Litoměřice, Galerie výtvarného umění, 11.12.1997-15.2.1998. - Litoměřice : Galerie výtvarného umění Litoměřice, 1997. - 63 s. : čb., barev. obr. ISBN 80-85090-31-7[UPM]
☐	Josef Čapek 1887-1945 [Egon Schiele centrum, Český Krumlov] / kat. výst. : Český Krumlov, Egon Schiele centrum, 11.5.-29.9.1996, Passau, Museum moderner Kunst, podzim 1996, Bochum, Museum, jaro 1997 Český Krumlov : Egon Schiele centrum, 1996. - 222 s. : čb., barev. obr. ISBN 3-928844-19-9[UPM]
☐	Josef Čapek dětem / výst. : Praha, České muzeum výtvarných umění, 20.12.1995-4.2.1996 ; ftext Jaroslava

Příklad č. 5: Kombinovaný dotaz, ve výrazech tezauru je zadán dotaz architektura and secese. Opět byly výsledky nalezeny pouze v katalogích dvou ze čtyř knihoven.

[UPM]42, [NG]4, [MG]0, [VSUP]0,

Seřadit podle:	Názvu	Autora	Nakladatele	Roku	Země	Jazyka	Typu	Média
----------------	-------	--------	-------------	------	------	--------	------	-------

	<input type="text"/>		1-10 / 46
☐	Architecture of the 20th century / [texts and selection of buildings] Zdeněk Lukeš ; [translation Martin The 1st ed.. - Praha : Správa Pražského hradu, 2001. - 189 s. : čb. obr., plány ISBN 80-86161-47-1[UPM]		
☐	Die Architektur der Donaumonarchie 1867-1918 / Ákos Moravánszky ; [aus dem Ungarischen von Marina Annus]. - Budapest : Corvina, 1988. - 225 s. : čb. obr. ISBN 963-13-2493-1[UPM]		
☐	Architektura 20. století / [text a výběr staveb] Zdeněk Lukeš. - Vyd. 1.. - Praha : Správa Pražského hradu, 2001. - 189 s. : čb. obr., plány ISBN 80-86161-40-4[UPM]		
☐	Architektura 20. století / Mary Hollingsworthová. - Bratislava : Columbus, spol. s.r.o., 1993. - 190 s. ISBN 7136-035-X[NG]		
☐	Architektura 20. století [Hollingsworth, M.] / Mary Hollingsworth. - Bratislava : Columbus, 1993. - 189 s. : barev. obr. ISBN 80-7136-035-X[UPM]		
☐	Art Nouveau : paintings, jewellery, bric-a-brac, sculpture, architecture / Nathaniel Harris. - London : Hamlyn, 1987. - 206 s. : 195 čb., barev. obr. ISBN 0-600-37315-0[UPM]		

Časopisy

Další službou, kterou VUK svým návštěvníkům nabízí, je jednoduchý seznam všech odborných českých i zahraničních časopisů, které odebírají knihovny VUK. V současné době je to 287 titulů časopisů, z toho 162 českých, 125 zahraničních. Seznam je řazen abecedně a obsahuje název časopisu, zemi jeho vydání a údaj o tom, která knihovna má daný titul ve fondu.

Zajímavé zdroje

V tomto oddíle jsou vybrány odkazy na informační zdroje, o kterých se domníváme, že by mohly být pro návštěvníky VUK užitečné: katalogy některých knihoven (např. MAK - Österreichisches Museum für angewandte Kunst, Wien), elektronické databáze (např. Art Full Text), muzea, knihovny a zajímavé projekty zaměřené na oblast umění (např. AMICO – Art Museum Image Consortium, Art & Architecture Thesaurus Browser) atd. V anglické verzi jsou přidány odkazy na české informační zdroje z oblasti užitého a výtvarného umění.

Virtuální umělecká knihovna v Jednotné informační bráně

Prostřednictvím této služby je možné prohledávat různé informační zdroje v rámci Jednotné informační brány s možností souběžného prohledávání vybraných zdrojů. Toto plnotextové vyhledávání se spustí pomocí jednoduchého formuláře.

Pro Virtuální uměleckou knihovnu bylo přednastaveno vyhledávání v těchto zdrojích: Virtuální umělecká knihovna, Souborný katalog ČR,

Oxford Libraries' Union Catalogue (OLIS), Library of Congress Online Catalog. Rádi bychom získali přístup i do British Library Public Catalogue, protože je to velmi důležitý zdroj pro oblast umění.

V této nabídce lze vyhledávat dvojím způsobem – pomocí přirozeného jazyka (jako v Google), další metodou je tzv. pokročilé vyhledávání pouze podle určitých údajů, např. podle jména autora. Lze použít dotazovací jazyk CCL, na webu VUK je uvedeno několik příkladů.

Příklad vyhledávání: Byl zadán dotaz kubismus or cubism, jsou prohledávána všechna pole ve všech přednastavených zdrojích.

Ukázka vyhledaných záznamů v Oxford Libraries' Union Catalogue (OLIS); úplně vpravo na obrázku je vidět tlačítko SFX, které nabízí další možnosti vyhledávání.

Ukázka vyhledaných záznamů v Library of Congress Online Catalog

#	Autor	Název	Rok	Zdroj
1	Kosinski, Dorothy M.	Douglas Cooper und die Meister des Kubismus	1987	OLIS - souborný katalog
2	Liška, Pavel.	Český kubismus 1909-1925 : malířství, sochařství, umělecké řemeslo, architektura	1991	OLIS - souborný katalog
3	Blümner, Rudolf.	Der Geist des Kubismus und die Künste	1921	OLIS - souborný katalog
4	Gerhardus, Maly.	Cubism and futurism : the evolution of the self-sufficient picture	1979	OLIS - souborný katalog
5	Lahoda, Vojtěch.	Český kubismus	1996	OLIS - souborný katalog
6	Kunstmuseum Winterthur.	Kubismus, Futurismus, Orphismus in der Schweizer Malerei	1970	OLIS - souborný katalog
7	Öffentliche Kunstsammlung Basel.	Kubismus : Zeichnungen und Druckgraphik aus dem Kupferstichkabinett Basel	1969	OLIS - souborný katalog
8		Kubismus : Künstler, Themen, Werke, 1907-1920 : Orientallima1. Inca.F.Haidrich	1982	OLIS - souborný katalog

	VUK	CASLIN – souborný katalog ČR	OLIS – souborný katalog	Library of Congress Online Cat	
#		Autor	Název	Rok	Zdroj
1	☐ vice	☐ Svestka, Jiri.	1909-1925, Kubismus in Prag : [Ausstellung], Kunstverein für die Rheinlande und Westfalen, Düsseldorf, 28.	1991	Library of Congress Online Cat
2	☐ vice	☐ Svestka, Jiri.	Český kubismus 1909-1925 : malířství, sochařství, umělecké řemeslo, architektura	1991	Library of Congress Online Cat
3	☐ vice	☐ Český kubismus.	Czech cubism : architecture, furniture, and decorative arts, 1910-1925	1992	Library of Congress Online Cat
4	☐ vice	☐ La Roche, Raoul	Ein Haus für den Kubismus : die Sammlung Raoul La Roche : Picasso, Braque, Léger, Gris - Le Corbusier und	1998	Library of Congress Online Cat
5	☐ vice	☐ Schmies, Monika.	Hommage à Picasso : Kubismus und Musik : Haus Kennade, Bochum, 25.10.-21.11.1981	1981	Library of Congress Online Cat
6	☐ vice	☐ Gohr, Siegfried.	Kubismus : Künstler, Themen, Werke, 1907-1920 : Josef-Haubrich-Kunsthalle Köln, 26. Mai bis 25. Juli 1982	1982	Library of Congress Online Cat

Rešerše

Na vyžádání uživatelů jim pracovníci všech knihoven VUK zpracují rešerše na požadované téma. Pravidla pro tvorbu rešerší a jejich ceny se řídí knihovními řády jednotlivých knihoven VUK.

Meziknihovní výpůjční služba

MVS poskytují knihovny sdružené ve VUK za podmínek stanovených knihovními řády jednotlivých knihoven.

Spolupráce v rámci Virtuální umělecké knihovny

Projekt VUK od jeho vzniku přes jeho realizaci až po jeho fungování je založen na spolupráci. Ráda bych se s vámi podělila o některé zkušenosti, které jsme díky VUK získali v této oblasti. Spolupráce probíhala v několika rovinách a nefungovala vždy tak, jak by měla, zejména ve fázi realizace projektu.

Knihovny navzájem

Zcela bez problémů probíhaly všechny aktivity spojené s projektem VUK v rámci účastnických knihoven. Všichni víme, že spolupráce ve všech typech knihoven má dlouhou tradici a děje se v nejrůznějších oblastech knihovnických činností. Také knihovny zapojené do VUK společně řešily některé pracovní problémy ještě před existencí tohoto projektu, např. při výměně publikací, při odstraňování výrazných rozdílů ve jmenné katalogizaci atd. Na vzájemnou spolupráci jsou tedy naše knihovny zvyklé a přípravou projektu VUK zahájily pouze nový druh této spolupráce.

Naše zkušenost z realizace projektu tedy zní: knihovníci se vždy nějak domluví.

Knihovny + Ústav výpočetní techniky UK Praha

Další forma spolupráce probíhala mezi zúčastněnými knihovnami a Ústavem výpočetní techniky Univerzity Karlovy v Praze. Kontaktní osobou pro náš projekt byl ing. Jiří Pavlík, se kterým jsme mohli konzultovat ve všech fázích přípravy i realizace projektu; velmi ochotně a trpělivě zodpovídal všechny naše dotazy. ÚVT nám také poskytl podklady jako přílohy potřebné k žádosti o grant VISK 8 a pracovníci z ÚVT se podíleli i na vlastní realizaci projektu. Poskytlí nám také pomoc při řešení technických problémů v jednotlivých knihovnách, kde spolupracovali se správci sítí těchto knihoven. Musím říci, že to byla výborná spolupráce na profesionální úrovni.

Naše zkušenost: není nad pohodové jednání s profesionální firmou.

Knihovny + vlastní instituce

Vlastní instituce v tomto případě představují dvě galerie, jedno muzeum a jedna vysoká škola. Jelikož při spolupráci s VŠUP se nevyskytly žádné podstatné problémy, zaměřím se na knihovny muzeí a galerií. A zde nastávaly největší potíže a docházelo k největším časovým zpožděním a řadě nedorozumění. Domnívám se, že v případě muzeí a galerií k tomu přispěla již zmiňovaná skutečnost, že knihovny nemají v těchto institucích snadnou pozici a neustále musí každou svou novou aktivitu tvrdě obhajovat.

Realizace projektu VUK se týkala v našich institucích zejména oddělení právníků a účtáren. Právníci se podíleli na připomínkování a schvalování Smlouvy na dodání a užívání produktu TinWeb a na tvorbě Smlouvy o spolupráci na VUK. V této fázi byla realizace projektu velmi obtížná, neboť každý právník měl svou vlastní představu o znění smlouvy, každý používal vlastní terminologii (např. již částečně podepsaná smlouva se musela přepracovat, aby mohl být pojem sublicence nahrazen pojmem podlicence); problémy měli právníci také s dodržováním termínů. Příprava a schvalování potřebných smluv tak velmi zdržovaly realizaci projektu.

Účtárny jednotlivých institucí měly za úkol, aby (po podepsání smluv) za zúčastněné knihovny zaplatily pouze poměrnou částku za software využívaný v rámci VUK. Zjistili jsme, že v našich účtárnách je to zřejmě ještě celkem neobvyklá transakce, se kterou se příliš často nesetkávají. Pracovníkům účtáren bylo obtížné vysvětlit, že se platí jen část software, že tento software nebude instalován přímo v budově příslušné instituce (a nemohou tudíž na něj nalepit inventární číslo) atd. Také si pracovníci účtáren museli zvyknout na fakt, že nyní budou platit každý rok poměrnou část údržbových poplatků za příslušný software (obávám se, že někteří si nezvykli dodnes).

Naše zkušenost: ve vlastní instituci je třeba vše řešit s velkým časovým předstihem, je nezbytné připravit si dobré argumenty a uplatňovat je s velkou výmluvností. Že je nutné se při těchto jednáních vyzbrojit maximální trpělivostí, je všem kolegům jistě zcela jasné.

Perspektivy Virtuální umělecké knihovny

VUK není jednorázový projekt, který by skončil vytvořením Virtuálního katalogu a jeho vystavením na internetu. Máme řadu plánů a nápadů, které bychom postupně rádi realizovali. V budoucnu chceme dále **rozšiřovat nabídku knihovnických služeb** pro odbornou veřejnost. Jelikož tři knihovny zapojené do VUK provádějí analytický rozpis článků z časopisů a ze sborníků (UPM, NG, MG), rádi bychom zavedli službu Document delivery. Chceme se postupně zapojit do Virtuální polytechnické (prý již polytematické) knihovny, která umožňuje elektronické zasílání kopií článků uživatelům. Knihovna UPM se v letošním roce do této služby již přihlásila a vybavila scannerem a jedním PC příslušné pracoviště. Nyní však máme před sebou úkol, se kterým jsme příliš nepočítali: musíme odstranit nedůvěru k novým informačním technologiím, která mezi našimi čtenáři panuje, a zároveň je musíme přesvědčit o výhodách této služby. Také knihovna NG se připravuje na přistoupení k VPK.

Dále bychom chtěli v dohledné době návštěvníkům VUK nabídnout službu Ptejte se knihovny. Do této služby se zatím zapojila Knihovna UPM a rádi bychom ji provozovali i v rámci VUK. Chceme se stát garantem zodpovídání dotazů čtenářů z oblasti umění.

Velké plány máme také v oblasti věcné katalogizace. Příklady vyhledávání ve Virtuálním katalogu VUK nám ukázaly, že zde máme ještě velké rezervy. Předpokládáme, že na pravidelných setkáních budeme postupně koordinovat věcné zpracování našich fondů a cílem by mělo být **vybudování oborového tezauru**. Domníváme se, že základem pro tento oborový tezaurus by mohl být předmětový heslář Knihovny UPM, který je z existujících heslářů v našem oboru nejvíce propracován a řada knihoven ho již při zpracování svých fondů využívá.

Byli bychom rádi, kdyby se nám podařilo **zapojit do VUK postupně i další knihovny s uměnovědnou literaturou**, zejména z Rady umělecko-historických knihoven, kterou tvoří kromě čtyř knihoven zapojených do VUK knihovny Akademie výtvarných umění v Praze, Ústavu dějin umění AV ČR, Ústavu pro dějiny umění FF UK, knihovna Muzea umění v Olomouci; případně další knihovny s uměnovědnou literaturou.

V rámci projektu na konsorciální přístup do databáze Art Full Text je nyní uživatelům v našich knihovnách dostupné velké množství elektronických informačních zdrojů jako spolehlivý zdroj informací o všech umělec-

kých oborech. V rozšiřování nabídky služeb účastnických knihoven z této oblasti chceme i nadále pokračovat, chtěli bychom např. získat **přístupy do dalších odborných databází** jako je Bibliographie d'Histoire de l'Art, ART bibliographies modern atd.

Rádi bychom také působili na veřejné knihovny, aby VUK využívaly při zodpovídání dotazů svých čtenářů z oblasti umění, a aby VUK mezi svými čtenáři propagovali jako dobrý a spolehlivý zdroj informací z tohoto oboru.

Uvědomujeme si také možnost perspektivního využití protokolu Z 39.50 v budoucnu nejen pro knihovny, ale i pro celou oblast tzv. paměťových institucí, v jejichž správě jsou ohromné informační fondy. Domníváme se, že výhledově by bylo možné v rámci projektu Jednotné informační brány virtuálně zpřístupnit i vlastní sbírky muzeí a galerií na základě rozšiřování spolupráce kulturních institucí, a podílet se tak na vzniku oborové informační brány na internetu, která by nabízela uživatelům co nejjednodušší a nejkvalitnější způsoby vyhledávání informací v našem oboru.

KATASTR A MAPY NA INTERNETU

Tomáš Polívka, Český úřad zeměměřičský a katastrální

Český úřad zeměměřičský a katastrální je ústředním orgánem státní správy pro resort zeměměřičství a katastru. Provozuje doménu www.cuzk.cz, na které jsou soustředěny nejen webovské stránky všech příslušných úřadů resortu, ale v neposlední řadě i webovské přístupy na různé on-line služby, poskytované z velké části běžným uživatelům zdarma. Ve svém příspěvku bych rád některé tyto služby a jejich vlastnosti představil a přiblížil i konkrétní příklady využití, které mohou být užitečné a zajímavé pro občany – čtenáře knihoven.

Nahlížení do katastru nemovitostí

Masový digitalizace v 90. letech umožnila vybudování Informačního systému katastru nemovitostí. Ten slouží nejen pro lepší on-line správu katastru nemovitostí a katastrálních map, ale také pro lepší poskytování informací veřejnosti, čímž naplňuje důležitou zásadu, vtělenou do katastrálního zákona – veřejnost katastru. Zatím nejvyšší mety v této oblasti dosáhl katastr 1.1.2004 spuštěním služby „Nahlížení do katastru a průběh řízení“ na adrese <http://nahlizenidokn.cuzk.cz>, která **zdarma** zpřístupňuje některé nejdůležitější informace. Úspěšnost této služby potvrzují jak statisíce návštěvníků, tak některá ocenění, která aplikace v průběhu minulého roku získala (Český zavináč, Cena ministra informatiky). Co lze v „Nahlížení“ tak zajímavého nahlédnout?

Informace o řízeních, vedených na jednotlivých katastrálních úřadech (resp. pracovištích). Z Nahlížení je možné zjistit, kdy bylo řízení (návrh na vklad do katastru, záznam) založeno a je možné sledovat jednotlivé kroky, jak řízení postupuje – zaplombování, ověření údajů proti CRO, předání ke zpracování atd. Také je zde k dispozici Přehled řízení a Seznam přijatých řízení. V seznamu jsou zobrazena jednotlivá řízení v časové řadě, která ukazuje v jakém stavu jsou řízení „sousední“ tj., jak postupují úřady při jejich vyřizování.

Informace o parcelách, budovách a jednotkách (bytech, nebytových prostorech) je možné v nahlížení vyhledat, pokud uživatel zná některé základní identifikační údaje, kterými je katastrální území a dále číslo popisné nebo číslo evidenční (u staveb) a číslo parcelní u parcely. Nahlížení zobrazuje tyto základní informace: list vlastnictví, na kterém se nemovitosti nachází, využití budovy nebo pozemku, výměru parcely, typ budovy nebo

pozemku a některé další údaje. V nahlížení se zobrazuje i tzv. "plomba". Je-li vedeno nějaké řízení, které se týká nemovitosti, katastrální úřad vytvoří u nemovitosti poznámku, že "objekt je dotčen změnou právního vztahu". Tato změna se projeví i na výpisu informací v nahlížení spolu s odkazem na příslušné řízení. U stavebních parcel jsou zobrazovány i odkazy na nemovitosti, které se na parcele nachází a naopak. Následující tabulka znázorňuje možnosti Nahlížení do katastru:

<i>Známe</i>	<i>Hledáme</i>
Číslo jednací řízení, katastrální úřad, kde je řízení vedeno	Stav řízení – ve které fázi se řízení nachází historii řízení – jaké kroky byly učiněny
Obec, část obce, číslo popisné nebo orientační	Informace o budově, informace o jednotce Číslo listu informace o stavební parcele (kde budova stojí) jména a adresy vlastníků u jakého katastrálního úřadu je nemovitost zapsána
Katastrální území, číslo parcelní	Informace o parcele, zda stojí na parcele nějaká budova zapsaná v katastru (pokud se jedná o stavební parcelu) u jakého katastrálního úřadu je nemovitost zapsána

Data, s kterými Nahlížení do katastru pracuje, jsou aktualizovány zpravidla jednou denně.

Dálkový přístup do katastru nemovitostí

Tato aplikace má daleko větší možnosti než Nahlížení a to nejen díky rozšířeným možnostem vyhledávání, ale také díky datům, ve kterých vyhledává. Aktuálnost dat, dostupných přes Dálkový přístup do katastru nemovitostí (DP) je téměř "real time" – stárí dat se pohybuje do 2 hodin (podle toho, jak jsou data zasílány z lokálních databází katastrálních úřadů). Aplikace umožňuje vyhledat i historický stav katastru s retrospektivou do

roku 2001. Prostřednictvím DP je možné nahlížet všechna dostupná data tzv. souboru popisných informací z katastru – listy vlastnictví, informace o budově, parcele, jednotce, souhrnné informace o pozemcích a souboru geodetických informací – digitální katastrální mapa. Digitální katastrální mapa je v současnosti asi ve 20% katastrálních území (2574 z celkového počtu 13027 k.ú. – údaje k 31.12.2004).

Jaké konkrétní rešeršní úkoly můžeme v nahlížení řešit? V následující tabulce si uvedeme několik zajímavých příkladů:

Známe	Hledáme
Rodné číslo osoby	Vlastnické vztahy osoby v rozsahu celé ČR
IČO společnosti	Vlastnické vztahy společnosti v rozsahu celé ČR
Jméno společnosti (a zhruba adresu)	Vlastnické vztahy společnosti v rozsahu celé ČR
Jméno a příjmení osoby	Vlastnické vztahy osoby v rozsahu celé ČR
Jméno a příjmení osoby zapsané v KN	Rodné číslo, bydliště
Katastrální území, číslo popisné (evidenční)	Informace o budově, jednotce (bytovém nebo nebytovém prostoru)
Katastrální území, číslo parcelní	Informace o parcele
Katastrální území, číslo listu vlastnictví	List vlastnictví
List vlastnictví	Nabývací tituly (smlouvy, rozhodnutí)

Uvedme pro ilustraci ještě názorný příklad: S pomocí Dálkového přístupu můžeme zjistit, co dotyčná osoba / instituce v rámci ČR vlastní za nemovitosti, získat výpisy z listu vlastnictví a podle údajů o nabývacích titulech následně dohledat na katastrálním úřadě ve sbírce listin např. kupní smlouvy, smlouvy o převodu nemovitostí, z nichž je možné zjistit, kolik daný subjekt za nemovitosti zaplatil. (*Sbírky listin sice není digitalizovaná a není přímo součástí Informačního systému katastru nemovitostí, ale je stejně jako ostatní části katastru veřejně přístupná.*)

Dálkový přístup se svou šíří poskytovaných informací a možností nicméně není příliš koncipován pro zájemce o jednorázové poskytnutí informací z katastru nemovitostí. K jeho používání je zapotřebí založit zákaznický účet. Zobrazení hledaných dokumentů – list vlastnictví, katastrální (generované ve formátech HTML nebo PDF, mapy potom například ve formátu BMP) jsou potom zpoplatněny 50kč / stránku A4. Na adrese <http://katastr.czuk.cz> je možné si tuto aplikaci a práci s ní zdarma vyzkoušet na cvičných datech.

Geoportál

V dubnu 2005 byl na konferenci ISSS představen nový webový projekt resortu zeměměřictví a katastru nemovitostí, dostupný na adrese <http://geoportal.cuzk.cz>. Aplikace je rozdělena na dvě části. Jsou to: Mapové služby a Obchodní modul.

Obchodní modul geoportálu je vlastně elektronický obchod, kde je možné (po registraci uživatele) objednávat podle přehledová data mapové produkty resortu – digitální a tištěné mapy (státní mapové dílo, ortofotomapy, ZABAGED – základní báze geografických dat, apod.).

Mapové služby naopak umožňují zákazníkům Geoportálu on-line přistupovat k vystaveným mapám a to jak pomocí geoprohlížeče, tak „strojově“ připojením na mapový server prostřednictvím WMS – web mapping service.

Všechny poskytované služby a mapy jsou zpoplatněny podle daného ceníku.

<http://www.knihovny.cz>

Jindřiška Pospíšilová – Karolína Košťálová, Národní knihovna ČR

Knihovny v České republice poskytují širokou paletu veřejných knihovnických a informačních služeb. Každá větší knihovna dnes zpřístupňuje jednu nebo více databází, které z různých aspektů informují o obsahu knihovnických fondů, a také informuje uživatele prostřednictvím svých webových stránek o specializovaných databázích získaných na základě licencí. Veškerá nabídka služeb je zatím roztržštěná a při potřebě získání souhrnných informací je uživatel nucen prohledávat velké množství webových stránek, vyhledávání informací je zdlouhavé, obtížné a neefektivní. V široké veřejnosti existuje jen malé povědomí o celkové nabídce a možnostech knihoven.

Na základě zkušeností z referenčních služeb poskytovaných v rámci služby Ptejte se knihovny¹ nám chyběl nástroj v podobě webového portálu, který by na jednom místě soustředil základní údaje o nabídce informačních zdrojů, knihovnických služeb a přinesl zároveň souhrnnou informaci o systému knihoven v České republice a to jak pro uživatele z ČR tak ze zahraničí.

Hlavním cílem projektu KNIHOVNY.CZ bylo tedy vytvoření webového portálu, který by nejširší veřejnosti v České republice i v zahraničí:

1. Zajistil přístup k informačním zdrojům a službám knihoven v ČR a výběrově i v zahraničí.
2. Zajistil informace o dostupnosti a podmínkách poskytování služeb knihoven v ČR.
3. Zvýšil využívání informačních zdrojů a služeb knihoven.

---

¹ *Ptejte se knihovny* [online]. [2005] [cit. 2005-02-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.ptejteseknihovny.cz>> .

4. Poskytl informace o organizaci systému knihoven v ČR a propagoval činnost knihoven.
5. Zvýšil informační gramotnost obyvatel, tj. schopnost a dovednost veřejnosti využívat informační zdroje a služby nabízené knihovnami.

Vytvoření portálu KNIHOVNY.CZ bylo umožněno díky dotaci Ministerstva kultury ČR v rámci programu VISK 8/B – Zpřístupnění informačních zdrojů na rok 2004².

Na tvorbě portálu spolupracují:

- Národní knihovna ČR
- Městská knihovna v Prostějově
- Knihovna Matěje Josefa Sychry Žďár nad Sázavou
- Městská knihovna v Třebíči
- Státní technická knihovna

Obsahová náplň portálu

Při návrhu obsahové struktury portálu jsme se snažili vycházet z pocitů a potřeb člověka, který se s knihovnou ještě nikdy nesetkal, ale nyní se ocitá v situaci, kdy se na ní musí obrátit. Celý portál je členěn do 8 obsahových a 4 „servisních“ sekcí. Většina sekcí je uvnitř podrobněji členěna. Blížší cha-

² VISK 8/B - Jednotná informační brána. [online]. [2005] [cit. 2005-02-11]. Dostupný z WWW: <<http://visk.nkp.cz/VISK8B.htm>> .

rakteristiku jednotlivých sekcí získáme po najetí kurzoru myši na název sekce.

Nejprve budoucího uživatele nejspíše zajímá, co to je knihovna a kde a jak ji může nalézt. Odpovědi na tyto otázky by měl nalézt v prvních dvou sekcích portálu:

Co to je knihovna?

Základní informace, typy knihoven v ČR, legislativa ...

Kde je moje knihovna?

Několik cest jak nalézt nejbližší knihovnu podle mapy ČR a různých adresářů

Při hledání knihovny může zájemce využít jednoduchou mapu ČR. Zde zadá typ knihovny (veřejná, odborná), a kraj, ve kterém má knihovna být. Mimo to může zadat jméno města, ve kterém by chtěl knihovnu využívat, přímo do vyhledávacího pole. Vyhledávání prostřednictvím mapy je směřováno do báze ADR.

Prostřednictvím prvních dvou sekcí portálu uživatel již svou knihovnu našel a získal základní přehled o tom, co knihovna znamená. Teď však potřebuje jednoduchý návod jak postupovat, když chce od knihovny něco získat. Zajímá ho také, s jakou nabídkou služeb se může v knihovně setkat. Většinu záležitostí lze zařídit v současnosti přes internet a proto by rád i knihovnu využíval co nejvíce online. Odpovědi na tyto otázky nalezne v následujících sekcích:

Kde je moje knihovna >> Hledání podle mapy ČR

Vyberte typ knihovny, kterou hledáte (všechny, veřejné, odborné knihovny) a zvolte kraj nebo zadejte město.

Všechny: Veřejné: Odborné: V zadaném městě:

Zadejte město:

Pro vyhledávání knihoven byla využita [databáze ADR - Adresář knihoven a informačních institucí v ČR](#).

ADR - Výsledky dotazu: Logická báze= (KV) and Kraj= "zlínský"

Záznam zobrazíte klepnutím na podtržené číslo v prvním sloupci, zaškrtnutím sousedního čtverečku **vyberete** záznam pro další práci. Pro **změnu seřazení** záznamů klepněte na podtržený název sloupce. Limit pro seřazení je 800 záznamů.

Záznamy 1 - 10 z 67

[Přejít na č.](#) [Předchozí stránka](#) [Další stránka](#) **D**

#	Název	ID / Sigla	Sídlo
1	☐ Knihovna Bedřicha Beneše Buchlovana	UHG001	Uherské Hradiště
2	☐ Knihovna Kroměřížska - příspěvková organizace	KMG001	Kroměříž
3	☐ Knihovna Napajedla	ZLG505	Napajedla
4	☐ Krajská knihovna Františka Bartoše, příspěvková organizace	ZLG001	Zlín
5	☐ Masarykova veřejná knihovna	VSG001	Vsetín
6	☐ Městská knihovna	KMG501	Bystřice pod Hostýnem
7	☐ Městská knihovna	ZLG510	Slušovice
8	☐ Městská knihovna	KMG503	Morkovice
9	☐ Městská knihovna	ZLG507	Vizovice
10	☐ Městská knihovna	UHG506	Uherský Ostroh

Co dělat když chci... ?

Informaci, knihu, článek ...

Jaké služby knihovna nabízí?

Informační, výpůjční, meziknihovní, reprografické, kulturní ...

Do knihovny po internetu... ?

Co vše získám od knihovny, aniž bych ji musel navštívit.

Většina uživatelů se obrací na knihovnu s konkrétním problémem. Proto potřebují získat přehled o tom, jaké druhy dokumentů knihovny zpřístupňují nebo jaké databáze a další informační zdroje jsou v knihovnách k dispozici. Nejjednodušším způsobem, jak nalézt relevantní dokumenty, je nejprve zjistit, co bylo o konkrétním tématu publikováno. Dále stačí jen zjistit, zda vybraný dokument má knihovna, kterou uživatel navštěvuje. Pro tyto okruhy může využít informace shromážděné v těchto sekcích:

Co v knihovně naleznou?

Knihy, časopisy, články, hudebniny, CD, databáze, internet ...

Co bylo vydáno... ?

Jak zjistím, které dokumenty vyšly v ČR a zahraničí

Má moje knihovna... ?

Hledanou knihu, časopis, databázi ...

Knihovny a knihovníci mají již zažitý svůj slang, kterému však mnozí uživatelé nemusejí rozumět. Proto je součástí portálu i sekce „Rozumíte v knihovně? Slovníček“, která zájemcům nabízí jednoduchý výklad používané terminologie. Pro získání odborného výkladu je součástí každého hesla odkaz na Českou terminologickou databázi knihovnictví a informační vědy.

Slovníček je průběžně budován, proto mohou uživatelé zasílat nesrozumitelné termíny prostřednictvím www formuláře.

Doufáme, že se s pomocí portálu KNIHOVNY.CZ budoucí uživatelé naučí svou knihovnu využívat. Pro potřeby navázání kontaktu s uživateli portálu a zároveň i pro možnosti dalších aktualizací je součástí portálu i sekce „Názory, připomínky“, opět s webovým formulářem:

Rozumíte v knihovně?
Slovníček...

Názory, připomínky

Vyhledání výrazu, Zeptejte se nás

Vaše názory a připomínky k portálu Knihovny.cz nám zašlete prostřednictvím následujícího formuláře.

Text:

e-mail:

A co dalšího na portálu KNIHOVNY.CZ naleznete?

Portál nabízí na svých stránkách jednoduchý nástroj, prostřednictvím kterého je možné shromažďovat informace o veřejných akcích knihoven. Na úvodní stránce portálu naleznou knihovny odkaz na formulář pro vložení nové akce. Zveřejnění akce na portálu podléhá formálnímu schválení administrátora. Systém automaticky odstraňuje z nabídky již uskutečněné akce.

Vložení aktuality

Chcete-li uvést URL, v názvu či popisu akce, je možno zapísat jej ve tvaru: Název

Datum konání: (formát: [MM]/[DD]/[RRRR] - [MM]/[DD]/[RRRR])

Název akce:

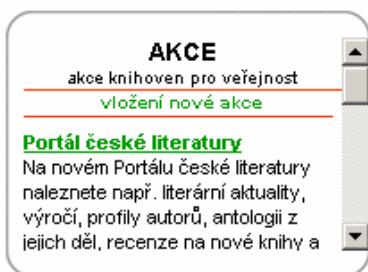
Místo konání:

Popis:

Zobrazovat do: (formát: [MM]/[DD]/[RRRR] - [RR])

Znová změny

formulář pro vkládání nových akcí do systému

přehled akcí na úvodní stránce portálu

Nový nástroj pro veřejnou diskuzi návštěvníků portálu Knihovny.cz:

Koncem července 2005 bylo na serveru <http://pandora.idnes.cz> zpřístupněno diskuzní fórum. Doufáme, že se nám i tímto způsobem podaří získat reakce uživatelů portálu na jeho obsah a strukturu. Odkaz na diskuzní fórum je v současné době umístěn na vstupní stránce portálu Knihovny.cz / Akce. V průběhu podzimu 2005 bude možné do tohoto fóra vstoupit i z dalších míst portálu (dolní lišta a sekce Názory, připomínky).

Databáze zdrojů

Portál KNIHOVNY.CZ tvoří stručné návody obecné povahy, které by budoucímu uživateli knihovny měly poskytnout základní informace. Přesné údaje o požadované službě nebo vybraném zdroji vždy získá ve své knihovně. Další součástí portálu jsou informace o zdrojích, které je možné v knihovnách využívat pro získání požadované informace.

U většiny zdrojů uvedených na portálu je jednoduchou ikonkou vyjádřen typ zdroje a jeho dostupnost:

e databáze volně přístupné na internetu

online licencované databáze přístupné na internetu, přístup k online licencovaným databázím většinou můžete získat prostřednictvím knihovny

online katalogy knihoven

databáze na CD-ROM

licencované databáze na CD-ROM, přístup k licencovaným databázím na CD-ROM většinou můžete získat prostřednictvím knihovny

listkové kartotéky umístěné v knihovně nebo jiné instituci, která je spravuje

tištěné soupisy – soupisy bývají dostupné ve většině knihoven, u oborových bibliografií je někdy nutné využít knihovnu specializovanou na daný obor nebo krajskou knihovnu

Informace o zdrojích jsou na portálu uloženy v databázi, která obsahuje vždy název zdroje, jeho typ, charakteristiku zdroje a případně URL. Ve veřejně přístupné části portálu se tyto informace objeví při najetí myši na název zdroje. Přístup k administraci databáze zdrojů je možný pouze na základě přístupového hesla.

Seznam odkazů [Aktuality](#) | [Stránky - EN](#) | [Odkazy/Zdroje](#) | [Výrazy - n](#)

Administrace WEBU

ID	Název	URL	Typ	Nov
1	Česká národní bibliografie (ČNB) - Periodika	http://alip.nkp.cz	Online zdroj	Upran
2	Česká národní bibliografie (ČNB) - Periodika	http://www.aipberoun.cz/jproduk	CD-ROM licencovaný	Upran
3	Souborný katalog ČR - Periodika	http://sigma.nkp.cz/F?func=fl	Online zdroj	Upran
4	Souborná báze PER (Moravská zemská knihovna)	http://www.mzk.cz/katalog/	Online zdroj	Upran
5	Česká národní databáze ISSN (České národní středisko ISSN, Státní technická knihovna)	http://www.issn.cz/5.html	Online zdroj	Upran
6	Noviny a časopisy v českých krajích		Tištěný zdroj	Upran
7	Bibliografie periodik v českých krajích 1945 – 1963		Tištěný zdroj	Upran
8	Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939-1945		Tištěný zdroj	Upran
9	Handbuch der deutschen Tagespresse		Tištěný zdroj	Upran
10	Časopisecký katalog Č.S.R.		Tištěný zdroj	Upran
11	Časopisy a jiné periodické publikace z roku 1929		Tištěný zdroj	Upran
12	Soupis českých a slovenských současně vycházejících časopisův v zemích koruny České, Vídní, Německu, Rusku a v Americe s ukazatelem míst a odborů, jakož i statistikou		Tištěný zdroj	Upran
13	České časopisectvo XX. věku - Seznam a statistika veškerých současně vycházejících českých časopisů v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku, v Německu a v Americe		Tištěný zdroj	Upran
14	Bibliografie časopisectva v Čechách 1863-1895		Tištěný zdroj	Upran
15	Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862		Tištěný zdroj	Upran
16	Časopisectví v Čechách 1650-1847		Tištěný zdroj	Upran
17	Zahraniční krajanské noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938		Tištěný zdroj	Upran
18	Exilová periodika : katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydaných po roce 1945		Tištěný zdroj	Upran
19	Souborná báze regionálních seriálů královéhradeckého kraje (za léta 1800 - 1965)	http://reglodok.svkhk.cz	Online zdroj	Upran
20	Ulrichsweb.com	http://www.infozdroje.cz/info/	Online zdroj licencovaný	Upran

ukázka administrace databáze zdrojů

Číslo odkazu: 14

URL:

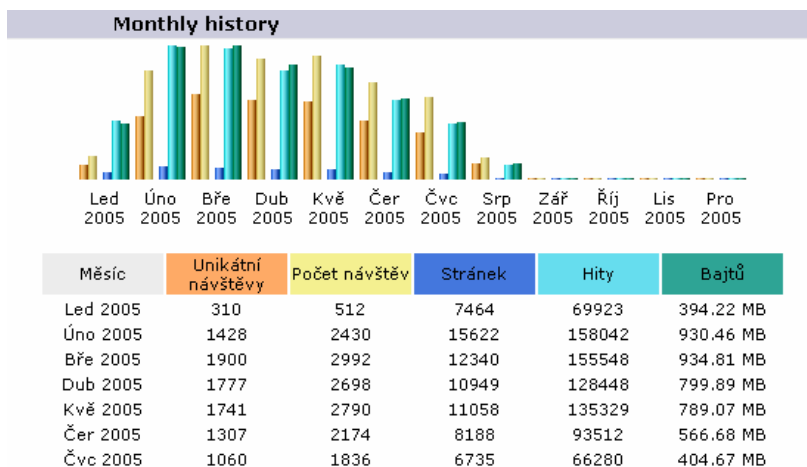
Název: Bibliografie časopisectva v Čechách 1863-1895

Popis: Bibliografie periodik vydaných na území ČR v období 1863-1895.
Periodika jsou v bibliografii řazeny abecedně podle názvu, k dispozici je osobní (majitelé, vydavatelé, redaktoři ...), místní (místo vydávání) a věcný rejstřík.

Typ: Tiskový zdroj

ukázka popisu vybraného zdroje v administraci

Statistiky přístupu

Propagace portálu

V sekci "O projektu" naleznete ke stažení loga portálu v několika variantách, propagační záložku (viz. ukázka líčové strany) a prezentaci portálu KNIHOVNY.CZ, která byla připravena pro mezinárodní seminář Infos 2005.

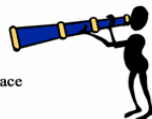
KNIIHOVNY NA DOHLED

<http://www.knihovny.cz>

Na portálu KNIHOVNY.CZ naleznete informace

- o českých knihovnách
- o jejich fondech
- o informačních zdrojích
- o poskytovaných službách
- o způsobu, jak k nim získat přístup a
- o možnostech jejich využívání

Současný stav portálu, jeho struktura a obsah nejsou konečné. Předpokládáme, že na základě došlých připomínek se bude portál dále vyvíjet. Portál byl pro pracovníky knihoven zveřejněn v únoru letošního roku, pro laickou veřejnost v rámci BMI 2005. Zatím je, podle nás, příliš brzy hodnotit užitečnost portálu, je již však zřejmé z jednotlivých reakcí, že takto souhrnně podané informace jsou potřebné, a to nejen pro nejširší veřejnost.

Cílem portálu KNIHOVNY.CZ bylo vytvořit rozcestník po zdrojích, službách a dalších možnostech českých knihoven. Portál je zaměřený hlavně na nejširší veřejnost. S ohledem na tuto cílovou skupinu byla navržena a zpracována jednotlivá témata. Domníváme se, že ideálním místem pro seznámení se s tímto portálem, jsou knihovny, ať již fyzické nebo jejich webové stránky. Proto bychom rádi knihovny požádali i tímto článkem o spolupráci.

SLUŽBY SOUBORNÉHO KATALOGU ČR V ROCE 2005

Danuše Vyoralčková – Zdenka Manoušková, Národní knihovna ČR

Souborný katalog ČR obsahuje přibližně 2 mil. záznamů zahraničních i českých monografií, speciálních dokumentů a seriálů uložených ve fondech knihoven České republiky a kromě své základní funkce – shromažďování záznamů o dokumentech českých a moravských knihoven do jedné databáze – nabízí také řadu služeb.

Elektronickou cestou dodává do souborného katalogu záznamy monografií a speciálních dokumentů 62 knihoven, jejichž seznam je vystaven na webových stránkách souborného katalogu. Se souborným katalogem však spolupracuje podstatně větší počet knihoven. Některé knihovny stále zasílají záznamy v podobě katalogizačních lístků, které jsou buď vřazovány do katalogů CEZL (s vročením do roku 2000) nebo převáděny do elektronické podoby (vročení po roce 2000). Informace o odběru periodik, zejména zahraničních, pak pravidelně aktualizuje téměř 400 knihoven.

SKČR
SOUBORNÝ KATALOG
ČESKÉ REPUBLIKY

Vyhledávání v SK ČR

- [Celá báze SK ČR](#)
- [Monografie a speciální dokumenty](#)
- [Seriály](#)
- [Adresář knihoven a informačních institucí ČR](#)
- [Odkazy na adresáře knihoven ČR](#)

Novinka! Seminář CASLIN 2005

- [MVS v prostředí Souborného katalogu ČR](#)
- [Aktualizace odběru pomocí formuláře](#)

CASLIN a CASLIN Plus

Dotazy

Základní informace o Souk

- [Smlouva o spolupráci](#)
- [Informace o zasílání zá](#)
- [Záznam pro souborný k](#)
- [Záznam pro souborný k](#)
- [Záznam pro souborný k](#)
- [Jak zahájit spolupráci s](#)
- [Seznam účastníků Souk](#)
- [Kontakty](#)

Pracovní skupina pro Souk

- [Členové Pracovní skupi](#)
- [Prezentace z jednání 15](#)
- [Zápis z jednání 15.12.20](#)
- [Prezentace z jednání 31](#)
- [Zápis z jednání 31.10.20](#)
- [Zápis z jednání 14.5.200](#)
- [Zápis z jednání 12.12.200](#)
- [Zápis z jednání 5.12.2000](#)
- [Zápis z jednání 3.11.199](#)
- [Zápis z jednání 1.12.199](#)
- [Zápis z jednání 12.5.199](#)
- [Zápis z jednání 4.11.199](#)

Expertní rada pro Souborn

- [Členové Expertní rady](#)

Kde lze souborný katalog najít, jak nejlépe v souborném katalogu vyhledávat? Nejjednodušší vstup představují stránky souborného katalogu www.caslin.cz, kde v levém sloupcu je nabídka *Vyhledávání* a pod ní přímé vstupy: **Celá báze** nebo **Monografie a speciální dokumenty** a **Seriály**. Pokud někdo využívá stránky Národní knihovny ČR, pak lze použít nabídku z hlavní stránky :

Katalogy a databáze – Elektronické katalogy – Souborný katalog ČR. Uživatel vstoupí do celé báze, kterou si může v nabídce Dílčí báze rozdělit na Monografie a speciální dokumenty a na Seriály.

V základním vyhledávání lze hledat podle autora, názvu, roku vydání, ISBN/ISMN/ISSN a nakladatele, s možností zadat kombinaci různých slov (kde systém vyhledá slova, uložená ve vyhledávacích polích).

The screenshot shows the search interface of the SKC - Souborný katalog České republiky (CASLIN) website. The browser window title is "SKC - Základní vyhledávání - Microsoft Internet Explorer". The address bar shows the URL: "http://sgna.nkp.cz/P1/funct=libdb_nasemfndvstlkoit_bazowdc". The page content includes a navigation menu with options like "Konec", "Čtenář", "Databáze", "Dílčí báze", "Nastavení", "Otázky", and "Nápověda". The main heading is "SKC - Souborný katalog České republiky (CASLIN)". Below the heading, there is a search form titled "Základní vyhledávání" with the following fields and options:

- Kombinace slov z různých polí (spojte pomocí AND, NOT nebo OR):** A text input field.
- Autor:** A text input field.
- Slova z názvu:** A text input field.
- Rok vydání:** A text input field.
- Nakladatel:** A text input field.
- ISBN / ISMN / ISSN:** A text input field.
- Bližkost slov?:** Radio buttons for "Ne" (selected) and "Ano".
- Buttons:** "OK" and "Vyčistit formulář".
- Additional options:** "Cizí ženská příjmení zadávejte v původní podobě (bez koncovky '-ová')".
- Omezit vyhledávání na:**
  - Kód jazyka dokumentu:** A text input field.
  - Kód země vydání:** A text input field.
  - Druh dokumentu:** A dropdown menu with "Všechny druhy" selected.
  - Additional note:** "Pro další informace použijte tabulku [kódů jazyka](#) dokumentu/originálu a tabulku [kódů zemí](#)".
- Nápověda k vyhledávání:** A section for search help.

Vyhledané záznamy obsahují za největším *Ve fondu* údaje o vlastnicích dokumentu. U monografií a speciálních dokumentů je to sigla (povinný údaj při zaslání záznamů), která jednoznačně identifikuje vlastníka (a to i když tento mění názvy, adresy apod.). Pokud knihovny dodávají k záznamům i signatury, usnadňují tak výpůjční službě (i MVS) vyhledání dokumentu ve fondu.

Zvolte formát: [Standardní](#) -- [Katalogizační záznam](#) -- [Citace](#) -- [MARC](#)

Záznam 26 z 142

Hlavní záhlaví	● Amis, Martin, 1949-
Název	● Einsteinovy příšery / Martin Amis : [z angličtiny přeložili Jana a Andrew Tolletovi]
Vydání	1. vyd.
Nakl. údaje	Plzeň : Mustang, 1997
Popis (rozsah)	122 s. ; 21 cm
Ve fondu	● ABA001 -- prezenčně ● BOA001 -- sign. 2-1040.235 ● CBA001 -- sign. C155.584 ● HKA001 -- sign. 458.851 ● OLA001 -- sign. 787.103 ● PNA001 -- sign. 31A.73218 ● ULC001 -- sign. B25897
Lokální záznam	● ABA001 ● BOA001 ● CBA001 ● OLA001
ISBN	80-7191-264-0 (váz.) : Kč 169,00

U seriálů je navíc i informace o tom, které roky knihovna ve svém fondu uchovává a rok uvedený v závorce odpovídá roku, kdy byly údaje naposledy aktualizovány.

Zvolte formát: [Standardní](#) -- [Katalogizační záznam](#) -- [Citace](#) -- [MARC](#)

Záznam 1 z 3

Název	● Naše krásná zahrada : největší evropský magazín o zahradách
Nakl. údaje	Praha : Burda Praha, 1996-
Popis (rozsah)	sv. ; 30 cm
Ve fondu	● ABA001 Roky: 1996- (akt. 2004) ● ABA009 Roky: 1997- (akt. 2004) ● ABA025 Roky: 1998- (akt. 2005) ● ABC513 Roky: 1997- (akt. 2004) -- Chybí č.3-4/1997 ● BOE205 Roky: 2005- (akt. 2005), uch. 0 ● CBA001 -- sign. ČB4.083 Roky: 1996- (akt. 2005) ● OLA001 -- sign. II.861.758 Roky: 1996- ● ULD001 Svazky: 1- (akt. 2004)
Lokální záznam	● ABA001 ● OLA001
ISSN	1211-4995
Vydáváno	Roč. 1, č. 9 (září 1996)-

Ve standardním zobrazení je sigla aktivní, to znamená, že při kliknutí na tento údaj se zobrazí informace o vlastníkovi dokumentu (název, adresa, kontakty, URL adresa, případně informace vztahující se k MVS).

Informace o knihovně: ABC513

Sigla	ABC513
Název instituce	Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví - Knihovna
Evid.č. MK ČR	3340
Kraj	Středočeský
Adresa	Květnové nám. 391, 252 43 Průhonice u Prahy
Odpovědná osoba	Ing. Jana Dostalkova ✉ dostalkova@wukoz.cz
Telefon	296 528 334 296 528 335
Fax	267 750 440
E-mail	✉ dostalkova@wukoz.cz ✉ obdrzalkova@wukoz.cz
Dříve	* Výzkumný a šlechtitelský ústav okrasného zahradnictví * Výzkumný ústav okrasného zahradnictví
Aktualizováno	2003
Číslo záznamu	000000180

V některých záznamech se sigla opakuje, a to za návěštím Lokální záznam. Přes tuto siglu se uživatel dostane na vyhledaný záznam v bázi vlastníka, tedy přímo do báze knihovny, která dokument vlastní. Zde pak může získat podrobnější informace o dokumentu (zda je na místě a lze si jej vypůjčit, která čísla v hledaném ročníku knihovna skutečně má a u odebíraných titulů, které číslo už knihovna získala nebo na něj ještě čeká apod.).

O zpracování záznamů monografií a speciální dokumentů bylo napsáno výše. Záznamy seriálů do souborného katalogu ČR zasílají některé knihovny elektronicky (NK ČR, Moravská zemská knihovna, Vědecká knihovna Olomouc, řada vysokoškolských knihoven aj.). Většinu jich však zpracuje správce báze buď využitím jiných sekundárních zdrojů, stažením z jiných knihoven, případně ručním zpracováním. To se týká jak aktuálně odebíraných titulů, tak záznamů, které byly zpracovávány v rámci retrokonverze lístkových katalogů CEZL.

Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích
! POZOR - kopie katalogu zobrazuje stav z 01:00 hodin !

Přírůstkové číslo	2681048251
Kniha	Einsteinovy přístěry
Kategorie dokumentu	M_na 30 dnů
Lokace	Na Sadech - dospělí
Signatura výřisku	C155.584a
Status	Na místě

V oblasti seriálů jsou díky retrokonverzi v bázi Souborného katalogu ČR záznamy periodik od 16. století do současnosti. Při zpracování retrokonverze šlo o pouhý převod údajů z lístkového katalogu do elektronické podoby. U odebíraných titulů měly knihovny možnost při běžné roční aktualizaci případně údaje opravit, protože seznamy titulů zasílané k aktualizaci obsahovaly všechny údaje o odběru.

```

Tituly periodik uvedených v Souborném katalogu ČR se siglou BOD002

[000041654]
Abstracts from recent world literature on chronic bronchitis and allied
conditions
[ne-]
BOD002 : 1968

[000041658]
Abstracts of hygiene
[xxk]
BOD002 : 1968

[000000296]
Abstracts On Hygiene
ISSN 0001-3692 [xxk]
BOD002 : 1969-72,76-78

[000000337]
Acta anaesthesiologica Scandinavica : An International Journal of
Anaesthesiology and Intensive Care, Pain and Emergency Medicine
ISSN 0001-5172 [dk-]
BOD002 : 1956-62,70-72,74-76

[000096349]
Acta Anatomica : International Archives of Anatomy, Histology, Embryology and
Cytology
ISSN 0001-5180 [sz-]
BOD002 : 1945-50,53-78,81-85

```

Na požádání jsme knihovnám zaslali i seznam titulů s ukončeným odběrem. Po dokončení retrokonverze chceme ve spolupráci s knihovnami verifikovat údaje u všech titulů uložených v bázi.

A jak probíhá aktualizace odběru periodik?

Do loňského roku jsme zaslali knihovnám soupisy odebíraných titulů, do kterých knihovny zapracovaly změny a připsaly nové tituly. Tyto údaje pak správce báze zapracoval do záznamů v bázi. Od roku 2003 mají knihovny další možnost, jak aktivně spolupracovat se souborným katalogem, a to díky zpřístupnění on-line formuláře. Jednoduchou cestou tak mohou knihovny samy aktualizovat údaje o odběru. Ke spolupráci je potřeba pouze přístup na internet a odpovídající verze exploreru (nejnižší vhodná je 6.0). Pokud má knihovna o tuto formu spolupráce zájem, přidělí jí správce báze heslo a knihovnu zaškolí.

Snažíme zaškolit knihovníky v jejich knihovně. Výhodou je nejen navázání bližších kontaktů mezi souborným katalogem a knihovnami, ale knihovník má při aktualizaci možnost porovnat údaje o odběru zapsané v bázi s fyzickým fondem. Při sporných bibliografických údajích v záznamu lze rovněž využít fond knihovny a tím poskytnout konzultace i k bibliografickému zpracování. Knihovník získá větší jistotu i při řešení případných prvotních technických potíží při práci s formulářem.

A jak vypadá práce s formulářem v praxi? Podrobnější informace knihovny najdou na webových stránkách na adrese www.caslin.cz.

Zvolte formát: Standardní -- Katalogizační záznam -- Citace -- MARC	
Záznam 1 z 3	
Název	☒ Naše krásná zahrada : největší evropský magazín o zahradách
Nakl. údaje	Praha : Burda Praha, 1996-
Popis (rozsah)	sv. ; 30 cm
Ve fondu	☒ ABA001 Roky: 1996- (akt. 2004)
	☒ ABA009 Roky: 1997- (akt. 2004)
	☒ ABA025 Roky: 1998- (akt. 2005)
	☒ ABC513 Roky: 1997- (akt. 2004) -- Chybí č 3-4/1997
	☒ BOE205 Roky: 2005- (akt. 2005) -- Chybí č 1-2/2005

Opravit údaje lze ve vyhledaném záznamu, pomocí nabídky **Služby pro knihovny/Aktualizovat záznam**. Otevře se přihlašovací formulář, kde knihovna vyplní svoji siglu a heslo. Knihovna se tak dostane jen ke svým údajům, nově může připsat jen údaje o fondu přihlášené knihovny.

Po zalogování se otevře formulář, kde jsou vyplněny údaje uložené v poli 910 a týkající se odběru přihlášené knihovny. Knihovna pak tyto

údaje (kromě roků odběru lze připsat signaturu, signaturu studovny, poznámky, údaje o době uchovávání) opraví a uloží. Opravené a uložené údaje jsou ihned k dispozici uživatelům.

Aktualizace záznamu - seriály

Aktualizovat údaje   Vymazat údaje ze záznamu

Sigla: ABA001

Signatura: Nb 75

Signatura stud.: 91-22

Roky: 1992-

Svazky:

Typ dokumentu: p

Doba uchovávání:

Poznámka:

OK   Zrušit

© 2002 Ex Libris

Hotovo   Internet

Jak je vidět z ukázky, do formuláře se už nezapíše ani sigla, ani rok aktualizace, to udělá program sám

Pokud knihovna doplní správně dohodnutý údaj do pole identifikační číslo, získá tak propojení do lokálního katalogu i u starších záznamů.

Tímto způsobem knihovna může údaje o odběru aktualizovat v průběhu roku, údaje v souborném katalogu mají více odpovídají skutečnému stavu fondů knihoven. Knihovny mohou přispět i ke zkvalitnění bibliografických údajů v záznamech. Při aktualizaci odběru porovnávají údaje uvedené v záznamu s vlastním fondem a mohou správce báze upozornit na nepřesnosti, chyby nebo doplnit chybějící údaje. Ty však nelze zapracovat do báze přímo, ale nahlásit správci, který pak tyto údaje do báze zapracuje.

V současné době je do této formy spolupráce aktivně zapojeno již 70 knihoven. Některé knihovny, které nemohou zasílat záznamy elektronicky, touto cestou připsalo v průběhu roku 2004 svojí siglu k záznamům českých periodik, aniž by musely vytvářet soupis pro správce báze. Zároveň upozornily na některé nesrovnalosti. U českých periodik pak ve spolupráci

Souborný katalog ČR – Národní knihovna ČR – Česká agentura ISSN pak došlo k odstranění některých nepřesností, chyb a nesrovnalostí.

Podle statistiky od ledna do začátku července knihovny upravily pomocí formuláře přibližně 6000 záznamů.

Přestože tuto službu zatím knihovny využívají především pro aktualizaci periodik, lze touto cestou připisovat i sigly a signatury u všech druhů dokumentů.

V květnu 2005 byla uživatelům nabídnuta nová služba souborného katalogu – zaslání žádanky **MVS v prostředí Souborného katalogu ČR**.

Souborný katalog umožňuje realizovat požadavek na vypůjčení dokumentu nebo získání jeho kopie (MVS) a rozšiřuje tak možnosti a varianty poskytování meziknihovních služeb. MVS v prostředí souborného katalogu usnadňuje komunikaci mezi zapojenými knihovnami, urychluje předávání požadavku na vypůjčku či na zhotovení kopie dokumentů, umožňuje vytvoření konkrétní objednávky. Služba odesílání objednávek MVS ze Souborného katalogu ČR je bezplatná, konkrétní podmínky při realizování MVS si spolupracující knihovny dohodnou sami. Ceny za poskytnutí vypůjčky nebo kopie stanovuje vždy knihovna, které byla objednávka MVS zaslána a která objednávku vyřizuje. Podrobné informace o službě jsou dostupné na webové adrese: <http://www.caslin.cz:7777/>.

Online (interaktivní) formulář pro vytvoření objednávky MVS lze otevřít pouze z konkrétního zobrazeného záznamu v Souborném katalogu ČR. Možnost odeslat objednávku má pouze knihovna, které správce souborného katalogu přidělil heslo, umožňující přístup k této službě. Objednávka se odesílá e-mailem jako příloha. Odeslána je na adresu požádané knihovny a v kopii na adresu žádající knihovny.

Spuštění nové služby MVS ze SK ČR předcházelo její testování. Na konci roku 2004 bylo osloveno 24 knihoven, které nám poskytly potřebné údaje:

- 1) e-mailovou adresu, na kterou je možné objednávky zasílat
- 2) kódování češtiny, ve kterém mají být objednávky zasílány
- 3) informace, zda poskytují MVS zdarma či za úhradu
- 4) pokud poskytují MVS za úhradu – url adresu, na které má uživatel možnost prohlédnout ceník služeb, včetně MVS, pokud je tato informace na www stránkách knihovny k dispozici.

Získané údaje byly zapsány do příslušného pole záznamu o knihovně v bázi ADR – Adresář knihoven a informačních institucí v ČR, který je propojen se Souborným katalogem ČR. Knihovnám pak bylo přiděleno heslo a umožněn přístup ke službě. Testování služby probíhalo v březnu a dubnu letošního roku. Pro testování byly vybírány záznamy české produkce s diakritickými znaménky z fondu Národní knihovny, aby bylo možné

ověřit, zda se zobrazuje diakritika v kopii objednávky správně. V několika případech nám knihovny nahlásily jiné kódování češtiny a proto se jim kopie objednávek zobrazovaly s chybnou diakritikou. Po změně kódování již byly kopie objednávek bez chyb. Jiné problémy se v průběhu testování služby neobjevily.

Formulář pro vytvoření objednávky lze otevřít jen z konkrétního záznamu v bázi SKC, přes odkaz – Služby pro knihovny / Požadavek MVS – se objeví obrazovka pro přihlášení uživatele do systému. Po zalogování - vyplněním kolonky pro siglu a heslo – se otevře první část formuláře objednávky MVS. Tato část formuláře je již při otevření vyplněna. Vyplněné údaje, uvedené v objednávce, jsou převzaty jednak ze záznamu v SKC jednak z příslušných tabulek:

- 1) údaje o odesílateli jsou převzaty v návaznosti na přihlášení do systému (uvedení hesla) z příslušné tabulky
- 2) údaje o objednaném díle jsou převzaty z bibliografického záznamu tak jak je uveden v SKC
- 3) údaje o příjemci jsou převzaty z příslušné tabulky v návaznosti na výběr knihovny, které je objednávka zaslána.

Druhou část vyplňuje ten, kdo objednávku zadává. Označí zda se jedná o výpůjčku či požadavek na zhotovení kopie, upřesní bibliografické údaje (autor, název části; strany), vybere z nabídky knihovnu, které svou objednávku zasílá a doplní další požadované údaje. Po odeslání objednávky obdrží e-mailem kopii odeslané objednávky.

Přihlášení do systému

Sigla:	<input type="text"/>
Heslo:	<input type="text"/>
<input type="button" value="OK"/>	<input type="button" value="Zrušit"/>

Objednávka MVS - Souborný katalog ČR

Autor:	<input type="text" value="Kořán, Ivo, 1934-"/>
Další autor: *	<input type="text"/>
Název:	<input type="text" value="Lochmanové : 5 generací malířské rodiny a tradice čes. malířství"/>
Svazek: *	<input type="text"/>
Vydání:	<input type="text"/>
Místo vydání:	<input type="text" value="Písek"/>
Nakladatel:	<input type="text" value="Vlastivědné muzeum"/>
Rok vydání:	<input type="text" value="1966"/>
ISBN:	<input type="text"/>
Signatura:	<input type="text"/>

[Další část](#)

Požadavek:	 Výpůjčka Kopie
Autor části: *	<input type="text"/>
Název části: *	<input type="text"/>
Strany: *	<input type="text"/>
Poznámka:	<input type="text"/>
Odeslat na adresu knihovny:	<input type="text"/> ▼
Požadavek platí do (datum ve tvaru RRRRMMDD):	<input type="text"/>
Maximální částka, kterou je uživatel ochoten zaplatit (v Kč):	<input type="text"/>
Kontaktní adresa (e-mail):	<input type="text"/>
Jméno uživatele:	<input type="text"/>
Číslo objednávky:	<input type="text"/>
<input type="button" value="OK"/> <input type="button" value="Zrušit"/>	

Od 1. května 2005 byla služba MVS v prostředí SK ČR pomocí online formuláře spuštěna. Informace o nové službě byla zveřejněna v diskusní konferenci Knihovna, také na stránkách CASLIN Souborný katalog ČR www.caslin.cz byla zvýrazněna jako novinka. Dále při zaškolování pracovníků na využívání online formuláře pro aktualizaci odběru periodik pro souborný katalog je knihovnám rovněž nabízená služba MVS ze SK ČR. Do letních měsíců byla služba MVS v prostředí SK ČR nabídnuta 44 institucím, aktivně se zapojilo do služby 32 knihoven, z toho pouze 3 knihovny budou MVS jen využívat, ostatní instituce budou také přijímat a vyřizovat objednávky.

Knihovnám, které projeví zájem o službu MVS ze SK ČR, a které nám zašlou potřebné údaje na adresu Eva.Svobodová@nkp.cz, je přiděleno přístupové heslo ke službě. Pro první odzkoušení služby doporučujeme knihovnám odeslat testovací objednávku. Pro tento účel byl v bázi SKC

upraven záznam test-MVS, který se posílá na adresu knihovny SKC001, objednávku obdrží správce souborného katalogu a kopii žádající knihovna. Je-li kopie objednávky doručena se správnou diakritikou, knihovna může začít službu MVS ze SK ČR pomocí online formuláře využívat. Nová služba MVS v SKC přispívá k zefektivnění, zrychlení a zkvalitnění meziknihovnických výpůjčních služeb a služeb dodávání dokumentů v knihovnách ČR.

Několiokrát byl zmíněn v souvislosti se souborným katalogem a jeho službami adresář.

Báze **Adresář knihoven a institucí ČR** je budována v oddělení souborných katalogů ve spolupráci s odborem knihovnictví, který je garantem za oblast veřejných knihoven.

V bázi jsou uloženy údaje o téměř 2000 „živých“ knihovnách. Celá báze obsahuje cca 3000 záznamů přidělených sigel (tedy informace i o knihovnách a institucích zrušených, sloučených s jinými, případně tzv. nezvěstných).

V Adresáři knihoven a institucí ČR jsou zařazeny ústřední odborné knihovny, vysokoškolské knihovny, specializované knihovny (zdravotnické a lékařské, zemědělské, knihovny muzeí a galerií apod.), vědecké knihovny, knihovny ústavů Akademie věd ČR, krajské knihovny a profesionální veřejné knihovny.

Podkladem pro zařazení knihovny do báze je zájem knihovny spolupracovat se Souborným katalogem ČR, využívání MVS a u veřejných knihoven jde především o tzv. profesionální knihovny.

Siglu přiděluje pracovník souborného katalogu. Jde o jednoznačný identifikační znak, který zůstává knihovně i při různých změnách názvů a transformacích, pokud si tato knihovna ponechává svůj původní fond. Vysledovat „putování“ fondu při různých transformacích umožňují údaje uváděné v záznamech pod návěštím Neplatné údaje.

Každý záznam obsahuje základní údaje o knihovně: kromě přidělené sigly je tu název, adresa, kontakty (telefon, fax, e-mail), u velkých knihoven odkaz na poskytované služby, informace o registraci na MK ČR.

Pomocí odkazu v záznamu se uživatel dostane na hlavní webovou stránku knihovny, pokud knihovna dodala potřebné informace (nebo je správce báze zjistil), je v záznamu i odkaz přímo do katalogu knihovny.

Záznam 1 z 1	
Sigla	ULG001
Název instituce	Severočeská vědecká knihovna v Ústí nad Labem
Zkratka	SVKUL
Evid.č. MK ČR	405
Funkce	* okresní * městská * regionální
Kraj	Ústecký
Adresa	W. Churchilla 3, 401 34 Ústí nad Labem (ředitelství, lid. knihovna) Velká hradební 49, 401 34 Ústí nad Labem (věd. knihovna, služby MVS)
Odpovědná osoba	Ing. Aleš Brožek (ředitel) ; tel.: 475 200 045 ● brozek@rhino.svkul.cz Věra Doubková (vedoucí) ● doubkova@rhino.svkul.cz
Telefon	475 200 045 (W.Ch.) 475 209 669 (W.Ch.) 475 209 126 (W.Ch.) 475 220 811 (V.H.) 475 220 747 (V.H.) 475 210 172 (W.Ch.)
Fax	475 200 045 (W.Ch.) 475 220 698 (V.H.)
E-mail	● library@svkul.cz ● pult@svkul.cz ● makovska@rhino.svkul.cz (MVS)
URL	● www.svkul.cz ● sco.svkul.cz/cgi-bin/k6 (online katalog)
Další informace	Specializace knihovny: výtvarné umění, architektura, lodní doprava, životní prostředí, regionální literatura.
Odkaz na	● Referenční služby a online zdroje
Dríve	* Státní vědecká knihovna * Ústí n.L. * SVK * Státní vědecká knihovna M. Gorkého * Krajská knihovna * IKMG

Nově záznamy zejména ústředních /regionálních knihoven nabízí i odkaz na budované regionální/specializované adresáře. Uživatel tak snadno získá i aktuální informace o knihovnách v daném regionu.

MVS	Služby MVS jsou poskytovány knihovnám zdarma.
Další informace	Odd. historických fondů ve Zlaté Koruně je pod siglou CKA501.
Odkaz na adresář	● http://platon.chvk.cz/regionfce/ldb_knihoven.php (adresář knihoven Jihočeského kraje)
Odkaz na	● Referenční služby a online zdroje

Aktivní je pouze záznam ve standardním formátu, ostatní formáty zobrazení nejsou sice aktivní, poskytují však další informace o knihovně, které ve standardním zobrazení chybí.

Aktualizace údajů tak velkého množství knihoven vyžaduje značný čas, péči a trpělivost. Ne vždy se podaří všechny změny zachytit. Proto se snažíme nabádat knihovny k tomu, aby v případě změn se ozvaly samy. Chápeme, že je obtížné myslet na všechna propojení, proto jsme ve spolupráci s oddělením automatizace Národní knihovny ČR připravily obdobný formulář, jako pro aktualizaci periodik, abychom zvýšili aktuálnost adresáře.

Stejně jako v bázi SKC tak budou moci knihovníci aktivně spolupracovat na budování adresáře a zajisti jeho větší aktuálnost.

Na závěr bych se chtěla zmínit o webových stránkách Souborného katalogu ČR, které umožňují nejen vstup do bází, ale poskytují řadu informací spojených s jeho budováním .

Na adrese www.caslin.cz je v levé části umístěn vstup do celé báze, samostatně do Monografií a speciálních dokumentů a do báze Seriály, stejně jako do báze Adresář knihoven a institucí ČR tak, jak je uvedeno v úvodu tohoto příspěvku. Kromě adresáře budovaného v rámci souborného katalogu je tu i odkaz na ostatní adresáře knihoven přes portál o českých knihovnách.

The screenshot shows the website for the 'Souborný katalog ČR' (National Bibliography of the Czech Republic). The page is titled 'Souborný katalog ČR' and includes logos for SKČR, NA ČR, CASLIN, and NK. The left sidebar contains a search bar and several menu items: 'Vyhledávání v SK ČR', 'Celá báze SK ČR', 'Monografie a speciální dokumenty', 'Seriály', 'Adresář knihoven a informačních institucí ČR', 'Odkazy na adresáře knihoven ČR', 'Novinky Seminář CASLIN 2005', 'MVS v prostředí Souborného katalogu ČR', 'Aktualizace odběru pomocí formuláře', 'CASLIN a CASLIN Plus', and 'Další informace o SK ČR'. The main content area is divided into two sections: 'Základní informace o Souborném katalogu ČR' and 'Pracovní skupina pro Souborný katalog ČR'. The first section lists various links such as 'Smlouva o spolupráci', 'Informace o zasílání záznamů do SK ČR', 'Záznam pro souborný katalog. Tiskové monografie. UNIMARC, MARC21. Výměnný formát.', 'Záznam pro souborný katalog. Tiskové seriály. UNIMARC, MARC21.', 'Záznam pro souborný katalog. Speciální dokumenty. UNIMARC, MARC21.', 'Jak zahájit spolupráci se souborným katalogem', and 'Seznam účastníků Souborného katalogu ČR'. The second section, 'Pracovní skupina pro Souborný katalog ČR', lists 'Členové Pracovní skupiny' and a series of 'Prezentace z jednání' and 'Zápis z jednání' with dates ranging from 15.12.2004 to 4.11.1997.

V horní části obrazovky v pravém rohu je pak přes ikony vstup do bází Národní knihovny a samostatně do báze Národních autorit a na samostatnou stránku věnovanou projektu CASLIN.

Na stránce jsou pak informace o možnostech spolupráce se Souborným katalogem ČR, požadavky minimálního záznamu, seznam účastníků zasílajících záznamy v elektronické podobě, prezentace, zápisy z jednání, informace o posledním semináři CASLIN a řada dalších informací.

RFID A MOŽNOSTI JEHO VYUŽITIA V KNIŽNICIACH

Nadežda Andrejčíková, Cosmotron Bohemia Hodonín

Abstrakt: Príspevok podáva úvod do technológie RFID a snaží sa vysvetliť princíp fungovania tejto technológie, ako aj podať prehľad o jednotlivých komponentoch a ich základnom rozdelení. V druhej časti príspevku sa snažíme poukázať na možnosti využitia tejto technológie priamo v knižničných procesoch. V závere sú stručne zhrnuté výhody a nevýhody využívania tejto technológie v knižniciach.

Kľúčové slová: RFID technológia, bezkontaktné čipy, identifikačné systémy, riadenie procesov v knižnici,

Úvod

Niet sporu o tom, že knihovníci majú radi vo všetkom vzorný poriadok. Všetko musí byť vzorne zatriedené a uložené. Ich katalógy, ktoré od pradávna budujú sú akýmsi symbolom určitého druhu racionality, či miery usporiadania. Je to už viac ako 35 rokov, čo knižnice za účelom zvýšenia racionality a spresnenia pohybu jednotlivých dokumentov implementovali do svojich systémov identifikačné systémy, pracujúce na princípe čiarového kódu. A tak niet divu, že dnes, keď technológie v oblasti identifikačných systémov značne pokročili, nestoja knižnice bokom. Nové technológie zamerané na identifikáciu sú dnes jasným príkladom zblížovania sveta technológií s reálnym svetom. Prostredníctvom týchto technológií sme schopný prakticky všetko a všade monitorovať. Takouto užitočnou technológiou je technológia RFID.

Rádio Frekvenčná IDentifikácia, alebo môžeme povedať aj bezkontaktná či proximity identifikácia. Technológia, založená na princípe rozpoznávania rádiovými kmitočtami, ktorá slúži pre bezkontaktné, automatické a jednoznačné identifikovanie rôznych predmetov, či objektov. Ak sa pohybujeme na pôde knižníc, tak pod objektom môže rovnako chápať ľubovoľný dokument, ale tiež konkrétneho používateľa, alebo akýkoľvek predmet, ktorého pohyb chceme určitým spôsobom zaznamenávať a vyhodnocovať.

História technológie RFID siaha do druhej polovice minulého storočia. Prvé systémy RFID boli určené pre veľmi úzko špecializovanú oblasť trhu. Požívali sa predovšetkým na sledovanie zvierat a neskôr sa vyvinuli

v technológiu, ktorú je možné využiť takmer vo všetkých oblastiach priemyslu a trhu. V praxi môžeme nájsť veľa príkladov využitia tejto technológie. Mnohý z nás túto technológiu dennodenne využívame bez toho, aby sme si to vôbec uvedomovali a to pri štartovaní auta. Mnohé kľúče do áut dnes už obsahujú malý transpondér /pojem je vysvetlený v slovníku pojmov/, ktorý komunikuje s elektronickými zariadeniami automobilu a tak chráni automobil proti krádeži. Tieto systémy sa taktiež používajú pri kontrole vstupu do budov, či platení poplatkov za použitie diaľnic, alebo prístup na rôzne športoviská a podobne.

V súčasnosti táto technológia patrí k jedným z najrýchlejšie sa rozvíjajúcich technológií pre automatický zber dát. RFID vytvára automatický spôsob, ako zbierať informácie o produkte, mieste, čase, alebo transakcii rýchlo, jednoducho a bez možnosti zlyhania ľudského faktora. Tým, že ide o bezkontaktný spôsob zberu dát, nie je nutná priama viditeľnosť ani kontakt medzi nosičom informácie, teda identifikovaným objektom a čítacím zariadením. Taktiež pokrok vo vývoji transpondérov, ktoré sa dnes nachádzajú aj vo forme plochých a ohybných elektronických štítkov tzv. „smart labels“, prispel k tomu, že sa tieto systémy stali vhodnými aj pre využitie v iných oblastiach, knižnice nevynímajúc.

S myšlienkou využitia technológie RFID v knižniciach prišiel Emmett Erwin koncom roka 1995 po stretnutiach s mnohými knihovníkmi a účasti na zájazdoch zástupcov knižníc. V tom čase, ako sám hovorí v jednom zo svojich článkov, bol riaditeľom knižničnej divízie spoločnosti Checkpoint a ich podiel na trhu sa zmenšoval z toho dôvodu, že ich metóda deaktivácie ochrany bola prekonaná automatizovanými integrovanými cirkulačnými systémami v knižniciach. Technológia prvého knižničného systému, založeného na RFID, bola prevzatá zo zariadení elektronickej kontroly vstupu. Predstavuje druh bezpečnostného systému so zámkom, umožňujúcim vstup len tým osobám, ktorých proximitná karta sa overí čítacím zariadením RFID, umiestneným v blízkosti verají. Čítacie zariadenie RFID je spojené s počítačom, ktorého softvér rozhodne o umožnení vstupu osoby do rôznych častí objektu. Z tohto dôvodu sa karty RFID využívali ako „poznávací značka“ pre identifikáciu osoby alebo v prípade knižníc pre identifikáciu kníh a iných materiálov. Toto bolo aj dôvodom návrhu modifikovaného systému kontroly vstupu, ktorý by zabezpečil zapínanie a vypínanie bezpečnostnej ochrany v knihe bez nutnosti zásahu personálu a bez použitia kariet s dátumom vrátenia s kovovou fóliou. V tomto prípade boli použité RFID štítky určené len na čítanie. Až postupný rozvoj tejto technológie, ktorý so sebou priniesol i značné zníženie cien jednotlivých typov štítkov, umožnil využiť pre tieto systémy RFID štítky podporujúce rovnako zápis aj

čítanie, v dôsledku čoho mohli vzniknúť dnešné moderné systémy pre knižnice, ktoré v plnej miere využívajú prednosti tejto technológie.

Z čoho pozostáva technológia RFID a ako pracuje.

K základným komponentom RFID patrí:

- snímacie zariadenie
- identifikačný prvok nosič dát
- počítač alebo iné zariadenie na spracovanie dát

Snímacie zariadenie obsahuje kombinovanú anténu pre vysielanie a príjem dát z identifikačného prvku.

Identifikačný prvok obsahuje ako hlavnú komponentu zákaznícky integrovaný obvod, ktorý riadi komunikáciu medzi identifikačným prvkom a snímačom. Hlavnou súčasťou identifikačného prvku je samotný **čip**, ktorý má v sebe pamäť a je celosvetovo jednoznačne identifikovateľný prostredníctvom tzv. SRN. SRN je jednoznačný numerický kód, ktorý sa do čipu ukladá už v procese výroby a je nemenný. V pamäti čipu môžu byť uložené rôzne údaje. Veľkosť pamäte a tým aj množstvo uložených údajov závisí od konkrétneho typu čipu. Ak je čip aktivovaný, dochádza k prenosu dát do snímača, ten ich prečíta a ďalej sú tieto údaje spracovávané v digitálnej podobe v počítači, alebo v inom zariadení, ktoré slúži pre ich spracovanie. Až tu dochádza k rozhodnutiu o následnej aktivite, napr. uvoľneniu turniketu, ktorý bráni vstupu do daného priestoru. Identifikačný prvok obsahuje tiež anténu a kondenzátor pre ladenie. K aktivácii prichádza prostredníctvom snímača, ktorý vytvára elektromagnetické pole. Intenzita tohoto elektromagnetického poľa závisí na použitej frekvencii a veľkosti antény. Pokiaľ sa v blízkosti čítacieho zariadenia nachádza viacero identifikátorov, získ snímacie zariadenie všetky ich kódy. V praxi sa toto využíva napr. pri výpožičke viacerých dokumentov, naskladaných na seba.

Z hľadiska frekvencie rozdeľujeme RFID systémy na tri základné kategórie, uvedené v tabuľke č. 1.

S vysokou frekvenciou	850 až 950~MHz a 2,5 až 5 GHz
So strednou frekvenciou	10 až 15 MHz
S nízkou frekvenciou	100 až 500 kHz

Systémy s vysokou frekvenciou sa používajú tam, kde sa vyžaduje čítanie na veľké vzdialenosti a s vysokou rýchlosťou. Aplikácie, využívajúce túto frekvenciu, sa zaoberajú napr. monitorovaním idúcich vozidiel, alebo riešia vyberanie mýtného pri vjazdoch na mosty, či diaľnice a podobne.

Systémy so strednou frekvenciou používajú frekvenciu 13,56 MHz. Medzi aplikácie pracujúce s touto frekvenciou radíme aj aplikácie, ktoré riešia využívanie RFID v oblasti knižníc. Všeobecne môžeme povedať, že ide o aplikácie pracujúce so Smart kartami, kde sa využíva rýchly prenos veľkého množstva dát. Medzi ich výhody patrí tiež pomerne vysoká čítacia vzdialenosť. Takže táto frekvencia je využívaná aj na akademickej pôde k identifikácii študentov a pracovníkov, ale tiež v rámci medzinárodnej organizácie pre karty ISEC a ITEC.

Systémy s nízkou frekvenciou sa používajú tam, kde sa vyžaduje kratšia vzdialenosť pre čítanie a nízka cena. Nízkou frekvenciou používajú systémy pre riadenie prístupu, identifikáciu zvierat, sledovanie výrobného procesu, či kontrolu majetku.

Identifikačné prvky sa podľa spôsobu napájania rozdeľujú na **aktívne a pasívne**.

Aktívne prvky obsahujú vlastný zdroj napájania - baterku, z ktorej čerpajú energiu. Takéto systémy redukujú potrebu vytvárania silného elektromagnetického poľa snímačom. Vytvárajú tak podmienky pre čítanie na veľkej vzdialenosti. Ich nevýhodou je však obmedzená životnosť, ktorá je daná napájacím zariadením.

Pasívne identifikačné prvky pracujú bez externého napájacieho zdroja. Potrebnú energiu získavajú z energia poľa generovaného snímačom. Pasívne RFID prvky sú menšie a ľahšie ako aktívne RFID prvky. Takýto spôsob napájania prináša so sebou výhody a to predovšetkým z hľadiska ceny, sú lacnejšie ako aktívne prvky a tiež z hľadiska životnosti, pretože majú prakticky neobmedzenú životnosť. Ich nevýhodou je však kratšia čítacia vzdialenosť a taktiež potreba výkonnejšieho čítacieho zariadenia.

Z hľadiska možnosti ukladania a modifikácie dát v pamäťovej oblasti čipu rozdeľujeme identifikačné prvky na tri základné skupiny.

R/O identifikačné prvky, ktoré obsahujú len naprogramovaný unikátny kód, ktorý nemôže byť nijako menený – SRN. Táto vlastnosť prispieva k bezpečnosti dát, uložených v identifikačnom prvku. Používajú sa predovšetkým tam, kde je potrebná jednoznačná identifikácia v napojení na databázu. Takéto prvky sú najlacnejšie.

WORM identifikačné prvky, obsahujú pamäť, v ktorej je možné jednotlivé bity modifikovať, avšak po zapísaní už sa tieto údaje stávajú nemennými.

R/W identifikačné prvky, obsahujú prepisovateľnú pamäť pre uloženie dát, čo znamená, že dáta v nej uložené môžu byť prostredníctvom zapisovacej jednotky menené. Tieto identifikačné prvky sú o niečo drahšie.

Pre využitie RFID v knižniciach bol identifikačný prvok navrhnutý vo forme **RFID štítkov**, pozostávajúcich zo štyroch prvkov: čipu, antény na fólii, papierového obalu alebo etikety z plastu a z kremikového vystuženia.

Takéto štítky sa medzi sebou líšia jednak kapacitou pamäte, veľkosťou, použitím buď pamäte pre čítanie a zápis, alebo pamäte WORM (jediný zápis s možnosťou viacnásobného čítania), ako aj spôsobom pripevnenia k anténe (či už pevným spojom alebo puzdrom „flip chip“). Tieto faktory sú pre knižničné využitie podstatné z hľadiska efektívneho vyhotovenia, použiteľnosti a samozrejme spoľahlivosti.

Snímacie zariadenia sa v knižniciach používajú v rôznych vyhotoveniach. V prvom rade sú to brány, ktoré plnia zároveň bezpečnostnú funkciu, ďalej ide o stolné čítacie zariadenie, ktoré je zabudované buď v pracovnej stanici knihovníka, či konverznej stanici, ale tiež v samoobslužnej jednotke. Ďalší typ čítacieho zariadenia v knižniciach predstavuje čítacie zariadenie, zabudované v inventarizačnej prenosnej jednotke. Jednotlivé čítacie zariadenia, používané v knižničnom systéme, sa líšia jednak rozmermi, čítacou vzdialenosťou, rýchlosťou čítania a počtom štítkov, ktoré dokážu čítať súčasne.

V podstate majú moderné systémy RFID používané v knižniciach nasledujúce vlastnosti:

- signál prechádza cez nekovové materiály (nie je potrebná priama viditeľnosť, ako v prípade snímania čiarového kódu)
- možnosť čítania viacerých transpondérov naraz (ako napríklad v prípade viacerých kníh na kope)
- možnosť čítania, ako aj programovania niektorých špecifických dát z transpondéra (ako napr. zaznamenanie stavu, či sa knižničná jednotka vracia alebo požičiava).

Popis systému

Knižničný systém RFID je schopný viesť záznamy o čitateľovi alebo životnom cykle knihy a tak umožniť knihovníkom lepšiu kontrolu inventáru a zvýšiť bezpečnostnú ochranu svojej knižnice v súlade s predstavami knihovníkov.

Najprv čitateľ vchádza do knižnice cez kontrolnú senzorovú bránu. Za normálnych okolností čitateľ podíde priamo k policiam s knihami alebo k informačnému pultu. K dispozícii je tiež verejne prístupný počítač s priamym pripojením (OPAC – online public access computer) alebo automat pre vrátenie kníh. Po vybratí knihy z police čitateľ pristúpi k samoobslužnej jednotke. Táto jednotka je vybavená čítacím zariadením RFID, umiestneným na paneli v prednej časti. Pri pohybe čitateľského preukazu (karty) nad panelom zariadenie určí čitateľa a otvorí jeho knižničný účet. Pri následnom položení kníh na čítací panel sa prečítajú dáta a čipy v knihách, ktoré sú uložené na paneli samoobslužnej jednotky, sa preprogramovaním prepnú do iného stavu, t.j. do stavu vypožičania. Pri takomto

postupe sa pri východe z knižnice cez bezpečnostnú bránu, ktorá má v sebe zabudované čítacie zariadenie RID, nespustí alarm. Číslo knihy sa uloží na knižničný účet čitateľa a vytlačí sa potvrdenka. Na tejto potvrdenke je uvedený názov knižnice, prípadne oddelenie, meno čitateľa a základné údaje o ňom, zoznam kníh, ktoré si práve čitateľ požičal a tiež dátum predpokladaného návratu, teda kedy by mal čitateľ dané knihy vrátiť. Čitatelia, ktorí nechcú použiť samoobslužnú jednotku, môžu ísť k pultu tak, ako boli zvyknutí predtým.

Podľa horeuvedeného sa alarm nespustí, ak čitateľ prejde cez senzorovú kontrolnú bránu s knihami, ktoré boli uvedené do stavu vypožičania. V prípade, že niektorý z dokumentov nebol korektné vypožičaný, spustí sa alarm a vyšle sa signál k informačnému pultu a/alebo sa zablokuje východ cez turniket. Daný dokument je pri prenose cez kontrolnú bránu rozpoznávaný na základe RFID štítku, ktorý v tomto prípade nahrádza ako pôvodne používaný čiarový kód, tak aj bezpečnostnú etiketu, fungujúcu na elektromagnetickom princípe /EMS/. Výhodou RFID je, že v čípe na RFID štítku môžu byť tiež obsiahnuté údaje o názve, či autorovi dokumentu alebo aj o mieste uloženia dokumentu a podobne. V prípade, že RFID identifikátory sú používané aj pre identifikáciu čitateľov napr. v podobe IDkariet typu Mifare a súčasťou knižnice je tiež kamerový systém, tak v závislosti od dispozičného riešenia knižnice, kedy kontrolný bod je v knižnici umiestnený až za bezpečnostnými bránami, je možné, že systém pracovníkovi na kontrolnom bode ponúka informácie o tom, ktorý čitateľ /ID čitateľa, meno a základné údaje z karty/ vrátane jeho fotografie, získanej práve z kamerového systému, tak informácie o dokumente či dokumentoch /identifikačný kód, názov, autor, prípadne miesto uloženia/, ktoré tento čitateľ vynáša so zabezpečených priestorov knižnice bez toho, aby tento dokument, či dokumenty boli pripísané na jeho používateľské konto ako riadna výpožička. Takáto funkcionálnosť systému má zároveň silný psychologický dopad a zvyšuje tak ochranu fondov knižnice.

Systémové komponenty

Ako už bolo uvedené vyššie, knižničný systém, založený na RFID, pozostáva z niekoľkých komponentov, z ktorých tie najdôležitejšie sú: senzorová kontrolná brána, samoobslužná jednotka a stanica personálu. Z doplnujúcich zariadení môžeme spomenúť už uvedenú mobilnú inventarizačnú jednotku, či automat na vrátenie kníh, alebo automat na platenie. Tieto komponenty fungujú nezávisle od seba a od hlavného aplikačného softvéru – klasického KIS a to predovšetkým jeho cirkulačného modulu. Vzhľadom na to, že tieto komponenty sú „inteligentné“, nie je potrebný dodatočný server a lokálna sieť LAN pre napojenie na cirkulačný systém

tak, ako to bolo v prípade systémov RFID prvej generácie. Tieto komponenty sú spoľahlivejšie a umožňujú pripojenie ďalších komponentov do systému v budúcnosti – a to bez ďalšieho použitia sieťovej kabeláže. Tento koncept umožňuje vysokú rýchlosť čítania pri prenose dôležitých dát na čip. Priama dostupnosť dát v knihe alebo nosiči nevyžaduje časovo náročné rolovanie a hľadanie v zoznamoch prostredníctvom databázového servera. Vysoká rýchlosť čítania je dôležitá aj pre senzorovú kontrolnú bránu a mobilnú inventarizačnú jednotku.

Senzorová kontrolná brána

Senzorová kontrolná brána(y) bola navrhnutá za účelom detekcie a čítania údajov na RFID štítkoch, prenášaných cez dvere. Brána poskytne číslo knižničnej jednotky (ktoré môže byť ďalej použité v štatistickej analýze), podľa ktorého sa identifikujú prenášané knihy.

Čítacie zariadenie pozostáva z dvoch, troch alebo viacerých paralelne umiestnených antén, ako aj z krytu elektroniky čítacieho zariadenia. Antény sú odvodené od systému elektronickej ochrany predmetov a teda sa podobajú na senzorové kontrolné brány, používané v obchodoch na zamedzenie krádeží. Šírka priechodu sa pohybuje od 90 do 110 centimetrov pre dve antény (podľa požiadaviek ADA pre telesne postihnuté osoby bola táto vzdialenosť stanovená na 82 centimetrov) a od cca 180 do 220 cm pre tri antény. Sú možné aj iné konfigurácie. Konfigurácia antén závisí od dispozičného riešenia danej knižnice

Samoobslužná jednotka

Po identifikácii čitateľa prostredníctvom či už identifikačnej karty RFID, štandardného preukazu s čiarovým kódom, magnetickej identifikačnej karty alebo PIN-kódu, sa môžu položky (knihy, CD, videopásy, atď.) položiť na čítaciu plochu v prednej časti samoobslužnej jednotky. Snímacie zariadenie, ktoré je v tejto samoobslužnej jednotke zabudované prečíta všetky údaje z čipu, prostredníctvom protokolu SIP2, alebo NCIP sa aplikácia v samoobslužnej jednotke spojí s KIS – cirkulačným modulom a pri splnení všetkých podmienok, nastavených v konfigurácii tohoto cirkulačného modulu, sú dokumenty zaevidované ako výpožička na konto používateľa. Po zaevidovaní výpožičky sa status určujúci stav dokumentu /voľný, čo znamená chránený, alebo vypožičaný, čo znamená, že je možné ho preniesť cez kontrolnú bezpečnostnú bránu bez alarmu/ prepíše do stavu "vypožičané". Čip sa nastaví do tzv. "tichého" módu, aby nespustil alarm pri východe.

Samoobslužné jednotky sa tiež môžu nastaviť do módu príjmu vracajúcich kníh, ale mnoho knižníc uprednostňuje použitie len jednej funkcie v úsilí predísť vytváraniu radov. Funkcia vrátenia, ako aj možnosť čitateľa

prezerať si stav svojho knižničného účtu, sú voliteľné. Taktiež je možné vypožičať naraz viacero položiek, keď sú uložené do stohu. Výška rozsahu čítania je približne 30 cm. Počet položiek, ktoré je možné vypožičať naraz v rozsahu čítania do výšky 30 cm, závisí od hrúbky predmetov.

Konverzná stanica

Konverzná stanica používa ten istý hardvér ako Stanica personálu. Rozdiel je v softvéri, ktorý sa líši v závislosti od jednotlivých producentov riešení RFID. Osobne som sa veľmi podrobne zoznámila s riešením a aplikačným softvérom spoločnosti Bibliotheca, ktorý je označovaný ako BiblioChip™. Tento bol navrhnutý na inicializáciu RFID štítkov za účelom ich využitia nielen v prípade papierových dokumentov, ale aj v nosičoch CD, DVD, videa, kaziet, a pod., ako aj na prenos dát do štítkov a k rozhraniam databázy. Dáta na RFID štítku sa dajú zmeniť prostredníctvom kódovaného softvéru BiblioChip™. Tento systém sa riadi na základe konfigurácie a zvoleného dátového modelu.

Konverzná stanica sa dá namontovať na knižničný vozík, ktorým sa dá prejsť uličkami medzi policami: obsahuje čítacie zariadenie čiarového kódu, osobný počítač, anténu a zariadenie na vystavenie štítkov. Dáta z čiarových kódov sa prenášajú na RFID štítkov. Konverzná stanica je potrebná v čase prechodu z technológie identifikačného systému, pracujúcom na princípe čiarového kódu, na identifikačný systém na báze RFID. Takúto konverznú stanicu si knižnice od producenta systému môžu na čas konverzie len zapožičať. V súčasnosti viacerí producenti a Bibliotheca patrí medzi nich, ponúka knižniciam vysokokapacitné konverzné stanice, ktoré na základe dokumentácie umožňujú konverziu až 800 dokumentov za hodinu.

Automat na vrátenie kníh je praktické zariadenie, ktoré umožní čitateľovi vrátenie dokumentov i mimo otváracie hodiny knižnice. Automat pomocou čítacej jednotky, zabudovanej v podložke, identifikuje knihu. Po vykonaní kontroly sa automaticky otvorí priestor, ktorým kniha prepadne buď do pristaveného kontajnera, alebo na dopravné zariadenie, ktoré ju presunie na triediacu linku. Systém automaticky zapíše návrat daného dokumentu pre konkrétneho čitateľa, ktorému vydá potvrdenku o návrate. Taktiež zároveň prepne status určujúci stav čipu do polohy voľné, čím sa aktivuje bezpečnostná funkcia čipu. Automat na vrátenie dokumentov slúži zároveň aj ako riadiaca jednotka pre triediace zariadenie – sorter, či sériu takýchto zariadení. Počet triediacich jednotiek, zapojených v linke za automatom na vrátenie kníh, závisí od množstva lokácií, ktoré majú byť pri návrate rozlišované. Každá triediaca jednotka je schopná rozlišovať dve polohy a záverečná triediaca jednotka až tri polohy. Tieto triediace zariadenia tak vytvárajú jednu triediacu linku. Na jednu triediacu linku môže byť

napojených viacero automatov na vrátenie kníh, ktoré sú navzájom prepojené dopravníkom.

RFID štítky

RFID štítok predstavuje jadro celého systému a spoločnosť Bibliotheca ich uvádza na trh pod obchodnou značkou BiblioChip™. Tento štítok je neškodný pre životné prostredie. Okrem čipu obsahuje špeciálne upravenú anténu za účelom dosiahnutia čo najväčšej vzdialenosti čítania. Technológia je otvorená a predstavuje základ normy ISO 15693. Táto norma zaručuje, že používané čipy môžu pochádzať od rôznych výrobcov a že sú medzi sebou kompatibilné v zhode s významom slova “neproprietárny”.

Neproprietárny (otvorený) prístup sa stal dôležitou požiadavkou moderných knižníc, pretože ich dnešné investície sú dlhodobé a nemôžu si dovoliť byť závislými od jednej spoločnosti počas celej doby svojej existencie. Takto by sa prinajhoršom museli odstrániť štítky na všetkých knižkách v knižnici so 100 000-ovým knižničným fondom a museli by byť nahradené novou verziou čipu. Ďalšou výhodou nových štítkov BiblioChip™ je to, že sa dajú umiestniť na všetky médiá, vrátane CD and DVD nosičov bez toho, aby bola znížená čítacia vzdialenosť, či narušená bezpečnostná funkcia. Čipy, určené na čítanie a zápis, sa prichytia na štítok pomocou technológie “flip-chip”, s ktorou sa dá dosiahnuť nízko profilový tvar štítku (bez vypukliny) a pevnosť, ktorá znesie pád knihy na zem a ohýbanie brožovaných publikácií. V neposlednom rade dosahujú vysokú rýchlosť čítania, čo je dôležité v prípade prechodu cez senzorové kontrolné brány alebo pri načítavaní kníh v policiach prostredníctvom mobilnej inventarizačnej jednotky. Ich programovanie je najjednoduchšie spomedzi priemyslovo vyrábaných štítkov vďaka využitiu pokročilej technológie čítania a zápisu. Použitelnosť všetkých typov médií je možná vďaka dvom faktorom:

- špeciálne ploché prevedenie antén umožňuje vloženie štítkov priamo do nosičov CD a DVD, ktoré tak budú poskytovať tú istú bezpečnostnú funkciu ako štítky pre knihy.

- nie je potrebné používať štítky s magnetickým prúžkom, ktorých odblokovanie pomocou magnetického zariadenia môže poškodiť nosič.

Použitie BiblioChips™ je bezpečné v prípade všetkých druhov médií.

Mobilná inventarizačná jednotka je ľahké mobilné zariadenie, ktoré v maximálnej miere urýchľuje a v maximálnej možnej miere uľahčuje a spresňuje inventarizáciu fondov. Pomocou tohoto zariadenia môžete jednoduchým a rýchlym spôsobom vykonávať kontrolu zle uložených dokumentov vo voľnom výbere a tak zvýšiť ich dostupnosť používateľom. Pri použití tohoto zariadenia nie je vyžadovaný priamy kontakt s jednotlivými dokumentmi, ako tomu bolo v prípade inventarizácie pomocou čiarového

kódu a prenosného trackera so zabudovaným snímačom čiarového kódu. Pri použití tohoto zariadenia stačí, ak sa s ním vo vzdialenosti cca 20 cm prejdete okolo regálov s uloženými dokumentmi. Údaje, načítané z dokumentov, sa porovnávajú buď s celou databázou, alebo jej časťou, ktorá môže byť pred začatím inventarizácie priamo nainportovaná do tohto mobilného zariadenia.

Na vystavenie, vytlačenie a programovanie RFID štítkov sa rovnako dá použiť RFID tlačiareň/programátor. Toto dáva knižnici možnosť vytlačenia svojho názvu, čiarového kódu a iných informácií na RFID štítkov.

Výhody RFID

Hlavné výhody moderného RFID systému pre knižnice sa dajú zosumarizovať nasledovným spôsobom:

- RFID v sebe integruje identifikačnú i bezpečnostnú zložku zároveň, pričom presná identifikácia je možná i bez priameho napojenia na databázu – údaje sú priamo obsiahnuté v čípe.
- Použitím tejto technológie sa vďaka samoobslužným výpožičným staniciam nebudú vytvárať žiadne rady, prípadný rad pri výpožičnom pulte bude podstatne zredukovaný.
- Menej únavne sa opakujúcej práce (a teda poškodenia zdravia strešom z monotónnej práce) pre zamestnancov a lepšia interakcia s čitateľmi.
- Použitie systému RFID zlepšuje bezpečnostné funkcie knižnice.
- Zníženie materiálnych nákladov a zredukovaná manipulácia (len jeden štítkov namiesto dvoch alebo troch).
- Možnosť pravidelnej kontroly inventáru a aktualizácie databázy.
- Automatizované funkcie triedenia a dopravy.
- Ľahké hľadanie nesprávne uložených kníh.

Záver

Identifikácia čiarového kódu sa celosvetovo využíva už od polovice minulého storočia. Nemôžeme preto očakávať, že by RFID technológia v krátkom časovom horizonte tento spôsob identifikácie úplne nahradila. Osobne si myslím, že ešte pomerne dlho budú paralelne existovať vedľa seba viaceré technológie identifikačných systémov. Meniť sa však bude ich percentuálne zastúpenie z celkového počtu identifikačných systémov a technológia RFID si nachádza svoje uplatnenie postupne takmer vo všetkých odvetviach. Je to predovšetkým preto, že technológia RFID ponúka viaceré podstatné výhody, ako napr. :

- presné, jednoznačné označenie a tým aj spätná väzba pri sledovaní konkrétneho objektu

- dynamické ukladanie informácií do pamäťovej oblasti čipu a to aj v priebehu pohybu daného objektu
- údaje v pamäťovej oblasti je možné prepísať kedykoľvek
- ponúkajú dostatočnú kapacitu pamäťovej oblasti pre zápis údajov
- automatický bezkontaktný zber dát, ktorý si nevyžaduje zásah ľudského faktora a nie je nutná ani priama viditeľnosť medzi snímacím zariadením a objektom, z ktorého sú údaje snímané
- rozpoznávanie vysokofrekvenčným rádiovým signálom
- jednotlivé udalosti je možné vyvolať len premiestnením objektu do, či z dosahu RFID čítačky
- možnosť čítania viacerých identifikátorov naraz
- integrujú identifikačnú aj bezpečnostnú funkciu v jednom
- nevýhodou je zatiaľ cena, ktorá sa však pomerne rýchlo znižuje v závislosti na množstve

Čiarové kódy sú charakteristické nasledujúcimi vlastnosťami:

- sú nezameniteľné
- sú určené len pre identifikáciu, ktorá si vyžaduje napojenie na externú databázu
- sú ľahko poškoditeľné
- vyznačujú sa nízkou kapacitou
- nutnosť priamej viditeľnosti pri snímaní
- vo väčšine prípadov nutnosť manuálnej obsluhy pri snímaní /výnimku tvoria snímače nad výrobnou linkou/
- akákoľvek udalosť musí byť vedome vyvolaná
- ich výhodou je cena

I keď v súčasnosti sa s RFID technológiou v našich knižniciach môžeme stretnúť len zriedkavo, neustále rastie počet knižníc, ktoré sa o túto technológiu zaujímajú. Vo svete stále rastie počet knižníc, ktoré využívajú prednosti tejto modernej technológie, ktorá si síce v počiatku vyžaduje vyššie investičné náklady, ale po jej úspešnom a komplexnom zvládnutí prináša táto technológia knižnici i jej používateľom viaceré výhody. Z hľadiska používateľa ide predovšetkým o možnosť využívať samoobslužnú prevádzku, znížiť čakaciu dobu pri obslužnom pulte, diskretnosť pri vybavovaní jeho výpožičiek, ale tiež možnosť vrátiť dokumenty bez ohľadu na pracovnú dobu v knižnici.

Zavedením samoobslužných výpožičiek si tiež knižnica vytvára priestor pre to, aby mohla rozšíriť pracovnú dobu pre používateľov, zamerať sa na skvalitnenie práce a ponúknuť tak používateľom i nové služby, pretože je možné, aby sa pracovníci viac venovali svojej odbornej práci.

V odbornej verejnosti, a to nielen knihovníckej, sú aj hlasy odporcov proti technológii RFID. Osobne skôr chápem odpor proti globálnemu nasadzovaniu RFID technológie na spotrebný tovar, a to až do času, kedy nebudú k dispozícii deaktivátory, ktoré by po zakúpení predmetu znemožnili opätovné čítanie obsahu RFID čipu komukoľvek, kto je vybavený čítačkou RFID. To by totiž v opačnom prípade mohlo mať za následok to, že by sme sa mohli stať chodiacou výkladnou skriňou, ktorá by bola komukoľvek čitateľná.

Proti zavádzaniu RFID v knižniciach viacerí ešte stále uvádzajú predovšetkým cenu, i keď tá už v dnešnej dobe začína byť pri cene 0,3 Eura za etiketu prijateľná. Druhým najčastejšie uvádzaným argumentom je, že používatelia sa budú snažiť tieto RFID etikety z dokumentov odstraňovať. Osobne si však myslím, že tento argument je síce v určitých prípadoch opodstatnený, ale do značnej miery závisí od výchovy používateľa a taktiež je možné tento faktor do značnej miery eliminovať v kombinácii s inými bezpečnostnými prvkami v knižnici.

Použitá literatúra a WWW odkazy

1. [Christian Kern. Radio-frequency-identification for security and media circulation in libraries . The Electronic Library, Volume 22, Number 4 \(April 2004\), pp. 317-324](#)
2. www.rfidjournal.com
3. www.rfidnews.com
4. www.bibliotheca-rfid.com
5. http://ecswww.baylor.edu/faculty/newberry/myweb/Ethics/Web%20Pages/Shaw/RFIDsWebpage_5.htm

KNIHOVNA JAKO HYPERMARKET

*Barbora Drobíková, Evangelická teologická fakulta a UK FF Ústav informačních studií a knihovnictví Univerzity Karlovy v Praze
Text přešlédl a revidoval: Radek Holý, Univerzita Karlova v Praze, Ústav výpočetní techniky*

Nakupujete raději v hypermarketech, menších samoobsluhách nebo v pultových prodejnách? Upřednostňujete anonymitu, komunikaci s prodejcem nebo kombinaci obojího? Konzultujete rádi nákup specializovaného zboží s odborníkem?

A jak je to s knihovnami? Může být knihovna hypermarketem informací nebo je lepší zákazníkovi k informacím nepouštět a raději jim je podávat přes pult? Možná Vám znějí tyto otázky příliš troufale nebo příliš konzumně nebo jsou dle Vašeho názoru neadekvátní. Jakoukoliv diskusi v tomto směru vítám.

Předsevzala jsem si ve svém článku hovořit o možnostech radiofrekvenčních technologií (dále jen RFID) v knihovnách. V tomto kontextu jsou pro mě výše položené otázky zcela základní.

1) Služby v knihovnách současnosti

Dříve než se pustím do hodnocení předností a nedostatků RFID, považuji za důležité představit alespoň zčásti vlastní vizi knihovny současnosti (nebo snad budoucnosti). Implementace takové technologie jako je RFID totiž vyžaduje hlubší zamyšlení nad posláním knihovny, její architekturou, službami atp.¹

V současnosti probíhají diskuse o budoucnosti knihoven, o „nepotřebnosti“ knihoven v budoucnu - vždyť vše je přece na internetu. Já zastávám ten názor, že kamenné knihovny budou potřeba v budoucnu stejně jako jsou potřeba dnes. Musejí se však proměnit a jejich služby se musejí více orientovat na zákazníka.

1) Základní službou dnes by měl být otevřený výběr dokumentů. Pro čtenáře je snazší se pohybovat mezi regály a vybírat si dokumenty, které potřebují. Dle zkušenosti z mojí knihovny, fond ve volném výběru je také

---

¹ k mým úvahám mě mimo jiné inspirovala přednáška univerzitního knihovníka Russella Bailey o konceptu „information commons“ ze dne 27.5.2005 přednesená na půdě ÚISK FF UK

mnohem více využíván než fond ve skladech. Knihovna je pro čtenáře atraktivnější. Sebesofistikovanější katalogy nikdy neumožní čtenáři vybrat si dokument tak rychle a poměrně přesně jako ve volném výběru.

2) Čtenář má mít k dispozici knihovníka, kterého se může zeptat na cokoliv. Tento knihovník by měl být schopen informaci podat tak uspokojivě, aby čtenář nemusel přecházet k jiným pultům, k jiným knihovníkům, do „jiných“ dveří. Je dokázáno, že stejně jako na webu člověk klikne 3x a více informace nedohledává, tak stejně se chová, když hledá potřebné informace v kamenné knihovně. Pokud je posílán od pultu k pultu, nakonec hledání většinou vzdá. Proto by ideálně měl v knihovně být jeden centrální informační pult, kde se čtenář dočká jakékoliv informace (od rešerší, MVS, specializovaných informací až po běžné provozní informace). U takového pultu může sloužit více knihovníků, kteří se specializují na různé služby. Čtenář však přijde k „jednomu“ pultu a informaci dostane hned.

3) Knihovna poskytuje přístup k elektronickým informačním zdrojům nejen k fyzickému fondu. EIZ jsou nedílnou součástí služeb dnešní knihovny. Čtenáři umožňují vstup do knihovny z domu, knihovna se stává hybridní službou dostupnou celý týden 24 hodin denně. Informace, které jsou touto cestou nabízeny, jsou většinou odlišné od informací na pevných nosičích, které knihovna zpřístupňuje. Někdy se mírně překrývají. Nelze tedy elektronickými informačními zdroji plně nahradit fyzický fond.

4) Online jsou dostupné také další služby, jako je správa čtenářského konta, objednávka rešerší, MVS apod.

Když se zamyslíte nad výše uvedenými čtyřmi body, zjistíte, že knihovna budoucnosti či snad již současnosti je opravdu jako velká samoobsluha. Většinou nemůže být v našich podmínkách otevřena 24 hodin denně. Alespoň některé ze služeb jsou takto poskytovány.

2) Radiofrekvenční identifikace (RFID)

Radiofrekvenční technologie, které na přelomu 20. a 21. století vstoupily do světa knihoven, nejsou zcela novou neznámou technologií. Např. dánské knihovny přemýšlely o této alternativě již v 80. letech 20. století [Lit. 1, s. 8]. Masovější implementaci této technologie do knihoven však zaznamenáváme až v 2. polovině 90. let, spíše na začátku 21. století, a to jak v Evropě, tak i v Severní Americe. Přesto najdeme RFID zatím jen v několika desítkách knihoven v Evropě i v Americe. Rozmach RFID se očekává v dalších 10-15 letech.

2.1) Co je RFID

Tato technologie slouží k identifikaci zboží, předmětů, k jejich inventarizaci, sledování pohybu, k samoobslužné manipulaci se zbožím z pohledu zákazníka či ochraně před odcizením. K práci s RFID potřebujete většinou pouze 2 věci: tzv. transpondér (nebo také identifikátor) a čtecí zařízení. Transpondér je umístěn na samolepce, která se může nalepit na libovolný druh zboží. Těto samolepce se zjednodušeně běžně říká čip nebo také tag. Čtecí zařízení může být statické nebo mobilní. Čtečka a identifikátor spolu komunikují pomocí radiových vln [více v lit. 2 a 3].

2.2) Kde všude se setkáme s RFID

V současné době se využívá několik systémů RFID, které se na první pohled od sebe liší v používané frekvenci. Nejnižší používané pásmo 125 - 134 kHz se používá pro identifikaci zvířat, přístupové systémy, systémy v dopravě. Čtecí vzdálenost je maximálně kolem 1,5 m. S rostoucí frekvencí se tato velikost zmenšuje.

Frekvence kolem **13,56 MHz** je také velmi rozšířena. Nabízí vyšší přenosovou rychlost informací a vyšší bezpečnost. Není citlivá na vlhkost. Čtecí vzdálenost je pod 1,5 m. Tato frekvence je velmi spolehlivá. Hlavní aplikace této frekvence můžeme vidět ve skladových systémech, **knihovních systémech**, poštovních systémech, zásobování apod. Díky antiko-liznímu vybavení umožňuje „hromadné“ čtení.

Ultravysoká frekvence 860-960 MHz

Tato frekvence není tak rozšířena jako předchozí uvedené. Nabízí sice vyšší vzdálenost čtení, je však citlivá na vlhkost, neumí číst identifikátory kryté lidským tělem. Stejně v přítomnosti kovů je velmi nespolehlivá. Dnes se užívá zejména v zásobování a kontrole dopravy.

Mikrovlny 2,45 GHz

Tato frekvence je v RFID též málo rozšířena. Je zcela nevhodná v přítomnosti kapalin, které tuto frekvenci pohlcují. Používá se opět v dopravě [více o druzích frekvence lit. 1 a 2].

2.3) Obchod budoucnosti

V souvislosti s naším tématem se musím zmínit o experimentálním obchodu budoucnosti v malém německém městečku Rheinberg nedaleko Düsseldorfu. O tomto obchodu jsem se poprvé dozvěděl z článku v časopise Reflex (52/53 2004) [Lit. 4], z něhož také čerpám většinu informací. Velmi inspirativní je též webová prezentace této iniciativy [Lit. 5]. Její přesný název je: The METRO Group Future Store Initiative a vznikla na základě

spolupráce firem METRO Group, SAP, Intel, IBM a T-Systems. Je to první obchod tohoto druhu na světě. Celý jeho provoz spočívá na RFID technologiích. Je plně v provozu a každodenně v něm běžně nakupují obyvatelé z blízkého okolí i zvědavci z celého světa. Testuje se zde na ostrém provozu obchodu mnoho nových postupů a technologií:

Zákazníci si sami pomocí digitálních asistentů načítají cenu zboží, mohou i sami zaplatit bez přítomnosti pokladních a bez čekání; pokud chtějí jsou obslouženi prodávacem. Veškerá komunikace v obchodě má nový cíl. Nejmodernější informační média jako jsou informační terminály nebo malé počítače – osobní nákupní asistenty pomáhají zákazníkům najít zboží a poskytnou jim podrobné informace o zboží.

Chytré regály pomocí RFID poskytují průběžné informace o chybějícím zboží, o celkovém pohybu zboží. RFID sleduje, jak se rychle zboží prodává, které zboží je více nebo méně oblíbeno. RFID se též samozřejmě používá ve skladech a pro poměrně rychlou inventarizaci [více lit. 4 a 5].

Dokážete si již na podkladě výše uvedeného představit, jak může vypadat knihovna budoucnosti?

Čtenář přijde do knihovny. Vypůjčí si osobního digitálního asistenta. Projede-li strojem svoji kartu, asistent mu ukáže, které dokumenty si vypůjčil v minulosti. To je jistě užitečná věc, ovšem s „trochou“ zásahu do soukromí. Pomocí asistentu dohledá čtenář dokumenty, které ho zajímají. Asistent mu buď ukáže cestu nebo podá informaci, zda je dokument vypůjčen nebo je v elektronické formě zpřístupněn v digitální knihovně. Pokud je dokument na místě, čtenář si jej vezme a může si jej sám vypůjčit na „self-checku“. Pokud má dokumentů víc, může je rovnou položit všechny naráz na self-check. Díky možnosti hromadného čtení (frekvence 13,56 MHz) se vypůjčí všechny dokumenty naráz. Inventarizace a přehled o pohybu dokumentů se pro knihovníky mnohonásobně zrychlí a zjednoduší. RFID též umožňuje zabezpečit fond proti krádeži. Potřeba jsou k tomu pouze specializované brány. To je ovšem opravdu hudba budoucnosti. V současnosti nasazované technologie RFID nabízejí následující možnosti:

2.4) RFID v knihovnách současnosti

Základem RFID v knihovnách je stejně jako v jiných odvětvích tag s čipem, který je umístěn v dokumentu. Dále může mít knihovna k dispozici tzv. „digitální knihovní asistent“, konverzní stanice, pracovní stanice pro personál, selfcheck, stroj pro vrácení knih, brány a další.

- Digitální knihovní asistent je mobilní zařízení, slouží pro inventarizaci dokumentů. Dokáže jednak zpracovat celkovou inventuru fondu, jednak také dohledávat chybějící (špatně založené) dokumenty. To ocení všichni,

kteří den co den marně hledají dokumenty ve volném výběru na svém místě. Inventura postupuje velmi rychle – asi 5000 knih / za hodinu.

- Konverzní stanice je mobilní stanice sloužící k programování čipů v dokumentech. Čipy jsou inteligentní, lze je přeprogramovávat a mají vysokou trvanlivost.

- Pracovní stanice pro personál se používají k rychlému půjčování a vrácení dokumentů. Tyto stanice jsou obsluhovány personálem. Naráz lze půjčit či vrátit několik dokumentů, což je úsporné a také snad pro personál zdravější.

- Selfcheck je samoobslužný stroj pro jak půjčování tak vrácení dokumentů uvnitř knihovny. Opět umí zpracovat několik dokumentů naráz.

- Stroj pro vrácení knih lze zabudovat do zdi vně knihovny. Čtenářům je tak umožněno vracet dokumenty kdykoliv během dne i o víkendech. Stroj dokáže třídít dokumenty podle druhu – jak podle umístění ve fondu, tak podle priorit – např. knihy rezervované, s pokoutou, s dalšími příznaky.

- Brány slouží k zachycení „neodblokovaných“ dokumentů, tzn. špatně půjčených nebo kradených apod. [více lit. 3 a 6].

2.4.1 Výhody RFID v knihovnách

Výhody implementace této technologie myslím vyplývají již z předchozího odstavce.

- 1) Rychlá inventarizace – tu ocení především knihovny s malým počtem zaměstnanců a s větším fondem. Tvrdí se, že lze zpracovat až kolem 5000 knih za hodinu. Pro větší knihovny to může znamenat ušetření pracovních sil na jiné nové úkoly, které jsou neustále před knihovny kladeny.

- 2) Rychlé nalezení ztracených jednotek – volný výběr je velmi citlivý na správné zařazení dokumentů na regál. Digitální asistent Vám pomůže najít špatně založené knihy opět poměrně rychle. Špatně založený dokument např. ve 100.000 fondu je ztracený. S touto technologií jej lze dohledat.

- 3) Zrychlení provozu – možnost samoobslužného vypůjčení dokumentů zrychlí provoz a umožní knihovně přeskupit pracovní síly k jiným činnostem. Napadá mě např. možnost větší koncentrace na elektronické informační zdroje apod. Stejně tak se ale předpokládá, že nadále podle potřeb čtenáře je k dispozici knihovník, který vrací a půjčuje dokumenty a samozřejmě řeší problémy a nestandardní situace – to žádný stroj nezvládne.

- 4) RFID nabízí pomocí jednoho tagu více služeb: pohyb zboží a jeho ochrana. Nemusíte již více lepit jak čárové kódy tak i např. elektromagnetické proužky. Potřeba jsou k tomu speciální brány. Navíc je možné do tagů

vkładat více informací o daném exempláři, což může usnadňovat zjišťování informací o něm bez nutnosti on-line přístupu k databázi.

5) Stroj na vrácení dokumentů vně budovy knihovny nabídne čtenářům nové možnosti vrácení i mimo pracovní dobu knihovny [více lit. 3,6 a 7].

2.4.2 Nevýhody RFID v knihovnách

Nevýhody této technologie se hledají zdánlivě obtížně vzhledem k jejím nesporným výhodám. I ty tu ale jsou a v literatuře se setkáme většinou s následujícími:

- 1) Narušení bezpečnosti osobních údajů
- 2) Zranitelnost tagů
- 3) Vysoká pořizovací cena celého systému

1) Narušení bezpečnosti osobních údajů se týká zejména používaných čtenářských karet. Čtenářské karty je možné realizovat buď klasickým způsobem (pomocí čárového kódu) a nebo pomocí čipových karet. Když se přidržíme tématu bezkontaktní technologie, tak jako nejjednodušší se jeví použití standardu Mifare – standart, který se používá např. na VŠ. Informace z takové karty, pokud není dobře zabezpečena, je možné číst jakýmkoliv rádiovým zařízením pracujícím s takovou frekvencí. Toto se může minimalizovat dvěma způsoby: správným nastavením čtecích klíčů do čtecích zařízení a nebo použití karet s kryptováním – DES-fare.

2) Tagy v dokumentu jsou poměrně snadno odhalitelné oproti elektromagnetickým páskám. Pokud je na RFID založena i ochrana fondu (což není podmínkou, pouze je to spíše snazší) a čtenáři tagy násilně odlepí, mohou dokument odcizit.

3) Cena celého systému je poměrně vysoká, a to ne jen pro české knihovny, ale i pro zahraniční knihovny. Proto je nasazení RFID zatím tak pomalé. Cena tagu se pohybuje kolem 50 centů (1/2 Eura). Přičteme-li k tomu 19% DPH, cena je opravdu vysoká. Pořizovací ceny RFID hardwaru (brány, konverzní stanice, pracovní stanice, selfcheck apod.) už tak vysoké nejsou (podobné jako elektromagnetických systémů). Vzhledem k nasazení RFID i v jiných odvětvích se předpokládá celkové snížení cen. Jak rapidní však bude a jak rychle se ceny sníží, to zatím nelze předpovědět. Je nutné uvážit, že knihovny potřebují inteligentní (přeprogramovatelné) tagy, které musejí vydržet několik desítek let. Nestací nám pouze jednorázové neprogramovatelné a netrvanlivé tagy, které lze využít v obchodech či jiných odvětvích [více lit. 7 a 8].

2.4.3 Na co si ještě knihovna musí dát pozor

To bychom nebyli v knihovnictví, abychom neřešili standardy. Stejně jako v jiných oblastech i zde si musí knihovna dát pozor na to, zda nabízené zboží odpovídá běžným normám a standardům. V České republice byla vytvořena v červnu 2005 pracovní skupina pro RFID, jejímž úkolem je vytipovat standardy, které budou u nás upřednostňovány. Podle mnohých se již v zahraničí pracuje. I u nás je nutné stanovit standardy tak, aby se dle nich mohly řídit jak distributoři RFID, tak i provozovatelé AKS.

1) RFID není založeno pouze na hardwaru, ale také na softwaru, který komunikuje s naším automatizovaným knihovnickým systémem. Zde jsou obecně podporovány standardy: Z39.83-2002 nebo SIP.

2) Na každém tagu jsou identifikátory, které označují konkrétní jednotku v konkrétní knihovně. Je nutné se domluvit na tom, jakým způsobem budeme označovat knihovny v ČR, jaké budeme používat kódy. Je možné v této souvislosti využít podobný systém, který byl u nás zaveden na konci 80. let pro čárové kódy v knihovnách [více lit. 9]. V zahraničí se používá pro identifikaci jednotlivých knihoven norma ISO 15511 – Mezinárodní standardní identifikátor pro knihovny a příbuzné organizace. Pro standardizaci kódu zemí se používá v zahraničí většinou norma ISO 3166-1:1997, kterou známe např. díky používání UNIMARCU.

3) Další množinou standardů jsou standardy pro RFID tagy, jako jsou normy ISO 15961, 15962 a 15963 pro správu jednotky a dále rodina norem ISO 18000 pro přenos informací vzduchem na frekvenci 13,56 MHz [více lit. 1].

2.5 Implementace RFID v knihovně Evangelické teologické fakulty (UK ETF)

V knihovně UK ETF přemýšlíme o možné implementaci RFID. Knihovna vlastní kolem 120.000 svazků dokumentů (knih, časopisů a dalších druhů dokumentů). Asi 70.000 svazků je umístěno ve volném výběru, další jsou ve skladech. Knihovna zaměstnává průměrně 8 plných pracovních úvazků. Vzhledem ke specifickému zaměření na teologii, filozofii a religionistiku zabezpečuje mnoho knihovnických činností. Vedle běžných prací (akvizice, katalogizace, cirkulace apod.) též spravuje fond starých tisků a rukopisů, buduje digitální knihovnu, poskytuje MVS a MMVS, poskytuje rešerše, buduje článkovou databázi, buduje vlastní tezaurus. I když je součástí poměrně malé fakulty (500 studentů), služby poskytuje asi 2500 čtenářů (loni 25000 výpůjček, letos jich bude mnohem více) a desítkám kniho-

ven po celé ČR i v zahraničí. Jakékoliv usnadnění prací by proto provoz knihovny jenom uvítal.

2.5.1 Výhody a nevýhody RFID

Rádi bychom využili co možná nejšířší výhod RFID. Zejména možnost inventarizace a správa volného výběru nás zaujala jako prozatím největší výhoda nasazení této technologie. Zajímavou se jeví též možnost samoobslužného vypůjčování dokumentů pro zrychlení provozu. V sále volného výběru, který zároveň slouží jako studovna, uplatňujeme systém jednoho pultu, kde dva knihovníci vykonávají všechny činnosti: půjčování, vracení, správa čtenářského konta, rešerše, MVS, pomoc při obsluze počítačů a databází, veškeré podávání informací, pomoc při vyhledávání dokumentů, xerox, okamžitá expedice dokumentů ze skladu atp. Zabezpečení fondu bychom rádi ponechali zatím na stávající elektromagnetické technologii, a to z těchto důvodů:

- a) Vzhledem k vysoké finanční náročnosti, a to jak tagů tak i pracovních sil, nechceme nasazovat RFID do skladů, prozatím pouze do volného výběru. Pokud bychom používali RFID k ochraně fondu, pak by zůstal jakýkoliv vypůjčený dokument ze skladu neochráněn. RFID ve volném výběru chceme nasadit jednorázově, ne postupně, aby byl systém ihned funkční.
- b) Stejně tak, odstraní-li někdo násilím tag z dokumentu, elektromagnetika i nadále dokument zabezpečí proti odcizení.

3) Závěr

Tak jak se Vám líbí knihovny budoucnosti? Myslíte, že budou vypadat takto nebo zcela jinak?

RFID je jistě velmi zajímavou novou technologií, která může knihovny posunout vpřed k novým službám čtenářům. Celková modernizace provozu knihoven knihovny v očích budoucích zákazníků ztraktivní a lze předpokládat, že budou pak i nadále poměrně vyhledávanými centry informací. Je určitě potřeba, abychom jako knihovníci tento trend sledovali, diskutovali o výhodách a nevýhodách a hledali potřebné finanční prostředky. Snad se nám pak podaří také do rozjetého vlaku RFID technologií naskočit.

Použité zdroje

- 1) *RFID Data Model for Libraries : proposal for a data model*. RFID Data Model for Libraries Working Group, affiliated to Danish Standard S24/u4. Draft final – July 2005. 58 s. Nepublikovaný materiál.

- 2) DOČEKAL, Daniel. RFID, aneb, Svět ve kterém víte všechno o všech a všem. *Pooh.cz* [online]. Vyd. 29.9. 2004 [cit. 2005-08-10]. Dostupné na [www: <http://www.pooh.cz/pooh/a.asp?a=2010731>](http://www.pooh.cz/pooh/a.asp?a=2010731).
- 3) *BiblioChip RFID Library System : využití rádiofrekvenční identifikace pro bezpečnost a cirkulaci médií v knihovnách* [online]. Hodonín : Cosmotron, c2005 [cit. 2005-08-10]. Dostupné na [www: <http://cosmo.infotech.sk/ar1.php?op=269&Lng=cz>](http://cosmo.infotech.sk/ar1.php?op=269&Lng=cz).
- 4) BEDNÁŘOVÁ, Veronika. Obchod budoucnosti, (RX Diskuse). *Reflex online*, 2004, č. 52/53 [cit. 2005-08-10]. Dostupné na [www: <http://www.reflex.cz/Clanek18188.html>](http://www.reflex.cz/Clanek18188.html).
- 5) *METRO Group Future Store Initiative* [online]. Düsseldorf : METRO AG, [200-] [cit. 2005-08-11]. Dostupné na [www: <http://www.future-store.org>](http://www.future-store.org).
- 6) *Řízení oběhu knihovních fondů* [online]. Praha : LSE Integration, [2005] [cit. 2005-08-11]. Dostupné na [www: <http://www.lse.cz/3M/Rizeni_obehu_knihovniho_fondu.htm>](http://www.lse.cz/3M/Rizeni_obehu_knihovniho_fondu.htm).
- 7) SMART, Laura. Making sense of RFID : RFID pros & cons. *Netconnect*, fall 2004, s. 4-14.
- 8) STRICKLAND, Lee S., HUNT, Laura E. Technology, security, and individual privacy : new tools, new threats, and new public perceptions. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, roč. 55, č. 3, s. 221-234.
- 9) RUPEŠOVÁ, Miloslava [et al.]. *Systém využití čárového kódu v knihovnách* [online]. Praha : Státní technická knihovna, 1991-2001 [cit. 2005-08-11]. Dostupné na [www: < http://www.stk.cz/carovy_kod_popis.html>](http://www.stk.cz/carovy_kod_popis.html).

AKTUÁLNE TRENDY SLUŽIEB V UNIVERZITNEJ KNIŽNICI V BRATISLAVE

Mária Džavíková, Univerzitná knižnica Bratislava

Univerzitná knižnica v Bratislave, prešla od svojho vzniku v roku 1919 mnohými viac alebo menej významnými zmenami, ktoré boli podmieňované konkrétnymi spoločensko-ekonomickými podmienkami, priestorovými možnosťami, zadefinovanými úlohami a celkovým poslaním inštitúcie. Za celé toto obdobie bolo prioritou knižnice, okrem úloh spojených s povinnosťou budovania konzervačného fondu (periodických a monografických dokumentov) z produkcie československých a od roku 1993 slovenských vydavateľstiev, uspokojovanie informačných potrieb používateľov, prístup k informáciám a znalostiam prostredníctvom rôznych zdrojov a služieb. Poskytovanie služieb sa riadilo zásadou ich všeobecnej dostupnosti, okrem časov tzv. zakázaných fondov, bez ohľadu na spoločenské postavenie, pohlavie, náboženstvo, rasu. Klasický repertoár služieb sa postupne rozširoval o nové formy, ktoré snáď najviac súviseli s nasadením výpočtovej techniky a novými technológiami v knižnično-informačnej praxi. Pre Univerzitnú knižnicu v Bratislave boli v tomto smere rozhodujúce najmä 90. roky 20. storočia, ktoré priniesli internet, lokálnu sieť, osobné počítače a hlavne účasť v projekte CASLIN. Realizáciou projektu získala knižnica prvý komplexný automatizovaný knižničný systém Aleph, ktorým sa posunula na kvalitatívne vyššiu úroveň nielen automatizácia knižničných procesov ale aj kvalita služieb používateľom. Nasadzovaním techniky a zároveň používaním nových technológií sa ukázalo, že veľkým a takmer neriešiteľným problémom sú budovy knižnice, ktoré nemohli byť prispôbované novým trendom a predstavám. Historické budovy, priamo v centre mesta sa postupne stávali čoraz menej vyhovujúcimi požiadavkám ako používateľom, tak aj pracovníkom. Okrem týchto skutočností, boli všetky budovy patriace UKB v dezolátnom stave, špeciálne objekt Klarisea, kde sa nachádzali knižničné sklady. Preto rozhodnutie o celkovej rekonštrukcii objektov UKB bolo mimoriadnou udalosťou, ktorou sa začala nová etapa v dejinách knižnice.

Rekonštrukcia a revitalizácia budov umožnila zrealizovať predstavy knihovníkov o modernej, funkčnej, „priateľskej“ inštitúcii s aplikáciou nových informačných technológií, fondov a elektronických informačných

zdrojoch v službách verejnosti. Nová UKB otvorila svoje priestory pre verejnosť v apríli 2005, presne 2 roky od začiatku rekonštrukcie. Používateľom ponúkla úplne nové priestory ale aj technologické novinky:

- identifikačný a prístupový systém
- elektronický doručovací systém – pre elektronické dodávanie dokumentov vrátane samoobslužného skeneru
- elektromagnetická ochrana dokumentov
- digitalizačné pracovisko
- nová www stránka tvorená pomocou redakčného systému
- elektronický dochádzkový systém / zamestnanci UKB/
- automatické zámky na dverách umožňujúce kontrolované vstupy

Identifikačný a prístupový systém v UKB

Celková rekonštrukcia budov UKB (2003 – 2005) nezmenila viditeľne len fasády a interiéry budov, ale čo je oveľa podstatnejšie umožnila poňať celý systém služieb používateľom na úplne inej úrovni. Do roku 2003 (apríl), keď sa priestory UKB uzavreli pre verejnosť, mali používatelia k dispozícii klasické uzavreté študovne s možnosťou prezenčného štúdia príručiek alebo dokumentov objednaných z knižničných skladov. Okrem toho multimediálny kabinet s fondom videokaziet, mikrofilmov, mikrofiší a možnosťou rezervácie práce na PC, s prístupom k internetu a licencovaným databázam, čítareň periodickej literatúry, stredisko UNESCO a OSN. Spoločnou črtou týchto služieb bolo ich jednoznačné „uzavretie“ do konkrétnych priestorov a ich neefektívna nadväznosť. V praxi to znamenalo, že používateľ mal možnosť uzavrieť sa do niektorej zo študovní podľa jej obsahového zamerania a uspokojiť sa s ponúkaním fondom dokumentov. V zásade nebolo možné dokumenty prenášať do iných priestorov.

Nová situácia po rekonštrukcii knižnice prinútila kompetentných zamestnancov prehodnotiť nielen podmienky poskytovania služieb, ale aj doterajšiu filozofiu vstupu do priestorov UKB – identifikáciu a registráciu návštevníkov.

Stav po rekonštrukcii

Každá osoba, používateľ služieb UKB, ktorá chce vstúpiť do priestorov knižnice slúžiacich verejnosti musí byť **identifikovaná**. Základnou myšlienkou prístupového systému používaného v UKB je efektívna kontrola vstupu a výstupu, čím sa má zabezpečiť kontrolovaný pohyb osôb v priestoroch knižnice. Prístupové práva sú špecifikované pre jednotlivcov alebo skupiny, podľa potreby, vrátane presných časových vymedzení. Identifikačným médiom prístupového systému je bezkontaktná čipová karta.

Konkrétne v UKB sa používa karta Mifare štandard MF 70, s kapacitou čipu 4 Kb a možnosťou zápisu údajov do 40-tich sektorov.

Štruktúra údajov prístupového systému, zapísaná na čipe karty:

1. osobné údaje osoby – meno, priezvisko, titul, dátum narodenia, adresa, fotografia
2. číslo čipovej karty
3. typ osoby – čitateľ, návšteva, zamestnanec
4. typ prístupu / turnikety/
5. dátumy - platnosť čipovej karty / 5 rokov/ - začiatok a koniec platnosti - registrácie v KIS /1 rok/ - začiatok a koniec platnosti
6. vydavateľ karty – Univerzitná knižnica v Bratislave

Z týchto údajov sa tlačia priamo na kartu – titul, meno, priezvisko a číslo čipu, ktorý je aj vo forme čiarového kódu. Ostatné údaje z karty, sa dajú prečítať použitím čítacieho zariadenia. Údaje na kartu sa zapisujú cez personifikátor t.j. zariadenie pripojené k PC, s inštaláciou aplikačného programového vybavenia (APV) prístupového systému. Údaje nahraté na čipe sa dajú podľa potreby opravovať a validovať.

Riadiacou jednotkou celého systému je koncentrátor založený na báze procesora Intel. Pri komunikácii so serverom využíva protokoly TCP/IP. Na koncentrátor sú pripojené jednotlivé čítačky kariet, ktoré ovládajú koncové zariadenia t.j. turnikety a dverové zámky / je možné pripojiť aj ďalšie zariadenia /. Po priložení karty k čítačke, sa vyčíta sériové, jedinečné číslo karty SNR, ktoré je zároveň jednoznačným identifikátorom používateľa. Koncentrátor na základe informácií z databázy vyhodnotí prístupové práva tejto karty. Ak má karta oprávnenie vstupu, dá signál na uvoľnenie prechodu na koncovom zariadení, v prípade UKB sú to turnikety.

Systém vydávania a používania čipových kariet

Čipová karta UKB je vydaná každej osobe, ktorá chce vstúpiť do priestorov knižnice a nevlastní už identifikačnú čipovú kartu vysokej školy – študenti a zamestnanci VŠ.

V praxi to prebieha nasledovne:

- vyplnenie a podpísanie prihlášky čitateľa
- zapísanie údajov do databázy prístupového systému a na čipovú kartu /vrátane prístupových práv/
- odfotenie /fotka uložená v databáze/ a následná tlač čipovej karty

Po vydaní čipovej karty, môže používateľ vstúpiť do priestorov určených verejnosti, využívať fond dokumentov prístupných vo voľnom výbere

ale nemá možnosť objednávať a požičiavať si dokumenty cez on-line katalóg UKB. Keďže prístupový a identifikačný systém nie je prepojený s knižnično - informačným systémom je potrebné zaevidovať používateľa zvlášť aj do tohto systému. Ako identifikátory sa v KIS Aleph používajú v kombinácii dátum narodenia, s iniciálami mena a priezviska, v tvare **DDMMRRRRJK** s číslo čipovej karty.

Používateľ zaplatí za vydanie čipovej karty jednorazový poplatok 150,- Sk resp. 50,-Sk, v prípade dôchodcov a zdravotne postihnutých. Žiadne ďalšie poplatky napr. za registráciu do knižnično – informačného systému, predĺženie platnosti registrácie sa nevyberajú. V prípade straty čipovej karty vydané knižnicou si používateľ musí zaplatiť len pôvodný poplatok 150,- Sk za vydanie ďalšej karty. Pôvodná čipová karta sa v systéme zablokuje, čo znamená, že sa ďalej nedá používať na vstup do knižnice.

Študenti vysokých škôl, ktorí vlastnia čipové karty majú tú výhodu, že tieto karty sú v UKB uznávané, čo znamená, že sa zaevidujú do databázy prístupového a identifikačného systému, rovnako knižnično – informačného systému a nepotrebujú čipovú kartu knižnice. Samozrejme neplatia žiadne poplatok. Tieto podmienky platia aj pre zamestnancov vysokých škôl.

Čipová karta je vydávaná, za rovnakých podmienok, aj všetkým zamestnancom UKB. Rozdiel je v tom, že za prvú kartu nemusí zamestnanec platiť poplatok. Za vydanie duplikátu však musí rovnako zaplatiť 150,-Sk. Zamestnanecká čipová karta sa nelíši len vizuálne, žltý podklad pod nápisom zamestnanec ale aj rozšírenými funkciami použitia:

- čitateľský preukaz – objednávanie dokumentov cez online katalóg UKB
- identifikačný preukaz v dochádzkovom systéme UKB
- prístupový preukaz na riadený vstup do určených priestorov

Prvý „vizuál“ čipovej karty UKB je výsledkom spolupráce pracovníkov knižnice s dizajnérmí VÚB, ktorá sponzorovala zakúpenie a potlač 5000 ks čipových kariet. Potlač kariet je možné robiť aj v UKB. Používame 2 tlačiarne DATACARD SP55, ktoré sú schopné postupne tlačiť rubovú aj lícovú stranu kariet. Jednotlivé typy osôb, podľa prístupového systému sa odlišujú na karte farebným podkladom – čitatelia- zelený podklad, zamestnanci – žltý podklad a návštevy – biely.

Hodnotenie používania čipových kariet, po štyroch mesiacoch otvorenia knižnice dopadlo jednoznačne pozitívne. Do prístupového a knižnično-informačného systému bolo za toto obdobie zaevidovaných 8370 používateľov z toho približne 4000 študentov a pedagógov vysokých škôl, ktorých väčšina používa čipové karty svojich vysokých škôl. Ostatným boli vydané karty UKB.

Používatelia veľmi kladne prijali aj cenovú „politiku“ knižnice, t.j. poplatky za vydanie čipovej karty, bezplatnú registráciu a prolongáciu študentov a pedagógov vysokých škôl. Žiaľ, pohľad zo strany zriaďovateľa UKB je taký, že táto realita je príliš veľkorysá a poplatky treba prehodnotiť. K zmenám by malo prísť možno už od septembra t.r., v lepšom prípade od začiatku roka 2006.

Budúcnosť používania čipových kariet

Univerzitná knižnica v Bratislave je prvou štátnou verejnou knižnicou, ktorá začala používať na identifikáciu svojich používateľov čipové karty MIFARE. Už pri zavádzaní komplexnej technológie vydávania čipových kariet myslelo vedenie knižnice na fakt, že čipové karty budú v blízkej budúcnosti využívať aj ostatné knižnice na Slovensku. Najbližšie k tomuto cieľu je momentálne ŠVK Banská Bystrica, ktorá začína používať a vydávať čipové karty od septembra t.r. Víziou je celoslovenské použitie čipových kariet najskôr na identifikáciu a poskytovanie služieb v knižniciach, neskôr s rozšírením služieb napr. železničnej, autobusovej dopravy, vstup na športoviská a pod. Aj preto, čipové karty vydávané v UKB nie sú klasicky nazvané – „čitateľský preukaz“ ale „**knižničný pas**“.

Jednou z najbližších úloh v UKB je odstránenie duálnej registrácie používateľov t.j. do prístupového a knižnično – informačného systému. Cieľom je vytvorenie spoločnej bázy údajov a ich následné viacnásobné využitie. Existuje niekoľko nástrojov, UKB sa rozhodla pre LDAP (Lightweight Directory Access Protocol) umožňujúci prístup k zoznamom prostredníctvom štandardného TCP/IP protokolu. Postupne sa počíta s rozšírením funkcionality jednotnej autentifikácie aj na možnosť monitoringu osôb pohybujúcich sa v priestoroch knižnice, riadený prístup k elektronickým informačným zdrojom, prípadne riadiť a sledovať prístupy k ďalším zariadeniam (samoobslužné kopírky, šatňové skrinky a pod.)

ZÁKLADNÍ VZDĚLANOSTNÍ A OBOROVÁ STRUKTURA UŽIVATELŮ KNIHOVNY

(Několik pohledů prostřednictvím statistik a pár dobrých rad)

Hanuš Hemola, Národní knihovna ČR

Uživatele knihovny lze zkoumat z různých úhlů a na základě vlastních zkušeností, statistických šetření či expertních odhadů interpretovat jejich chování, zvyky, potřeby. Jinak se jeví vrátným, šatnářkám nebo obsluze v bufetech. Odlišně uživatele vnímají odborní pracovníci knihovny. Od mnohdy nelichotivých hodnocení uživatelů pracovníky v přímých službách – zejména z těch základních, až po relativně kladná hodnocení na pracovištích specializovaných služeb. Samozřejmě jinak vnímají chování a potřeby uživatelů knihovníci, kteří nejsou v přímém styku s uživateli, resp. management.

Překvapení pro mnohé z nás; svůj názor na knihovny a knihovníky mají také naši uživatelé. Bohužel se jich v posledních letech na to příliš neptáme nebo ptáme jen velmi omezeně. Vytratil se snad zájem o systematické zkoumání uživatelských potřeb a chování? Za posledních 15 let se změnila společnost, její chování, technologie a to vše samozřejmě má vliv na knihovny, uživatele i knihovníky. Jen to systematicky nezkoumáme. Zájem by jistě byl, ale rozpočty knihoven či jejich zřizovatelů na takové *zbytečnosti* zpravidla nevyčlení peníze. V grantových programech není *kolonka*, kde bychom uživatelský průzkum uplatnili.¹ Dílčí, účelové sondy (zejména před rekonstrukcí a výstavbou knihovny a nejznámější před internetizací veřejných knihoven) nemohou nahradit periodické výzkumy a pravidelná statistická šetření s expertním vyhodnocováním časových řad a trendů. Proto si na základní otázky typu:

Kdo jsou naši uživatelé;

---

¹ Národní knihovna ČR ve spolupráci s DEMA, a.s. připravila v roce 2001 projekt na rok 2002 do programu VaV MK ČR pod názvem „**KNIHOVNA PRO 3. TISÍCILETÍ**. Současné informační potřeby a budoucí funkce knihoven z pohledu široké veřejnosti a speciálních cílových skupin“, který mapoval situaci ve všech krajských městech a měl navázat na realizovaný průzkum „Informační potřeby obyvatel v sídlech střední a malé velikosti (venkovská sídla a malá města) a možnosti jejich zajištění prostřednictvím sítě veřejných knihoven“. MK ČR však výběr z důvodu nedostatku finančních prostředků zrušilo.

Co od knihovny očekávají;
Čím je knihovna obtěžuje;
Co chtějí změnit, zlepšit, zachovat, etc.;

zpravidla odpovídáme sami – a rádi. Ostatně my knihovníci přece nejlépe víme, *co oni potřebují, co oni mají dostat a co bude pro ně prostě nejlepší.*

Pokusím se zde představit uživatele Národní knihovny ČR². Svě interpretace opírám o dostupná statistická data, letitou praxi při jejich sběru a pravidelném vyhodnocování a o dlouhodobé působení v přímých službách jako řadový a následně vedoucí pracovník.

Odbor služeb Národní knihovny ČR zavedl od roku 2000 při registraci uživatelů v Hale služeb nový systém sběru dat, který by měl zajistit přehled o struktuře individuálních uživatelů podle dosaženého stupně vzdělání, jejich oborovém zakotvení i o prioritách jejich zájmů. Sběr dat je prováděn v souladu s platnými právními předpisy o ochraně osobních údajů a na základě dobrovolnosti poskytovatele dat. Získané údaje jsou využívány v anonymizované podobě, tzn. pouze ve formě statistických přehledů bez adresné vazby na konkrétního poskytovatele údajů.

Uživatelé mohou při vlastní registraci, ale i kdykoliv jindy, vyplnit základní údaje o stupni svého vzdělání výběrem ze sedmi základních skupin – zatržením jedné z možností.

I.	
KÓD	STUPEŇ VZDĚLÁNÍ
A	Vědečtí, výzkumní a vědecko pedagogičtí pracovníci
B	Uživatelé s ukončeným VŠ vzděláním
C	Studenti VŠ
D	Uživatelé s ukončeným středním a vyšším vzděláním
E	Studenti vyšších škol
F	Studenti středních škol
G	Ostatní
X	Neposkytnuté údaje

---

² Data interpretují registrované uživatele Národní knihovny ČR mimo Slovanskou knihovnu, jejíž uživatele tvoří specifická skupina a data o ní jsou sbírána jiným způsobem.

Rovněž si mohou vybrat jednu z 11 základních oborových skupin – tzv. „kmenový obor“. To je například obor jejich studia, případně jejich profese.

II.	
KÓD	OBOR ZÁJMU
G	Knihovnictví, informační studie
H	Hospodářství, ekonomika, plánování, bankovníctví, obchod, administrativa, stát, právo, vojenství, bezpečnost, prokuratura, armáda
J	Jazykověda, literární věda, překladatelství
K	Kultura, osvěta, pedagogika, tělovýchova
L	Lékařství, zdravotnictví, farmakologie, farmacie
P	Přírodní vědy, biologie, biochemie, chemie, fyzika, matematika, zeměpis, astronomie, astrofyzika, ekologie
S	Politika, filozofie, psychologie, sociologie, historie, vlastivěda, archivářství, teologie
T	Technika, doprava, průmysl, energetika, spoje, hornictví
U	Umění, estetika
X	Neurčené (viz poznámka)
Z	Zemědělství, potravinářství, lesnictví, veterinářství

Dále mají možnost vybrat ze škály 26 oborů tři obory, u kterých stanoví podle svých zájmů pořadí důležitosti. Ne všichni uživatelé tuto možnost využívají, přesto získaná data mohou podat obraz o struktuře uživatelů knihovny a jejich základních oborových preferencích.³

---

³ Předpokládáme převést „priority zájmů podle oborů“ na základní skupiny podle Konspektu, abychom mohli snáze promítat výsledky průzkumů do jednotlivých hodnocení sbírek knihovny podle metody Konspekt. Viz <http://konspekt.nkp.cz/>

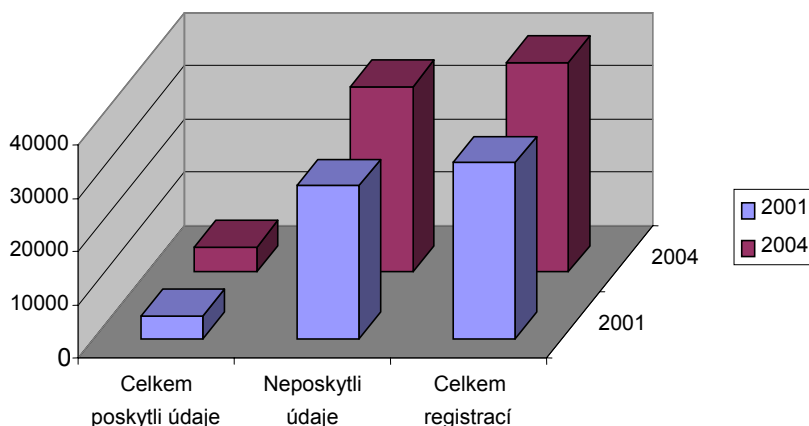
III.	
KÓD	PRIORITY ZÁJMŮ PODLE OBORŮ
A	Hospodářství, ekonomie, plánování, management, bankovníctví, obchod, administrativa
B	Stát, právo, soudnictví, advokatura, prokuratura
C	Armáda, vojenství, bezpečnost
D	Jazykověda
E	Překladařství a tlumočnictví
F	Literární věda
G	Kultura a osvěta
H	Sport a tělovýchova
I	Komunikace a média
J	Pedagogika
K	Medicína, zdravotnictví, farmakologie, farmacie
L	Přírodní vědy (biologie, biochemie, chemie, zeměpis, ...)
M	Exaktní vědy (matematika, fyzika, astronomie, astrofyzika, ...)
N	Politické vědy
O	Filozofie
P	Psychologie
Q	Společenské vědy (sociologie, antropologie, etnografie, ...)
R	Historie, vlastivěda a pomocné vědy historické
S	Náboženství a teologie
T	Technika (výpočetní technika, doprava, průmysl, energetika, spoje, hornictví, ...)
U	Umění a estetika
V	Užité umění (architektura, urbanismus, design,...)
W	Zemědělství, lesnictví, veterinářství
X	Ekologie
Y	Dokumentačně informační obory (knihovnictví, dokumentace, informatika, archivnictví, muzejnictví, ...)

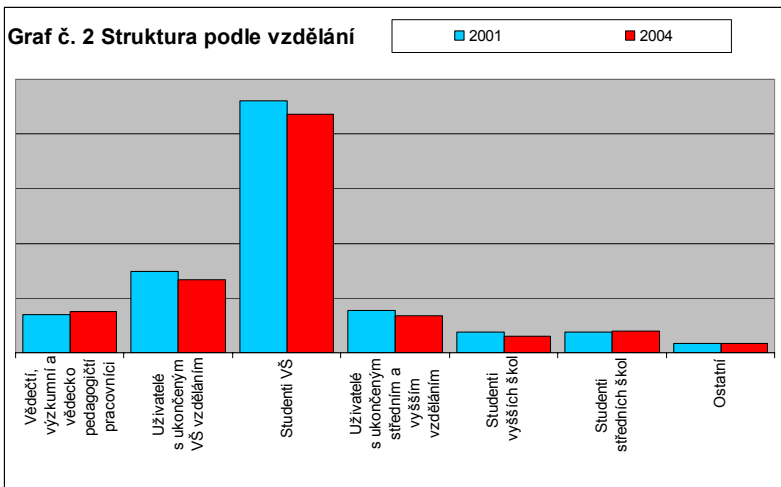
Zkušebně byl sběr dat poprvé vyhodnocen na jaře roku 2001. Knihovna propagovala tuto akci poměrně intenzivně a během necelého roku poskytlo údaje téměř 13 % uživatelů registrovaných v bázi uživatelů. Podruhé byla

data o uživateliích vyhodnocena v závěru roku 2004. I tentokrát zůstala ochota vypovědět o sobě něco navíc na srovnatelné úrovni, téměř 12 % registrovaných uživatelů údaje poskytlo. Srovnání v absolutních číslech je následující: v roce 2001 to bylo 4243 uživatelů a v roce 2004 to bylo 4701 uživatelů (*blíže viz graf č. 1 – Báze průzkumu*). Někteří z respondentů odpovídali výběrově, tzn. zpravidla se vyjádřili pouze ke svým prioritním zájmům, ale nesdělili úroveň svého vzdělání, resp. kmenový obor. V roce 2001 byli bohužel uživatelé, kteří nesdělili úroveň svého vzdělání, z konečného vyhodnocení vyřazeni. Tentokrát i tyto odpovědi byly vyhodnocovány a těch, kteří se sice nějak vyjádřili, ale nezařadili se do vzdělanostní skupiny bylo téměř 15 %.

V roce 2001 se přes 80% uživatelů hlásilo ke vzdělání na vysoké škole, z toho studenti činili 55 % a tzv. vědečtí pracovníci 8 %. V roce 2004 se k vysokoškolskému vzdělání hlásilo cca 70 % uživatelů, z toho studenti tvoří 47 % a vědečtí pracovníci opět 8 % (*blíže viz graf č. 2 – Struktura podle vzdělání*).

Graf č. 1
Báze průzkumu

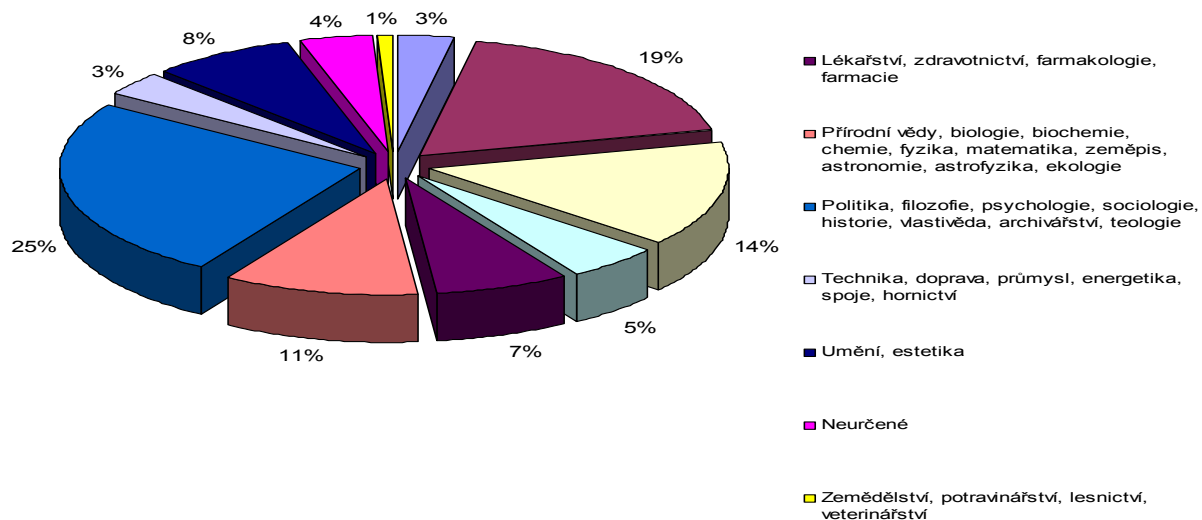
Ke kmenovým oborům, které Národní knihovna garantuje (společenské a přírodní vědy, kultura, umění, knihovnictví) se v roce 2001 hlásilo 66 % respondentů, resp. 57 % v roce 2004 (*srovnej grafy č. 3 a 4 – struktura podle oborů*). V roce 2001 naopak na tuto otázku neodpověděla 4 % a v roce 2004 dokonce 20 % respondentů.

V hitparádě oborů (celkem 26) sestavených dle osobní důležitosti se na špičce v absolutním pořadí v roce 2001 umístila skupina *hospodářství, ekonomie, plánování, management, bankovníctví, obchod, administrativa*. Na dalších místech pomyslného žebříčku v tomto absolutním pořadí se umístily: *historie, vlastivěda a pomocné vědy historické, následovány problematikou státu, práva, soudnictví*. Jinak se svými prioritami naložily pro Národní knihovnu ČR cílové uživatelské skupiny, tzn. vysokoškolsky vzdělání, resp. studenti vysokých škol a vědeckí pracovníci. Jejich pořadí bylo v roce 2001 následující:

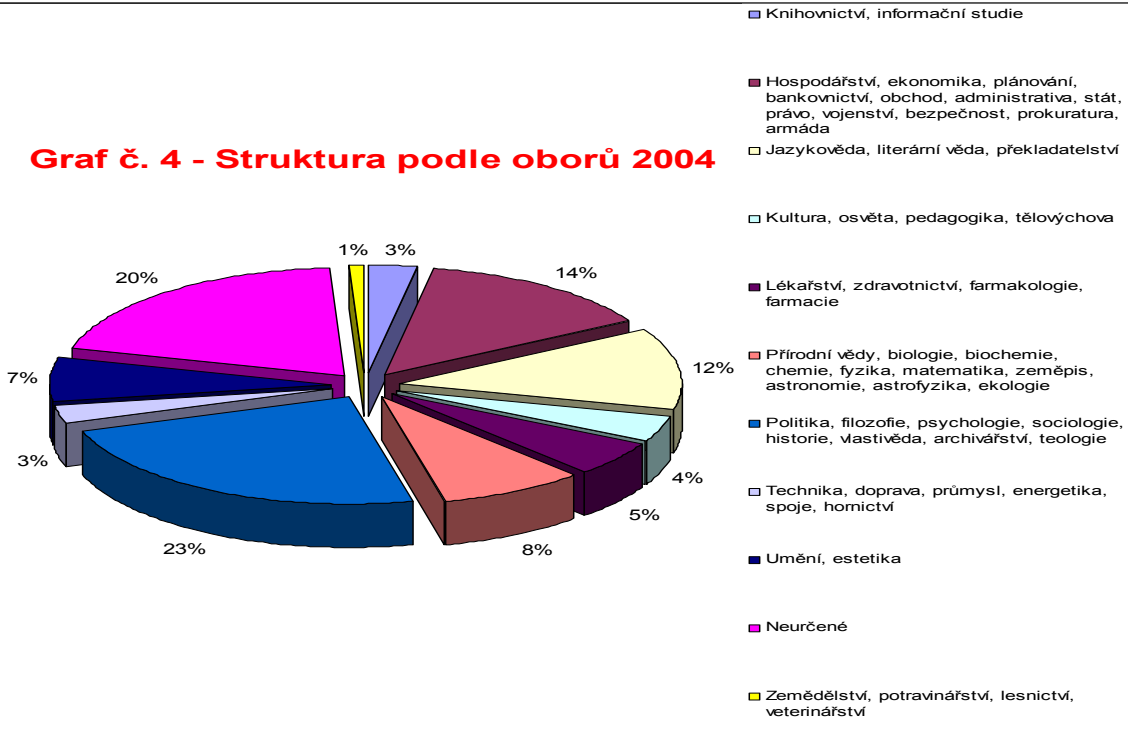
1. Historie, vlastivěda a pomocné vědy historické
2. Hospodářství, ekonomie, plánování, management, bankovníctví, obchod, administrativa
3. Přírodní vědy (biologie, biochemie, chemie, zeměpis, ...)
4. Jazykověda
5. Umění a estetika
6. Literární věda

V roce 2004 se pořadí v absolutním žebříčku obrátilo a na celé čáře zvítězily *historie, vlastivěda a pomocné vědy historické, následovány s odstupem skupinou ekonomických a hospodářských oborů a pomyslný*

Graf č. 3 - Struktura podle oborů 2001

Graf č. 4 - Struktura podle oborů 2004

bronzový stupínek získala *jazykověda*. V hodnocení priorit cílovou skupinou uživatelů knihovny bylo pořadí následující:

1. Historie, vlastivěda a pomocné vědy historické
2. Hospodářství, ekonomie, plánování, management, bankovníctví, obchod, administrativa
3. Jazykověda
- 4 - 7. Umění a estetika
- 4 - 7. Přírodní vědy (biologie, biochemie, chemie, zeměpis, ...)
- 4 - 7. Medicína, zdravotnictví, farmakologie, farmacie
- 4 - 7. Stát, právo, soudnictví, advokatura, prokuratura
8. Literární věda

A závěrem pár zajímavostí, které nám statistika odhalila. Naši uživatelé si přes počáteční nedůvěru i odpor oblíbili komfort výpočetní techniky a internetu a téměř 90% požadavků bylo zadáno on line. Díky tomu se například i snížil poměr návštěv knihovny za účelem tradičních knihovnických služeb a naopak stoupl podíl návštěv knihovny jako vzdělávacího a kulturního centra. Téměř 20% z téměř 600 tisíc (fyzických) návštěvníků přišlo do knihovny na koncert, výstavu, vzdělávací akci. Protože nejvíce návštěvníků do Klementina přišlo ve středu 3. června 2004 a naopak nejméně v sobotu 25. září 2004

Poučení? Musíte-li už jít do knihovny, tak určitě nechoďte v úterý a navíc v květnu. A chcete-li se topit v penězích?? Nejlepší jsou služby o sobotách – příplatek, přesčas. A vyjde-li na Vás některá z těch čtyř únorových, tak to je fakt *havaj*☺

UČÍME SE HROU

Jitka Tichá, Krajská knihovna Karlovy Vary

Pracuji v pobočce Krajské knihovny Karlovy Vary v městské čtvrti Tuhnice. Knihovna není velká, fond obsahuje asi 17 tisíc svazků knih, navštěvuje nás kolem 900 uživatelů. Knihovna běžně spolupracuje se základní školou a mateřskými školami v okolí, ale je tu blízko i pomocná škola pro děti, které mají různá mentální postižení. Vzájemná spolupráce mezi knihovnou a školou probíhá již 6 let.

Věk žáků je v rozpětí je 8 až 20 let. Jejich zdravotní postižení lze charakterizovat jako pásmo lehké až střední mentální retardace spolu s tělesným nebo smyslovým postižením a poruchami chování. Objevují se i prvky autismu a Downův syndrom. Čtenářskými schopnostmi se děti od sebe výrazně odlišují. V první skupině se učí poznávat hůlková písmena a číst podle piktogramů. Zvládají jednoduchá slova s pomocí druhé osoby. 2–3 chlapci ani po několika letech práce číst neumějí a ani se to nenaučí. Ve druhé skupině jsou děti schopnější, převažuje samostatné čtení jednoduchých vět, doplňování a pochopení čteného textu. Děti navštěvují knihovnu 1x za 14 dní. Problém je s velmi krátkou koncentrací dětí na jednu činnost. Pokaždé musím mít připravené velké množství knížek, obrázků a časopisů, které si děti střídají, protože se každé věci věnují jen malou chvíli. Prolistují knihu a už zase chtějí další. Některé děti neumějí bohužel přečíst téměř nic, protože jim to nedovoluje jejich nemoc, jiné číst nechtějí.

Když k nám děti začaly chodit, bylo pro ně prostředí knihovny něčím úplně neznámým a novým, do té doby v knihovně nikdy nebyly, nevěděly, co to je. Vyhovuje jim, že samotná místnost je malá, má komorní, až rodinné prostředí. Seznámily se s tím, co se v knihovně dělá, jak se půjčují knížky, časopisy, jak jsou knihy uloženy na regálech. Naučily se s knížkami správně zacházet. Důležité pro ně bylo, že přicházely do jiného prostředí a setkávaly se i s novou osobou – knihovnicí a začínaly se mnou komunikovat. To nebylo vždycky jednoduché, pro jejich vady řeči jsem jim špatně rozuměla. Sama jsem si musela zvyknout mluvit pomalu a hodně zřetelně. Všichni jsme potřebovali určitý čas a trpělivost k navázání důvěry a vztahu mezi námi.

Kromě poznávání nového prostředí a nových osob (kontakty některých dětí jsou omezené pouze na nejbližší rodinu a školu) je ještě další dost důležitá funkce knihovny: většina dětí pochází ze sociálně slabých rodin, rodiče nemají peníze na nákup knížek a časopisů a bohužel ani nemají zájem pod-

porovat děti ve čtení knih. Podpora rodičů se liší zejména podle dosaženého vzdělání. Děti mají doma i velmi málo nových podnětů, které by zrovna ony tolik potřebovaly. Tady je funkce knihovny nezastupitelná, děti si u nás půjčují knížky a časopisy, ke kterým by se jinak nedostaly.

V prvních dvou letech, kdy pomocná škola začala navštěvovat naši pobočku, jsme se věnovali obrázkům, leporelům, knížkám. Děti se naučily pracovat s půjčenými knížkami, nejdříve si je půjčovaly pouze do školy, později i domů. Velký význam má i přístup dětí k počítačům v knihovně. Doma je nemají, ve škole sice mají učebnu, kde se většina naučila ovládat myš, ale tam jsou čas a možnosti omezené, děti se tam málokdy dostanou, a tak knihovna vhodně doplňuje jejich zájem o hraní si s počítačem.

Chtěla jsem naše setkání rozšířit o nějaké nové činnosti, Z běžného rozpočtu knihovny se taková práce hradit nedala, hledala jsem tedy pomoc i jinde. Zpracovala jsem tedy projekt „Učíme se hrou“ a zažádala o grant z výběrového řízení Ministerstva kultury ČR *Knihovna 21. století*. V projektu jsme si dali za cíl rozvíjet rozumové schopnosti dětí, rozšiřovat jejich slovní zásobu, zlepšovat čtenářské schopnosti. Se žádostí o grant jsme uspěli a získali jsme tak finanční částku, za kterou jsme nakoupili software, který nám pomáhá v naší činnosti s dětmi. Jsou to CD-ROMy s výukovými a zábavnými programy, speciální program řady Mentio, několik pomůcek – hraček, diskety s logopedickými programy, odbornou literaturu pro pedagogy a řadu dětských obrázkových knížek a encyklopedií.

Naše besedy v knihovně teď probíhají takto: na začátku si chvíli povídáme o knížkách, které jsem dětem připravila. Pak se děti snaží číst s učitelkami u stolků a já si vezmu 2 děti k počítačům. Postupně se vystřídají u počítačů všechny. Pustíme si CD-ROMy s výukou čtení Hrajeme si s písmenky nebo Pojdme si hrát s písmenky, pak zkusíme s Krtkem najít rostlinku Chamomilu. Přitom musí děti plnit řadu úkolů, které rozvíjejí jejich postřeh, paměť, hudební sluch, zeměpisné znalosti atd.

Používáme další CD-ROMy, jejichž názvy dobře vystihují, o čem jsou: Slabikář, Počítání, Jak věci pracují, Věda hrou, Rozum do kapsy, Hejbejte se kosti moje. Pracujeme také se speciálním programem řady Mentio, což je logopedický software pro děti i dospělé, které trápí porucha řeči v důsledku nějakého onemocnění (vývojová afázie, úraz hlavy, mozková příhoda apod.), ale i pro všechny ostatní, kteří si chtějí pohrát s jazykem, procvičit výslovnost, čtení nebo psaní, vylepšit paměť a zdokonalit svoje vyjadřovací schopnosti. Tento program má několik řad, my jsme zakoupili Mentio slovní zásoba, Mentio skládačky a Mentio MM. Letos jsme k těmto řadám dokoupili ještě další s názvem Nakupování a Venku.

Všechna naše činnost musí probíhat jako hra, proto jsme nakoupili CD-ROMy, které učivo předkládají dětem jako zábavu. S krtkem, skřítkem,

s komiksovými postavkami se děti baví a přitom skládají slova, čtou, plní úkoly. Prohlížení, vyprávění, popis obrázků podporuje rozvoj řeči a rozšiřuje slovní zásobu. U počítačů se děti učí pozorně si přečíst nebo poslechnout pokyny k úkolu, vedu je, říkám jim, co mají dělat. Někteří reagují příliš zbrkle, učíme je nespěchat, všechno si rozmyslet a prohlédnout...

Některé z dětí mají potíže s jemnou motorikou ruky, neovládají dobře myš u počítače, pro ně jsou potřebné speciální sensorové klávesnice, klávesnice s velkoplošnými tlačítky a speciální myš s velkoplošnými tlačítky. Krajská knihovna tyto pomůcky zajistila, takže se hraní a učení na počítačích mohou zúčastňovat i děti, které nedokáží klikat normální myši a dělá jim potíže zmáčknout prstem klávesu.

Skupina starších dětí už za těch 6 let, co k nám chodí, značně vyrostla, už je nezajímají obrázky a pohádky. Četbu, která by odpovídala jejich věku (14-16 let) nezvládnou, ale objevily INTERNET. Internet naprosto vyhovuje jejich zájmům. Hledají si stránky o filmech, které je zajímají – jednoznačně vede Harry Potter. Při každé návštěvě si vyhledají, jak pokračuje natáčení dalšího dílu, co je kolem Harryho Pottera nového, co dělají herci. Pouštějí si písničky, které zrovna teď letí, na stránkách televizi prohlédnou ukázky pořadů, čtou si povídky o hercích a zpěvácích. Vede Superstar a Rodinná pouta. Tohle je zajímavá, přináší jim to radost v životě. Také se musely leccos naučit: co je to webová adresa, jak a kam ji napsat, aby si našly to, co skutečně chtějí. Kam a jak napsat slovo (předmět), když hledáme informace o něčem. Společně se podíváme třeba na počasí ve světě, na to, jak vypadá zeměkoule v noci a podobně.

Spolu s učitelkami považujeme za úspěch, že dva chlapci samostatně, to musím zdůraznit, že úplně samostatně přijíždějí do knihovny z jiné městské čtvrti a půjčují si knížky domů. Zvláště o prázdninách, kdy nechodí do knihovny se školou, přicházejí téměř každý půjčovný den, zůstávají v knihovně dlouho dobu, hrají si s CD-ROMy na počítači, hledají na internetu a to tak dlouho, že je musím nakonec poslat domů, jinak by neodešli

Děti mají velký zájem o návštěvy u nás, pořád se ptají, kdy zase půjdou do knihovny. Naše spolupráce nás všechny těší a máme radost z každého sebemenšího pokroku dětí. Nejspíš se vám zdá, že nemluvím o něčem zvláštním, je to totéž, co se děje ve všech ostatních knihovnách – děti chodí do knihovny, půjčují si knihy, hrají si hry na počítačích. Je to totéž a není to totéž. Pro tyhle děti z pomocné školy je to momentálně maximum, kterého mohou dosáhnout.

NABÍDKY VYŘAZENÝCH KNIH PROSTŘEDNICTVÍM INTERNETU

Ivo Brožek, Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Součástí soustavného a cílevědomého budování knihovních fondů většiny knihoven (kromě konzervačních fondů) je také soustavná nebo občasná obsahová prověrka fondů a následné vyřazení těch dokumentů, které již nejsou potřebné. Důvodem může být zastaralost, tematika neodpovídající současnému profilu knihovny, nadbytečné multiplikáty, popřípadě opotřebení (poškození).

Zákon č. 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) k tomu uvádí v § 17 Vyřazování knihovních dokumentů:

„(1) Z knihovního fondu knihovny lze vyřazovat pouze

- a. knihovní dokumenty, které neodpovídají zaměření knihovního fondu knihovny a jejím úkolům,
- b. multiplikáty knihovních dokumentů,
- c. knihovní dokumenty opotřebované, neúplné nebo poškozené tak, že přestaly být informačním pramenem.

(2) Knihovní dokumenty z konzervačního fondu a z historického fondu lze vyřazovat pouze se souhlasem ministerstva.

(3) Provozovatel knihovny je povinen nabídnout ke koupi knihovní dokumenty vyřazené podle

- a. odstavce 1 písm. a) a b) provozovateli jiné knihovny téhož druhu, a pokud takový provozovatel odmítne, provozovateli knihovny, která je součástí školy,
- b. odstavce 2 Národní knihovně.

Pokud nebyly takto odkoupeny, provozovatel nabídne vyřazené knihovní dokumenty ke koupi jinému zájemci. Pokud nebyly ani takto odkoupeny, může je darovat nebo zlikvidovat.

(4) Podle odstavců 1 až 3 se nepostupuje při vyřazování knihovních dokumentů chráněných podle zvláštního právního předpisu.

(5) Při rušení knihovny je její provozovatel povinen postupovat podle odstavců 2 až 4.“

Běžný postup je ten, že v knihovně je zpracován seznam dokumentů určených k vyřazení se základními identifikačními údaji a po schválení (ředitelem knihovny nebo ředitelem instituce, v níž knihovna působí) mohou být dokumenty nabízeny jiným zájemcům, především knihovnám. Náležitosti

seznamu stanoví vyhláška Ministerstva kultury č. 88/2002 Sb., k provedení zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) v § 6:

„(1) Záznam v seznamu úbytků obsahuje

- a. datum zapsání,
- b. pořadové číslo záznamu,
- c. přírůstkové číslo knihovního dokumentu a případně i jeho signaturu,
- d. označení autora, název, místo a rok vydání knihovního dokumentu, popřípadě jiné údaje zaručující nezaměnitelnost knihovního dokumentu,
- e. důvod odpisu nebo vyřazení knihovního dokumentu s odvoláním na příslušný schvalovací doklad.

(2) Jde-li o hromadně vyřazované knihovní dokumenty, zaznamenané ve zvláštním seznamu, který obsahuje údaje uvedené v odstavci 1 písm. c) a d), lze záznam v seznamu úbytků provést odkazem na tento seznam.“

Tím, že v současné době jsou tyto seznamy zpracovávány na počítači (např. v programech Word nebo Excel), není již nutno nabídkové seznamy posílat v papírové podobě, nýbrž lze využít Internetu – vystavením na vlastních webových stránkách knihovny nebo rozesláním elektronickou poštou buď konkrétním adresátům, nebo do elektronické konference.

Příkladem knihovny se speciální webovou stránkou může být Městská knihovna v Praze <http://www.mlp.cz/vyrazene.php> (viz obr. 1), různé sezna-

Obr. 1. Webová stránka Městské knihovny v Praze

my vyřazených knih se nepravidelně objevují na webových stránkách četných jiných knihoven.

K rozšiřování těchto nabídek je často využívána elektronická konference KNIHOVNA (diskusní skupina knihoven a elektronizace knihoven). V archívu konference jsem za rok 2002 napočítal 23 takových příspěvků, za rok 2003 44 příspěvků, za rok 2004 35 příspěvků, za 1. pololetí 2005 rovněž 35 příspěvků. (Jako „Věc“ bývá uváděno: vyřazené knihy, seznam odpisů, odepsané časopisy apod.) Buď tam byla poslána stručná zpráva s odkazem na webové stránky knihovny, kde je celý seznam vystaven, nebo (což je podle mého názoru horší varianta) byl celý seznam rozeslán jako příloha mailu na několik set adres účastníků konference, což pochopitelně zatěžuje komunikaci.

V naší knihovně tyto nabídky v akviziční činnosti soustavně využíváme, neboť mezi množstvím balastu se dají najít položky, které jsou pro náš fond přínosem – např. chybějící ročníky periodik, starší regionální literatura, hodnotná beletrie (kterou máme většinou jen v jednom výtisku), hodně využívaná studijní literatura. Proto jsem uvažoval, jak práci s nabídkovými seznamy akvizičním pracovníkům ulehčit (a zároveň odlehčit elektronické konferenci – obdobně jako po zřízení služby „Ptejte se knihovny“ již nemusí být různé bibliografické nebo faktografické dotazy posílány do konference).

Knihovna	Tematika	Kontakt	Seznam	Zařazeno	Platnost do
SZU Praha	časopisy	knihovna@szu.cz	http://www.szu.cz/svi/doc/Seznam_casopisu.doc	1.7.2005	31.7.2005
SZU Praha	knihy	knihovna@szu.cz	http://www.szu.cz/svi/doc/Seznam_publicaci.doc	1.7.2005	31.7.2005
MK Znojmo (opotřebované)	knihy	zakova@knihovnamn.cz	http://www.knihovnamn.cz/vyrazene.htm	24.6.2005	30.6.2005
FA CVUT Praha	knihy, čas. architektura	krejtcova@fsv.cvut.cz	http://vyrazene.ujep.cz/vyrazene/fa.xls	11.6.2005	24.6.2005
MK Třebíč	časopisy	katalogizace@knihovnastr.cz	http://www.knihovnastr.cz/dokumenty/odpisy-celek.pdf	1.6.2005	nevered
OU Ostrava	časopisy	Katerina.Damova@osu.cz	http://vyrazene.ujep.cz/vyrazene/cae-om.xls	1.6.2005	nevered
PF UJEP Ústí n. L.	knihy, skripta pedagogika	knihovna@pf.ujep.cz	http://vyrazene.ujep.cz/vyrazene/odp-Pedagogika.doc	1.6.2005	30.6.2005
PF UJEP Ústí n. L.	knihy, skripta biologie	knihovna@pf.ujep.cz	http://vyrazene.ujep.cz/vyrazene/odp-Biologie.doc	1.6.2005	30.6.2005
PF UJEP Ústí n. L.	knihy, skripta historie	knihovna@pf.ujep.cz	http://vyrazene.ujep.cz/vyrazene/odp-Historie.doc	1.6.2005	30.6.2005
PF UJEP Ústí n. L.	knihy, skripta	knihovna@pf.ujep.cz	http://vyrazene.ujep.cz/vyrazene/odp-hl.doc	2.5.2005	31.5.2005

Obr. 2. Webová stránka vyrazene.ujep.cz

V říjnu 2003 jsme v naší knihovně zřídili webovou stránku pro nabídky vyřazených knih, a to na adrese <http://vyrazene.ujep.cz> (viz obr. 2). Tato stránka má umožnit zprostředkování informací o nabídkách vyřazených

knih (periodik či jiných informačních pramenů) z různých českých knihoven pro libovolné zájemce. Je uváděna charakteristika nabídky (např. knihy z oboru fyzika, učebnice základních škol, zahraniční časopisy z oboru chemie, nebo jen knihy, hudebniny), kontaktní adresa, URL, kde je seznam k dispozici, termín, do kdy lze posílat požadavky. Pro všechny knihovny zde na požádání zdarma zveřejníme odkaz na její nabídkový seznam vyřazených knih (pokud některá knihovna nemá možnost umístit seznam na vlastních webových stránkách, nabídneme možnost zpřístupnit jej na našem serveru – viz obr. 3).

Obr. 3. Webová stránka vyrazene.ujep.cz (pokyny pro přispěvovatele)

I když jsem na tuto stránku upozornil v časopise Ikaros¹, přesto jsou nám požadavky na zveřejnění zasílány minimálně. Uvádím zde tedy převážně ty nabídky, které jsou adresovány do konference KNIHOVNA – za necelé dva roky se jednalo o desítky seznamů s tisíci položek. Pokud je tato stránka soustavně sledována akvizičními pracovníky, pak plní svou funkci. Těm, kteří o ní snad ještě nevědí, bych ji rád takto připomenul.

¹ Brožek, Ivo. Webová stránka zaměřená na nabídky vyřazených knih. Ikaros [online]. 2003, č. 11 [cit. 2003-11-01]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200311002>>. ISSN 1212-5075.

VZNIK INTERNETOVÉ PREZENTACE „ČERVENÝ KOSTELEC KDYSI A DNES“

Martin Ducháč Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK

motto:

... vidím ulice plné honosných domů bohatých obchodníků, žebřinové povozy s koňmi, elegantně oblečené pány a dámy se slunečníky, chlapce v tmavých oblecích, kteří skotačí bosí v kalužích vody. Zkrátka zapomenutý svět, kdy ještě nikdo nikam nepospíchá a přítomnost fotografa v ulicích je pozoruhodnou událostí ...

Vážení čtenáři, na následujících řádcích se Vám pokusím vyličit okolnosti a podrobnosti vzniku kolekce srovnávacích fotografií mého rodného města, Červeného Kostelce. Na úvod bych rád poznamenal, že nejsem žádný pamětník, který by desítky let strádal historický materiál a chtěl zúročit své dlouhodobé úsilí. V současné době dokončuji studium na Filozofické fakultě UK v Praze, obor Informační studia a knihovnictví. Historie nebyla nikdy přímo mým stěžejním oborem, nicméně určitý vztah k ní jsem vždy měl, ať už mě zlákala tvorba rozsáhlého rodokmenu nebo právě průzkum minulosti našeho městečka. Léta jsem sbíral historické pohlednice a fotografie měst, zejména z okolí Červeného Kostelce a Náchoda.

V šestnácti letech se k pasivnímu hromadění obrázků přidala i možnost tvořit svoje vlastní dílka, dostal jsem totiž k Vánocům první fotoaparát. Jednalo se o jeden z nejlevnějších přístrojů, a tak jsem brzy pocítil potřebu nahradit ho něčím kvalitnějším. Podobně jako mnozí začínající fotografové jsem si pořídil robustní kinofilmovou zrcadlovku Zenit, která mi opět na nějaký čas postačila. Zlom nastal až v okamžiku, kdy se mi podařilo našetřit na moderní elektronickou zrcadlovku Nikon, která kromě jiných pokročilých funkcí umožňovala plynule měnit ohniskové vzdálenosti a tím ovlivňovat výslednou perspektivu snímku. Fotografování jsem začal více brát jako své hobby a věnovat mu více času. Hlavním tématem byla především příroda, hory a dokumentace vyjížděk na kole.

Postupem času jsem začal vyhledávat místa, zachycená na starých, praporepublikových fotografiích a zajímalo mě, k jakým změnám za ta léta došlo. Někde se zdálo, jako by se zastavil čas, jinde zas zmizely celé bloky domů a byly nahrazeny novějšími. To, co mi připadalo nejzajímavější, jsem si nafotil a společně s předlohami uložil do alba. Když bylo album plné,

zauvažoval jsem, co dál. Historických snímků z vlastních zdrojů se již nedostávalo. Vzpomněl jsem si, že ve městě existuje jakýsi muzejní spolek, jehož členové by mi mohli poskytnout další vhodný materiál a poskytnout cenné rady. Jakmile jsem se zúčastnil jednoho setkání těchto pamětníků a předložil jim výsledky své dosavadní činnosti, padl ihned návrh na spolupráci a vytvoření celé rozsáhlé kolekce, která by zmapovala většinu významnějších míst našeho městečka.

Původně jsem počítal jen s tím, že mi bude umožněn přístup k neznámým archivním záběrům, které si zkopíruji a budu pokračovat ve srovnávacích fotografiích jako ve své soukromé zálibě, nicméně tento plán mě zcela zaujal a společně s vedoucím Muzejního spolku, panem Josefem Štěpařem, jsme se dohodli na uspořádání společné výstavy, až bude celý projekt hotov. Nastalo období úzké spolupráce. Během zimních měsíců na přelomu let 2001/2002 jsem si z muzejního depozitáře postupně vypůjčil a přefotografoval desítky historických snímků. Získal jsem také kontakty na dnes již bohužel nežijící známé kostelecké fotografy Karlu Dusilovou a Ludka Fabiána, kteří mi s velkou ochotou poskytli velké množství fotografií ze svých soukromých sbírek. Kromě jejich vlastních snímků se jednalo o díla starších autorů, jako byli Turek, Havlíček, Skalský nebo Rabiška a mnozí další, dnes již bezejmenní amatérští nadšenci. Nesmím zapomenout ani na další podstatný zdroj, kterým byl archiv městské kroniky, obsahující desítky unikátních skleněných negativů nevyčíslitelné historické hodnoty.

Říkal jsem si, že je škoda, že v Červeném Kostelci dosud nikdo nepřišel s propracovanějším a pečlivějším podáním tématu srovnávacích fotografií, ačkoliv k tomu dnešní překotné urbanistické tempo přímo vybízí. Zahlédl jsem sice několik zajímavých pokusů v regionálním tisku, ty se však zpravidla zabývaly sousedním Náchodem a neměly delšího trvání. Po jejich vzoru jsem se rozhodl zveřejnit své první výsledky v místním Červenokosteleckém zpravodaji. Reakce čtenářů byly příznivé, což mě motivovalo ke zveřejnění úsilí.

Kromě toho se mi v té době dostala do rukou kniha *Letem českým světem 1898-1998*, která v naprosto precizním podání prezentuje to, o co jsem se sám snažil. Autoři této publikace si skutečně dali záležet a své historické předlohy, velkoformátové snímky mnoha českých měst, napodobili se skutečně nebývalou přesností, ať už se to týká zvoleného stanoviště, přesného data a času expozice nebo použitého objektivu.

Takový perfekcionismus jsem si z důvodu velké časové náročnosti nemohl dovolit. Snímky jsem pořizoval kdykoliv to jen trochu bylo možné, ať už bylo jasno, oblačno, ráno nebo večer. Alespoň v kompozici snímku jsem se snažil zachovat maximální věrnost. Podle perspektivy předlohy jsem odhadoval použitý objektiv a zaujímal pozice, ve kterých kdysi mačkali

spoušť moji předchůdci. Nutno poznamenat, že ne vždy se to obešlo zcela bez problémů, občas jsem musel šplhat po hřebenech střech a během fotografování se držet jednou rukou komínu. Častokrát jsem také zjistil, že záběr ze zvoleného místa není možné pořídít, případně není ničím zajímavý. Zásadním kritériem pro výběr vhodné lokality byla podmínka, aby i náhodný divák na dvojici fotografií okamžitě poznal, že se skutečně jedná o totožné místo. Na nových fotografiích je tedy vždy vidět alespoň část původní zástavby. Naopak fotografie s loukou, polní cestou nebo rybníkem, kde dnes stojí sídliště nebo rušná ulice, jsem z tohoto důvodu nepoužil.

Během jarních a letních měsíců roku 2002 jsem v ulicích Červeného Kostelce pořídil celou plánovanou kolekci 120 záběrů, takže jsem na počátku srpna mohl začít s přípravami výstavy. Seřadil jsem jednotlivé fotografie podle příslušných ulic, opatřil je popisky a upevnil do zasklených rámu o velikosti 100x70 cm. Rámy jsem zavěsil na výstavní stojany, a to tak, že doprostřed výstavní síně byl umístěn stojan s fotografiemi náměstí a ostatní stojany s fotografiemi jednotlivých ulic se – analogicky k rozmístění skutečných ulic ve městě – rozbíhaly po místnosti do všech světových stran. Výstava byla zahájena v pátek 16.8.2002 a trvala tři týdny, aby dostali možnost její návštěvy i žáci základních škol. Za tuto dobu ji shlédlo přibližně 1500 lidí, což je na osmatisícové městečko nadprůměrný výsledek.

Někteří návštěvníci projevíli přání výstavu po několika letech opakovat, případně vydat brožurku s jejím obsahem. Po zhodnocení finanční náročnosti takového projektu byla zvolena levnější, v dnešní době ale již našťastí možná alternativa, a to uložení fotografií včetně popisků na CD-ROM a také jejich vystavení na webových stránkách města (www.mck.cz/kdysi-adnes). Za vznikem této myšlenky stojí a s technickou realizací mi vydatně pomohl vedoucí oddělení informatiky na Městském úřadu v ČK ing. Jaroslav Kordina. Vzhledem k oboustrannému pracovnímu vytížení byl celý projekt dokončen až v prosinci roku 2004. (Mezitím se mi podařilo doplnit dalších 23 dvojic fotografií, které vznikly díky tomu, že mi několik ochotných návštěvníků výstavy poskytlo své soukromé historické snímky.)

S ing. Kordinou jsme se dohodli, že kolekce srovnávacích fotografií bude mít podobu interaktivní html prezentace. Základním rozcestníkem je seznam dostupných ulic, přičemž každá ulice je doplněna schematickou mapkou fotografovaných míst. Uživatel si na mapce vybere určité místo a po kliknutí na něj se mu zobrazí náhled dvojice fotografií široký 2x350 pixelů. Každá fotografie se nechá ještě zvětšit (cca 600x400 pixelů až 800x600 pixelů). Na výchozí mapku není nutné se vracet, ulicemi je možno dále virtuálně procházet pomocí dvou html tlačítek, vpřed a vzad. Verze pro CD-ROM, která byla k dostání ve dvou kosteleckých knihkupectvích a v Městské knihovně, obsahovala fotografie v poměrně vysoké kvalitě,

u verze pro web byla použita vyšší jpeg komprese, aby bylo umožněno plynulé prohlížení i zájemcům s pomalejším internetovým připojením.

Mezi fotografiemi použitými na výstavě a fotografiemi v elektronické prezentaci existuje zásadní kvalitativní rozdíl: Původní černobílé snímky, mnohdy téměř sto let staré, obsahovaly velké množství nečistot a kazů, které jsem po jejich naskenování digitálně retušoval na PC v grafickém editoru. U některých snímků bylo třeba vyvážit jas a kontrast, provést umělé doostření, odstranit rušivé prvky nebo oříznout záběry tak, aby se maximálně shodovaly. U svých vlastních barevných záběrů jsem v některých případech také vyrovnával jas a kontrast, protože při snímání na analogový materiál (kinofilm) bez možnosti okamžité kontroly správnosti expozice docházelo při fotografování v odlišných světelných podmínkách k různě tónovým výsledkům. Pokud bych měl začít celý projekt znovu, s odstupem tří let, určitě bych se vydal přímou digitální cestou, kde při použití digitálního fotoaparátu odpadají vysoké finanční náklady na fotomateriál i zpracování, náročné převádění do digitální podoby (skenování) a na displeji přístroje je umožněna bezprostřední kontrola kvality hotového záběru.

Z ohlasů majitelů CD-ROMU nebo návštěvníků webu, kteří hodnotili provedení a kvalitu zpracování, jsem měl poměrně dobrý pocit. Některé z nich přicházely i z jiných koutů naší země, dokonce i od rodáků, kteří emigrovali a žijí desítky let v cizině. Doufal jsem, že pokud se o myšlenke srovnávacích fotografií dozví i veřejnost z širšího okolí, může to mít motivační a inspirující účinek a časem možná vzniknou podobné galerie i pro ostatní česká města a městečka.

Dnes vidím, že s takovým rozhodnutím není radno příliš otálet, pamětníků rychle ubývá, vzpomínky se vytrácí, ostatně dva z mých nejbližších přispěvatelů už také nejsou mezi námi. Je to neúprosné tempo doby. Pomalu už ani název „Červený Kostelec kdysi a dnes“ není zcela aktuální. Omšelé fasády, které jsem před třemi lety zaznamenal, jsou renovovány, staré domy bourány a na jejich místech vyrůstají nové, moderní stavby. Mé fotografie se pozvolna stávají minulostí. Město se stále mění a vyvíjí a třeba právě tyto snímky za pár desítek let poslouží jako předloha pro další srovnání.

Kdo ví ...

ELEKTRONICKÝ LETÁK, ANEB ULOŽTE SI NA PLOCHU, PROSÍM

Věra Kroftová, Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž

Věřím, že něco podobného elektronickému letáku, který zde budu prezentovat, existuje v mnoha dalších knihovnách. Náš elektronický leták vznikl na základě potřeby umístit na jedno místo všechny odkazy na informační zdroje ať už se nalézají na našem intranetu nebo na jiných serverech v ČR i v zahraničí. Elektronický leták (dopis), který si uživatel umístí na plochu svého počítače, poskytuje dostatek prostoru k popisu každého jednotlivého zdroje nebo služby a umožňuje uživateli připojit se vždy k aktuální verzi té které služby. Navíc je zde také prostor pro případné umístění manuálu (návodu). Do doby, než leták vznikl, byly odkazy na informační zdroje rozesílány také elektronickou poštou, ale pouze jednotlivě – na každý nový zdroj odděleně, což pro uživatele znamenalo ukládat si mnoho různých odkazů na náš i na cizí servery. Uživatelé pak často zapomínali, k čemu a jak který zdroj využívat, protože neměli možnost uložit si s odkazem i popis zdroje. Tematicky jsou zde pouze odkazy za zdroje informací ze zemědělství a příbuzných oborů, všeobecněji zaměřené odkazy (odkazy na jazykové slovníky, elektronické mapy, spolupracující výzkumná pracoviště, telefonní seznam apod.) jsou umístěny přímo na www. stránkách ústavu.

Knihovník, který leták vytvořil, jej musí mít také na ploše svého počítače a využívat jej, jen tak může sledovat, zda nedošlo ke změnám, které by si vyžádaly jeho aktualizaci. Také průběžně doplňuje nové zdroje a odstraňuje ty, které přestaly být funkční, nebo ke kterým naše instituce ztratila přístup. Po určité době, kdy je změn již několik a jsou pro uživatele důležité, rozešle novou verzi a uživatelé si ji uloží na plochu místo verze staré.

Podstatou letáku byl v prvopočátku soubor napsaný v textovém editoru Word, kde byly do textu vloženy odkazy na jednotlivé zdroje a služby. Potom byl soubor uložen jako html. Interní E-mailovou poštou byl tento leták rozeslán všem výzkumným pracovníkům s pokynem, aby si ho uložili na plochu svého počítače. Po jeho otevření mají před sebou dokument html, ze kterého přistupují na jednotlivé služby a po jejich využití se prostým zmáčknutím tlačítka „zpět“ dostanou zpět do textu letáku. Je to výhodné zvláště proto, že neuspějí-li v jednom zdroji, mohou velmi pohodově vyzkoušet ze stejného místa zdroj jiný.

Další editace a změny jsou již prováděny přímo v html kódu. Leták je zpravidla aktualizován dvakrát ročně. K přehlednosti letáku přispívá fakt, že je barevný. Nově doplněné odkazy a doplňky oproti minulé verzi jsou vždy červené.

Co obsahuje náš elektronický leták:

Odkazy na zdroje na vlastním serveru:

- odkaz na on-line katalog naší knihovny
- odkaz na on-line souborný katalog zemědělských knihoven KAZEK
- odkaz na on-line katalog zaměstnanecké knihovny (bývalé odborové podnikové knihovny)
- odkazy na seznamy článků publikovaných našimi výzkumnými a vědeckými pracovníky (soubory uložené ve formátu html, které obsahují záznamy článků odlišené barevně podle toho, zda se jedná o články v odborných časopisech, ve sbornících z konferencí, případně ve vědeckých recenzovaných časopisech neimpaktovaných i impaktovaných)
- odkaz na seznam vybraných časopisů z oblasti zemědělských a biologických věd s uvedením jejich impakt faktoru z let 1996-2002

Odkazy na vybrané zdroje v ČR:

- odkaz na on-line katalog ÚZLK ÚZPI
- odkaz na on-line katalog MZLU Brno
- odkaz na JIB
- odkaz na databáze Národní knihovny
- odkaz na souborný katalog LINKA
- odkaz na server Agrární komory
- odkaz na server Věda
- odkaz na server LEXDATA
- odkaz na Terminologický zemědělský slovník

Odkazy na vybrané zahraniční zdroje:

- odkaz na InfoZdroje – zahr. zdroje přístupné prostřednictvím Al-bertiny i-come Praha
- odkaz na databázi EBSCO
- odkaz na databázi EZB
- odkaz na databázi PubMed
- odkaz na databázi AGRIS
- odkaz na databázi AGRICOLA

- odkaz na databázi FAOSTAT
- odkaz na databázi EUROSTAT

Samostatný leták je vydáván a rozesílán pro pracovníky dceřiné společnosti AGROTEST, kteří mají navíc přístup také k databázi WEB of Knowledge.

Vytvoření letáku a jeho údržba a aktualizace nejsou nijak složité a jeho využívání usnadňuje práci jak samotným knihovníkům nebo informačním pracovníkům, tak i uživatelům knihovny. Je možné, že v některých velkých knihovnách by si praxe mohla vyžádat vytvoření dvou letáků – jednoho pro informační specialisty, druhého pro běžné uživatele knihovny. Vše záleží na konkrétních podmínkách dané knihovny.

Kontakt: kroftova@vukrom.cz

Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž, s.r.o. - knihovna

Havlíčkova 2787

76701 Kroměříž

ČTENÁŘSKÁ KONTA A JINÉ VYMOŽENOSTI ČTENÁŘŮM

Vladislav Raška, Knihovna Karla Dvořáčka ve Vyškově

V září roku 2003 se Knihovna Karla Dvořáčka přestěhovala do nově zrekonstruovaného objektu a o rok později přešla na vyšší verzi svého automatického knihovního systému Advanced Rapid Library pracujícím na platformě WINDOWS, který knihovníkům – především však uživatelům – nabízí mnohem lepší komfort.

Součástí těchto změn bylo zrušení pokladen v jednotlivých odděleních knihovny a zřízení centrální pokladny v hale služeb. Knihovna se tím chtěla vyhnout složitému předávání těchto pokladen a čtenářům to mělo usnadnit úhradu placených služeb, především tím, že si zřídí u hlavní pokladny své finanční konto, z něhož mu budou jednotlivé platby – samozřejmě vždy jen s jeho souhlasem – bezhotovostně hrazeny. Vycházeli jsme ze zkušeností Knihovny Jiřího Mahena v Brně, kde tuto službu k oboustranné spokojenosti již nějakou dobu používají. Čtenáře jsme na změnu upozornili v regionálním tisku, na vývěskách v knihovně a rovněž ústně při jejich obsluze.

K našemu překvapení však naši uživatelé přistupovali k možnosti zřídit si své konto a pak jen užívat výhod bezhotovostní platby velice liknavě. U hlavní pokladny se začala tvořit fronta netrpělivých zájemců o veřejný internet, kteří zde nervózně klepali desetikorunou, aby si uhradili jednu hodinu této služby. Na naše výzvy, aby si vložení třeba padesátikoruny na své konto internet na několik dnů předplatili, odpovídali vyhýbavě.

Ještě udivující bylo chování zájemců o absenční půjčování CD, ti při každé návštěvě neváhali vyjít či vyjet výtahem do třetího patra, kde hudební oddělení sídlí, zde si vybrat požadované disky, nechat si předepsat účet, s ním opět sejít k pokladně, zde po vystání fronty uhradit požadovanou částku, s potvrzením o platbě se znovu dostat do třetího patra a teprve nyní si spokojeně odnést vypůjčené CD. Za několik dnů při vracení CD se celý proces, s poznámkou jak byl bývalý systém placení pro ně jednodušší, opakoval. Stáli jsme před problémem vrátit se k bývalému způsobu úhrad a opět obnovit dílčí pokladny s jejich složitým provozem dle vnitropodnikové směrnici, kterou jsme na příkaz auditora zřizovatele museli zhotovit, nebo novou službu stále propagovat či nějak zatraktivnit. Nelíbila se nám nejen zbytečná fronta u pokladny, navíc jedna knihovnice byla soustavně

degradována na jakousi výběrčí poplatků, přitom žádná knihovna nemá ve službách veřejnosti knihovníků nadbytek.

Když ani po několika měsících nedošlo ke změně, bylo nám jasné, že mentalita našich uživatelů je z nepochopitelných důvodů odlišná než v nedalekém krajském městě. Museli jsme přistoupit ke změně platebních podmínek; inspirací pro nás bylo počínání bohatých finančních domů, kde bezhotovostní služby jsou mnohem levnější než tytéž služby u přepážky. Ponechali jsme rovněž cenu hrazených služeb beze změny pro předplatitele, zatímco jednorázové poplatky se zdvojnásobily. Naši uživatelé se tentokrát zachovali zcela tržně a bez velkých potíží si tyto služby začali předplácet; my jsme na oplátku přestali hovořit o finančních kontech, neboť toto slovní spojení bylo zřejmě pro ně nepřijatelné.

Obdobné potíže nám způsobuje možnost zasílat upomínky a další zprávy formou sms nebo e-mail, naši uživatelé mají totiž obavy sdělovat svá mobilní čísla i adresy elektronické pošty. Zřejmě i zde budeme muset zavést obdobné opatření a tyto služby finančně zvýhodnit.

V upomínkovém zřízení nás dlouho trápila skutečnost, že po vyčerpání všech možností (odeslání upomínek a upomínacích dopisů) jsme bezmocní; upomínaný čtenář buď na žádnou vyzvu nereaguje (popřípadě dopisy odmítá na poště převzít), nebo se nám dopisy vrací s poznámkou, že na uvedené adrese nebydlí. Přicházeli jsme tak často o knihy, jejichž ztráta byla pro nás - především však pro naše uživatele - velice bolestivá.

Řešení jsme našli v podepsání smlouvy se společností ALTEA CZ, jejímž předmětem podnikání je správa, vymáhání a odkup pohledávek. Svě klienty bezplatně zastupuje při jednáních o mimosoudním vyrovnání, v řízení před soudy a případně i v exekučních řízeních. Společnost fakturuje odměnu za poskytnuté služby až po vymožení plnění, a to ve výši procentní sazby, která je závislá na charakteru vymáhané pohledávky a je specifikována v mandátní smlouvě.

Výsledky spolupráce se objevily do několika dnů, kdy k nám přicházeli i po několika rocích nezbední čtenáři, aby vrátili dávno půjčené knihy a uhradili veškeré dlužné částky, které mnohdy vzrostly do bolestivé výše. Samozřejmě zkoušeli všelijaké bizarní omluvy. Pro tento případ jsem vybavil kolegyně kopií dopisu, který svému vychytralému čtenáři poslala Městská knihovna v Praze. Doporučuji jej pro brilantní vyjádření k podstatě problému všem ostatním knihovnám - naleznete jej ve výroční zprávě zmíněné knihovny za rok 2004 na straně 29.

Jeň zřídka se nám stává, že čtenář, který spustí akustický signál po projití elektronickou bránou, se zpěčuje a odmítne se na naši slušnou vyzvu vrátit, abychom mohli napravit naši chybu při vybavení výpůjčky, neboť vždy nejdříve vystupujeme s tím, že se jedná o naše nedopatření (naši čte-

náři přece nekradou!). Pokud s námi odmítá spolupráci, dají mu kolegyně pro jeho poučení výpis ze zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), v platném znění, § 76, odst. 1 – 4, kde zvýrazněným písmem je vytištěn odst. 2: *Osobní svobodu osoby, která byla přistižena při trestném činu nebo bezprostředně poté, smí omezit kdokoli, pokud je to nutné ke zjištění její totožnosti, k zamezení útěku nebo k zajištění důkazů. Je však povinen tuto osobu předat ihned policejnímu orgánu (...).* Ihned je nezbytné zavolat Polici ČR, ta však může přijet s delší časovou prodlevou, proto upozorníme naši bezpečnostní agenturu (ostrahu objektu), jejíž členové přijedou během několika minut. Je samozřejmě možné využít i pomoc městské policie. Policie potom postupuje podle odst. 3 a 4 výše uvedeného zákona, to znamená, že sepiše protokol, event. bude-li podezření rozptýleno, osobu propustí.

Naší snahou pochopitelně je sloužit do roztrhání těla našim uživatelům. Na výjimečně uštěpačné dotazy jedinců, kteří tuto službu zaměňují za jednostranné posluhování pouze jejich osobě, odpovídáme: Ano, nepoctivých čtenářů máme sotva jedno procento, také ztráty jsou poměrně zanedbatelné, několik málo procent. Jenže to jedno procento je schopno knižní fond tak zdecimovat, že tam pak většina uživatelů žádané tituly nenalezne; ztrácejí se totiž zpravidla odborné knihy, které vlastníme v jediném exempláři. To je na tom to nejbolestivější a nás rmoutí, když nemůžeme komukoli nabídnout ke studiu či odpočinku kterýkoli požadovaný titul.

KVALITNÍ KATALOG – NEZBYTNÝ ZDROJ PRO POSKYTOVÁNÍ SLUŽEB KNIHOVNY

Radka, Římanová, Státní technická knihovna v Praze

Katalog knihovny je jedním ze základních zdrojů pro poskytování knihovnicko-informačních služeb. Knihovny, které proklamují kvalitu své katalogizace, obvykle argumentují (jistě správně) dodržováním standardů. Razítko úrovně katalogizace lze získat v České republice při přispívání do souborného katalogu CASLIN, který „známkuje“ zasílané záznamy přidělením váhy, jež určuje právo přepisu záznamu v katalogu při duplicitním odběru ve více knihovnách. Do zcela jiných dimenzí se hodnocení kvality katalogizace dostane tehdy, pokud katalog hodnotí koncový uživatel, ať již z řad profesionálů nekatalogizátorů nebo laik. A ještě dramatictější situace nastává při vzájemném hodnocení kvality katalogizace různými katalogizátory například v rámci kooperativních projektů nebo při kopírování záznamů z různých knihoven.

Co je však opravdu důležitým měřítkem kvality? Významným prvkem procesu hodnocení kvality katalogizace je porovnávání záznamů a jejich částí katalogu se studií Functional Request for Bibliographic Format (FRBR). Pravdou je, že poměrně vysoké hodnocení kvality záznamů vyplývající z dostupných studií (např. dále zmiňovaný test knihovníků British Musea [MCEWAN, 2004]) jako by katalogizátory uklidňovalo, že je stávající praxe naprosto v pořádku a v souladu s trendy a uživatelskými potřebami [DROBÍKOVÁ, 2003]. Z testů vyplývá závažnost typografické chyby [BALLARD, 2005] a odchylky od standardů. Ze své praxe však vím, že právě standardy nás někdy nutí ne zcela logicky (nahlíženo pohledem uživatele vyhledávajícího Google) popsat dokument. Ve standardech vidím především důležitý prvek unifikace a udržení kontinuity databází v prostředí vnitřním i vnějším. Víme však, že na revizi anglo-amerických pravidel se pracuje, AACR3 bude reflektovat změny vycházející z možností elektronických databází oproti listkovým katalogům. Vedle knihovnického přístupu ke katalogu, který reprezentuje studie FRBR, začínají stále výrazněji vystupovat zastánci přizpůsobování knihovních katalogů internetovým vyhledávacím typu „Google“, jako uživatelsky nejpřijatelnější podobě katalogu.

Vytvoření a uvádění kvalitativních ukazatelů katalogizace by se mělo co nejdříve stát dalším ukazatelem atributu konkrétního katalogu, vedle dosud uváděných statistických kvantitativních položek.

Proč nás zajímá kvalita katalogizace:

1. zkvalitnění služeb – uživatelské hledisko;
2. měřítko kvality vlastního personálu;
3. měřítko vynaložených nákladů;
4. měřítko kvality výuky;
5. ověření kvality a smysluplnosti uplatnění technologických postupů;
6. ověření kvality softwaru;
7. ověření zdroje pro sdílenou katalogizaci (copy cataloging);
8. ověření kvality pracoviště (při žádosti o grant, žádosti o zaměstnání, praxi);
9. měřítko úspěšnosti projektů (retrospektivní katalogizace, souborné katalogy).

Uživatel katalogu

Jeden z testů sledujících kvalitu katalogizace a popisovaných ve studii autorů A. McEwana a T. Younga je byl nazván „User story“ a vypráví příběh nesmírně trpělivého čtenáře a nesmírně chybného záznamu. Uživatel chce najít knihu v katalogu. Popisována jsou všechna úskalí, která se před uživatelem objeví, když hledá záznam s chybným zápisem ISBN a dalšími chybnými nebo nepřesnými údaji. Studie zjišťuje, jaké výsledky získává uživatel při postupném zadávání selekčních termínů z konkrétního záznamu. Selekční termíny jsou vybírány v rámci doporučení FRBR. V tomto příběhu mne velmi zaujalo, že mimo jiné zmiňuje důležitost uvedení kontaktu na vydavatele nebo distributora přímo do katalogizačního záznamu, jako formu cesty pro získání publikace (uživatel si knihu koupí, ne vypůjčí). Dosud jsem za požadavkem „získat“ chápala pouze výpůjčku nebo MVS, nikoli nákup. Údaje o akvizici se obvykle v záznamech českých knihoven tají jako „top secret“ information!

Při vyhodnocování kvality katalogu z hlediska spokojenosti uživatelů je problematické získat zpětnou vazbu od uživatelů. Přitom právě uživatelské hledisko je doporučováno sledovat při opravách katalogu, vyhledávání chyb [MACEWAN, 2004]. Jednou z možností jsou rozhovory s uživateli, uživatelské ankety a dotazníky.

Druhým zdrojem informací o uživateli je knihovnicko-informační systém knihovny, včetně elektronického katalogu. Tam se dozvíme, co si čtenáři půjčují, jak často, co hledají a které termíny pro vyhledávání používají.

Ve Státní technické knihovně jsme zprovoznili statistické sledování používání vyhledávacích polí. Výsledky k 20. 7. 2005 dokumentuje následující tabulka

Statistika vyhledávání v bázi za období 21. 4. 2005 – 21. 7. 2005:

Index	WWW	Z39
Prohlížení abecedních rejstříků		
Název	6204	0
Autor	3310	0
Předmětové heslo	2536	0
Název produktu	302	0
Heslo PSH	188	0
MDT	75	1
Vydavatel	204	0
Edice	77	0
ISBN	430	1212
ISSN	79	56
Signatura	3350	0
Vyhledávání v plných textech položek		
Všechny položky	46939	0
Autor	8377	3369
Název	7461	2716
Předmětová hesla	2884	107
Vydavatel	730	0

Ve sloupci WWW jsou zachyceny přímé přístupy do OPAC (z knihovny i mimo knihovnu), ve sloupci Z39 jsou přístupy přes protokol Z39.50 (převážně Jednotná informační brána). Výsledky statistiky jsou velmi inspirativní pro další rozvoj interface OPAC, názvy vstupních prvků vyhledávacích obrazovek (např. „Heslo PSH“ – pro uživatele zavádějící termín) atd. Velmi nás překvapil nízký počet vyhledávání v rejstříku „Vydavatel“, domnívali jsme se, že se jedná o důležitější údaj, právě z hlediska vyhledávání.

Knihovník ve službách, pomocník při vyhledávání v katalogu

Profesionální knihovník je prvním pomocníkem uživatele v případě, že selže samoobslužný způsob vyhledávání v katalogu. Zatím jsem následující tvrzení nijak experimentálně neověřovala, ale domnívám se, že poměr mezi

kliknutím na „help“ elektronického katalogu a dotazem na pracovníka služeb při potřebě pomoci s hledáním v katalogu je minimálně 1:1. Pouze kvalifikovaný pracovník se znalostí vnitřního prostředí katalogu může spolehlivě splnit požadavek najít, určit, vybrat a získat informace o hledané entitě v katalogu, což je jedním ze základních požadavků na funkční katalog [Funkční požadavky na bibliografický záznam, 2001]. Takový pracovník služeb také dokáže plnit nezbytný úkol zpětné vazby pro katalogizátora při zjištění, že katalog knihovny tyto základní požadavky neplní. Tuto zpětnou vazbu velmi zřídka dostaneme přímo od laického uživatele katalogu, ten spíše rezignuje na služby katalogu i knihovny.

Samozřejmě v případě malých a středních knihoven, kdy knihovník je univerzálním profesionálem, lze získat většinu znalostí pro profesionální orientaci v katalogizaci při jeho budování.

Inspirována americkými osnovami pro vzdělávání katalogizátorů pro práci s metadaty [HSIEH-YEE, 2003] jsem vytvořila malý přehled toho, co by tedy měl vědět každý knihovník o katalogizaci (vypustila jsem oblasti týkající se průniku katalogizace a metadat, o těch až příště):

1. prvky a struktura jmenného a věcného popisu, zákonitosti výběru selekčních termínů, soubory autorit a jejich význam pro verifikaci termínů pro vyhledávání,
2. interpretace katalogizačních záznamů – formáty zobrazení, importů, exportů,
3. sémantická a syntaktická pravidla katalogizace,
4. standardy v oblasti katalogizace,
5. znalost různých systémů katalogů (souborné katalogy, oborové katalogy, národní bibliografie...),
6. volby a možnosti rešeršní strategie v knihovních katalozích.

Pracovník služeb by měl být také obeznámen s historií budování a koncepcí katalogu vlastní knihovny.

Rozhraní OPAC a kvalita katalogizace

Kvalitu práce s katalogem ovlivňuje mimo úroveň zpracování dat i kvalita přístupového rozhraní elektronického katalogu.

Dochází k situaci, že data jsou z hlediska požadavků na kvalitu v pořádku, ale navigace uživatele pro vyhledávání a zobrazování nikoli.

Poté co byla zpracována funkční analýza mapující vztah mezi studií FRBR a formátem MARC21, navázaly na tuto práci další projekty, které jsou zaměřeny na zjišťování problémů dnešního pojetí katalogizace a navrhuje změny standardů (např. revize AACR), ale také hledají nové možnosti práce s již existujícími daty katalogů v souladu s požadavky FRBR. Jak již bylo řečeno, proměny koncepce zpracování významně ovlivňují konzistenci

databáze, která je kvalitativním ukazatelem katalogu. Výrazné změny standardů katalogizace bez navázání na postupy používané při budování stávajících knihovních katalogů, bez existence převodních můstků, mapování a zpětné konfrontace již uložených dat by znamenaly podstatné znehodnocení katalogu knihovny. V podstatě se při všech změnách musí vycházet ze základního předpokladu, že stávající záznamy nelze přepřepočítávat jednotlivě ve smyslu nové koncepce [2005, RAJAPATIRANA]. Naopak chyby je třeba opravovat i zpětně.

Jeden z experimentů inspirovaný FRBR byl proveden v databázi OCLC a zkoumal možnosti identifikace všech vyjádření a provedení díla. Z této studie (HICKEY, 2002) vyplývá důležitost užívání principu „authority control“ vůči selekčním prvkům záznamu (unifikovaný název, jméno autora, věcný popis...) při katalogizaci i při verifikaci dotazu při vyhledávání. Tento problém nastává u děl, která patří mezi často komentovaná a doplňovaná a na jejichž základě vznikají další samostatná díla (např. ilustrace Adolfa Kašpara knihy B. Němcové Babička mohou být vydána samostatně nebo být vystavena), revidované práce, sebrané a vybrané spisy, posvátná díla, díla často prezentovaná (např. Jih proti severu), díla často překládaná a upravovaná [2002, HICKEY].

Tuto problematiku řeší vyvážení autoritních záznamů typu Jméno/Název. Příklad záznamu takové autority je uveden zde.

The screenshot shows a web browser window with the following content:

Janáček, Leos, 1854-1928. Moravské lidové písně

Heading

- Janáček, Leos, 1854-1928. Moravské lidové písně

Used for:

- Janáček, Leos, 1854-1928. Patnáct moravských lidových písní
- Janáček, Leos, 1854-1928. Patnáctkrát moravských národních písní
- Janáček, Leos, 1854-1928. Moravské národní písně
- Janáček, Leos, 1854-1928. Fifteen Moravian folk songs
- Janáček, Leos, 1854-1928. Moravian folk songs
- Janáček, Leos, 1854-1928. 15 moravských lidových písní
- Janáček, Leos, 1854-1928. 15 moravských národních písní
- Janáček, Leos, 1854-1928. 15 Moravian folk songs
- Janáček, Leos, 1854-1928. Mährische Volkslieder
- Janáček, Leos, 1854-1928. Chansons traditionnelles de Moravie

Source data found:

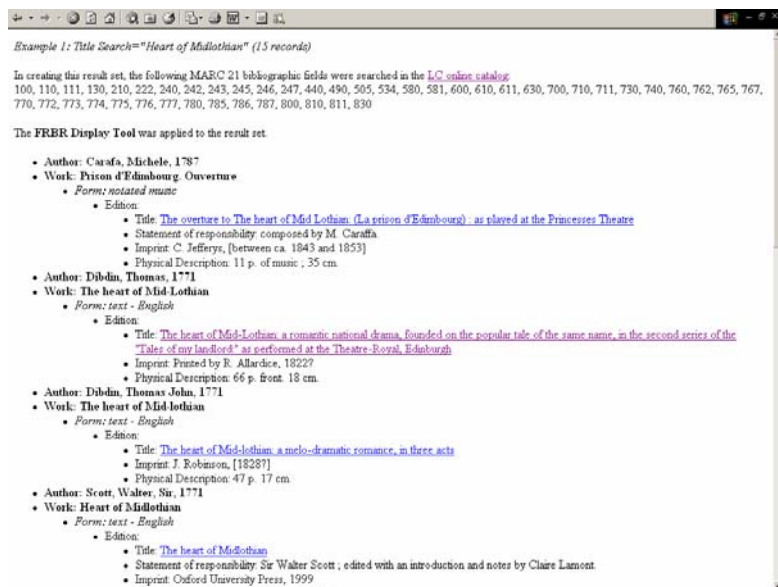
- His Patnáct moravských lidových písní, 1978. 1 p. (Patnáct moravských národních písní = Patnáctkrát moravských národních písní = Fifteen Moravian folk songs)
- New Grove dict. (Moravské lidové písně)

At the bottom of the page, there are three buttons: "Help" (with a question mark icon), "Search the Catalog" (with a magnifying glass icon), and "Back to Start" (with a "Web" icon). Below these buttons, a line of text reads: "Please send comments, suggestions, or bug reports to webmaster@www.dra.com"

Pro analýzy použitelnosti zobrazení dat v intencích FRBR je na stránkách Library of Congress vystaven „FRBR Display Tool“.

Tento volně dostupný program umožňuje knihovně otestovat kvalitu své katalogizace vůči FRBR a vyzkoušet možnosti zobrazování svých katalogizačních dat v souvislostech vzájemných vztahů [2004, FRBR Display Tool] a nezávisle na komerčních softwarech OPACů. FRBR Display Tool pracuje nad bibliografickou (nikoli přírůstkovou/holdingovou) částí záznamu. Software předpokládá data ve formátu MARC21, před zpracováním je nutné převést data do formátu XML (MARCXML). Veškeré technické podrobnosti k tomuto softwaru lze získat na stránce „FRBR Display Tool“.

Jak takové zobrazení může vypadat, ukazuje příklad získaný v manuálu webové prezentace „FRBR Display Tool“.

Tento software byl použit australskými knihovníky k testování záznamů Australian National Bibliographic Database (ANBD), která čítá celkem 37 500 000 záznamů a je souborným katalogem, obsahujícím záznamy tradičních i elektronických i on-line dostupných dokumentů [RAJAPATIRANA, 2005]. Projekt měl za cíl analyzovat záznamy ANBD vzhledem k vytváření skupin ve smyslu vztahů mezi entitami FRBR, podrobně zanalyzovat možnosti zobrazení populárního australského díla (Waltzing Matylda) a zjistit další možnosti rozvoje ANBD v intencích

FRBR. V závěru práce je uvedeno, že získané zkušenosti budou použity pro úpravu interface OPAC.

Z komerčních knihovnických softwarů nabízí možnost podobného zobrazování podle požadavků FRBR VTLS - Delivering Visionary Technology in Library Solutions.

Měření hodnoty záznamů podle FRBR

Další využití FRBR proběhlo v testu provedeném odborníky British Museum [MACEWAN, 2004].

V této studii je kvalita záznamu určována:

1. stupněm úrovně zpracování (verifikace v souborech autorit, atd.);
2. přesností zpracování (dodržování standardů, typografické chyby).

Oba tyto aspekty směřují k třetímu a zároveň hlavnímu měřítku:

3. naplnění cíle vytvoření záznamu (záznam slouží uživateli – najít, určit, vybrat, získat entitu).

Měření kvality záznamu je teď především měření stupně dosažení cíle, který má záznam v katalogu splnit. Měříme tedy kvalitu záznamu porovnáváním údajů v záznamu, které jsou pro uživatele důležité.

Hodnoceny byly záznamy vytvořené pro Britskou národní bibliografii a v rámci CIP (cataloging in publication).

Při testování byla vytvořena tabulka mapující důležitost jednotlivých částí bibliografického záznamu vůči cílům FRBR. Jednotlivé elementy, které se vztahují k vyjádření a provedení díla, byly dále klasifikovány ve stupni 1-3.

Příklad některých polí (MARC21):

Vstupní vlastnost/vztah	Najít	Určit	Vybrat	Získat
Datum 1 (008, 07-10)	1	3	3	3
Datum 2 (008, 11-14)	1	3	3	3
Místo vydání (008, 15-17)	0	1	1	3
Ilustrace (008, 18-21)	2	2	3	0

Při poměřování hodnoty záznamu se opět postupovalo měřením chyb nebo nesprávností nebo absencí údajů v testovaných polích (negativní přístup – forma „ztráty květinčky“).

Samostatně se hodnotila část popisná i předmětová. Sledován byl počet chyb vyskytujících se v polích důležitých pro konkrétní uživatelský požadavek (najít, určit, vybrat, získat). Tento počet se procentuálně vyjadřoval jako část z cílového ideálního a bezchybného stavu. Nakonec byly hodnoty získané testováním v části jmenného a věcného popisu sečteny a znovu procentuálně vyjádřen počet vyhovujících a nevyhovujících záznamů. Vý-

sledné hodnoty nejsou nijak průkazné vůči kvalitě zdrojových databází (BNB 92 % celkové úspěšnosti, CIP 72 % celkové úspěšnosti), ale z pohledu testujících byla ověřena schopnost FRBR statisticky vyhodnotit kvalitu katalogu. Další částí testu je již popsaná „User story“. Studie Quality versus Quantity končí doporučením, že knihovna má mít jako zdroj katalogizačních záznamů ten, který prošel testem kvality, nebo si jej před zahájením stahování otestovat.

Katalogizátor a jeho vliv na katalog

Nelze zavírat oči před faktem, že katalogizace jako samostatná, vážená a velmi rozšířená specializace knihovníka je v současné době ohrožena. Trendem je získávat katalogizační záznamy již hotové, pouze kopírováním do lokální báze, nebo sdílet virtuální katalogy s přidáváním údajů o vlastnictví exempláře. Zkušenosti knihoven, které s touto praxí pracují, však upozorňují na dva okruhy problémů:

1. kvalita získávaných záznamů, ve smyslu topografických a věcných chyb, včetně chyb vůči standardům;
2. konzistence vlastního katalogu, dodržování vlastních „zvyklostí“ úpravy záznamů.

Situace je zhruba taková, že až 55 % stahovaných záznamů je katalogizátory po stahování upravováno [HIDER, 2005]. Tyto úpravy jsou vedeny jednak snahou odstranit chyby v záznamu, ale i přizpůsobit záznam koncepci vlastní databáze. Tyto koncepce by měly odrážet historický vývoj katalogu (nejkřiklavějším příkladem jsou změny v koncepci věcného popisu) a zároveň sledovat uživatelské potřeby profesionálů i laiků. Počtem úprav roste však i čas na zpracování jednoho katalogizačního záznamu, a tím i jeho cena. Smyslem testování kvality tedy je i obhájení nákladů na tvorbu a redakci katalogů vůči managementu knihovny.

Knihovny v současné době se stávají účastníky projektů, i když v ČR méně, než bychom si přáli, které rozšiřují popis dokumentu za hranice tradičního popisu tištěného textového dokumentu směrem k popisu digitálních informačních zdrojů v různých formátech metadat. Metadata nejsou „vynálezem“ katalogizátorů. Ti však mohou do dnes široké škály různorodých struktur vnést pořádek ve smyslu maximální unifikace a standardizace, včetně vzájemné propojitelnosti [HSIEH-YEE, 2003]. Český katalogizátor, který prošel v posledních letech několika změnami formátů dat (výměnný formát, UNIMARC, MARC21, vlastní formáty pro objekty zdánlivě nepopsatelné ve standardech...) má s převody bohaté zkušenosti. Jakékoli pořádání informací vycházející z analýzy obsahu a formy dokumentu je základní dovedností, kterou musí každý katalogizátor mít.

O tuto práci se však musí katalogizátoři přihlásit sami, ať již přímým iniciováním projektů nebo propagováním a nabídkou svých vlastních schopností mezi tvůrci digitálních knihoven a podobných projektů.

Při vyhledávání podkladů jsem našla článek „10 ways to improve data quality“ [BEALL, 2005]. Autor uvádí desatero doporučení rad pro knihovníky, katalogizátory, tvůrce knihovnických softwarů i management knihovny, jak postupovat při redakcích katalogů, s cílem vytvořit z nich opravdu účinný prostředek orientace ve fondu. Seznam je však přesným výčtem všeho, co jsem našla v dalších zde citovaných článcích.

Texty jednotlivých bodů jsou v zájmu radikalizace proklamací zkráceny, pořadí, které považuji také za zajímavé, ponecháno:

1. každé záhlaví bibliografického záznamu verifikuj a propoj se soubory autorit;
2. zásadně studuj a dodržuj národní katalogizační standardy pro popis všech druhů dokumentů;
3. překlep – nepřítel katalogu;
4. pro každou životopisnou knihu utvoř předmětové personální záhlaví;
5. věcný popis = aktuální terminologie s odkazy na starší verze;
6. cíleně vyhledávej chyby, náhodně nalezené pomohou najít další podobné;
7. nenechávej systém vylučovat mluvnické členy automaticky – i „DER“ může něco znamenat;
8. hlídej údaje o exemplářích a jednotkách – nebudeš vzbuzovat falešné naděje ve svých čtenářích;
9. revizi polic zautomatizuj, načítej čárové kódy, porovnávej skutečnost s počítačem – pobavíš se a budeš překvapen;
10. hledání chyb je společné – hledají všichni knihovníci a jejich rodní příslušníci, kdo nalezne dříve než uživatel, má první cenu.

Děkuji svým kolegům ze Státní technické knihovny, Mgr. Štěpánce Žižkové a Petru Novákovi za cenné rady, které mi poskytli při práci na tomto článku.

Použité prameny:

1. BALÍKOVÁ, M., KUBALOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J. *Katalogizace ve formátu MARC21 : stručná instrukce a příklady pro knihy a některé typy pokračujících zdrojů*. Praha : Národní knihovna České republiky. 2004. 156 s.

2. BALLARD, T. Typographical Errors in Library Databases [online]. 2005 [cit. 2005-07-20]. Dostupné na www: <http://faculty.quinnipiac.edu/libraries/tballard/typoscomplete.html>
3. BEALL, J. 10 ways to improve data quality. *American libraries*. 2005, vol. 36, no. 3, s. 36-37.
4. DROBÍKOVÁ, B. Nový model bibliografického univerza podle FRBR a česká katalogizační praxe [online]. In: *Automatizace knihovnických procesů : sborník příspěvků*. Praha : ČVUT. 2003. [cit. 2005-07-21]. Dostupné na www: http://platan.vc.cvut.cz/akp2003/sbornik/12_drobikova.pdf
5. HICKEY, T. B., O'NEILL, E. T., TOVES, J. Experiments with the IFLA Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR) [online]. *D-Lib magazine*. 2002, vol. 8, no. 9, 15 s. [cit.2005-07-20]. Dostupné na www: www.dlib.org/dlib/september02/hickey/09hickey.html
6. HIDER, P. , MOHAMMED, R. Ensuring cataloging students meet the Mark : testing the validity of a cataloging worksheet marking scheme. *Journal of education for library and information science*. Winter 2005, vol. 46, no. 1, s. 3-20. [HIDER, 2005, s. 3-20]
7. HSIEH-YEE, I. *Cataloging and metadata education : a proposal for preparing cataloging professionals of the 21st century*. 51 s. Dostupné na www: <http://www.loc.gov/catdir/bibcontrol/CatalogingandMetadataEducation.pdf>
8. Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office. FRBR Display Tool : version 2.0 [online]. Washington : Library of Congress. 2004. Dostupné na www: <http://www.loc.gov/marc/marc-functional-analysis/tool.html>
9. MACEWAN, A., YOUNG, T. Quality vs. Quantity : developing a systematic approach to a perennial problem. *Catalogue and index*. Summer 2004, no. 152, s. 1-7.
10. RAJAPATIRANA, B., MISSINGHAM, R. The Australian National Bibliographic Database and the Functional Requirements for the Bibliographic Database (FRBR). *The Australian library journal*. February 2005, s. 31-42.

EDUBOOKS

<http://EDUBOOKS.zcu.cz>

Hana Dziková, Vydavatelství UP v Olomouci – Miloš Brejcha, Vydavatelský servis Plzeň

Aplikace vznikla na základě projektu „**Databáze studijní literatury pro vysoké školy**“, který je výsledkem spolupráce vysokoškolských vydavatelství.

Projekt je určen široké odborné veřejnosti – jednotlivcům i institucím, jejichž činnost souvisí se studijní a odbornou literaturou.

Cílem projektu je poskytování aktuálních informací o odborné literatuře vydávané ve vydavatelstvích a nakladatelstvích vysokých škol. Databáze je přístupná v mezinárodní počítačové síti Internet a má umožnit zlepšení informovanosti odborné ale i široké veřejnosti o připravované a dostupné odborné literatuře.

Aplikace je dostupná na internetové adrese <http://edubooks.zcu.cz>

Aplikace umožňuje:

- Evidovat jednotlivé vydané publikace nakladateli.
- U publikace je možné sledovat klíčová slova, zaměření titulu, autory, lektory, recenzenty a analogická díla či distributory.
- V aplikaci je možné vyhledávat pomocí bohatého filtru.
- Zájemci si mohou objednávat publikace prostřednictvím Internetu.

Aplikace obsahuje tři uživatelské role:

- HOST** umožňuje
  - prohlížení a vyhledávání publikací, osob majících vazbu k vydaným publikacím a pracovišť,
  - objednávání titulů (po zadání osobních dat co by zákazníka).
- SPRÁVCE** pracoviště zabezpečuje
  - úpravu informací o svém pracovišti,
  - vkládání vlastních publikací a jejich správu,
  - vkládání osob a jejich správu,
  - objednávání publikací,
  - plnění nabídkové povinnosti.
- ADMINISTRÁTOR** realizuje
  - zadávání nových pracovišť,

- ❑ správu číselníků aplikace,
- ❑ správu uživatelů aplikace (přidávání, odstraňování, změna hesla).

Základní část aplikace je přístupná bez nutnosti přihlášení se k systému (není nutné zadávat uživatelské jméno a heslo) = jsme přihlášení jako HOST. Pod HOSTem je možné pouze prohlížet nabízenou literaturu, informace o pracovištích a osobách nebo si objednávat publikace. Pro jinou práci je nutné se k aplikaci přihlásit svým uživatelským jménem. Nového uživatele aplikace zřizuje ADMINISTRÁTOR. Mimo správy uživatelů a číselníků má ADMINISTRÁTOR na starosti i zadávání nových pracovišť. Kontakt na administrátora je servis@vydavatelskyservis.cz

V současné době byla dokončena funkce **plnění nabídkové povinnosti** a intenzivně se pracuje na propojení databáze s databází vydaných titulů – DVT (SČKN), která je podkladem pro tisk časopisu Knižní novinky. Ačkoliv s databází zatím nepracují všichni vysokoškolští vydavatelé, je už i takto o databázi zájem, zejména ze strany knihkupců a celé řady knihoven, kteří mají zájem být informováni o nových titulech. V takových případech stačí se nechat administrátorem zavést do databáze. V rámci plnění nabídkové povinnosti prostřednictvím databáze dostanou následně informaci o nových knihách všechny pracoviště, které projevíly o tuto službu zájem. V databázi jsou apriori zavedeny všechny knihovny s nabídkovou povinností.

WEBOVÉ SLUŽBY XML JAKO STAVEBNÍ KAMENY WEBOVÝCH APLIKACÍ

Milan Talich, Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický

Abstrakt: článek ukazuje jak lze tvořit webové aplikace XML s využitím webových služeb podle příslušných mezinárodních standardů a doporučení. Popisují se obecné principy webových služeb a aplikací, jejich význam a výhody využití. Největší pozornost je věnována webovým mapovým službám (Web Map Service - WMS), které jsou perspektivním způsobem zpřístupnění mapových sbírek knihoven a archivů uživatelům.

Klíčová slova: Webové služby, XML, knihovní služby, webové mapové služby, GIS, mapy

1. Úvod

Čím dál tím více se hovoří o webových službách a aplikacích. Lze pozorovat odklon od chápání webu pouze jako média pro poskytování informací a informačních zdrojů k pojetí webu jako nástroje pro poskytování právě služeb a aplikací. Využití webu tímto způsobem však vyžaduje dobře si rozmyslet účel pro jaký má být použit. To znamená především cíle, jakých má být dosaženo. Z toho pak již vyplývají i nástroje, kterých bude třeba použít pro jejich dosažení.

V tomto článku se zmíním, jak lze tvořit webové aplikace XML s využitím webových služeb podle příslušných mezinárodních standardů a doporučení. Jde totiž o to, že standardy XML umožňují tvořit zcela nové služby, využívající kaskádování (řetězení) serverů tyto služby poskytující a tím také tvořit zcela nové webové aplikace tyto služby využívající. Tím zcela nové mám na mysli nikoliv nový "kabát" starých známých služeb, ale nové funkčnosti, kde jsme omezeni především naší fantazií a uvědomění si, co vlastně potřebujeme.

Pokusím se také stručně popsat obecné principy webových služeb a aplikací, jejich význam a výhody využití. Vzhledem ke své odbornosti se zaměřím na webové mapové služby (Web Map Service - WMS), které jsou jedním z největších hitů posledních dvou – tří let a knihovny je mohou s výhodou použít pro on-line zpřístupnění svých mapových sbírek uživate-

lům. Zpřístupnění by pak nebylo pouze k prohlížení, resp. zobrazování mapových listů na monitoru, ale k využití v geografických informačních systémech (GIS) jako jedna z jejich tematických vrstev, což je kvalitativně mnohem vyšší úroveň.

2. Velmi stručně o XML

2.1 úvod do XML

Na počátku byla značná potřeba mít k dispozici nástroj, který odstraní, nebo alespoň minimalizuje problémy s nimiž se tvůrci informačních systémů potýkali. Bylo to především používání spousty různých proprietálních (firemních) formátů pro v zásadě tatáž data, což si vyžadovalo neustálé převody dat mezi těmito formáty. Dále značná složitost těchto formátů, závislost na určitých platformách či hardware se současně velmi malou možností jakýchkoliv změn, nízká univerzálnost a mnohdy i jejich utajování. Naproti tomu v současné době kdy komunikace hrají stále důležitější roli se stále více ukazuje potřeba nástroje, který bude jednoduchý, pro všechny otevřený (tj. všem plně k dispozici) a přitom značně univerzální, tedy obecný.

XML – eXtensible Markup Language (rozšiřitelný značkovací jazyk) je jazyk patřící do skupiny značkovacích jazyků, obdobně jako třeba jazyk HTML. Na rozdíl od něj je však velmi snadno rozšiřitelný. Tj tvůrce XML dokumentů a datových sad si může sám za určitých podmínek definovat jaké značky bude jeho XML dokument používat, přesněji řečeno může si tyto značky sám vytvářet. Dostává se tím tvůrcům dokumentů a datových sad do rukou nástroj (jazyk) s téměř neomezeným počtem tagů (značek) pro přesnější označení určitých informací.

Jazyk XML vznikl v rámci konsorcia **W3C** (<http://www.w3c.org>) a je touto nezávislou organizací nadále i rozvíjen. Má poměrně jednoduchá syntaktická pravidla, ale jejich splnění je mnohem striktněji vyžadováno než například u jazyka HTML. To umožňuje levnější a snazší vývoj odpovídajících prohlížečů, které nemusí napravovat případné chyby syntaxe dokumentů XML. Výsledkem je možnost zobrazování dokumentů XML i na jednodušších zařízeních jako jsou například různé mobilní přístroje a tím zpřístupnit webové informace i na těchto přenosných zařízeních.

Jde o jednoduchý, otevřený formát, nezávislý na operačním systému ani žádné úzce specializované technologii. Jednoduchost spočívá v založení na textovém formátu (označovaný text) využívající jednoduchá syntaktická pravidla. Otevřenost spočívá ve zveřejnění a volném přístupu ke specifikaci jazyka, což je realizováno na webových stránkách konsorcia W3C. To je skutečně velký rozdíl oproti proprietálním (firemním) komerčním produktům, které nejsou k dispozici zdarma, jsou svázané s určitým hardwarem či

softwarem, jsou značně komplikované a mnohdy bývají jejich specifikace utajovány.

Princip XML, jakožto značkovacího jazyka spočívá velmi zjednodušeně řečeno v tom, že značky obepínající v textovém XML dokumentu určité části textu, označují jejich věcný význam. To, které značky a v jaké struktuře je možné použít, si autor stanoví sám v Definicí Typu Dokumentu - **DTD** (Document Type Definition) a to, jak se má dokument zobrazit si určí pomocí stylů definic výsledného vzhledu **XSL** (eXtensible Stylesheet Language). Znamená to, že například na rozdíl od HTML, neurčují značky způsob prezentace označené části textu, ale její věcný význam. Například značka `<b>284 890 515</b>` označuje v HTML textu jakési číslo, které má být zobrazeno tučně, více o něm nevíme. Ovšem značka `<telefon>284 890 515</telefon>` v XML dokumentu již označuje telefonní číslo (ne tedy obecně „jakési“ číslo) a způsob jeho prezentace může být nezávisle na tomto dokumentu stanoven v externím stylovém souboru (třeba, že se má zobrazit tučně). Přitom to, že tato konkrétní značka vůbec existuje a že je ji možno použít právě na tomto místě XML dokumentu a že může obsahovat číslo atd. může být opět nezávisle na tomto dokumentu stanoven v externím souboru DTD. Toto je další důležitou vlastností dokumentů XML – kontrola dokumentu podle stanovených pravidel, přičemž jedna pravidla (jeden DTD soubor) mohou být současně použita pro neomezený počet XML dokumentů, které je mají splňovat.

Výsledkem je důsledné oddělení informačního obsahu od grafického vzhledu. To například umožňuje, že při použití různých stylů pro tentýž XML soubor, je možné docílit různých vzhledů téhož dokumentu. Tuto vlastnost lze s výhodou použít při potřebě zobrazit tatáž data například na různých zařízeních odlišným způsobem (např. jako WAP stránky pro mobilní telefony, nebo jako tištěnou brožuru, nebo jako HTML či PDF dokument na webu atd.). Dále lze tuto vlastnost s výhodou použít například i pro vstup týchž dat do různých databází či aplikací nezávisle na platformě použité tou konkrétní databází či aplikací. Obráceně pak lze využít vlastnosti oddělení informačního obsahu od grafického vzhledu i k tomu, že při použití různých XML souborů obsahujících různá data (vyhovující ale témuž DTD) spolu s použitím jednoho stylu pro vzhled, je možné docílit zobrazení těchto různých dat stejným vzhledem. Toto je velmi šikovné například při zobrazování výstupů z různých databází či aplikací, kde je možné jednoduše docílovat stejného vzhledu výsledku.

2.2 Význam a využití XML

Vyjmenujeme-li stručně hlavní výhody XML oproti speciálním formátům dat, jsou to především tyto:

- samopopisný, platformově nezávislý, otevřený textový formát,
- jednoduchá možnost validace a kontroly správnosti dat,
- možno použít různé kódování češtiny,
- možnost přenosu i binárních dat,
- rozšiřitelnost s možností definovat vlastní značky a strukturu.

Z uvedeného je zřejmé, že díky svým vlastnostem, především pak prvním třem výhodám, je XML obecně řečeno **velmi vhodný formát pro ukládání a výměnu dat**. Samopopisnost, platformovou nezávislost a možnosti kontroly dat ocení především tvůrci informačních systémů a programátoři. Založení na textovém formátu a možnost různého kódování jazyků je pak velmi vhodnou vlastností pro použití v Internetu, tedy pro možnost tvorby například webových informačních systémů a webových služeb a aplikací. Rozšiřitelnost a možnost definovat vlastní značky a datovou strukturu pak znamená, že XML je velmi flexibilní a univerzální nástroj pro ukládání a výměnu dat snad ve všech oborech lidské činnosti, tedy i v zeměměřičtví a katastru.

Význam formátu XML tedy bude především tam, kde je třeba pořizovat, zpracovávat, ukládat a poskytovat jakákoliv data. Zde se XML ukáže jako vhodný nástroj pro práci s těmito daty a velmi se ocení výše uvedené výhody. Otevřenost XML pak zajistí, že **informační systémy, aplikace a služby založené na formátu XML budou mít dlouhou životnost** a tím přímo přispívá k rapidnímu snižování nákladů na jejich budování a především údržbu.

2.3 Webové služby XML

Byly a jsou to právě otevřené standardy co umožnilo a akcelerovalo rozvoj webových služeb. Ve své podstatě, otevřené standardy jsou alfou a omegou celého Internetu se všemi jeho službami. Bez nich by Internet ani žádná jeho služba nemohla existovat a nic na tom nezmění ani žádná byť sebebohatší či sebevěhlasnější softwarová firma. Potřeba těchto otevřených standardů, jak bylo již zmíněno výše, si vynutila i současnou existenci formátu XML. A právě XML a webové služby na něm založené se pak stávají nástrojem pro integraci webových aplikací. Proč, to si hned ukážeme dále.

Nejprve si objasníme co budeme chápat pod pojmy webové služby a webové aplikace. **Webová služba umožňuje interakci stroj – stroj**. Zde tedy spolu komunikují dva stroje na základě nějakého standardizovaného protokolu. Jako příklad může posloužit e-mail, ten musí cestou k adresátu projít přes řadu serverů, které spolu právě tímto způsobem komunikují. Na rozdíl od toho **webová aplikace umožňuje interakci člověk – stroj**. Jako příklad může posloužit třeba Internetový obchod v němž si zákazník vyplněním příslušného formuláře nakoupí vybrané zboží, nebo zobrazení vý-

stupu z nějaké databáze po vyplnění vyhledávacích kritérií (např. obchodní rejstřík, výpis z katastru nemovitostí atd.).

Důležité je zde to, že existence různých webových služeb umožňuje programátorům a tvůrcům informačních systémů tvořit nové webové aplikace tyto služby využívající. Jestliže pak budou webové služby založeny na formátech XML pro rozhraní umožňující přístup k nim, bude možné budovat nové aplikace, které budou využívat předností těchto XML rozhraní, jako je například nezávislost na platformě. Tím se webové služby XML skutečně stávají integrujícím nástrojem pro budování webových aplikací. Můžeme je nazvat **stavebními bloky pro webové aplikace a distribuované zpracování dat**. Distribuované zpracování především proto, že jedna webová aplikace může s výhodou současně využívat i více webových služeb z více různých serverů (třeba i na různých platformách) a ty se zase mohou obracet s požadavky na další servery zajišťující další webové služby atd. (princip kaskádování). Uživatel aplikace přitom vůbec nemusí mít ani tušení, které všechny webové služby a ze kterých serverů jeho aplikace ve skutečnosti využívá, on komunikuje pouze s tou jedinou aplikací. Webové služby lze tudíž také chápat jako prostředek pro přístup k aplikacím.

Samozřejmě, že nejzajímavější a nejvyhledávanější budou webové služby XML podporující tvorbu webových aplikací XML zajišťujících pomocí webu činnosti, které dnes zatím nejsou možné. Příkladem z běžného života může být kalendářová služba zajišťující možnost sjednat si schůzku třeba se spolupracovníkem, lékařem, automechanikem či úředníkem podle jejich kalendáře, který oni vystaví formou služby na web a podle vlastního kalendáře, aniž by bylo třeba s nimi něco osobně domlouvat. Nebo třeba online elektronické objednávky zboží, kdy kupec pouze definuje předmět zájmu a příslušná aplikace s využitím webové služby sama vyhledá a porovná podle určených priorit nabídky prodejců vystavené formou této webové služby XML.

Podmínkou toho všeho je existence rozhraní pro přístup k těmto službám pomocí XML při dodržování otevřených standardů. Dále korektní popis služby dokumentem WSDL (Web Services Description Language), což je opět XML dokument a registrace služby specifikací UDDI (Universal Discovery Description and Integration). Celkově lze pak konstatovat **vývojový posun směrem k využívání distribuovaných služeb a dat**. Podrobnější informace o WSDL a UDDI lze nalézt např. v [31].

3. Jak mohou webové služby XML prospět knihovnám

Tuto otázku si knihovníci a informační pracovníci kladou již přibližně od roku 2000. Svědčí o tom množství článků a publikací na toto téma. V přehledu literatury uvádím například články [9] až [21]. Význam, který

této problematice přisuzují je patrný i z uspořádání workshopu o knihovních aplikacích založených na XML již v roce 2003 – [19].

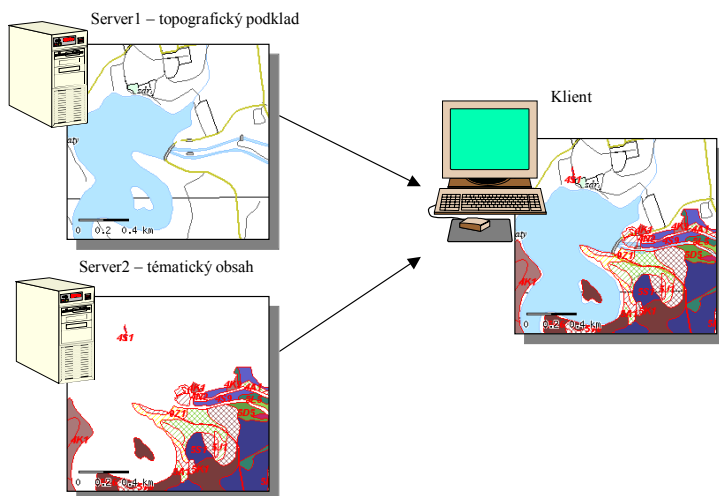
Patrné jsou snahy o **umožnění automatického provádění úloh logického strukturování dokumentů, rozpoznání charakteru dokumentu, generování popisných a technických metadat a konverze dokumentu do XML výměnného formátu**. Tímto se zabývá třeba evropský projekt METAe, řešený v rámci IST programů Evropské unie – viz [12] a [13]. Snahy o využití XML pro metadata pak vyústily ve vytvoření standardu RDF (Resource Description Framework) – [14]. Práce na jeho tvorbě probíhaly v letech 2001 až 2003. Jedná se vlastně o standardizovaný popis zdrojů na bázi XML.

Další velkou oblastí využití XML v knihovnictví je **popis bibliografických dat** – viz [22] až [27]. Již od roku 2002 se pracuje v různých institucích na vytvoření XML schema pro formáty typu MARC. Jen na poslední konferenci IFLA 14. – 18. srpna 2005 v Oslo se tomuto tématu věnovaly minimálně tři příspěvky. The Library of Congress zpracovala XML schema pro MARC 21 – [24], Ruská národní knihovna zase pro změnu zpracovala UNIMARC XML Slim Schema – [25].

Stejně tak nelze opomenout velmi výhodné využití XML pro **publikační činnost**. Dokumenty napsané v XML formátu lze totiž velmi výhodně automaticky konvertovat do řady dalších formátů jako je například PDF pro tisk nebo XHTML pro vystavení na webu. Zde se využívá s výhodou XSLT transformace. Standardizací XML pro tyto účely se zabývá především DocBook.org – [28].

Jsou samozřejmě i mnohé další oblasti, kde je XML využíváno. Pracovníky vysokoškolských knihoven může zajímat třeba publikace [29]. Největším omezením je zde naše vlastní představitelství při formulování jaké služby jsou vlastně zapotřebí a oproštění se od zažitých paradigmat.

Vzhledem ke své odbornosti se dále zaměřím na využití XML v oblasti **zpřístupňování mapových sbírek veřejnosti**. Řada knihoven vlastní více či méně rozsáhlé mapové sbírky, mnohdy s unikátními mapovými díly historické povahy a nenahraditelné hodnoty. Pro jejich využití spojené s jejich trvalou ochranou je samozřejmě zapotřebí je on-line zpřístupnit uživatelům – čtenářům. Toto se běžně děje, jsou-li k dispozici potřebné finanční prostředky. Ovšem pokud je mi známo v knihovnách a archivech pouze cestou zpřístupnění map formou rastrových obrazových souborů. Přitom se často k tomuto účelu využívají modernější formáty pro rastrovou

Obrázek 1: příklad webové mapové služby WMS

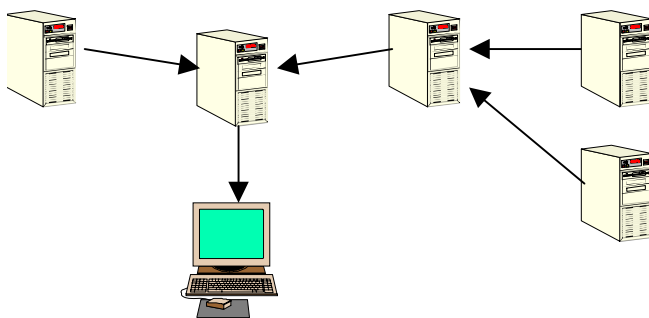
grafiku, jako je například aplikace Zoomify pro prezentaci rastrových obrázků ve vysokém stupni rozlišení (www.zoomify.cz). Stále se však nejedná o nic jiného, než je poskytování rastrových obrazů pro zobrazení na monitoru.

Mapy však mají tu základní vlastnost, že znázorňují polohovou situaci daného území v určitém souřadnicovém systému (odhlédneme-li od skutečně nejstarších map charakteru spíše náčrtu). Uživatelé historických map tak velmi často využívají historické mapy k porovnání historického stavu nějakého území s dnešní skutečností. Potřebují tudíž ztotožnit historickou mapu s mapou dnešního stavu. Toto lze nejlépe provést v geografickém informačním systému (GIS), kde si uživatel položí obě mapy jako vrstvy přes sebe. Pak je ovšem nutné poskytovat historické mapové sbírky nikoliv jako pouhé rastrové obrazy ke shlédnutí na monitoru, ale ve formě použitelné pro geografické informační systémy. A právě toto lze s úspěchem provést pomocí webových mapových služeb XML (Web Map Service), které jsou standardizované konsorciem OGC tvořícím standardy pro geoprostorové a lokační služby (Open Geospatial Consortium – www.opengeospatial.org). **Webové mapové služby by se tak měly stát hlavním nástrojem ke zpřístupnění mapových sbírek knihoven a archivů uživatelům.**

4. Webové mapové služby XML dle Open Geospatial konsorcia

Hlavním přínosem webových mapových služeb definovaných dle Open Geospatial konsorcia [3], [4] je **umožnění sdílení dat GIS v distribuovaném prostředí Internetu**. Uživatelé tím mohou sdílet mapy a aplikace bez nutnosti mít příslušná data na svém počítači nebo serveru. Typickým příkladem je zobrazení komplexní tematické mapy obsahující data z různých serverů on-line v internetovém prohlížeči (tenkém klientovi) nebo v nějakém desktopovém GIS programu (tlustém klientovi). Na obrázku 1 je schematicky znázorněn příklad, kdy si klient vytvoří on-line svou vlastní tematickou mapu s využitím podkladů z různých serverů prostřednictvím Internetu či intranetu.

Vzhledem k tomu, že některé servery mohou služby nejen poskytovat, ale také je i zpracovávat (vyžadovat po jiných serverech), lze služby navzájem řetězit. Tento princip se nazývá kaskádování. Schematicky je situace znázorněna na obrázku 2, kde klient se obrací na jeden server s žádostí o službu, ten pak získává potřebné podklady od dalších serverů poskytujících další dílčí služby nebo data.

Obrázek 2: příklad kaskádování serverů

4.1 Hlavní výhody praktického využití služeb WMS

Hlavní výhody praktického využití webových mapových služeb WMS vyplývají již ze samotné podstaty věci, tj. z on-line poskytování mapových dat:

- uživatel nemusí mít potřebná mapová data na svém počítači, v případě komerčního přístupu lze uplatnit jiné modely, např. zpoplatnění za využívání dat mikroplatbami,
- údržba dat jen na jednom místě, nejlépe na místě jejich vzniku, což v důsledku znamená, že každá organizace udržuje jen ta data, jež má ve

své gesci, k ostatním má přístup pomocí webových služeb jako kdokoli jiný,

- v případě WMS se uživatel dostane pouze k výslednému obrázku sestavenému z dat, což může snižovat riziko zneužití a nedovoleného šíření originálních dat,
- obvykle postačí jednoduchá aplikace na straně uživatele pro přístup a využití dat (tenký klient, například webový prohlížeč),
- uživatel využívá jen ty služby a ta data, která opravdu potřebuje,
- uživatel se pomocí katalogů rychle dostane k datům, která potřebuje,
- uživatel není závislý na žádné softwarové platformě, obvykle ani nepozná na jakém software daný server, jehož služby využívá, běží,
- WMS umožňují plnou interoperabilitu – propojení aplikací různých výrobců. Jednotlivé mapové servery mohou být založeny na technologiích různých firem, ale díky standardizovanému rozhraní spolu mohou komunikovat.

4.2 Existující specifikace OGC webových služeb

Podrobný přehled specifikací OGC pro webové služby lze nalézt na stránkách konsorcia <http://www.opengeospatial.org>. Ve stručnosti se zde zmíním z celé řady služeb pouze o prvních dvou:

- **Web Map Service (WMS):** služba je určena pro zobrazování map. Specifikace definuje 3 typy dotazů:
  - GetCapabilities: vrací XML dokument popisující celou službu (seznam vrstev, informace o formátu mapy, podporovaných kartografických projekcích, způsob ošetření výjimek ...). Aplikace z tohoto dokumentu čtou informace pro další spolupráci se serverem.
  - GetMap: vrací mapu ve formě obrázku (GIF, PNG, ...).
  - GetFeatureInfo: vrací atributy prvku mapy na souřadnicích zadaných uživatelem (text, GML, HTML apod.)

Služba umožňuje s využitím tenkého klienta a např. kaskádových CSS stylů zobrazovat komplexní mapy překrýváním obrázků z různých mapových serverů (viz obrázek 1). Je možné též kaskádování serverů (viz obrázek 2).

- **Web Feature Service (WFS):** služba je určena k přenosu vektorových dat (ve formátu GML). Z důvodu množství přenášených dat se hodí spíše pro práci s vlastními daty nebo např. při analýzách. Práce s GML ovšem vyžaduje tlustého klienta.

V České republice již existují mapové servery podporující WMS dle specifikací OGC. Některé z nich lze najít například v metainformačním systému veřejné správy o informačních zdrojích (MIDAS – <http://www.cagi.cz/midas>). Za všechny jmenujme třeba WMS server Oblastního plánu rozvoje lesů (OPRL) kde poskytovatelem dat je Ústav pro hospodářskou úpravu lesů (ÚHUL - <http://www.uhul.cz>), nebo WMS Server Regionu Jeseník. Byl to právě server OPRL, který v roce 2004 získal cenu **Geoaplikace roku** na konferenci ISSS 2004 – Internet ve státní správě a samosprávě.

Z naznačeného vývoje lze konstatovat, že jistě **nastane doba kdy bude poskytování mapových sbírek českých knihoven a archivů formou Webových mapových služeb požadováno uživateli**. A na tuto situaci by měli být pracovníci zmíněných institucí připraveni.

5. Závěr

Poslední dva až tři roky se ukazuje snaha intenzivně **využívat web jako nástroj pro poskytování služeb a aplikací na nich založených a nikoliv jen jako médium pro poskytování dat či informací**. Tím jasně vystupuje do popředí potřeba sjednocujícího nástroje pro webové aplikace. Takovým v současnosti jsou s úspěchem webové služby s XML rozhraním, nezávislým na platformách ani firemních formátech. Znamená to, že informační systémy, služby a aplikace na něm založené budou mít dlouhou životnost za podmínky dodržování standardů. Současně lze konstatovat, že vývoj směřuje k využívání distribuovaných služeb a databází, jež využívají právě takováto XML rozhraní pro přístup k nim.

Pro knihovny bude XML velmi vhodným nástrojem k automatickému provádění úloh logického strukturování dokumentů, rozpoznání charakteru dokumentu a generování popisných a technických metadat. Stejně tak pro publikační činnost, kde je XML vhodným výchozím formátem. Probíhají též intenzivní práce na tvorbě XML schemat pro formáty typu MARC.

Má-li navíc knihovna či archiv ve svých fondech díla takového charakteru využití, kde nepostačí jejich pouhé zobrazení k nahlédnutí na monitoru, je velmi vhodné využití XML služeb k jejich zpřístupnění uživateli na co nejvyšší úrovni. Příkladem budiž cenné mapové sbírky, které lze zpřístupnit službou WMS umožňující jejich využití v geografických informačních systémech.

Literatura a WWW odkazy:

- [1] Talich, Milan: Webové služby a aplikace XML. In: informace na dlaní 2004 - INFORUM 2004, ISSN 1214-1429, Albertina icome Praha s.r.o., <http://www.inforum.cz/inforum2004/prispevek.php?prispevek=32>

- [2] Extensible Markup Language (XML) – výchozí místo k doporučením a specifikacím vydávaným W3C (World Wide Web Consortium) pro XML, <http://www.w3.org/XML/>.
- [3] Open Geospatial Consortium Inc.: Web Map Service, http://portal.opengeospatial.org/files/index.php?artifact_id=5316
- [4] Open Geospatial Consortium Inc.: Web Feature Service Implementation Specification, https://portal.opengeospatial.org/files/?artifact_id=8339
- [5] Kafka, Štěpán: Webové služby. Referát na semináři GIS ve státní správě a samosprávě. Seč, 6/2003.
- [6] Mapserver, <http://mapserver.gis.umn.edu/>
- [7] Open GIS Consortium, Inc.: OpenGIS® Geography Markup Language (GML) Implementation Specification. https://portal.opengeospatial.org/files/index.php_artifact_id=7174
- [8] Scalable Vector Graphics (SVG) 1.1 Specification. W3C Recommendation 14 January 2003, <http://www.w3.org/TR/SVG11/>
- [9] Thomas B. Hickey: Web Services for Digital Libraries. http://www.elag2003.ch/pres/pres_hickey.pdf
- [10] SRW - Search/Retrieve Webservice. <http://www.loc.gov/z3950/agency/zing/srw/>
- [11] Nils Pharo: Topic maps – knowledge organisation seen from the perspective of computer scientists. <http://www.elag2004.no/papers/Pharo.pdf>
- [12] Highly automated digitisation of books and journals: The METADATA ENGINE Project! <http://meta-e.aib.uni-linz.ac.at/>
- [13] France: Bibliothèque nationale de France. <http://www.elag2004.no/reports/BnF.html>
- [14] RDFCore Working Group: Conclusions and Future Work. <http://www.w3.org/2001/sw/RDFCore/>
- [15] Poul Henrik Jørgensen: XML & Library Applications , ELAG 2001 http://www.stk.cz/elag2001/Papers/Poul_HenrikJoergensen/Poul_HenrikJoergensen.ppt
- [16] ELAG 2001 - Integrating Heterogeneous Resources - Prague, 6-8 June 2001, WORKSHOP #8: XML AND RELATED TECHNOLOGIES. <http://www.stk.cz/elag2001/Workshop/ws8.html>
- [17] Kyle Banerjee: How Does XML Help Libraries? <http://www.infotoday.com/cilmag/sep02/Banerjee.htm>
- [18] Andrew J. Elliott: "XML and Future Publishing and Libraries" LISCI 691 - Term Paper. http://www.uwm.edu/People/aelliott/FinalPaper/AElliott_691TermPaper_XML.doc
- [19] Workshop on XML-Based Library Applications, Presented by Hong Kong University of Science & Technology Library, 21 and 25 November 2003. <http://library.ust.hk/xmlworkshop/>
- [20] Jon Udell: The Social Life of XML. December 23, 2003

- <http://www.xml.com/pub/a/2003/12/23/udell.html>
- [21] Marko Niinimäki and Vesa Sivunen "Experience in computer-assisted XML-based modelling in the context of libraries", High Energy Physics Libraries Webzine, issue 8, October 2003 URL:
<http://library.cern.ch/HEPLW/8/papers/2/>
- [22] Joaquim de Carvalho, Maria Inês Cordeiro: XML and bibliographic data: the TVS (Transport, Validation and Services) model. 68th IFLA Council and General Conference August 18-24, 2002
<http://www.ifla.org/IV/ifla68/papers/075-095e.pdf>
- [23] How to express MARC in XML : ELAG 2004. Workshop 10 Report
http://www.elag2004.no/ws_reports/ws10_report.pdf,
http://www.elag2004.no/ws_reports/ws10_report.ppt
- [24] The Library of Congress. Marcxml, marc 21 xml schema. Available on:
<http://www.loc.gov/standards/marcxml/>, 2003.
- [25] Vladimir Skvortsov, Olga Zhlobinskaya, Alla Pashkova: UNIMARC XML Slim Schema: Living in new environment. World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council. August 14th - 18th 2005, Oslo, Norway.
<http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/064e-Skvortsov.pdf>
- [26] Mike Taylor, Adam Dickmeiss: Delivering MARC/XML records from the Library of Congress catalogue using the open protocols SRW/U and Z39.50. World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council. August 14th - 18th 2005, Oslo, Norway.
http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/065e-Taylor_Dickmeiss.pdf
- [27] Sally H. McCallum: MARCXML Sampler. World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council. August 14th - 18th 2005, Oslo, Norway.
<http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/175e-McCallum.pdf>
- [28] Official home page for DocBook: The Definitive Guide. <http://docbook.org/>
- [29] Ditch, W. The increasing importance of XML in education - and what you need to know about it. JISC, Feb. 2003. TWS 03-02, 25p.
http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/tsw_03-02.rtf
- [30] Talich, Milan: Využití metajazyka XML pro zeměměřičtví a efektivní zpracování a poskytování informací prostřednictvím Internetu. Výzkumná zpráva VÚGTK k úkolu č. 2/2003, VÚGTK, 2003.
http://www.vugtk.cz/odis/sborniky/vyzk_zpravy/Vz_1063.pdf
- [31] Jirouš, Vilém: Webové služby v knihovnictví, In: Automatizace knihovnických procesů – 10 : sborník z 10. ročníku semináře pořádaného ve dnech 3.–4. května 2005 v Liberci. Praha : ČVUT, 2005. 155 s. ISBN 80-01-03228-0.
<http://www.akvs.cz/akp-2005/06-jirous.pdf>

SOUBORNÝ KATALOG ČR V ROCE 2005

Eva Svobodová – Danuše Vyoraláková, Národní knihovna ČR

Počátkem roku 2005 zaznamenal Souborný katalog ČR tři významné změny:

- přechod na formát MARC21
- využívání nových mechanismů pro import a deduplikace záznamů
- změnu přístupu k přidělování vah dodaným záznamům.

Konverze záznamů z báze SK ČR do formátu MARC 21 a přechod na nové mechanismy deduplikace a importů proběhly současně na počátku roku 2005. Během posledních dvou měsíců roku 2004 probíhaly přípravné práce, které spočívaly především v kontrolách záznamů a jejich globálních i ručních opravách. Použité kontrolní a konverzní programy byly již velmi dobře prověřeny a doladěny. K jejich prověření došlo v červnu 2004 během konverze ostatníchází Národní knihovny ČR do formátu MARC21. Existovala i celá řada zkušeností s tím, které chyby v záznamech je před konverzí nutné opravit, aby nedocházelo ke ztrátě dat nebo kolapsům při konverzi. V bázi Souborném katalogu ČR bylo opraveno několik desítek tisíc záznamů.

Vlastní konverze byla provedena s cílem zajistit co největší kvalitu záznamů. Ze Souborného katalogu ČR byly vyexportovány záznamy podle sigel (lokačních značek) dodavatelů. Z těchto záznamů byly vyřazeny záznamy patřící Národní knihovně ČR, u nichž nebyl připojen další odběratel. Důvodem byla skutečnost, že tyto záznamy byly již v létě jednou do formátu MARC 21 převedeny v rámci konverze báze NKC. Navíc v bázi NKC již prošly příslušnými opravami a byla u nich vytvořena řada nových vazeb do autorit. Jevilo se tedy jako výhodnější je znova nekonvertovat, převzít je přímo z báze NKC a naimportovat do nové verze SK ČR jako základ. Poté byly postupně do SK ČR naimportovány s novými váhami záznamy ostatních dodavatelů. Zároveň probíhala deduplikace podle nově postavených deduplikačních klíčů. Zvolený způsob v konečném důsledku vedl ke snížení celkového počtu záznamů v bázi, neboť došlo ke spojení duplicitních záznamů, které se dříve používanými deduplikačními programy spojit nepodařilo. Malá část záznamů byla ze souborného katalogu vyřazena z důvodu jejich nestandardnosti, která znemožnila jejich konverzi.

Celkový počet záznamů v Souborném katalogu ČR ke dni 31.7.2005 je **2.218.479**, z toho 121.832 tvoří záznamy českých a zahraničních seriálů a 69.853 záznamy speciálních druhů dokumentů.

S přechodem na nové mechanismy pro deduplikaci a import záznamů do SK ČR souvisí některé drobné změny ohledně zasilání dat do SK ČR. Před importem jsou záznamy kontrolovány, zda již příslušná knihovna záznam se stejným identifikačním číslem v SK ČR nemá – tyto záznamy jsou z dalšího zpracování vyřazeny. Seznam z tohoto důvodu odmítnutých záznamů se objeví ve statistice importu a knihovna by si měla ověřit, zda záznam poslala omylem podruhé, nebo zda má v bázi duplicitu identifikačních čísel. Záznam bude odmítnut i v případě, že knihovna záznam, (který byl dříve do SK ČR již jednou přijat), ve své lokální bázi změnila (opravila) a zasílá ho znovu z důvodu, aby byla provedená změna zohledněna i v SK ČR. Importovací program, s touto variantou nepočítá. Připravuje se ale program, který by zvláště zpracovával záznamy, které mají být v bázi opraveny, ale dosud není v provozu. Pokud má knihovna zájem o opravu chyby v bibliografickém záznamu, může tak učinit pouze ve spolupráci se správcem SK ČR.

Další změnou je vyřazení záznamů, které jsou na porovnávací klíče duplicitní uvnitř právě importované dávky (první záznam je vždy zpracován, druhý odmítnut).

Soubory zasílané do SK ČR musí být pojmenovány v souladu s názvovou konvencí.

Tj. jméno souboru musí mít podobu **aaa000kk.ddd_xx**, kde prvních 6 znaků označuje siglu instituce, znaky 7 a 8 před extenzí označují použité kódování diakritiky, první 3 znaky extenze označují formát dat, další tři znaky extenze za podtržítkem obsahují vlastní pojmenování souboru.

např. osa001lg.uis_20050618

Soubor zaslalala knihovna se siglou OSA001, soubor je ve znakové sadě PC Latin2 + GIZMO a ve formátu dat UNIMARC – ISO 2709 a byl odeslán 18. června 2005.

Přispívající knihovny mohou zasílat záznamy do SK ČR v následujících formátech dat :

- mal MARC21 - exportní soubor Aleph500
- mis MARC21 - ISO 2709
- dtl UNIMARC - exportní soubor Aleph500
- dat UNIMARC - exportní soubor Aleph300
- uis UNIMARC - ISO 2709
- rum UNIMARC řádkový

(Novinkou je proti loňskému roku možnost zasílat záznamy ve formátu MARC 21. Výměnný formát již nadále není podporován a záznamy v tomto formátu již nejsou do SK ČR přijímány.)

Prispívající knihovny mohou zasílat záznamy do SK ČR v následujících kódováních češtiny :

- uc Unicode UTF-8
- lg PC Latin 2 (+ GIZMO)
- kg kód Kamenických (+ GIZMO)
- sg ISO 8859-2 (+ GIZMO)
- wg CP-1250 (+GIZMO)

(Zde je novinkou kódování CP-1250.)

I nadále platí pravidlo, že počet záznamů v zasílaných souborech by neměl přesahovat 10.000 záznamů a záznamy vytvořené v rámci retrospektivních konverzí by měly být zasílány ve zvláštních souborech, obsahujících maximálně 20.000 záznamů.

Se spuštěním nových mechanismů pro deduplikaci a import dat do SK ČR souvisí i změna vzhledu statistik o importu dat. Statistika je přístupná nadále na webu na adrese : <http://sigma.nkp.cz/web/skc/sigla/sigla.htm>

V adrese je třeba místo textu ... sigla/sigla... doplnit skutečnou siglu knihovny. Např. statistiky o importech knihovny se siglou OSA001 je možné najít na adrese: <http://sigma.nkp.cz/web/skc/osa001/osa001.htm> a má následující podobu:

Přehled importovaných souborů

Soubor	Datum	Zasláno	Perio	IN	ADD	UPD	NEW	Přijato
osa001_0101	20050217	449	0	448	196	6	246	448
osa001_0102	20050217	554	0	553	118	7	396	521
osa001_1202	20050217	333	0	319	115	6	174	295
osa001_3	20050313	380	0	378	246	0	93	339
osa001_4	20050313	351	0	348	162	10	148	320
osa001_5	20050316	470	0	466	211	1	224	436
osa001_010405	20050404	452	0	451	150	11	255	416
osa001_150405	20050415	475	0	475	260	4	185	449
osa001_020505	20050503	534	0	533	227	8	273	508
osa001_ger	20050510	51	0	50	16	0	34	50
osa001_160505	20050516	411	0	410	194	7	190	391
osa001_010605	20050602	477	0	477	178	14	272	464
osa001_150605	20050616	419	0	418	136	28	244	408
osa001_010705	20050714	521	0	520	132	23	341	496
osa001_180705	20050718	361	0	360	172	13	168	353
Soubor	Datum	Zasláno	Perio	IN	ADD	UPD	NEW	Přijato

Ze statistiky lze vyčíst, že od začátku roku 2005 bylo z této knihovny naimportováno celkem 15 dávek dat, kdy byly jednotlivé dávky importovány a s jakým výsledkem (kolik záznamů bylo připsáno, kolik záznamů bylo přijato jako záznamy nové atd.). Kliknutím na jméno souboru lze přejít k detailnějším údajům o počtech vyřazených záznamů a důvodech jejich vyřazení.

Soubor	Datum	Celkem	Knihy	Spec.d.	Perio	Chyby form.1	Chyby form.2	Chyby MARC	Chyby konv.	OK-mono	Dupl. 910	Dupl. KEY1	Dupl. KEY2	Přijato
osa001_0101	20050217	449	449	0	0	0	0	1	0	448	0	0	0	448
osa001_0102	20050217	554	554	0	0	0	0	1	0	553	32	0	0	521
osa001_1202	20050217	333	333	0	0	0	0	14	0	319	24	0	0	295
osa001_3	20050313	380	380	0	0	0	0	2	0	378	39	0	0	339
osa001_4	20050313	351	351	0	0	0	0	3	0	348	28	0	0	320
osa001_5	20050316	470	470	0	0	0	0	4	0	466	29	0	1	436
osa001_010405	20050404	452	452	0	0	0	0	1	0	451	35	0	0	416
osa001_150405	20050415	475	475	0	0	0	0	0	0	475	25	0	1	449
osa001_020505	20050503	534	534	0	0	0	0	1	0	533	25	0	0	508
osa001_ger	20050510	51	51	0	0	0	0	1	0	50	0	0	0	50
osa001_160505	20050516	411	411	0	0	0	0	1	0	410	19	0	0	391
osa001_010605	20050602	477	477	0	0	0	0	0	0	477	13	0	0	464
osa001_150605	20050616	419	419	0	0	0	0	1	0	418	10	0	0	408
osa001_010705	20050714	521	521	0	0	0	0	1	0	520	24	0	0	496
osa001_180705	20050718	361	361	0	0	0	0	1	0	360	7	0	0	353
Soubor	Datum	Celkem	Knihy	Spec.d.	Perio	Chyby form.1	Chyby form.2	Chyby MARC	Chyby konv.	OK-mono	Dupl. 910	Dupl. KEY1	Dupl. KEY2	Přijato

Např. dávka z 18.7.2005 obsahovala 361 záznamů. Celkem bylo přijato do báze SK ČR 353 záznamů. U jednoho záznamu byla důvodem nepřijetí chyba v UNIMARCu (nepřítomnost povinného pole 101 – viz níže – seznam vadných záznamů) u sedmi záznamů se jednalo o záznamy, které byly již dříve do SK ČR stejnou knihovnou zaslány (proto přijaty znovu nebyly.) Kliknutím na podtržené jméno souboru je možno získat log z kontroly na správnost polí UNIMARCu :

Informace o záznamech, které nebyly přijaty do SKC Výsledky kontroly souboru na pole MARC:

Přehled vyskytujících se chyb:

#101#: Pole '101' je povinné

Seznam vadných záznamů:

```
000000078_2640122632' ** #101#: Pole '101' je povinné
CONVERT 361 RECORDS
360 RECORDS OK
```

1 RECORDS WITH ERRORS

Duplicity identif.čísła vůči bázi (poř.č. = syst.č. v SKC)

##001023593_2640105536	**	duplicita	001	vůči	bázi
##002170915_2640122313	**	duplicita	001	vůči	bázi
##002259882_2640122332	**	duplicita	001	vůči	bázi
##001256912_2640108601	**	duplicita	001	vůči	bázi
##001256628_2640107047	**	duplicita	001	vůči	bázi
##002052156_2640115559	**	duplicita	001	vůči	bázi
##002052157_2640115560	**	duplicita	001	vůči	bázi

Zásadní změnou prošly v Souborném katalogu deduplikační programy. Pro deduplikaci jsou používány deduplikační klíče, které se vytváří před importem záznamu do báze. Klíče se vytvářejí z různých polí a podpolí záznamu (z kterých polí a podpolí záleží na druhu zpracovaného dokumentu) různými metodami a pomocí programu jsou zakódovány (pomocí hashování metody MD5) na řetězec s konstantní délkou 32 znaků. Klíče jsou uloženy ve speciálních polích (např KEY1, KEY2...) a je zajištěna jejich změna v případě editace záznamu. V každém záznamu existuje alespoň jeden deduplikační klíč.

Příklad : Pro monografie je možné vytvořit deduplikační klíče dva.

Zdrojem pro vytvoření prvního deduplikačního klíče (KEY1) jsou následující pole formátu

MARC 21 :

020 a Mezinárodní standardní číslo knihy (ISBN) -

245 a název

300 a fyzický popis – rozsah

Pokud nejsou v záznamu uvedena všechna potřebná pole (podpole) současně **klíč se nevytváří**.

Před použitím se údaje ze zdrojových polí „opravují“

- odstraní se z nich se veškeré znaky a mezery kromě znaků alfanumerických

- odstraní se unikódové znaky pro nelatinková písma

- znaky se speciální diakritikou (vč. české) se převedou na hodnotu prostého ASCII znaku

Jako zdroj pro vytvoření klíče u pole 020 slouží všechny uvedené výskyty tohoto pole, u polí 245 a 300 pouze první výskyt.

Z pole 020 – jsou pro porovnání použity pouze znaky uvedené do mezery

Př. 020 a 80-86518-62-0 (váz.) – použije se pouze **8086518620**

Z pole 245 jsou pro porovnání použity pouze první tři znaky pro kontrolu

Př. 245 a Šifra mistra Leonarda - fakta : - použije se pouze **Šif**

Z pole 300 jsou pro porovnání použity pouze numerické znaky z vyššího čísla v podpoli a

Př. 300 a 2, 256 s. – použije se pouze **256**

Zdrojem pro vytvoření druhého deduplikačního klíče (KEY2) jsou následující pole formátu MARC 21 :

245 a název

245 n číslo označení části/sekce díla

245 p název části/sekce díla

100 a hlavní záhlaví – osobní jméno

260 c nakladatelské údaje – datum vydání

300 a fyzický popis – rozsah

Klíč se vytváří pokud je přítomno alespoň jedno z uvedených polí (podpolí).

Stejně jako při vytváření prvního klíče se před použitím údaje ze zdrojových polí nejprve „opracují“. Jako zdroj se používají pouze první výskyty uvedených polí a podpolí .

Na rozdíl od prvního klíče se jako zdroj používá obsah celého podpole 245 a – až do znaku „dvojtečka“. U podpole n se použijí jen číselné znaky. Obsah podpole p se využije v podobě v jaké je uveden.

Z pole 100 podpole a se využívá část textu do znaku „čárka“.

Př. 100 a Cox, Simon – použije se pouze **Cox**

Obsah pole 260 podpole c – využívají se pouze numerické znaky.

Pole 300 je používáno stejným způsobem jako při tvorbě prvního klíče.

Podobně jsou vytvářeny klíče u speciálních druhů dokumentů a u seriálů, kde je ale počet vytvářených klíčů vyšší. (pro porovnávání seriálů jsou vytvářeny až 4 klíče). Při porovnávání seriálů navíc platí, že záznamy shodné na KEY3 a KEY4 jsou importovány jako nové (neduplicitní) záznamy, programem jsou označeny za potencionální duplicitu a konečné slovo při jejich deduplikaci má správce báze.

Při deduplikaci a následném importu záznamů do SK ČR je velmi důležitá otázka kvality záznamu. Žádoucí je, aby v SK ČR vždy ze dvou stejných záznamů zůstal záznam kvalitnější. Proto se záznamům před deduplikací přiděluje váha – číselné ohodnocení kvality. Dříve se přidělovala váha

celé dávce záznamů, nyní se přiděluje každému záznamu zvlášť. K základní váze, kterou má dávka, resp. knihovna, která dávku záznamů zasílá, přiděleno v tabulce (na základě předcházející analýzy dat) se přičítají „bonusové“ body za přítomnost určitých údajů v záznamu. Bodově se zvýhodňují záznamy obsahující :

- v MARC21 – podpole 7, (v UNIMARC - podpole 3) které signalizuje autoritní podobu jmenného záhlaví
- v MARC21 – pole 020/022/024 (v UNIMARC 010/011/013)
- v MARC21 některé z polí bloku 7XX s podpolem t (v UNIMARC některá pole bloku 4XX)
- v MARC21 pole 080 nebo 072 (v UNIMARC 675 nebo 615)
- jakéhokoli pole věcného popisu se slovním vyjádřením
- v MARC21 podpole 2 v poli 650 (v UNIMARC pole 606) s obsahem vyjadřujícím, že jde o některý ze schválených systémů.

Zvýhodnění je vždy o jeden bod nahoru za přítomnost některého z uvedených polí, pouze propojení na autority zvýhodňuje záznam o body dva . Maximální váha, které lze dosáhnout, má hodnotu 17.

Záznamy, které vytvořily knihovny v rámci retrokonverze svých katalogů jsou zasílány do SK ČR obvykle s nižší základní vahou (4 – 6).

V závěru roku 2005 čeká SK ČR ještě jedna změna týkající se systému ALEPH 500 a to přechod na novou verzi systému – verzi 16. 02.

Pokud se týká novinek, byly v květnu 2005 rozšířeny služby SK ČR o možnost odeslání objednávky MVS z prostředí SK ČR. Významně se rozšířil i počet uživatelů (knihoven), využívajících možnost aktualizovat údaje o odběru seriálů v SK ČR on-line pomocí interaktivního formuláře. Podrobněji o využití tohoto formuláře i o možnostech týkajících se MVS pojednává příspěvek Z. Manouškové a D. Vyoralčkové s názvem Služby Souborného katalogu ČR v roce 2005, uveřejněný v tomto sborníku.

Před dokončením je retrokonverze Retrospektivního katalogu zahraničních periodik, která probíhá od roku 1994. Díky retrokonverzi tohoto katalogu může uživatel nacházet na internetu i informace o seriálech, které v elektronické podobě zatím v jednotlivých knihovnách nejsou k dispozici. Knihovníci těchto knihoven tak získávají v SK ČR nástroj pro retrokonverzi vlastních katalogů seriálů, neboť vytvořené záznamy lze zdarma sdílet prostřednictvím protokolu Z39.50. V návaznosti na dokončení retrokonverze Retrospektivního katalogu zahraničních periodik se připravuje verifikace záznamů, které byly v průběhu retrokonverze vytvořeny. Cílem této akce je ověřit, zda odebírané seriály jsou stále ve fondech knihoven, které je před více než čtyřiceti lety nahlásily. O spolupráci na verifikaci zatím byly požádány všechny knihovny, které prošly v roce 2005 školením na využívání

interaktivního formuláře pro aktualizaci periodik a řada z nich ověřování odběrů periodik, jejichž záznamy vznikly v rámci retrokonverze, již zahájila. Do konce roku 2005 by o spolupráci na verifikaci měly být požádány všechny ostatní knihovny. Pevně věříme v jejich ochotu spolupracovat.

Kvalita a použitelnost souborného katalogu v mnoha ohledech závisí na systému, ve kterém je budován a na programech, které využívá. Omezení systému může správce souborného katalogu obejít, nedostatky vylepšit, chyby v programech opravit. Bez aktivní spolupráce knihoven, které se na budování SK ČR podílejí, však zůstává jeho schopnost celkového zkvalitnění a využitelnosti SK ČR velmi omezená.

Použitá literatura :

Dvořáková, Helena. Souborný katalog a Národní autority – jak obejít omezení komerčního systému. *Automatizace knihovnických procesů 2005. 10. ročník semináře. Liberec 3. a 4. května 2005.* Dostupné na World Wide Web <<http://www.akvs.cz/akp-2005/14-dvorakova.pdf>>

PŘÍSTUPNOST WEBOVÝCH STRÁNEK PRO HANDICAPOVANÉ UŽIVATELE

Michal Pazderský – Antonín Vaishar, Kabinet knihovnictví ÚČL FF MU

Abstrakt

Web je univerzální médium a jako takové musí respektovat všechny možné diference uživatelů, kterých je obrovské množství. Následující příspěvek si klade za cíl vysvětlit charakter takto přístupného webu a představit některé skupiny uživatelů, na které často čekají bariéry při snaze získat z webových stránek určité informace. Poukazuje na jejich specifické potřeby a metody, které k dosažení těchto informací používají, a popisuje některá doporučení a pravidla, pomocí nichž jim tuto činnost můžeme ulehčit či vůbec umožnit zrealizovat.

1. Co je to přístupnost?

Přístupností v kontextu internetu, potažmo služby WWW, se rozumí takový stav webového dokumentu, kdy není přístup k jeho obsahu nijak výrazně ztížen či dokonce zamezen žádné skupině uživatelů.

David Špinar, jeden z našich předních odborníků na tuto tematiku, definuje ve své knize *Tvoříme přístupné webové stránky* přístupné webové stránky takto:

„Přístupná webová stránka je použitelná pro každého uživatele internetu, a to nezávisle na jeho postižení, schopnostech, znalostech, zkušenostech či zobrazovacích možnostech“¹

Myšlenka přístupnosti ovšem není nikterak nová, naopak je jednou z původních a základních myšlenek internetu, jak plyne z věty, jejímž autorem není nikdo jiný, než Tim Berners-Lee, zakladatel technologie WWW:

„The power of the Web is in its universality. Access by everyone regardless of disability is an essential aspect.“

---

¹ [8], s. 12

Tedy:

„Síla webu je v jeho univerzalitě. Přístup pro každého bez ohledu na postižení je jeho základní prvek.“

Dnešní společnost navíc přestává tolerovat jakoukoliv diskriminaci handicapovaných, ať již ve formě fyzických bariér nebo třeba v přístupu k zaměstnání. Není důvod, proč by měl internet zůstat mimo tento trend.

Přístupná webová stránka je taková, jejíž autor si uvědomuje, že jeho web je běžnou součástí veřejného prostoru a že neexistuje důvod, který by ospravedlnil vyloučení jakékoliv skupiny uživatelů z jeho používání.

Jak bude vysvětleno později, handicapem se nerozumí pouze zdravotní postižení. Podstatnou skupinu handicapovaných uživatelů tvoří lidé, kteří k přístupu na internet používají méně obvyklé technické prostředky, ať už se jedná o software (např. alternativní webové prohlížeče, operační systémy) či hardware (braillský řádek, speciální klávesnice apod.). Dále mezi handicapované patří lidé, kteří nemají s internetem moc zkušeností, a pro které je orientace a pohyb v novém virtuálním prostředí o poznání náročnější než pro zkušené uživatele internetu (Tím míní Špinar ve své definici ony schopnosti, znalosti a zkušenosti).

Přístupný web je web bez bariér ve smyslu efektivního přístupu k veřejně publikovaným informacím z pohledu jakéhokoliv uživatele, či prostředků, které uživatel k získání těchto informací využívá.

Přístupnost pak chápeme jako míru bezbariérovosti, přímo úměrnou efektivnímu využití všemi uživateli. Nebo taky jako míru kompenzace takovýchto informačních bariér.

2. Vývoj webových dokumentů z hlediska přístupnosti

V průběhu vývoje fenoménu internetu ovšem došlo ke značnému odklonu od některých původních myšlenek. Kromě univerzality to byl požadavek na jasně definovanou sémantickou strukturu dokumentu. Správná sémantická struktura dokumentu je spolu s jeho formální bezchybností významným krokem vstříc přístupnosti.

HTML, jazyk internetových dokumentů, je určen pro definování sémantické struktury dokumentu a nikdy nebyl zamýšlen jako nástroj pro kontrolu jeho konečného vzhledu. Nicméně požadavky, které na vizuální kvalitu dokumentu kladla především marketingová oddělení komerčních společností, donutily webdesignéry používat jazyk HTML jako prezentační jazyk. Designéři jednoduše potlačili sémantický aspekt jazyka a začali se soustřeďovat na (z hlediska původní myšlenky podružný) způsob zobrazení jeho značek v grafických prohlížečích. Jazyk HTML byl obohacen o prvky,

kteře jsou určeny pouze ke kontrole vzhledu a nenesou žádnou sémantickou informaci.

Způsob zpracování a zobrazení jazyka není ve všech prohlížečích (nebo zařizenech či programech pro přístup k internetu obecně) stejný. Na poli grafických prohlížečů dospěly tyto rozdíly v průběhu tzv. války prohlížečů do doslova propastných rozdílů. Společnosti Netscape a Microsoft vymýšlely pro své produkty vlastní „standards“, které prohlížeč konkurenční firmy pochopitelně buď ignoroval, nebo zpracovával špatně.

Na konci 90. let 20. století se tak internet ocitl v absurdní situaci, kdy kvůli špatnému užívání jazyka HTML byla podstatná část jeho obsahu nepřístupná pro uživatele s nevizuálními prostředky přístupu k internetu (textové prohlížeče, hlasové čtečky apod.), na poli grafických prohlížečů pak neřídka docházelo k tomu, že ke správnému zobrazení webové stránky potřeboval uživatel konkrétní prohlížeč, či dokonce konkrétní verzi. Univerzalita naruby.

Nicméně obrat k lepšímu začal již v roce 1996, když konsorcium W3C (World Wide Web Consortium) uveřejnilo první specifikaci jazyka CCS (Cascading Style Sheets – Kaskádové styly). Tento jazyk je určen k řízení vzhledu dokumentu bez ohledu a vlivu na sémantiku HTML kódu (nebo kódu jiného značkovacího jazyka, např. XHTML nebo XML). Společně s nárůstem objemu informací šířených prostřednictvím internetu vzrostl význam vyhledávacích služeb a příbuzných oborů (např. SEO – Search Engine Optimization – Optimalizace pro vyhledávače). A veškeré vyhledávače jsou schopny zaznamenat jen sémantickou strukturu dokumentu. Jsou to tedy opět marketingová oddělení komerčních společností, která tlačí na webdesignéry, aby vytvářeli stránky, které se objevují ve výsledcích vyhledávání co nejvýše, což v praxi znamená nutnost vytvářet strukturovaný HTML kód odpovídající standardům a neméně důležitý vzhled řídit pomocí CSS. Navíc udržování nestrukturovaných stránek či dokonce jejich několika verzí (kvůli rozmarům prohlížečů) se jeví jako příliš nákladné. A v neposlední řadě jsou to nové právní normy, které handicapovaným uživatelům garantují rovný přístup k internetu a designéry tak nutí vytvářet přístupné webové stránky.

Z hlediska výše napsaného je současný trend přístupnosti a dodržování standardů jen renesancí původní myšlenky, návratem ke kořenům. Je také na místě, zdůraznit roli konsorcia W3C v tomto trendu. Konsorcium je tvůrcem a správcem většiny internetových standardů a je také velkým propagátorem přístupnosti webových stránek. Jeho web² je tedy nejobsáhlej-

---

² <http://www.w3.org>

ším, nejfundovanějším a nejrelevantnějším informačním zdrojem o této problematice.

3. Profilace handicapovaných uživatelů

K tomu, abychom mohli vytvářet přístupné weby, potřebujeme znát především profil potenciálních návštěvníků. Znat jejich dispozice, technické vybavení, nároky, hlavní hrozby, které na ně na webových stránkách čekají atp. Není tedy dostačující ovládat pouze jakási pravidla či doporučení, ale vědět proč, kde a jak je co neefektivněji použít. Je nutné vcítit se do role uživatele, protože veškerá doporučení či zákony se neustále vyvíjejí právě v důsledku potřeb takovýchto uživatelů. Ztotožněním se s protistranou tak můžeme dokonce předejít rozporu s některým budoucím doporučením. Díky takovému přístupu jsou navíc požadavky handicapovaných lépe zapamatovatelné a efektivněji aplikovatelné ve výsledné činnosti.

Existuje několik typů postižení, která mají vliv na přístupnost daného webu. Podstatné ale je, že k efektivnímu vnímání potřebují uživatelé větší technická či technologická zařízení (tzv. *pomocné technologie*), či jiné specifické prostředky, které informační bariéry zredukuje či úplně eliminují.

3.1 Zrakové postižení

3.1.1 Pomocné technologie

Takto postižení uživatelé používají jako prostředek ke komunikaci s počítačem převážně *čtečky obrazovky* a klávesnici. Čtečky fungují na principu transformace značkovacího jazyka (tedy textu) do uživatelsky přívětivé podoby. Text je na vstupu zpracováván linearizovaně, ve smyslu postupného čtení textových informací po řádcích zleva doprava. Čtečky tedy nedokáží přeskakovat pro uživatele zdánlivě irelevantní informace, ale musejí text přečíst postupně.³ Nedokáží interpretovat grafiku nebo layout (vizuální rozvržení). Řešením alternativního vyjádření nevyložitelné informace, může být např. použití atributu alt ve značce <img> vyjadřující výstižný popis obrázku.

Čtečky obrazovky mohou být dvojího druhu v závislosti na povaze výstupu:

---

³ Některá čtecí zařízení sice nabízejí využití funkce filtrování výstupu podle sémantických informací dokumentu, ale děje se tak právě na základě redukce těchto informací. Příkladem takového výstupu je např. seznam všech odkazů či nadpisů na stránce.

- 1) *hlasová čtečka* – softwarová aplikace, jejímž výstupem je auditivní forma transformovaného dokumentu.
- 2) *braillovský řádek* – hardwarové řešení fungující, i když v omezeném rozsahu, též jako vstupní zařízení. Činnost tohoto zařízení spočívá v zasouvání a vysouvání malých jehliček, které vyjadřují jednotlivé znaky Braillova písma. Tohoto zařízení užívají především hluchoslepí uživatelé.

3.1.2 Příklady zrakového postižení

Slepota

Slepí, neboli nevidomí uživatelé v podstatě nepoužívají myš ani monitor, ale převážně hlasové čtečky či braillovské řádky. Za předpokladu, že bude webový obsah *čtečkám obrazovky* přístupný, nabízí tyto stroje ohromné možnosti pro nevidomé. Tito uživatelé tak mohou bez větších problémů řešit transakční, úřední či jiné záležitosti bez nutnosti navštívení cílového subjektu. V opačném případě jsou často odkázáni na pomoc jiné osoby.

Slabozrakost

Slabozrakost se dá definovat jako stav, kdy vidíme neuspokojivě i při použití dioptrických brýlí. Často se projevuje u lidí staršího věku, ale rozhodně to není pravidlem. Druhů onemocnění, které slabozraké postihují je značné množství. Příkladem může být makulární degenerace, zelený zákal, zakalení čočky atd. Tito uživatelé často používají softwarové zvětšovací mechanismy. Ty jsou často aplikovány pouze na text, ale častým předmětem zvětšení je i grafika⁴. Dále využívají funkce *vysokého kontrastu*, která je zabudována v některých operačních systémech, nebo přímo mění styly zobrazení písma, pozadí atd. prostřednictvím svého webového prohlížeče (browseru).

Snížený barvocit – barvoslepost

Tato forma postižení patří mezi nejčastější. Většinou to neznamená, že postižený nevidí určitou barvu, ale v některých případech mezi barvami nepozná rozdíl. Oproti zdravému lidskému oku tedy vidí odlišné barvy. Nejběžnější vadou je záměna červené barvy se zelenou. Rozpoznání barev je však méně obtížné, je-li mezi barvami dostatečný kontrast. Takovou kontrolu provedeme pomocí jednoduchého algoritmu od W3C.⁵ Na internetu je však řada uživatelsky příjemných nástrojů, jako např. Color Contrast

---

⁴ Textová informace je často zbytečně vyjádřena grafickou formou. Problém totiž nastane v momentě, kdy je grafika zvětšena a její obsah se stává hůře čitelným.

⁵ [9]

Checker.⁶ Variant postižení tohoto druhu je však mnoho, a tak ani tento způsob nezaručuje jednoznačné rozpoznání či vnímání barvy. Žádné důležité informace bychom tedy neměli sdělovat pouze barvou.

3.2 Sluchové postižení

Internet se v dnešní době považuje za prostředek multimediální, a tak existují weby, kde se ke sdělení důležitých informací používá i auditivních či audiovizuálních prvků. I když existují softwarová řešení, která jsou schopny transformovat text ze zvukového záznamu, jsou pro běžného uživatele velice drahou a nevýhodnou záležitostí. Je tedy opět na tvůrci webových stránek aby vyšel uživateli vstříc. U audiovizuálních záznamů se tedy většinou používá popis v podobě filmových titulků. Auditivní dokument však takto opatřit nelze, a tak je dobré poskytnout společně s ním i transkripci.

3.3 Pohybové postižení

Motorické postižení, v kontextu s ovládním počítače, se většinou projevuje neschopností efektivně ovládat standardní vstupní zařízení jako je myš nebo klávesnice. Je tedy nutné použít pomocné zařízení. Těch je takřka nepřeberné množství – od speciálních ramen umístěných v ústech, kterými lze ovládat klávesnici, zařízení ovládaných snímáním očního pochybu, speciálních druhů klávesnic až po trubičky ovládané dechem. Mnoho těchto pomůcek vychází z funkčnosti klávesnice. Pro správné řízení těmito technologiemi je tedy nutné umožnit efektivní ovládní webu také pouze pomocí klávesnice. Z hlediska možnosti provedení nepřesné (nechtěné) akce, je v některých případech vhodné uvést mechanismus pro potvrzení události – např. ve znění „opravdu provést akci?“. Někteří uživatelé také používají software řízený hlasem, u kterého opět platí, že se snaží vycházet z funkčnosti standardní klávesnice. V některých případech (např. trubička řízená dechem) je navíc ovládní značně unavující, takže možnost přeskočení dlouhého seznamu odkazů, či rozsáhlého obsahu je jistě dobrou volbou. To bezesporu platí i pro jiné typy postižených uživatelů v případě použití hlasové čtečky.

U vážnějších případů pohybově postižených dochází k jejich separaci od ostatní společnosti, a komunikace prostřednictvím internetu je tedy často jejich jedinou záchranou.

---

⁶ http://www.snook.ca/technical/colour_contrast/colour.html

3.4 Kognitivní postižení

Typů kognitivních postižení je celá řada. Uvedme si ty majoritní, které můžeme diferencovat do 4 kategorií:

- 1) *poruchy učení* – postihuje schopnost uživatele zpracovávat informace. Nejčastějším typem je *dyslexie* (porucha interpretace textu – neschopnost číst).
- 2) *poruchy soustředění* – k základním symptomům patří hyperaktivita, impulsivnost a nedostatečná schopnost soustředění
- 3) *poškození mozku* – druhů poškození mozku je mnoho a každý se vyznačuje jinou vlastností (např. zánět mozkových blan, úraz hlavy, nádor atd.)
- 4) *genetické vady* – např. Dawnův syndrom, autismus, demence atd. Pro tuto skupinu je nejhodnější sdělovat informace prostřednictvím grafických prvků.

Obecně lze pro lepší pochopení obsahu doporučit psaní krátkých, srozumitelných a jednoznačných textů, které jsou psány strukturovaně – použití nadpisů, seznamů, formátovacích technik atd. Doporučení se nevztahuje pouze na text jako celek, ale dotýká se také psaní kratších odstavců, vět, slov atd. Použití grafických prvků může zajistit pomoci k lepšímu pochopení obsahu, je však nutné uvádět jejich textové alternativy kvůli ostatním druhům postižení. Uživatelé s kognitivním handicapem také uvítají možnost vytisknutí obsahu, aby si jej mohli následně v klidu přečíst. Rovněž tak existence mapy webu či možnosti vyhledávání zlepšují orientaci uživatele. Takový obsah je pak bezesporu lépe použitelný i pro běžného návštěvníka webu.

3.5 Technické a technologické alternativy

Jak plyne z definice přístupnosti, nelze za handicap považovat pouze zdravotní postižení uživatelů. Handicapovaným může být např. také každý uživatel, který k prohlížení nepřístupného webu používá alternativní zobrazovací zařízení. Do této skupiny tedy patří uživatelé méně častých webových prohlížečů, kapesních počítačů (PDA), starých monitorů, různých operačních systémů a mnoha dalších alternativních řešení.

Mohou to ale také být uživatelé, kteří jsou na stránkách plných grafických prvků, nebo jen zbytečně obsáhlého kódu (díky některým automatickým generátorům značkovacího jazyka či značkám v kódu řídících vizuální prezentaci) znevýhodněni pomalejším připojením k internetu.

Nemůžeme se tedy při tvorbě webových stránek spoléhat např. na možnost uživatele zvolit z prostředí operačního systému funkci vysokého kontrastu, schopnosti browseru zvětšit písmo či celou stránku, existenci něja-

kého rozšíření (plug-inu), rozlišení obrazovky, verzi a vůbec druh webového prohlížeče a mnoho jiných specifických vlastností.

3.6 Vyhledávače

Samostatnou kategorií handicapovaných „uživatelů“ jsou automatické roboty internetových vyhledávačů. Způsob, jakým tyto programy „vnímají“ webové stránky není nepodobný způsobu, kterým stránky zpracovávají textové prohlížeče nebo hlasové čtečky. Ignorují barvy a rozvržení prvků na stránce (zpracovávají je lineárně), grafika a multimediální obsah jsou pro ně pouze externí soubory. Rozpoznávají pouze význam značek značkovacího jazyka. Aby mohly tedy vyhledávače správně „pochopit“ obsah stránek, musí mít tyto stránky oddělenou sémantickou strukturu od vzhledu, veškeré externí soubory musí mít nadefinovanou textovou alternativu, každá stránka webu musí mít výstižný název, nejdůležitější sdělení by mělo být uvedeno na začátku stránky, atd.

4. Proč vytvářet přístupné stránky?

Zpřístupnění webových stránek určité skupině uživatelů pozitivně ovlivní celkovou návštěvnost stránek. Vzhledem k tomu, že mezi handicapované patří lidé s různým druhem a stupněm postižení, z různých věkových a sociálních skupin, je totiž prakticky nemožné, aby zpřístupnění webu nemělo vliv na jeho návštěvnost. Jinými slovy – mezi potenciálními návštěvníky každého webu jsou i handicapovaní uživatelé. Zvýšení návštěvnosti je argumentem především pro komerčně založené weby. Nicméně i instituce státní správy by měly mít zájem na zvýšení návštěvnosti stránek. Praktický dopad lze spatřit v tom, že zpřístupněním stránek více uživatelů načerpá potřebné informace na internetu a nemusí pak pro ně do instituce a zaměstnanci se mohou v ušetřeném čase věnovat zkvalitňování poskytovaných služeb.

Přístupné stránky ovšem neulehčí práci s nimi pouze handicapovaným uživatelům. Některá opatření, zvláště v oblasti navigace a zpřehlednění uspořádání informací, vedou ke komfortnější práci se stránkou i pro běžného uživatele. Zpřístupnění stránek, je tak jakousi ozdravnou kúrou, která zvyšuje efektivitu webu obecně.

Čistě ekonomickým argumentem pro pořízení přístupných webových stránek jsou nízké náklady na jejich údržbu. Přístupný web odpovídající standardům, s obsahem odděleným od formy, a v jedné univerzální verzi se jednoduše a rychle aktualizuje, šetří kapacitu internetového připojení a serveru a také se umísťují výše ve výsledcích vyhledávání. Nepřístupné stránky, často v několika verzích (kvůli odlišnosti prohlížečů nebo použití např. Flashe), s množstvím zbytečného kódu pro kontrolu vzhledu jsou jejich pravým opakem. Zabírají spoustu místa na disku, nabubřelý kód po-

hlcuje kapacitu připojení a jsou tak složité, že se v nich často nevyzná ani jejich autor, natož robot internetového vyhledávače. Aktualizace takového webu je pak časově nesmírně náročná. A připojení, server a čas stojí peníze, peníze, které je možné ušetřit.

Kromě pragmatického a ekonomického pohledu na věc, je zde ještě pohled etický. Dnešní společnost (oficiálně) hledí na jakoukoliv diskriminaci jako na nemravnou. A tento etický aspekt věci se odráží v legislativě. V mnoha zemích existují obecné právní normy, zakazující diskriminaci na základě zdravotního postižení (např. americký zákon *Americans With Disabilities Act* nebo britský *Disabilities Discrimination Act*).

Kromě těchto obecných předpisů existují v některých zemích již zákony, které reflektují fenomén přístupnosti informačních technologií. V roce 1998 byl americký zákon *Rehabilitation Act*⁷ z roku 1973 v rámci novelizace doplněn o paragraf 508 (*Section 508*), který se vztahuje na informační technologie i webové stránky provozované americkou administrativou a projektů financovaných vládou⁸. Od 21. prosince 2000 je součástí paragrafu i soupis doporučení, jejichž dodržení vede k vytvoření přístupného webu. O těchto doporučeních bude ještě řeč, jako o *Pravidlech Section 508*.

V našich zeměpisných šířkách mají podobný smysl některé části novely zákona č. 365/2000 Sb., o informačních systémech veřejné správy, která v listopadu 2004 prošla druhým čtením v poslanecké sněmovně a která v §5, odstavci 2, písmeně g ukládá orgánům veřejné správy za povinnost:

...v rámci informačních systémů veřejné správy...postupovat při uveřejňování informací způsobem umožňující dálkový přístup tak, aby byly informace související s výkonem veřejné správy uveřejňovány ve formě, která umožňuje, aby se s těmito informacemi v nezbytném rozsahu mohly seznámit i osoby se zdravotním postižením. Formu uveřejnění informací stanoví prováděcí předpis.⁹

Tímto prováděcím předpisem je miněna vyhláška Ministerstva informatiky, jejíž součástí jsou, podobně jako u amerického zákona, *Pravidla pro tvorbu přístupného webu*, o kterých také ještě bude řeč.

---

⁷ Další ze zákonů, který má odstranit diskriminaci lidí na základě zdravotního postižení.

⁸ blíže [12], s. 319–321

⁹ [5]

4.1 Nevýhody přístupného webu

Jistou dílčí nevýhodou se jeví zvýšené náklady na přetvoření nepřístupného webu na přístupný. Těmito náklady jsou míněny zvláště náklady na školení a vzdělání designérů v oblasti přístupnosti, popřípadě na zaměstnání designérů nových, lepších a tedy (nikoli však nezbytně) dražších. Nicméně tyto náklady se komerčním společnostem brzy vrátí v podobě vyšší návěstěvnosti. U státních institucí se stanou přístupné stránky dříve či později nutností, čili hledět na zvýšené náklady spojené s přechodem na přístupné stránky je v tomto případě irelevantní.

Další nevýhodou je fakt, že jisté technologie jsou nepřístupné ze své podstaty. Jedná se především o dynamické vizuální technologie jako je např. Flash¹⁰, Shockwave, nebo i obyčejné video. Tyto technologie jsou nepřístupné především pro zrakově postižené uživatele a také některá alternativní technická zařízení mohou mít potíže s jejich interpretací. A ačkoliv přístupné stránky, jejichž vizuální stránka je řízena pomocí CSS stylů a mohou být graficky kvalitní, moderní a působivé¹¹, sílu a vlastnosti zmíněných technologií nelze plně nahradit. Podobně to platí např. u audia, kde jsou handicapovanou skupinou sluchově postižení uživatelé.

5 Metodiky tvorby přístupného webu

Existuje několik dokumentů, které v přehledné uvádějí doporučení, jejichž dodržení vede k vytvoření přístupného webu. Metodiky se pochopitelně v mnoha bodech překrývají, nicméně mají různé zaměření a zdaleka nejsou stejné.

5.1 Web Content Accessibility Guidelines 1.0¹²

WCAG 1.0 v roce 1999 sestavila speciální skupina *Web Accesibility Initiative (WAI)* vytvořená v rámci konsorcia W3C. Tato pravidla jsou nejstarší a všechna následující z nich v podstatě vycházejí. Vzhledem ke svému

---

¹⁰ Společnost Macromedia, která stojí za technologií Flash do její verze MX již zahrnuje některé prvky, které napomáhají co nejvíce tuto technologii zpřístupnit. Přesto však mnoho informací, které Flashové prezentace přenášejí, zůstávají nadále nepřístupné.

¹¹ Ukázky kvalitních CSS designů si můžete prohlédnout v některé z mnoha galerií: <http://www.csszengarden.com>, <http://www.cssvault.com>, <http://www.stylegala.com>, <http://www.beautyess.com>; z těch na českém internetu: <http://www.moderniweb.cz>, <http://www.mraveniste.org/jehlici/>

¹² Plný text [10]

stáří obsahují pravidla sporné body, některé důležité body neobsahují vůbec. V současnosti se proto připravuje kompletně přepracovaná verze WCAG 2.0¹³.

Dokument WCAG 1.0 obsahuje celkem 14 základních pravidel (guidelines), která jsou rozdělena na tzv. kontrolní body (check points). Těchto kontrolních bodů je celkem 65, každý z těchto bodů má přiřazenou prioritu 1 do 3. Body s prioritou 1 musí být bezpodmínečně splněny, aby nebyl dokument pro jednu nebo více skupin handicapovaných nepřístupný. Nesplnění bodů s prioritou 2 jedné nebo několika skupinám uživatelů přístup výrazně ztíží. Body s prioritou 3 jsou pak ty, jejichž nesplnění jedné nebo několika skupinám uživatelům přístup poněkud ztíží.

5.2 Pravidla Section 508¹⁴

Pravidla, která jsou závazná pro federální orgány USA. Celý paragraf je zaměřen na užívání elektronických a informačních technologií obecně. Část, která se týká přístupného webu má 16 bodů označených malými písmeny (a-p). Pravidla Section 508 vycházejí z WCAG 1.0 a v mnoha bodech (a-k) se s těmito pravidly překrývají (Jedná se o některá pravidla s prioritou 1). Zbylá pravidla (l-p) nemají protějšek ve WCAG 1.0.

5.3 Blind Friendly Web¹⁵

Česká pravidla vznikla v roce 2000. Stojí za nimi Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých (SONS). Pravidla jsou zaměřena pouze na uživatele s postižením zraku a opět vycházejí z pravidel WCAG 1.0. Mají obdobný systém priorit (skupinami postižených jsou zde pouze uživatelé s vadami zraku) a přehlednější členění, právě podle priorit. Aktuální verze (2.3 z 31.3.2005) obsahuje 25 pravidel, která byla upravena tak, aby se co nejvíce přiblížila *Pravidlům pro tvorbu přístupného webu* (pravidla se stejnými požadavky mají stejné znění).

5.4 Pravidla pro tvorbu přístupného webu¹⁶

Tato pravidla jsou součástí návrhu novely Zákona č. 365/2000 Sb., o informačních systémech veřejné správy. Bude-li tato novela schválena, stanou

---

¹³ Aktuální stav dokumentu [11]

¹⁴ Plný text [7]

¹⁵ Plný text aktuální verze [3], verze 2.2 v [8], s. 331–349

¹⁶ Plný text v [8], s. 301–314 nebo [2]

se závaznými pro veškeré weby státní správy. Nicméně tato pravidla byla vytvářena i s ohledem na jiné typy www stránek.

Spíše než přímo z *WCAG 1.0* vycházejí tato pravidla z *Pravidel Section 508* a z *Pravidel Blind Friendly Web*. Metodika má celkem 37 kontrolních bodů, které jsou sdruženy ve větších tematických celcích.

6 Základní vlastnosti přístupného webu

V závěrečné kapitole uvádíme některé základní vlastnosti, které by měl mít každý přístupný web. Následující pravidla se v určité podobě vyskytují ve všech zmíněných metodikách.

6.1 Každý netextový prvek má textovou alternativu

Každý obrázek, který byl do dokumentu vložen pomocí značky `<img>` má definovanou textovou alternativu pomocí atributu `alt`. Nese-li takový obrázek významné informační sdělení, musí textová alternativa takové sdělení co nejpřesněji vystihovat. Podobně to platí o částech obrázkových map (`<area>`) nebo o obrázkovém tlačítku formuláře (`<input type="image">`).

Obrázky, jejichž význam nelze uspokojivě opsat pomocí atributu `alt`, se opatřují atributem `longdesc`, který obsahuje odkaz na samostatnou webovou stránku, s detailním popisem obrázku. Příkladem takových složitějších obrázků jsou grafy.

Stejně tak i významné informace přenášené prostřednictvím ostatních netextových prvků (např. ASCII obrázky, Flashové prezentace, video či audio soubory) jsou na webové stránce uvedeny také v textové podobě.

Atribut `alt` musí být u všech zmíněných prvků přítomen pokaždé.¹⁷ V případě prvků, nepředstavujících významné informační sdělení (např. pro dekorační účely nebo kontrolu layoutu), uvádíme v atributu `alt` prázdný řetězec (`alt=""`).

Pravidlo se dotýká také formulářových prvků, které musí být označeny tak, aby uživatel poznal, k čemu slouží, co do něj vyplnit. Toho docílíme přiřazením popisku pomocí značky `<label>` či atributu `title`.

6.2 Barvy & Písma

Veškeré informace jsou nezávislé na barvě, jsou dostupné i bez barevného rozlišení. Takže např. odkazy nebo nadpisy není možné odlišovat od okolního textu pouze barvou.

---

¹⁷ V opačném případě by dokument nebyl validní a navíc by např. uživatelé hlasových čteček přišli o informaci o důležitosti prvku.

Barva pozadí a popředí je dostatečně kontrastní. K výpočtu se používá již zmíněný algoritmus W3C¹⁸. Rozdíl hodnot jasu musí být větší než 125 (max. 255), rozdíl hodnot barvy musí být větší než 500 (max. 765). A platí zde přímá úměra, tedy čím jsou rozdíly vyšší, tím je výsledná kombinace kontrastnější.

6.3 Chování stránky řídí uživatel

Veškeré změny na stránce se dějí jen na popud uživatele. Přesměrování na jinou stránku je možné pouze po kliknutí na odkaz nebo po odeslání formuláře. Nepřípustná je manipulace s uživatelským prostředím (skrývání ovládacích prvků prohlížeče, automatická změna domovské stránky apod.).

Nová okna jsou otevírána pouze s vědomím uživatele a po aktivaci odkazu. Nepřípustná jsou tedy automaticky otvíraná pop-up okna. Stejně tak automatické obnovování stávající stránky.

6.4 Stránky jsou nezávislé na zobrazovacím zařízení

Tvůrce přístupných stránek nepředpokládá, a už vůbec nevyžaduje, použití konkrétního výstupního zařízení. Designér nemůže tušit, zda uživatel používá barevný monitor, jestli vůbec používá monitor, jaký webový prohlížeč a jaký operační systém má ve svém počítači nainstalován atd.

Rovněž vstupní zařízení se mohou lišit. Mnoho uživatelů např. nemá možnost používat myš. Stránky proto musí být uzpůsobeny pro ovládání klávesnicí či jinými zařízeními.

Z těchto důvodů musí být například veškeré informace nezávislé na CSS stylech, barvách, či rozvržení obsahu stránky. Některé prohlížeče zkrátka neumí s CSS styly pracovat. Na monochromatických monitorech je zase obtížné rozlišit některé barvy. Pro určitá zařízení (např. hlasové čtečky) jsou layout pomocí CSS nebo barvy naprosto irelevantní.

Velikosti písem jsou udávány v relativních jednotkách, aby si mohl špatně vidící uživatel text zvětšit na potřebnou velikost. Taktéž musí být nadefinována obecná rodina písma. Jinak může dojít k nepředvídatelnému chování prohlížeče.

6.5 Přehlednost informací

Na úvodní stránce webu je zřetelně uveden jeho název, smysl a účel. Musí být také zřejmé, kdo je provozovatelem webu. Jednotlivé stránky webu uvádějí své hlavní sdělení na začátku stránky.

Aby mohly informace snáze vnímat i osoby s kognitivními poruchami, je nutné, aby byly rozsáhlejší texty (popř. formulářové prvky – značka <fieldset>) rozděleny do několika menších a výrazně označených celků, či dokonce do několika samostatných webových stránek.

Součástí každého přístupného webu by měl být i kontakt na administrátora. A také tzv. *prohlášení o přístupnosti* – samostatná webová stránka, na níž vede odkaz z každé stránky webu a která uvádí míru přístupnosti daného webu. Pokud je některá součást webu nepřístupná, je to zde uvedeno.

6.6 Navigace & Odkazy

Navigace na přístupném webu je od obsahu zřetelně oddělena. Jednotlivé odkazy, tvořící navigaci jsou jednoznačně a intuitivně formulovány, aby bylo poznat, kam vedou. Navigace je také konzistentní napříč webem, tzn. navigační část je na všech stránkách shodná a umístěná na stejném místě. Je vhodné, nikoli však nezbytné, aby se v kódu nacházela navigace až za vlastním obsahem.

Každá stránka má název (ve značce <title>), který jednoznačně vystihuje její funkci a smysl. U každé stránky také musí být zřejmé, kde se v hierarchii webu nachází. Z každé stránky (kromě úvodní) také vede odkaz na bezprostředně vyšší úroveň v hierarchii a na úvodní stránku.

Rozsáhlejší weby obsahují tzv. *mapu webu*, což je samostatná stránka, která v přehledné formě (pomocí strukturovaných seznamů odkazů) popisuje hierarchickou strukturu webu. Vede na ni odkaz z každé stránky webu.

Cíl každého odkazu musí být zřejmý z jeho znění, nikoliv pouze z kontextu okolního textu. K objasnění cíle odkazu slouží též atribut title značky <a>. Každý odkaz je od okolního textu zřetelně odlišen, a to nikoliv pouze barvou. Stejně znějící odkazy mají i stejný cíl.

Odkazy na soubory jiného typu než HTML (PDF, DOC, TXT, RTF, XLS, atd.) jsou označeny tak, aby byl tento fakt zřejmý. Vhodné je uvádět přímo do znění odkazu typ souboru a jeho velikost. Stejně tak je vhodné upozornit uživatele na odkaz, který vede mimo vlastní web.

Rámy (značka <frame>) mají vyplněn jednoslovný atribut name. Nestačí-li jednoslovné pojmenování k přesnému vystižení obsahu rámu, je prostřednictvím atributu title vytvořen obsáhlejší popisek.

6.7 Sémantika

Kód stránky by měl odpovídat některé oficiální specifikaci značkovacího jazyka (HTML, XHTML). Syntaktické chyby v kódu mohou zapříčinit nepředvídatelné chování koncového zařízení. V záhlaví každé stránky je v metaznačce uvedena použitá znaková sada dokumentu (např. <meta http-

equiv="content-type" content="text/html; charset="utf-8">). Předjede se tak chybnému zobrazení stránky prohlížečem.

Značkovací jazyk je používán s ohledem na význam značek, nikoliv jejich zobrazení. Jedná se hlavně o značky pro nadpisy (<h1> – <h6>), pro seznamy (<ul>, <ol>, <dl>) a pro citace (<cite>, <blockquote>). Některé další značky je možno používat ke kontrole vzhledu, musí ovšem splňovat jisté podmínky. Jsou to již zmíněné prázdné atributy alt u obrázků, tabulky použité k rozvržení layoutu stránky musí dávat smysl linearizované (čtené po řádcích), a mohou obsahovat pouze značky <table>, <tr>, <td>, nesmí tedy obsahovat strukturální značky <th>, <thead>, <tbody>, <tfoot>. Nicméně ke kontrole vzhledu je doporučeno používat CSS styly a úplně oddělit obsah od formy.

Použité zdroje

- [1] *508 Law* [on-line]. [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: <http://www.section508.gov/index.cfm?FuseAction=Content&ID=3>.
- [2] *Best practice : Pravidla pro tvorbu přístupného webu* [on-line]. 2004-07-28 [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: http://www.micr.cz/files/1548/mi-FINAL-BP_web_pristupnost-20040722.pdf
- [3] *Blind Friendly web : Metodický návod verze 2.3* [on-line]. 2005-03-31 [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: <http://www.blindfriendly.cz/doc/bfw.php>.
- [4] MUSCIANO, Ch., KENNEDY, B. *HTML a XHTML : Kompletní průvodce*. 1. vyd. Praha : Computer Press, 2000. 633 s. ISBN 80-7226-407-9.
- [5] *Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 365/2000 Sb., o informačních systémech veřejné správy a o změně některých dalších zákonů* [on-line]. [cit. 2005-08-10]. Dostupné z: http://www.micr.cz/files/1571/nov365_UZ.pdf.
- [6] *Section 508 Facts : Understanding Section 508 and the Access Board's Standards* [on-line]. [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: <http://www.accessboard.gov/sec508/brochure.htm>.
- [7] *Section 508 Standards* [on-line]. [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: <http://www.section508.gov/index.cfm?FuseAction=Content&ID=12>.
- [8] ŠPINAR, D. *Tvoříme přístupné webové stránky*. 1. vyd. Brno : Zoner press, 2004. 360 s. ISBN 80-86815-11-0.
- [9] *Techniques For Accessibility Evaluation And Repair Tools* [on-line]. 2000-04-26 [cit. 2005-08-11]. Dostupné z: <http://www.w3.org/TR/AERT#color-contrast>.
- [10] *Web Content Accessibility Guidelines 1.0* [on-line]. 1999-05-05 [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: <http://www.w3.org/TR/WCAG10/>.
- [11] *Web Content Accessibility Guidelines 2.0* [on-line]. 2005-06-30 [cit. 2005-08-12]. Dostupné z: <http://www.w3.org/TR/WCAG20/>.
- [12] ZELDMAN, J. *Tvorba webu podle standardů : XHTML, CSS, DOM, ECMAScript a dalších*. 1. vyd. Brno : Computer Press, 2004. 410 s. ISBN 80-251-0347-1.

KATALOGIZACE – TENTOKRÁT OPRAVDU SDÍLENÁ

Využití systému Aleph-Cluster

Libuše Macháčová, Vědecká knihovna v Olomouci

Ke sdílené katalogizaci ve Vědecké knihovně v Olomouci

Katalogizátoři ve Vědecké knihovně v Olomouci (dále jen VKOL) během své praxe měli možnost poznat vývoj a pokroky ve sdílené katalogizaci.

Nejdříve prošli údobím, které se sdílenou katalogizací nazvat nedá, ale bylo již její předzvěstí. První důležitou podmínkou směřování ke sdílené katalogizaci bylo začít budování elektronického katalogu.

Za rok vzniku *elektronického katalogu* VKOL můžeme považovat 1990, kdy bylo zahájeno v experimentálním provozu ukládání záznamů v databázové podobě. Nejdříve probíhala katalogizace výběrově jen u některých knih. Ostatní přírůstky se v té době zpracovávaly klasicky, tj. záznamy byly tvořeny na psacím stroji. Zpracování probíhalo v programu CDS/ISIS.

V roce 1993 už byl veškerý přírůstek zpracováván automatizovaně. Rok 1994 je významný připojením knihovny na Internet – další nutná podmínka ke sdílené katalogizaci. Systém CDS/ISIS však v té době neumožňoval ani vystavení elektronického katalogu na internetu a už vůbec ne přebírání záznamů. Jediná možnost, jaká se později naskytovala, bylo nahlížení do elektronických katalogů jiných knihoven a inspirování se těmito záznamy. Přepínání ze systému CDS/ISIS na internet však byl poměrně složitý a zdlouhavý proces.

Když v roce 1997 vedení knihovny vybralo nový automatizovaný knihovní systém ALEPH 500, jako by se tím předurčilo další směřování VKOL – k těsné spolupráci s knihovnami, který měly systém ALEPH také, především pak ke spolupráci s Národní knihovnou (NK) v Praze a s Moravskou zemskou knihovnou (MZK) v Brně. Jednalo se o systém postavený nad databází ORACLE a zahrnující GUI (grafické uživatelské prostředí), WWW a Z39.50.

Rok 1998-1999 byl věnován nejdříve přípravám a posléze implementaci systému ALEPH a konverzi dat do bibliografického formátu UNIMARC (od roku 2004 užíván MARC 21). V prvním pololetí 1999 probíhal zkušební provoz v hlavní lince zpracování. V době implementace však

ještě nebylo možné při katalogizaci využívat možnost přebírání bibliografických záznamů z jiných knihoven.

Aby bylo možné objasnit rozdíly mezi fungováním linky zpracování dříve a nyní, musíme se nejdříve s linkou zpracování a jejími úkoly seznámit.

Hlavní linka zpracování

Tato hlavní linka zpracování zahrnuje knihy (jedno- i vícesvazkové monografie a sborníky), disertace, nepravá periodika, hudebniny a mapy. Zkompleťované ročníky periodik jsou zpracovány jen oddělením doplňování fondů a neprocházejí celou linkou zpracování. Ostatní druhy dokumentů se zpracovávají mimo tuto hlavní linku.

Doplňování fondů

Podstatnou část přírůstku představuje povinný výtisk. Jedná se asi o 85%, zbytek podle způsobu nabytí tvoří nákup (asi 6%), mezinárodní výměna a dary. Pracovníci tohoto oddělení nejdříve zkontrolují, zda konkrétní dokument už není ve fondu - jedná se o tzv. zjišťování na duplikát. Pokud už je dokument ve fondu, dostane další exemplář přidělenou stejnou signaturu a projde zkráceným zpracováním (neputuje už do katalogizace).

Následuje uložení každé knihovni jednotky do počítače. Při ukládání každého dokumentu se jedná o základní akviziční údaje - krátký bibliografický záznam (autor, název, ISBN, počet exemplářů) a záznam o jednotkách, který obsahuje čárový kód, signaturu, přírůstkové číslo a datum přidělení přírůstkového čísla.

Od roku 2002 se také povinně sleduje správnost ISBN. Má to dva hlavní důvody – ISBN se při srovnání s NK a MZK používá ke kontrole povinného výtisku a zároveň je správné ISBN nutné k fungování Jednotné informační brány.

Jmenný popis

Katalogizátoři pracují podle angloamerických pravidel AACR2R a spolupracují s NK a MZK. Používán byl formát UNIMARC, přechod na formát MARC 21 proběhl ve stejném časovém období jako NK Praha a MZK Brno, tj. v létě 2004.

Součástí práce katalogizátorů je i sjednocování podoby jména a ověřování jeho správné podoby v souboru autorit (po připojení se k projektu budování Národního souboru autorit se toto stalo rutinou).

Od roku 2003 katalogizátoři VKOL po dohodě s NK Praha a MZK Brno přednostně zpracovávají produkci vydanou na území Olomouckého kraje.

Věcný popis

Na Internetu ztrácí inverze předmětových hesel význam, protože je možné použít např. levo- i pravostranné vyhledávání a kombinované dotazy. Substantivní inverze měla svůj význam a opodstatněnost v tradičních lístkových katalozích, případně při vyhledávání v elektronických katalozích 1. generace s jednoduchým vyhledáváním slov.

V prostředí lístkových katalogů byl využíván *jazyk předmětových hesel*. V současnosti je v knihovnách využívání lístkových katalogů na ústupu – např. ve VKOL jsou lístkové katalogy (systematický i předmětový) uzaveny od roku 2001 a dále se nebudují.

Užívá se současný pravopis a u zkratk se preferuje rozepsaná podoba. Národní soubor věcných autorit se stal nástrojem standardizace a unifikace a měl by sloužit i pro sdílenou katalogizaci.

Práce věcného popisu v době implementace systému ALEPH ještě nebyla příliš vázána spoluprací s jinými knihovnami. Věcní katalogizátoři tvořili klíčová slova, předmětová hesla (v inverzním pořádku slov – v souladu s tehdy budovaným předmětovým lístkovým katalogem) a znaky Mezinárodního desetinného třídění (MDT). V té době ještě nebylo možné běžně provádět globální opravy při změně hesla, proto bylo provedení jakékoliv opravy velmi pracné (v současnosti se pracovníci věcného popisu věnují také tvorbě věcných autorit a globálním opravám).

Při tvorbě předmětových hesel přešla knihovna od roku 2001 na metodu Národní knihovny. U víceslovných hesel je od té doby na rozdíl od dřívější praxe užíván přirozený slovosled.

Metoda Konspektu je využívána od roku 2003: nejdříve pasivně v rámci přebírání záznamů z NK, posléze od počátku roku 2004 jde o aktivní používání a přidělování 500 skupin Konspektu. V průběhu roku 2004 se hierarchická struktura Konspektu rozšířila i o 24 předmětových kategorií, které jsou součástí autoritních záznamů skupin Konspektu jako jejich nadřazené termíny. V bibliografických záznamech jsou nyní ke skupinám Konspektu připojována pořadová čísla předmětových kategorií, a to v podpoli 072 \$\$9.

Přebírání záznamů

Nespornou výhodou systému ALEPH je, že umožňuje využívat díky protokolu Z39.50 přebírání záznamů, což u programu CDS/ISIS nebylo možné. Protože klient systému ALEPH pracuje pod operačním systémem Microsoft Windows, je možné pracovat s více okny najednou a rychle se pohybovat mezi jednotlivými moduly. Otevření více záznamů najednou CDS/ISIS neumožňoval, přitom je to při katalogizaci velmi výhodný způsob

práce. Katalogizátor si může otevřít nejen ten záznam, na kterém právě pracuje, ale i záznam jiný, ať už ze své či jiné knihovny. Ten může buď převzít celý nebo jen jeho potřebné části, např. předmětová hesla.

Záznam v jiné knihovně bylo nejdříve možné najít v modulu OPAC, později přímo v modulu Katalogizace. Pokud byl záznam v modulu OPAC nalezen v jiné knihovně, nejdříve bylo nutné se přesvědčit, že se jedná přesně o ten záznam, který jsme hledali – podle ISBN, autora, názvu, roku a pořadí vydání. Po ověření byl přebrán záznam z jiné knihovny nejdříve do modulu OPAC, potom do modulu Katalogizace. Tento záznam se zkopíroval stiskem kláves CTRL+N nebo přes nabídku *Editovat – Kopírovat záznam*. Tím se z cizího záznamu stal záznam lokální, se kterým bylo možné dále pracovat. Pokud už byl vytvořený akviziční záznam v našem elektronickém katalogu, šlo záznamy spojit pomocí kláves CTRL+D (kopírování lokálního záznamu) a ALT+D (vlození do existujícího záznamu).

Takto přetažené záznamy bylo ještě třeba upravit, protože některá pole, která už byla dříve vyplněna, byla duplicitní. Tato duplicitní pole bylo třeba zrušit. Jednalo se obvykle o pole ISBN, autor a název. Rušila se také případná interní pole jiné knihovny. Potom se záznam zkontroloval a přidala se interní pole VKOL, jako např. pole 910 - sigla, signatura a dále pole pro počet exemplářů.

Pro katalogizátory na úseku věcné katalogizace je velkou výhodou, byli-li záznam přetažen z jiné knihovny. Tím pádem jim odpadne nejobtížnější úkol - věcná analýza knihy. Samozřejmě je však jejich povinností zběžně zkontrolovat, zda se katalogizátor z jiné knihovny nezmýlil. Poté zkontrolují ještě formální správnost věcných prvků.

Využití Jednotné informační brány pro přebírání záznamů

Portál Jednotná informační brána pomocí jednotného rozhraní umožňuje prohledávat katalogy několika knihoven najednou. Pracovníci VKOL používali Jednotnou informační bránu především pro přebírání záznamů; byl to nejrychlejší způsob vyhledávání záznamů v jiných knihovnách a jejich přetažení do našeho katalogu.

Od 2. čtvrtletí roku 2002 bylo možné využívat pro přebírání záznamů jednodušší a rychlejší postup než dříve. Místo postupného prohledávání jednotlivých knihoven, zda tam záznam najdeme nebo ne, je výhodnější pomocí Jednotné informační brány (JIB) položit dotaz do několika knihoven najednou. Knihovny se prohledávají postupně, jedna za druhou, tak jak bylo pořadí nadefinováno podle důležitosti. Protože za nejdůležitější zdroj nejkvalitnějších záznamů považujeme NK Praha a MZK Brno, nejdříve se prohledávaly tyto knihovny. Byl-li záznam v těchto knihovnách nalezen,

vyhledávání v dalších knihovnách nepokračovalo. Pokud v nich však nebyl záznam nalezen, pokračovala JIB v prohledávání dalších knihoven.

Nejlepším jednoznačným identifikátorem pro vyhledávání je přitom ISBN - mezinárodní číslo knihy, přidělené Národní agenturou ISBN v Praze, nebo ISSN u seriálů. Pokud ISBN nebo ISSN chybí, dalšími prvky pro vyhledávání jsou autor a slova z názvu. Ovšem pozor! Chybí-li tedy ISBN nebo ISSN jako jednoznačný identifikátor, je třeba důkladně zkontrolovat, zda se našel správný záznam. V důsledku vyhledávání ze slov se může stát, že se vyhledá záznam ne zcela adekvátní. Obzvláště je tento jev častý u sborníků, seriálů a děl bez autorů.

Jediným dotazem jsme tak rychle získali zpět odpověď, zda se v některé z těchto knihoven záznam nachází. Potom mohli katalogizátoři záznam přetáhnout a ihned a jednoduše spojit s aktuálním záznamem. Přitom si katalogizátor ušetřil výše jmenované kroky jako kopírování na lokální počítač, opětné kopírování a vkládání do záznamu. Stále však ještě bylo nutné odmazávat některá duplicitní pole (ISBN, autor, název - ta byla součástí lokálního akvizičního záznamu).

Tato metoda katalogizace s přebíráním záznamů z jiných knihoven se tedy jevila jako velmi výhodná. Ukázalo se, že katalogizátoři, kteří ji ke své práci využívali, dosahovali vyšších výkonů a jejich práce byla i kvalitnější. Jako příklad mohu jmenovat úsek seriálů, kde se s ukládáním seriálů do počítače se začalo na rozdíl od ostatních druhů dokumentů až v lednu 2001. Většina záznamů živých periodik byla nalezena v NK v Praze nebo v MZK v Brně a byla přetažena. Pouze ty záznamy, které nebyly nalezeny, katalogizátorka vytvářela sama. Podařilo se jí tak dosáhnout pozoruhodného výsledku, když během jednoho roku stačila vytvářet bibliografické záznamy pro živý fond periodik - přitom takových periodik je ve fondu přes 2.200 titulů.

Přebírání záznamů se ukázalo pro kvalitu a rychlost práce užitečné a přínosné, ale stále to ještě nebyla opravdová sdílená katalogizace.

Sdílená katalogizace

Jaké jsou počátky opravdu sdílené katalogizace? Jak vše probíhalo? Zástupci NK, MZK a VKOL se dohodli na společném postupu, založení společné centrální báze, pravidlech a využití systému ALEPH-Cluster.

ALEPH-Cluster je pozoruhodný nástroj, který nám konečně umožnil uskutečnit náš sen - katalogizaci skutečně sdílenou. Funguje na základě vytvoření vazby mezi centrální (CEN) a lokální bází prostřednictvím shodného identifikačního čísla v poli 001. Při každém uložení záznamu v centrální bází je automaticky na pozadí upraven záznam v lokální bází - změny se replikují. Obráceným směrem vazba nefunguje: pokud si někdo

udělá změnu pouze v lokální bázi, tato změna se nepřenáší směrem do báze centrální.

První schůzka k ALEPH-Clusteru se uskutečnila 31.1.2005 v NK. Projednávaly se zejména organizační otázky. Ing. Martin Vojnar vysvětlil základní princip fungování ALEPH-Clusteru.

Bylo dohodnuto testování sdílené katalogizace v nulté etapě od února 2005. Jako základ do testovací centrální báze (CEN01) byl naimportován vzorek záznamů ze současné báze ISN a záznamy CIP a také dosud nezpracované akviziční záznamy z NKC. Vybraní katalogizátoři zúčastněných knihoven testovali v CEN, záznamy stahovali do lokálních testovacíchází a prověřovali funkčnost systému a to, zda se změny skutečně replikují.

Testování proběhlo na vzorku českých monografií, součástí bylo i věcné zpracování. O replikaci změn konkrétních polí do lokálníchází rozhodla každá knihovna samostatně. Před nultou etapou byly nastaveny tabulky báze CEN01, zajištěn přístup určeným pracovníkům, proběhlo školení pracovníků, kteří byli zapojeni do testování a byla založena elektronická konference.

Před zahájením 1. etapy bylo třeba ještě vyřešit mnoho úkolů – nejen systémových (týkajících se funkčnosti systému), ale i problematiku v akvizici, ve jmenném a věcném popise. Pro jmenný popis byla vůdčí osobností PhDr. Jaroslava Svobodová z NK, Mgr. Marie Balíková stanovila metodiku práce pro věcný popis.

Bylo třeba se domlouvat o takových věcech, jako je např. používání společných rejstříků, písmenných polí (lokální písmenná pole knihoven) a šablon.

Pole 001 je jedinečné a nelze jej editovat. Generuje se automaticky po uložení na server. Právě toto pole umožňuje propojení záznamů v centrální a lokální bázi.

V poli 003 je vždy hodnota CZ-PrNK (identifikační kód Národní knihovny) bez ohledu na to, která ze tří knihoven záznam vytvoří jako první.

Konečné slovo v katalogizaci má vždy NK. Do hotových záznamů (s kódem „vr“, který přiděluje pouze NK), by již pracovníci MZK a VKOL neměli vstupovat (s výjimkou oprav zjevných překlepů ap.)

Pole IST (kód zpracování) a 910 se odlišují prvním indikátorem podle knihoven. Přidělené indikátory:

- 1 - NK
- 2 - MZK
- 3 - VKOL

Replikace změn v lokální bázi probíhá podle pravidel určujících, která pole se mají v lokální bázi ponechat a která se mají převzít z CEN. Proto u polí, která se podle těchto určených pravidel přenášejí z CEN, je zcela zbytečné provádět jakékoli změny. Po uložení záznamu v CEN jsou totiž tyto změny stejně přepsány stavem z CEN. Z toho vyplývá, že u záznamů, které mají v poli 001 identifikační číslo z CEN, nemají katalogizátoři provádět jakékoli změny v lokální bázi.

Pravidla pro pole přejímaná z CEN:

- Pole chybějící v lokální bázi se přidají z CEN
- Pole lišící se v CEN a v lokální bázi se přepíší podobou z CEN
- Pole chybějící CEN se v lokální bázi vymažou

Je pravda, že pochopit tato pravidla činilo některým katalogizátorům potíže a tvrdošijně prováděli změny v lokální bázi místo v centrální.

Ostrý provoz v CEN bázi byl spuštěn 1.6.2005. Sdílená katalogizace se týká českých monografií, ale plánuje se začít i se zpracováním kartografických dokumentů. Katalogizátoři NK také zpracovávají seriály typu aktualizací a iterací.

Asi po 6 týdnech práce ve společné centrální bázi došlo ke změně: Národní knihovna se rozhodla centrální bázi zrušit a záznamy zde vytvořené převést do báze NKC (=hlavní báze Národní knihovny). K tomuto kroku se v Národní knihovně rozhodli proto, aby nemuseli pracovat souběžně v centrální i lokální bázi, protože je to časově zatěžovalo a docházelo ke zpoždění ve zpracování. V MZK a VKOL je však třeba i nadále pracovat souběžně v obou bázích - v centrální i lokální (v oddělení akvizice). Pro akvizici tedy znamená současný způsob práce větší zátěž, ulehčení má však přinést jmennému a věcnému zpracování. Každý záznam bude vytvořen skutečně a jen jednou – ne třikrát v každé knihovně a pokaždé trochu jinak. Sdílená katalogizace tedy přináší jednotnost a vyšší kvalitu. Kladem bude jistě i to, že při změnách a opravách záznamů se tyto změny automaticky přenesou do lokálních bází bez zásahu lidské ruky. Další výhodou pro katalogizátory je, že záznam nemusí složité vyhledávat, přetahovat a nemusí odmazávat duplicitní pole – tento způsob práce je tedy rychlejší.

Katalogizátory očekávaný výsledek se sice zatím nedostavil, ale na hodnocení prospěšnosti sdílené katalogizace je jistě ještě příliš brzy. Věřím, že po „vyléčení dětských nemocí“ se přece jen sladkých plodů svého úsilí dočkáme.

VYHLEDÁVÁNÍ V MULTIMEDIÁLNÍCH DATECH HETEROGENNÍCH SÍTÍCH A NA INTERNETU

Ivan Doležal – Michal Krsek, CESNET, Michal Illich, Jyxo

Motivace

S rozvojem širokopásmového přístupu k Internetu se zvětšují možnosti uživatelů využívat i pokročilejší formy multimediálního obsahu, například audio a video. Plnohodnotné využití potenciálu těchto služeb na Internetu uživatelem vyžaduje možnost vyhledávání obsahu. Překlenutí této bariéry je cílem našeho projektu.

Počet veřejně dostupných audio a video souborů, které jsou pod veřejným URL uloženy v naší databázi, dosahuje aktuálně (srpen 2005) objemu 1 000 000 příspěvků.

Současný stav

S rozvojem širokopásmového připojení si začaly důležitost Internetu uvědomovat velcí majitelé obsahu. Jejich portály jsou ovšem postaveny pro uživatele pasivně konzumujícího televizní program, který se pohybuje pouze v rámci jednoho poskytovatele. Pokud obsahují vyhledávání, pak pouze v rámci jednoho portálu.

Protipólem k velkým mediálním koncernům existuje množství uživatelů, kteří svůj audio a video materiál vystavují jako obohacení svých stránek. Vyhledávání v těchto materiálech je klasickými metodami prakticky nemožné.

Podobná situace existuje ve světě WWW (respektive HTML), nicméně pro WWW existují vyhledávací stroje, které umožňují vyhledávání dat založených na textové informaci. Pokud je nám známo, podobný systém pro vyhledávání audio a video materiálu není v běžném provozu. Služba Google videosearch vyhledává ve skrytých titulcích a služba Yahoo! Video vyhledává pouze v URL.

Na Internetu existují rozsáhlé peer-to-peer sítě tvořené aplikacemi určené ke sdílení uživatelů mezi sebou. Tyto sítě obsahují vyhledávací mechanismy jako nedílnou součást své funkčnosti a proto nejsou cílem projektu.

Návrh řešení

Vyhledávání v audio a video souborech je možné dvěma způsoby.

Prvním způsobem je porovnávání obsahu s vyhledávaným vzorem (například slovo vůči zvukovému záznamu, obrázek vůči filmu nebo text vůči titulům). Tento způsob vyhledávání vzhledem k Internetu nelze v současné době díky nízké kvalitě záznamů, nízkému relativnímu výkonu vyhledávacích algoritmů na běžně dostupných zařízeních a heterogenitě materiálu (velké množství kodeků a formátů) aplikovat. Specifickým problémem je uživatelské rozhraní – uživatelé pokládají dotazy v textové formě, kterou je v případě porovnávání obsahu třeba interpretovat. V případě jednoduchých výrazů jde o vytvoření rozsáhlé databáze vzorů (obrázky politiků), v případě abstraktních slov (politika, IPv6) je nutné zvolit nejbližší konkrétní obraz. V případě víceslovního dotazu je nutné vzory kombinovat.

Druhým způsobem je vyhledávání v metadatech, což jsou textová data, která jsou uložena tak, aby byla dostupná současně s vlastním materiálem. V prostředí Internetu převažují metadata uložená přímo v multimediálních souborech, respektive na webových stránkách, které na příslušné soubory ukazují. Textovou informaci je potom možné zpracovat analogicky k plnotextovému vyhledávání. Pro plnotextové vyhledávání je dnes k dispozici velké množství software (včetně balíků dostupných zdarma). My jsme zvolili formu spolupráce s plnotextovým vyhledávačem Jyxo (řešitelský tým nemusel řešit běh systému a front-end pro uživatele). Spolupráce s běžícím systémem nám také umožnila získat dostatečně široký objem materiálu k vyhledávání.

Popis systému

Systém je tvořen standardními komponentami plnotextového internetového vyhledávače (crawler, indexer, front-end), se kterými je integrována komponenta „destilátor“, která získává metadata z definovaných multimediálních souborů. Tato komponenta komunikuje off-line s ostatními komponentami systému standardními protokoly (ssh/scp) rozhraními (čistý text a XML) je snadno integrovatelná do jakéhokoliv prostředí.

Komponenta crawler ze stránek, které získá procházením WWW, uloží URL audio a video souborů (filtr je nastaven na přípony souborů a content-type poskytované serverem) do textového souboru (každé URL jeden řádek). Tento soubor je následně protokolem SCP přenesen na server, kde k němu má přístup destilátor. Destilátor při zpracování souboru prochází jednotlivá URL a z nalezených metadat vytváří XML soubory (formát viz. příloha), které umísťuje do výstupního adresáře. Z tohoto adresáře jsou protokolem SCP přenesena do systému, kde běží indexer, který z dat vytváří běžnou plnotextovou databázi, nad kterou uživatelé vyhledávají.

Destilator

Klíčovou komponentou systému je destilator. Vzhledem k potřebě indexovat co nejširší spektrum formátů a kodeků (a dynamickému vývoji v této oblasti) jsme upustili od vývoje vlastního dekodéru. V průběhu vývoje jsme vyzkoušeli několik jednoúčelových utilit dostupných volně na Internetu, nicméně se nám nepodařilo získat uspokojivou kvalitu dat a stabilitu systému.

Výsledná podoba destilatoru je Win32 aplikace psaná v jazyce C#, která předává jednotlivá URL ActiveX (OLE) objektům, které jsou součástí multimediálních přehrávačů (Real One Player, Windows Media Player, QuickTime player). Tyto objekty se posléze pokoušejí otevřít URL některým z kodeků nabízených operačním systémem (WM) nebo dodávaných pro přehrávač RealOne Player. Data získaná porovnáním výstupů z obou objektů jsou pak transformována do formátu XML.

Dostupnost materiálu a jeho korektní formát řeší přehrávač (v případě, že soubor nelze načíst, vrátí ActiveX objekt chybový stav).

Snímání obrázků je realizováno programem mplayer, který dokáže uložit snímek obrazovky do souboru. Vzhledem k tomu, že snímky jsou uloženy v originální velikosti, je potřeba snímky transformovat do shodné velikosti a formátu. To se děje dávkově při předávání dat mezi destilátorem a plnotextovou databází.

Vzhledem k otevřeným vstupům a výstupům může být destilator nasažen do prakticky jakéhokoliv plnotextového vyhledávače na Internetu.

Vzhledem k velkému množství URL běží destilace na vícero počítačích, jsou URL uložena v relační databázi a všechny počítače, na kterých běží destilator, pracují s touto databází.

Problémy

V průběhu řešení problému jsme objevili tři problémy, které částečně omezují použitelnost systému.

Prvním problémem je fakt, že vlastníci souborů často metadata nevyplňují. Spoléhají pravděpodobně na to, že materiál bude dostupný pouze z jejich WWW portálu, případně jde z jejich strany o opomenutí při publikaci příspěvků. Tento přístup není v silách řešitelů změnit.

Druhým problémem je nestabilita ActiveX objektů v případě, že kodek zvolený pro přehrávání multimediálních dat narazí na takovou jejich variantu, s níž si není schopen korektně poradit. V 10% případů destilator zamrzne. Problém jsme vyřešili aplikací, která destilator ukončí v případě jeho zamrznutí.

Třetím problémem je omezené množství informací nabízené ActiveX objekty a jeho nekvalitní implementace. Přehrávače nabízejí pomocí Acti-

veX rozhraní pouze podmnožinu metadat, která jsou v multimediálních souborech uložena. Předávané informace jsou navíc zkreslující – příkladem může být informace o datovém toku předávaná RealOne Playerem. Prostřednictvím ActiveX rozhraní lze získat pouze údaj odpovídající součtu datové rychlosti všech proudů formátu SureStream, nikoliv už údaje o počtu toků a jejich jednotlivých rychlostech, navzdory faktu, že API pro získání tohoto údaje je v dokumentaci uváděno několik let.

Zhodnocení projektu

Výsledkem projektu je funkční fulltextový vyhledávač v multimedialních datech dostupných na českém Internetu, běžící na adrese <http://www.jyxo.cz/>, což je vzhledem k plánovaným výsledkům plně naplnění cílů. Systém používáme i k vyhledávání ve videoarchívu CESNETu (<http://videoserver.cesnet.cz>) a nabízíme ho k volnému použití všem akademickým a výzkumným organizacím.

```
<!--
  File:   destilator-0-3.dtd
  Purpose: Metadata destilator format
  Version: 0.3 2000-12-01
  Location: http://prenosy.cesnet.cz/dtd/

Basic structure:

<assets>
<file
  URL="url" - URL to the file
  streamable="(0|1)" - indicates if media file is streamable
  reachable="(0|1)" - is this asset accessible
  format="text" - media file format
/>
<title>Title of the asset (extracted from metadata)</title>
<authors>Authors of the asset (extracted from metadata)</authors>
<copyright>copyright holders of the asset (extracted from metadata)</copyright>
<length>length of the asset - 1:00:00 / 0 (for infinite)</length>
<islive>indicates if the media is live (0|1)</islive>
<description>description of the asset (extracted from metadata)</description>
<keywords>keywords in the asset (extracted from metadata)</keywords>
<rating>rating of the asset (extracted from metadata)</rating>

<stream>
<codec>codec identification (plain text)</codec>
<bitrate>bitrate</bitrate>
<media>identifies stream payload - audio/video/pictures ... others</media>
<sampling>sampling rate (only for sound)</sampling>
<width>width of screen (only for picture/video)</width>
<height>height of screen (only for picture/video)</height>
<fps>frames per second (only for video)</fps> - pocet snimku za vterinu
pouze pro obraz
</stream>
```

```

more <stream> .... </stream> records

</file>

more <file> .... </file> records

</assets>

-->

<!ENTITY % zeroone
    "(0|1)"
>

<!-- top level labels -->
<!ELEMENT assets (file*)>
<!ELEMENT file (title?, authors?, copyright?, length?, islive?, descrip-
tion?, keywords?, rating?, stream*)>
<!ATTLIST file
    URL CDATA #REQUIRED
    streamable %zeroone; #REQUIRED
    reachable %zeroone; #REQUIRED
    format CDATA #REQUIRED
>
<!ELEMENT title (#PCDATA)>
<!ELEMENT authors (#PCDATA)>
<!ELEMENT copyright (#PCDATA)>
<!ELEMENT length (#PCDATA)>
<!ELEMENT islive (#PCDATA)>
<!ELEMENT description (#PCDATA)>
<!ELEMENT keywords (#PCDATA)>
<!ELEMENT rating (#PCDATA)>
<!ELEMENT stream (codec, bitrate, media?, sampling?, width?, height?,
fps?)>
<!ELEMENT codec (#PCDATA)>
<!ELEMENT bitrate (#PCDATA)>
<!ELEMENT media (#PCDATA)>
<!ELEMENT sampling (#PCDATA)>
<!ELEMENT width (#PCDATA)>
<!ELEMENT height (#PCDATA)>
<!ELEMENT fps (#PCDATA)>

<!--End of (destilator-0-3) Definition-->

```

INTEGRACE KNIHOVNÍHO SYSTÉMU DO KOMPLEXNÍ INFRASTRUKTURY INSTITUCE

Iva Celbová, SEFIRA spol. s r.o.

1. Proč integrovat knihovnu a její informační systém

Knihovna, zejména pak knihovna, která je nedílnou součástí nějaké instituce (např. vysoké školy, podniku), není svou činností od této instituce izolována – studenti univerzity či zaměstnanci podniku využívají služeb knihovny, knihovna provádí nákup přírůstků do fondu s využitím celkového rozpočtu instituce. Stejně tak knihovní informační systém používaný knihovnou by neměl zůstat izolovaný od ostatních prvků informačního systému instituce. Díky integraci knihovního systému s dalšími systémy instituce (např. studijní či ekonomický systém), resp. propojení knihovního systému s různými zařízeními používanými v knihovně dochází k ještě užšímu propojení knihovny a celého organizačního subjektu a potažmo ke zlepšení služeb knihovny, zvýšení její prestiže a spokojenosti uživatelů.

2. Integrace knihovního systému - jak a s čím

Možnosti integrace knihovního systému s dalšími prvky informačního systému instituce můžeme rozdělit na dva, resp. tři okruhy:

1. integrace s jiným informačním systémem;
2. integrace (propojení) s fyzickým zařízením;
3. integrace s nadstavbovým řešením ke knihovnímu systému.

2.1 Integrace s jiným informačním systémem

Otázka integrace knihovního systému s jiným informačním systémem se týká ve většině případů knihovny, která je součástí většího organizačního celku, např. univerzitní knihovny. Univerzita používá další informační systémy, kdy data v těchto systémech uložená mohou být zdrojem pro knihovní systém. Nejčastější je tak integrace knihovního systému s personálním systémem, kde jsou evidovány údaje o studentech a zaměstnancích univerzity (jméno, bydliště, datum narození, identifikační číslo apod.). Tyto údaje jsou evidovány také v knihovním systému pro potřeby výpůjčního modulu, proto je více než výhodné řešení propojit knihovní systém se studijním systémem a data ze studijního systému přebírat. Kromě personálního systému (a nemusí jít jen o studijní systém univerzity) se

nabízí také integrace knihovního systému s ekonomickým systémem (faktura, objednávky, finance).

V případě systémové integrace by knihovní systém měl respektovat případné standardy požadované od všech systémů provozovaných u uživatele (jednotné přihlašování, integrace do informačního portálu, zabezpečená komunikace a další).

2.2 Integrace (propojení) s fyzickým zařízením

Pro všechny knihovny bez rozdílu velikosti či typu je aktuální propojení knihovního systému s dalšími aplikacemi, resp. zařízeními v knihovně. Jako příklad jmenujeme turnikety či detekční brány u vstupu do knihovny anebo východu z knihovny, čtečky čárových kódů, vč. bezdrátových, čtečky čtenářských průkazů, čtečky RFID štítků nebo zařízení pro samoobslužné výpůjčky.

2.3 Integrace s nadstavbovým řešením ke knihovnímu systému

Pokud standardní knihovní systém dodaný a zavedený v knihovně nespĺňuje na 100 % potřeby dané knihovny, konkrétně řečeno knihovna potřebuje využívat ještě další komplexní funkce, které systém neobsahuje, v takovém případě buď dodavatel knihovně dodá nadstavbové řešení nebo si knihovna takové řešení vytvoří s pomocí vlastních odborníků. V obou případech je pochopitelně nezbytné, aby takový nadstavbový modul knihovního systému, komunikoval s vlastním knihovním systémem, tj. aby s ním byl integrován. Klasickým příkladem takového nadstavbového modulu může být modul pro generování různých statistik, evidence počítačů ve studovnách, evidence poplatků za využívání internetu i dalších služeb.

3 Praktické příklady integrace knihovního systému

Následující kapitoly obsahují popis konkrétních příkladů z praxe, kdy se dodavatel knihovního systému a knihovna používající jeho knihovní systém dohodli na integračním řešení, ať už se jedná o integraci s jiným informačním systémem nebo integraci se zařízením v knihovně.

3.1 Propojení knihovního systému se systémem ovládání turniketů

Pro knihovnu Univerzity Hradec Králové dodavatel knihovního systému vytvořil program na ovládání vstupních a výstupních turniketů umístěných v prostorách knihovny. Tento program je propojený s knihovním systémem a umožňuje provádět následující operace:

- ověřování platnosti průkazů čtenářů a otevírání vstupních a výstupních turniketů;
- sledování aktuální situace pokud jde o pohyb čtenářů v knihovně;

- generování statistických sestav o návštěvnosti knihovny a přítomnosti čtenářů v knihovně v zadaném období/čase.

Pomocí tohoto systému je zajištěn vstup do knihovny pouze čtenářům s platnou registrací. Dále mohou pracovníci knihovny UHK sledovat pohyb čtenářů v knihovně v různých časových obdobích a tím statisticky zjišťovat údaje o návštěvnosti knihovny.

3.2 Řešení samoobslužných výpůjček pomocí knihovního systému

V rámci modernizace knihovny Technické univerzity v Liberci bylo rozhodnuto o nasazení zařízení pro samoobslužné půjčování/vracení dokumentů čtenáři. Dodavatel knihovního systému vytvořil modul pro komunikaci zařízení s knihovním systémem a rozhraní pro ovládání zařízení uživateli na dotykové obrazovce. Řešení propojuje celkem tři subjekty:

- zařízení pro aktivaci/deaktivaci ochranných bezpečnostních pásků v knihách;
- všesměrovou čtečku čárových kódů;
- systém DAIMON.

Čtenáři knihovny používající toto zařízení musejí zvládnout následující jednoduchý postup pro vypůjčení exempláře:

- autorizace čtenáře (čtenář vloží svůj průkaz pod čtečku čárových kódů a přes obrazovku zadá svůj PIN);
- identifikace exempláře (uživatel vloží čárový kód exempláře pod čtečku);
- deaktivace exempláře (uživatel vloží exemplář do deaktivčního zařízení);
- potvrzení o vypůjčení (uživateli se zobrazí informace o úspěšném vypůjčení exempláře a datum požadovaného vrácení);
- odhlášení čtenáře (po určitém časovém limitu se provede automaticky).

V průběhu tohoto postupu modul ověřuje platnost všech operací. V případě, že nastane nestandardní situace (např. čtenář nemá platnou registraci nebo nemá právo půjčit si dokument), uživatel je o tom informován na dotykové obrazovce.

3.3 Zavedení systému statistik prezenčních výpůjček

V knihovně Univerzity Hradec Králové je praktikován následující pracovní postup pro sledování prezenčních výpůjček. Pracovníci knihovny pomocí bezdrátové čtečky několikrát za den snímají čárové kódy prezenčně půjčených exemplářů (odložených na určené místo v knihovně) a data poté ze čtečky uloží do adresáře na file systému. Požadavkem knihovny bylo

propojení tohoto postupu a knihovního systému za účelem sledování statistik o četnosti prezenčních výpůjček v určitých časových obdobích.

Knihovní systém automaticky každou hodinu importuje data o exemplářích ze souboru do své databáze, další zpracování těchto dat je řešeno uvnitř knihovního systému, pomocí modulu pro statistiky.

3.4 Synchronizace osob z centrálního registru do knihovního systému

Nadstavbový modul knihovního systému pro synchronizaci systému Centrální registr s knihovním systémem používaným knihovnou Univerzity Pardubice zajišťuje synchronizaci základních údajů o osobách, adresách, kontaktech, identifikačních kartách a aktivitě osob. Synchronizace je prováděna z MS SQL serveru, na kterém je provozován Centrální registr, směrem do databáze Oracle, na které je provozován knihovní systém. Samotné provedení synchronizace je spouštěno formou pravidelné databázové úlohy db Oracle; interval může nastavit správce knihovního systému podle potřeby knihovny. Správce systému může také jednoduše sledovat průběh, výsledky a chyby proběhlé synchronizace.

4 Realizace integračního řešení

Integraci knihovního systému do komplexní infrastruktury instituce lze provést v různých fázích: buď může být integrační řešení součástí zavádění nového knihovního systému do provozu, nebo může knihovna na takovém řešení spolupracovat s dodavatelem knihovního systému, který knihovna využívá již určitou dobu.

V momentě, kdy se knihovna rozhodne pro výběr a nákup nového knihovního systému, má ideální příležitost rozhodnout se také pro realizaci vhodného integračního řešení a pro dodavatele, který je schopen takové řešení zajistit. Klíčovým kritériem pro výběr nového knihovního systému by tak pro knihovnu neměla být zdaleka jen pořizovací cena a vlastnosti/funkce systému, ale podstatné je také to, co knihovna s novým systémem získá z dlouhodobého hlediska, tj. zázemí dodavatelské firmy a kvalita a rozsah služeb, které dodavatel zaručuje poskytovat po zavedení knihovního systému do provozu. Proto je důležité, aby se knihovna při výběru z nabízených systémů seznámila důkladně také se službami a schopnostmi dodavatelské firmy a dalším možným způsobem rozvoje vzájemné spolupráce, a to směrem ke komplexnímu řešení informační infrastruktury knihovny a jejího relevantního prostředí.

ELEKTRONICKÁ PUBLIKACE SOFÓN

Barbora Mertová, Triada, spol. s r.o.

Knihovny jsou ze zákona povinny zprostředkovávat občanům informace z vnějších informačních zdrojů, zejména informace ze státní správy a samosprávy (zákon č. 257/2001 Sb., knihovní zákon). Tuto povinnost danou ze zákona pomáhá knihovnám naplnit **elektronická publikace Solón**, která obsahuje všechny podstatné dokumenty a informace z veřejné správy.

Starořecký filozof Solón byl athénský státník a symbol moudrosti se schopností orientovat se i v těch nejsložitějších situacích. Elektronická publikace se stejným názvem se snaží být mezi řadou informačních zdrojů tím, čím byl Solón mezi státníky řeckých obcí. Obsahuje nejen spoustu důležitých informací z oblasti veřejné správy, ale pravidelně se v ní objevují i všechny podstatné novinky ze státní správy a samosprávy.

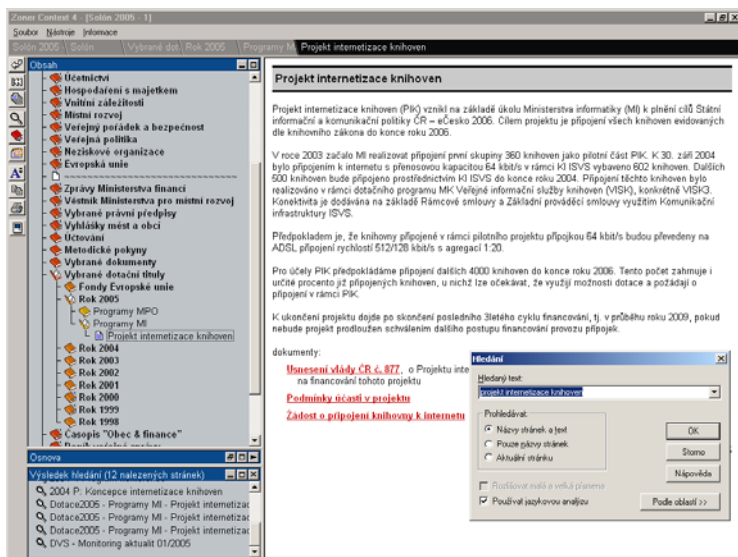
Komu je Solón určen a co obsahuje?

Elektronickou publikaci Solón mohou efektivně využívat především návštěvníci knihoven, kterým je určena. I pracovníci knihoven v ní ale najdou řadu důležitých informací, které přímo souvisí s jejich činností.

V současné době publikace obsahuje informace v rozsahu cca 4 500 tisíkových stran. V Solónovi je možné nalézt aktuální znění právních předpisů, nařízení a metodických pokynů z oblasti veřejné správy. Kromě základní legislativy platné pro orgány státní správy a samosprávy obsahuje publikace Věstníky Ministerstva pro místní rozvoj, Zprávy Ministerstva financí, rešerše časopisu Obec a finance, informace o vybraných dotačních titulech týkajících se územně samosprávných celků, monitoring aktualit Deníku veřejné správy nebo přehled důležitých životních situací z Portálu veřejné správy. Aktuálně jsou do ní zařazovány také informace o problematice Evropské unie, například o strukturálních fondech EU. Pracovníci knihoven jistě uvítají i aktuální informace o Projektu internetizace knihoven.

Jako součást publikace Solón již tradičně vychází kompletní sborník konference Internet ve státní správě a samosprávě, na které jsou mimo jiné každoročně vyhlášovány výsledky soutěže Biblioweb o nejlepší internetové stránky českých knihoven. Sborník zahrnuje příspěvky v textové podobě, prezentace v PowerPointu, audiozáznamy přednášek a kompletní program konference s odkazy na jednotlivé příspěvky.

Knihovnám se dnes nabízí velké množství informačních zdrojů a mnohdy je složité zjistit, co přesně obsahují. Z tohoto důvodu je k Solónovi vydáván **podrobný tištěný obsah**, který je rozčleněn podle tematických okruhů. Jednoduchým způsobem je tak možné zjistit, jaké dokumenty a právní předpisy lze v elektronické publikaci nalézt. Pro vyšší názornost je součástí tohoto tištěného obsahu také několik příkladů a návodů k vyhledávání potřebných informací. Tištěný obsah Solóna je každoročně aktualizovaný.

Obrázek č. 1.: Ukázka prostředí elektronické publikace Solón

V jaké podobě Solón vychází a jak často?

Solón vychází pravidelně na CD-ROM. Je aktualizovaný čtyřikrát ročně, takže obsahuje všechny podstatné nové informace ze státní správy a samosprávy. Elektronická publikace využívá uživatelsky příjemné prostředí, se kterým se pracuje velmi jednoduchým způsobem. Toto prostředí umožňuje mimo jiné fulltextové vyhledávání s jazykovou analýzou, takže se dají rychle vyhledat stránky s požadovaným obsahem. K jednotlivým stránkám nebo tématům si mohou navíc uživatelé přizvat vlastní poznámky.

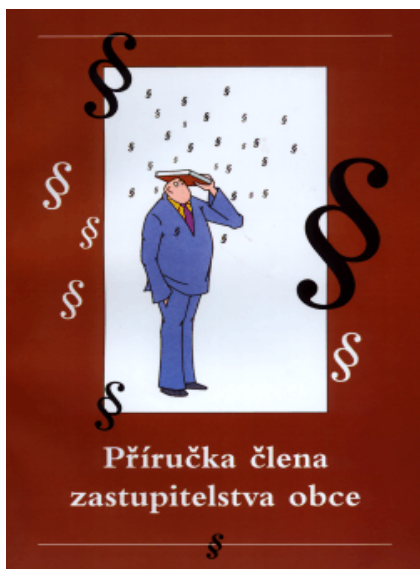

Vedle elektronické verze Solónu na CD dostávají uživatelé ke každému aktualizovanému vydání od loňského roku také tištěnou brožuru, která podrobně shrnuje obsah novinek v aktualizaci. Představeny jsou v ní proto všechny nové dokumenty a zákony, které byly do publikace zařazeny. Tištěná brožura navíc obsahuje také krátké textové informace o aktuálních záležitostech, které se dotýkají územní samosprávy a státní správy.

E-příručka člena zastupitelstva obce

V loňském roce byla do Solónu zapracovaná E-příručka člena zastupitelstva obce, která vznikla v rámci holandsko-českého bilaterálního projektu MATRA: Zvýšení připravenosti členů zastupitelstev obecních a krajských

samospráv v ČR. Hlavním cílem tohoto projektu bylo posílení územní samosprávy v České republice. Na projektu se podílelo osm institucí veřejné správy z České republiky a Nizozemí: VNG International – organizace pro zahraniční spolupráci, Asociace nizozemských municipalit, Ministerstvo vnitra ČR, Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Svaz měst a obcí ČR, Asociace krajů ČR, nizozemská platforma projektu Habitat a Vzdělávací centrum pro veřejnou správu České republiky.

Obrázek č. 2.: Ukázka tištěné podoby Příručky člena zastupitelstva obce

Příručka člena zastupitelstva obce se stala klíčovým výstupem tohoto projektu, byla vydána v nákladu 80 000 výtisků a v prosinci 2002 byla v tištěné podobě distribuována všem členům zastupitelstev obcí a krajů. Ilustrovaná příručka má v knižní podobě 180 stran a obsahuje 18 kapitol, které postihují všechny oblasti činností územně samosprávných celků. Na její přípravě se podílelo na 60 autorů – odborníků z řad veřejné správy. Od roku 2002 samozřejmě došlo k řadě legislativních změn, proto provedl redakční tým potřebné úpravy příručky, zejména doplnil odkazový materiál

o celou řadu nových zákonů a dalších předpisů, které jsou platné v současné době. Do Solóna tak byla zařazena novelizovaná elektronická verze tištěné příručky.

Protože je Příručka člena zastupitelstva obce plně začleněna do elektronické publikace Solón, mohou uživatelé využít jednoduchým způsobem odkazy v textu na jednotlivé zákony a předpisy a dozvědět se tak ihned doslovné citace právních předpisů, které mají bezprostřední vazbu na konkrétní texty v příručce.

Kde se dají nalézt další informace?

Veškeré informace týkající se elektronické publikace Solón je možné najít na internetové adrese www.solon.cz. Je zde uvedený mimo jiné obsah Solóna včetně ukázky prostředí, ve kterém Solón pracuje, kontakty na redakci Solóna či aktuální ceník publikace.

KNIHOVNY A PARAGRAFY

David Štros, advokát v Praze a Bratislavě

Knihovna v tradičním slova smyslu tak jak ji znají dlouhé generace před námi je sbírkou knih a tiskovin, ať už periodických nebo vydávaných jednorázově. Etymologie slova *bibliothēke*, onoho řeckého slova označujícího naši knihovnu vychází z řeckého slova *biblos*, tj. kniha. Latinský ekvivalent je pak *liber*, a naše česká knihovna pak vychází ze slova *kniha*. Naše moderní společnost právně regulující prakticky všechny aspekty lidského života si vytvořila speciální zákon, který systém knihoven upravuje, a to zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (tzv. knihovní zákon). Doba se mění, měníme se my a mění se i knihovny - vnímáme stále knihovnu jako instituci schraňující kulturní dědictví, jako instituci umožňující svobodný přístup k informacím, jako instituci umožňující a usnadňující vzdělání, nebo spíše ke knihovně přistupujeme jako k jakési servisní organizaci sloužící zejména k ochraně držitelů a uživatelů autorských práv.

Knihoven je tradičně celá řada typů. Může se samozřejmě jednat o knihovnu soukromou – kdo z nás intelektuálů se rád nepochlubí soukromou knihovnou velkého rozsahu s tituly sahajícími od prvních titulů dětských (kdo by neznal např. známou edici KOD – knihy odvahy a dobrodružství) až po vysoce sofistikované tituly filosofické zabývajícími se niternými otázkami našeho bytí. I zde jde vývoj dopředu a jak jsem s potěšením zjistil, knihy jsou přístupné i té nejmladší generaci – např. náš syn si rád prohlíží knihy, které vzhledem k jeho věku lze také bez následku žmoulat nebo okousávat aniž by přišly k nějaké újmě. Vedle knihoven soukromých existují a z právního hlediska jsou pro nás také významnější knihovny veřejné, tj. knihovny, které sice mohla zřídit soukromá osoba (fyzická osoba nebo korporace), které ale primárně neslouží k uspokojení ega zřizovatele, ale zejména k (i) archivaci knih a dokumentů a (ii) k tomu, aby takto shromážděné dokumenty byly zpřístupněny veřejnosti. Veřejnost může pak k takové knihovně přistupovat jako ke zdroji půjčování knih jako prostředku setření vlastních finančních prostředků nebo jako ke zdroji informací, které lze nejrůznějšími způsoby využít.

S nástupem nových informačních technologií a možností ukládání a uchovávání informací se mění také knihovny. Knihovny už nejsou pouhými shromažďovateli tištěných knih, periodik a jiných dokumentů, ale shromažďují, třídí a zpřístupňují informace nacházející se nejenom v tištěné

(hmotné) podobě, ale také informace a data shromážděná nebo vyjádřená v podobě jiné, jako jsou např. nejrůznější formy elektronického záznamu, např. disky, pásky, DVD romy, atp.

Také se mění formy, jakými my uživatelé do knihoven vstupujeme a s knihovnou komunikujeme. Jistě si mnohý z nás vzpomene na tu zlatou dobu studentskou, kdy jsme vybaveni průkazkou navštěvovali univerzitní knihovnu a obtěžkáni knihou choulili se ve studovně a opisovali příslušnou pasáž, která nás zajímala, resp. která byla nutná k sepsání (popř. opsání) pro účely seminární práce.

Do dnešní moderní knihovny vstupujeme nikoli dveřmi, ale prostřednictvím zařízení dálkového přístupu, a můžeme vyhledávat nejenom mezi regály knih, ale můžeme listovat digitalizovanou podobou nosičů informací, můžeme s těmito nosiči přímo pracovat, stahovat si je, libovolně je množit, tisknout a provádět s nimi jiné operace.

Přitom nedochází k nakládání pouze s vlastním fyzickým předmětem, tj. např. s knihou nebo DVD romem, ale zejména s obsahem, který může a zpravidla má značnou hodnotu. Existuje jistě nepoměr mezi hodnotou a cenou papíru nebo prázdného DVD disku, a hodnotou informace, která je na papíře nebo na DVD disku obsažena. Neexistuje tedy nutně rovnítko a identity mezi hmotným substrátem a dílem, které je na hmotném substrátu obsaženo.

To vše, ostatně jako většina lidských činností, otevírá řadu otázek z oblasti práva, a to zejména práva autorského. Tedy i právníci mají mezi Vámi knihovníky své místo a někdy také důvod k existenci.

Právem autorským označujeme tradičně souhrn právních norem upravujících právní vztahy v oblasti tvorby literární, vědecké nebo umělecké. S ohledem na vývoj technologií pak do práva autorského řadíme také oblasti, u kterých bychom to z podstaty věci nečekali, jako je např. autorskoprávní ochrana softwaru. Právo autorské přitom je jedním z oborů, ve kterých se právě moderní technologie a tzv. globalizace (ať už si pod ní představujeme cokoli) prosazují velice progresivně. Právo autorské má tedy poměrně značné mezinárodní přesahy a aspekty. Nemáme na mysli pouze obligátně uváděný vynález knihtisku, ale možnost šíření celých děl prostřednictvím počítačových sítí, ať už ve formě oblíbeného stahování hudebních děl nebo šíření filmů nebo používání (a do značné míry zneužívání) jistého pocitu bezpečí a anonymity k nejrůznějším nelegálním činnostem, jako je např. v poslední době mediálně vděčně neoprávněné uveřejnění českého překladu díla Harry Potter. A tak se autoři dostávají do situace kdy jim moderní technologie umožňuje dosáhnout na subjekty, ke kterým by se jinak jen stěží dostával a na druhou stranu tyto moderní technologie umožňují spotře-

bitelům a konzumentům děl dostat se k dílům aniž by museli respektovat některá společenská a právní pravidla.

Z hlediska právního se nejedná pouze o tzv. plagiáty (znovu výraz vycházející z latinského základu; *plagiarius* označuje zloděje lidí), tj. o napodobeniny děl chráněných autorským právem, ale o využití díla, které je neoprávněné. Autorské právo tedy není pouhým prostředkem k vyjádření společenského uznání autorovi za jeho výkon a společenský přínos, ale autorské právo má krom jiného zajistit jistou odměnu ve formě hmotné, která autora jistě potěší vedle onoho společenského uznání. Vycházíme přitom z toho, že uznání a odměnu si zaslouží nejenom práce fyzická a její plody (např. výroba substrátu DVD romu), ale také práce duševní, jako je např. vytvoření hudební skladby, která je následně na onen substrát DVD romu nahrána. Můžeme tedy hovořit o tzv. duševním vlastnictví.

Předmětem autorského práva ale není ochrana autorů (jako zvláštního „ohroženého“ druhu našich spoluobčanů), autorské právo upravuje společenské a právní vztahy vznikající v důsledku a v souvislosti s právní skutečností uveřejnění díla, jeho užívání, šíření a rozmnožování. Autorské právo se primárně nezabývá dílem, které ještě nebylo vytvořeno, které v prenatalním procesu tvorby. Autorské právo nachází praktické uplatnění až po vytvoření a uveřejnění díla. Cílem je tedy také ochrana zájmů naší společnosti na svobodném šíření a rozvoji kultury. Existuje ovšem jedno právo, která patří výlučně autorovi a na které nemá autorské právo jako soubor vytvořených právních norem žádný vliv a ani nikdy žádný vliv mít nebude. Je to právo člověk jako bytosti nadané darem tvůrčí činnosti rozhodnout vůbec o uveřejnění díla. Ovšem naše společnost by přišla o řadu vynikajících literárních děl, kdy toto právo a přání autorů bylo vždy bezvýhradně respektováno.

Právní úprava českého autorského práva je obsažena zejména v zákoně č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (tzv. autorský zákon). Česká republika je dále členem řady mezinárodních organizací v oblasti práv duševního vlastnictví, jako je např. Světová organizace duševního vlastnictví (známá v České republice pod anglickou zkratkou WIPO). Česká republika je dále signatářem řady mezinárodních smluv v oblasti práv duševního vlastnictví, jako je např. Bernská úmluva o ochraně literárních a uměleckých děl, Dohoda o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví, a řady dalších mezinárodních smluv. Právníci mezi námi jistě znají ustanovení článku 10 Ústavy České republiky, podle kterého jsou vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána součástí právního řádu a pokud mezinárodní smlouva stanoví něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva. Lítera zákona je samo-

zřejmě věc jedna, tvůrčí přístup a invence zákonodárce je pak věc druhá. Tak byl zákonem č. 81/2005 Sb. novelizován autorský zákon a na konci ustanovení § 23 byla doplněna věta o tom, že „...za provozování rozhlasového a televizního vysílání se podle § 18 odst. 3 nepovažuje zpřístupňování díla pomocí přístrojů technicky způsobilých k příjmu rozhlasového a televizního vysílání ubytovaným v rámci poskytování služeb spojených s ubytováním, jsou-li tyto přístroje umístěny v prostorách určených k soukromému užívání ubytovanými osobami. Za provozování rozhlasového a televizního vysílání se podle § 18 odst. 3 rovněž nepovažuje zpřístupňování díla pacientům při poskytování zdravotní péče ve zdravotnických zařízeních". Porovnejme k tomu stanovisko vlády České republiky tak, jak vyplývá z vládního usnesení č. 1209 z 1. prosince 2003, citujeme: „Zároveň k předloženému návrhu zákona vláda upozorňuje, že návrh úpravy vyjmutí zpřístupnění díla rozhlasovým a televizním vysíláním v prostorách, do kterých mají přístup jen určité osoby v rámci poskytování ubytovacích služeb, z režimu sdělování díla veřejnosti, neodpovídá mezinárodním smlouvám, kterými je Česká republika vázána. Jsou to Bernská úmluva o ochraně literárních a uměleckých děl, Mezinárodní úmluva o ochraně výkonných umělců, výrobce zvukových záznamů a rozhlasových a televizních organizací, Smlouva Světové organizace duševního vlastnictví o právu autorském (WIPO), Smlouva Světové organizace duševního vlastnictví o výkonech výkonných umělců a o zvukových záznamech (WIPO) a Dohoda o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví spravovanou Světovou obchodní organizací (TRIPS)“. Možná že po této legislativní úpravě začnou knihovny uvažovat o rozšíření svých služeb o služby ubytovacího typu. Nicméně jistě přijdou další legislativní změny podobného charakteru.

Dalším pramenem českého autorského práva jsou právní předpisy komunitární, jako je např. směrnice Rady 91/520/EHS ze dne 14. května 1991 o právní ochraně počítačových programů, dále Směrnice Rady 92/100/EHS ze dne 19. listopadu 1992 o právu na pronájem a půjčování a o některých právech v oblasti duševního vlastnictví souvisejících s autorským právem, dále Směrnice Rady 93/98/EHS ze dne 29. října 1993 o harmonizaci doby ochrany autorských práv a určitých práv souvisejících, a dále např. Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2004/48/ES o vymáhání práv duševního vlastnictví.

Tradičně dělíme práva autora na dvě základní skupiny. V první skupině jsou práva osobnostní související bytostně s osobou autora jako fyzické osoby, práva související s jeho egem, bytostí a osobností, práva, která převážně vykonává autor jako osobnost sám. Druhou skupinou práv jsou práva majetková, tj. práva související s užíváním díla, s podmínkami užití díla a s odměnou, která za užití autorovi náleží. Mezi práva osobnostní patří

právo autora rozhodovat o tom, zda své dílo vůbec zveřejní, právo osobovat si a domáhat se autorství, právo na jistou nedotknutelnost díla, právo bránit se zásahům vedoucím je snižování díla. Tato práva autor nemůže platně převést, a nemůže se jich ani vzdát. Právo majetkové umožňuje autorovi rozhodovat o užívání díla, čímž může být rozmnožování díla, šíření díla nebo šíření rozmnoženin díla, půjčování díla nebo jeho rozmnoženin, pronájem, vystavení díla, sdělování díla veřejnosti; autor má samozřejmě právo na odměnu, např. také na odměnu v souvislosti s rozmnožováním díla pro osobní potřebu.

Jako řada jiných práv z oblasti duševního vlastnictví, které se tváří jako práva absolutní, někdy označovaná (chybně) dokonce za práva poskytující monopolní postavení, je i právo autorské omezeno v řadě směrů výjimkami vycházejícími z toho, co je označováno za tzv. veřejný zájem. Mělo by tedy jít o zájem, který má nějaký významný veřejný dopad, veřejný záběr, zájem, který není jiným způsobem možné nebo vhodné prosadit nebo ochránit. Jde jednak o případy, ve kterých se autorské právo neaplikuje (jako např. zajisté představitelné, aby se zákonodárce dovolával autorského práva k právní normě), a dále se jedná o případy tzv. zákonných bezúplatných licencí (jako je např. citace, užití k vědeckým nebo pedagogickým účelům).

Stávající český autorský zákon uznává (stále ještě) pozici knihovny jako zvláštní instituce přiznáním legálních výjimek ze zásahu do autorského práva. Tak podle ustanovení § 37 odst. 1 autorského zákona do práva autorského nezasahuje knihovna, archiv a jiné nevýdělečné školské, vzdělávací a kulturní zařízení, zhotoví-li rozmnoženinu díla pro své archivní a konservační účely. Do práva autorského dále podle odstavce 2 nezasahuje ten, kdo zhotoví při užití díla dočasnou nebo náhodnou rozmnoženinu díla v elektronické podobě, která nemá samostatný hospodářský význam, jejímž účelem je umožnit snadnější využití díla, a jejíž zhotovení je nedílnou a nezbytnou součástí technologického postupu zpřístupnění díla, včetně takové rozmnoženiny, která umožňuje účinné fungování přenosového systému.

Podle ustanovení § 38 odst. 1 autorského zákona pak do práva autorského nezasahuje osoba uvedená v ustanovení § 37 odst. 1 (tj. také krom jiného knihovna), půjčuje-li originály či rozmnoženiny vydaných děl. Tato výjimka se ale nevztahuje na počítačové programy a na rozmnoženiny zvukového nebo zvukově obrazového záznamu, ledaže jde o půjčování výlučně pro potřeby zdravotně postižených v souvislosti s jejich postižením. Ustanovení odst. 3 tohoto paragrafu, podle kterého do práva autorského nezasahuje ten, kdo pronajímá nebo půjčuje originál nebo rozmnoženinu díla užitého umění vyjádřeného v užitné podobě nebo architektonické dílo vyjádřené stavbou, nebude v případě knihoven nijak významné.

Podle mého názoru a přesvědčení by bylo vhodné jisté výlučné postavení knihoven zachovat. Nejedná se jenom o slepou úctu k tradici, ale spíše o uznání významu knihoven pro společnost. Knihovny by také neměly suplovat činnost jiných subjektů, jako jsou např. komerční videopůjčovny, atp. Potud je postavení a význam knihoven pro nás, ať už právníky nebo neprávníky, zcela ojedinělý a ničím jiným nezastupitelný.

ZÁKONNÉ LICENCE NA PŮJČOVÁNÍ DĚL LITERÁRNÍCH A VĚDECKÝCH V ČR A V EU

Jiří Srstka, DILIA Praha

Autorská licence na půjčování rozmnoženin děl bývá ve středu zájmu autorskoprávní legislativy každého státu. A to především z toho důvodu, že pokud by byl dodržen obvyklý způsob při licencování autorských děl, narušilo by to činnost veřejných knihoven kdekoli. Tento obvyklý způsob by vypadal tak, že knihovna by musela získat pro půjčování každé konkrétní knihy svolení od autora v podobě licence a to licenční smlouvou, pokud by jí toto právo nemohl poskytnout nakladatel, který shodné právo nabyl od autora, ovšem s jeho svolením poskytovat dalším osobám podlicence. Bylo by to hodně nepraktické a jistě by tento koneckonců oprávněný postup značně podlomil celý systém veřejných knihoven a tím i půjčování samé, na straně druhé by také omezil právo členů společnosti na informace, byť úmyslně ponechávám stranou to, jak pojem informace vykládat. Nutno také dodat, že v obecném povědomí nejen české společnosti je půjčování knih v knihovnách vnímáno jako něco, co s autorským právem nemá vůbec nic společného.

Na druhé straně však stojí oprávněné zájmy autorů, kteří nemohou díky půjčování ve veřejných knihovnách nabýt na autorských odměnách to, co jim náleží, neboť nakladatelské licenční smlouvy jsou většinou konstruovány tak, že autor má právo na určitý podíl z prodeje každého výtisku či obdrží fixní odměnu v relaci k určitému počtu výtisků. O ztrátách nakladatelů díky půjčování tištěné literatury ani nehovořím, je to mimo předmět mé krátké explikace.

Na úvod je snad nutné podtrhnout to, že od 1.12.2000 platí a účinkuje v České republice zbrusu nový autorský zákon č.121/2000 Sb., který byl prozatím novelizován pouze zákonem 81/2005 s tím, že tato novela se problematiky půjčování netýká. V současné době probíhá příprava hutné novely autorského zákona, kterou zpracovalo MK ČR, jež by se měla podstatným způsobem dotknout nejen půjčování ve veřejných knihovnách, ale i dalších autorskoprávních problémů a kde je předpoklad, že by mohla být našimi zákonodárnými sbory odsouhlasena do poloviny roku 2006. Není možné nezmínit i úpravu v právu komunitárním, kde se půjčování dotýká především „Směrnice Rady ES 92/100/EEC z 19.11.1992 o právu na pro-

nájem a na půjčování, jakož i o některých právech příbuzných právu autorskému v oblasti duševního vlastnictví“ a poté také „Směrnice 2001/29/ES z 22.5.2001 o harmonizaci některých aspektů autorského práva a práv s ním souvisejících v Informační společnosti.“

V první řadě je třeba zmínit v současnosti platnou a účinnou zákonnou úpravu v ČR (autorský zákon, zkráceně AZ), do které kupodivu vzhledem k datu jejího přijetí, nebyla zohledněna „Směrnice Rady ES 92/100/EEC z 19.11.1992“, byť ČR nebyla v té době ještě členem Evropské unie. Tato směrnice totiž jednoznačně ukládá členským státům EU v článku 5, odstavci 1 až 3, že členské státy mohou stanovit, pokud jde o veřejné půjčování výjimky z výlučného práva autorů (tedy výjimky z práva autorů licencovat užití svých děl i půjčováním) za předpokladu, že autoři obdrží odměnu za takové půjčování. Uvedená ustanovení dále uvádějí, že členské státy mohou volně určit výši této odměny tak, aby odpovídala jejím kulturně politickým cílům s tím, že mohou vyjmout z placení odměny určité kategorie zařízení. Uvedená směrnice nerozlišuje mezi absenčním a prezenčním půjčováním, charakterizuje půjčování jako zpřístupnění díla k užití na časově omezenou dobu nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského prospěchu, uskutečňuje-li je veřejnosti přístupné zařízení.

V současnosti v ČR platný a účinný autorský zákon však problematiku půjčování vřazuje v § 38 pod bezúplatné zákonné licence tak, že do práva autorského nezasahuje knihovna, archiv a jiné nevýdělečné školské, vzdělávací a kulturní zařízení, půjčuje-li originály či rozmnoženiny děl s výjimkou počítačových programů a rozmnoženin zvukových či zvukově obrazových záznamů s výjimkou pro zdravotně postižené. Jelikož jde o bezúplatnou zákonnou licenci, neobdrží autoři dle současné zákonné úpravy jakoukoli náhradu od kohokoli, včetně v to stát.

Jak autorský zákon vůbec charakterizuje půjčování jako takové? Dle § 16 autorského zákona se půjčováním originálu nebo rozmnoženiny díla rozumí zpřístupňování díla zařízením přístupným veřejnosti nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu poskytnutím originálu nebo rozmnoženiny díla k dočasné osobní potřebě. K tomuto ustanovení je třeba především podotknout, že půjčování nelze zaměňovat se sdělováním díla veřejnosti dle §§ 18 a následujících autorského zákona, které řeší zpřístupňování díla veřejnosti v nehmotné podobě. Způsoby užití díla dle § 16 autorského zákona tak nelze zaměňovat s druhy užití specifikovanými práve v §§ 18 a následujících autorského zákona. Umístění slovesného díla na internetových stránkách veřejné knihovny tak není půjčováním, ale sdělováním díla veřejnosti tím způsobem, že kdokoli může mít k němu přístup na místě a v čase podle své vlastní volby zejména počítačovou nebo obdobnou sítí (§ 18, odst. 2 AZ). Stejně tak dle mého soudu ne-

může veřejná knihovna půjčovat rozmnoženiny slovesných děl na nosičích typu CD nebo DVD, které by sama digitálně pořídila, jelikož má sice v rámci bezúplatné zákonné licence právo pořizovat rozmnoženiny děl, avšak pouze pro své archivní a konzervační účely(§ 37,odst.1 AZ), tedy nikoli za účelem půjčování. Problémů u výkladu půjčování v rámci bezúplatné zákonné licence je tak hodně. Zmiňme pro pořádek ještě to, že půjčování je půjčováním díla za jeho poskytnutí k dočasné osobní potřebě. Ponechávám stranou v praxi zřejmě nepřilíš frekventovanou otázku, zdali právnická osoba má či nemá osobní potřebu, ale pochopitelně je nesmyslem, aby knihovna ve smluvní podobě zajišťovala u vypůjčitele závazek, že použije dílo jenom pro svou osobní potřebu, tedy jako konzument. Uvedené ustanovení má však zřejmě na mysli to, že pokud vypůjčitel dílo užije a nikoli pouze konzumuje (kupř.divadelní představení, ve kterém bude užít dramatický text, vypůjčený v knihovně), je povinen získat licenci od autora k příslušnému druhu užití s tím, že půjčením díla se pochopitelně práva autora nevyčerpávají.

Potíže kupodivu nečiní ani vymezení nevýdělečných zařízení, jelikož je upřesněno odkazem na příslušné zákonné předpisy (knihovnický zákon,atd.), z nichž většina již pod označením zákona neexistuje, neboť byly vydány zákonné předpisy nové. Nutno však podotknout, že nad odkazy jsou dominující znaky uvedené v § 37,odst.1) autorského zákona v tom smyslu, že by v každém případě mělo jít o právní formu nonprofitního typu a že by půjčování nemělo být začleněno v tzv.vedlejších činnostech podnikatelského charakteru kupříkladu u příspěvkových organizací. Rozhodujícím znakem by pak měla být nevýdělečnost i ve smyslu faktickém, kterou charakterizuje „Směrnice Rady ES 92/100/EEC“ tak, že je za půjčku placena jen částka, jejíž výše nepřesahuje náhradu nutných provozních nákladů na činnost zařízení.

Příslušné, výše uvedené směrnice, byly členskými státy EU v různých podobách zesouladněny do jejich právních řádů. Toto zesouladnění probíhalo v různých časových periodách s tím, že určité problémy činilo to, že „Směrnice o informační společnosti“, jak se jí laicky říká, a která se problematiky půjčování též týká, byla přijata o 9 let později než „Směrnice Rady ES 92/100/EEC“. Faktem zůstává, že „Směrnice o informační společnosti“se uvedené problematiky dotýká jenom v tom, že stanovuje výjimku (čl.5,odst.3,písm.n), kdy členské státy mohou učinit výjimky či omezení práva pro případy, kdy je dílo sdělováno či zpřístupňováno k účelu výzkumu nebo soukromého studia jednotlivým členům veřejnosti určenými terminály v objektech veřejně přístupných knihoven, vzdělávacích zařízení,

muzeí anebo archivů, které nesledují přímý ani nepřímý hospodářský prospěch.¹

Největší problémy činilo při harmonizaci uvedených směrnic s právy členských států především vymezení určitých kategorií zařízení, které se vyjímají z placení autorské odměny a stanovení odměny samé. V některých státech totiž došlo k tomu (Francie), že vymezení určitých kategorií zařízení bylo tak široké, že ve svém reálném výsledku obcházelo uvedené směrnice. V jiných zemích nedošlo z nejrůznějších důvodů (Belgie) ke stanovení konkrétní výše odměny pro autory půjčovaných děl. Dlužno podotknout to, že v naprosté většině členských států EU bere na sebe břímě placení autorských odměn stát a to i včetně Velké Británie. Proti uvedeným státům tak bylo zahájeno řízení dle příslušných pravidel EU a je na nich, zdali řízení („process infringement“) v rámci úprav svých právních řádů budou akceptovat nebo zdali celá věc skončí u příslušných soudů Evropského společenství.

Česká republika ještě ze strany EU atakována nebyla a to zřejmě z toho důvodu, že nikdo na nesoulad s uvedenými směrnicemi neupozornil a že přeciť jenom doba od vstupu ČR do EU do současnosti není tak dlouhá, aby poskytovala legislativním procedurám dostatek času pro harmonizaci všech směrnic a direktiv EU.

K datu vypracování této explikace, předložilo MK ČR vládě ČR poměrně rozsáhlou novelu, jejíž text je znám a která se snaží český autorský zákon harmonizovat s komunitárním právem a to především novým zněním § 37 AZ po názvem „knihovní licence“ a přílohou k AZ. Navržený § 37 AZ stanovuje pro absenční půjčování děl knihovnami, archivy, muzei, galeriemi, školami, vysokými školami a jinými nevýdělečnými školskými a vzdělávacími zařízeními s výjimkou rozmnoženin děl na zvukových a zvukově obrazových záznamech² úplatnou zákonnou licenci, kdy odměnu pro autory platí prostřednictvím Národní knihovny ČR český stát. Do kategorie zařízení, kde autor nemá právo na odměnu, spadají Národní knihovna ČR, Moravská zemská knihovna v Brně, Státní technická knihovna, Národní lékařská knihovna, Národní pedagogická knihovna Komenského, Knihovna Ústavu zemědělských a potravinářských informací, Knihovna Národního filmového archivu a Parlamentní knihovna České republiky. Dle navržené přílohy k AZ činí výše odměny 0,50 Kč za jednu výpůjčku. Odst.5), § 37 návrhu novely AZ pak stanovuje pro příslušné osoby pouze

---

¹ Opomímám pro účely této přednášky čl.5,odst.2,písm.c) zmíněné směrnice o právu knihoven a dalších zařízení provádět zvláštní akty rozmnožování,neboť tento článek je již plně v AZ harmonizován.

² Návrh stanovuje nově výjimku pro tato díla pro případy,kdy jsou půjčovány na místě samém,tj.prezenčně a uplynula doba 3 měsíců od počátku jejich oprávněného rozšiřování.

v případech, kdy to na nich lze spravedlivě požadovat, povinnost předkládat příslušnému kolektivnímu správci na jeho žádost vždy souhrnně za kalendářní rok nejpozději do konce následujícího kalendářního měsíce informace o počtu uskutečněných výpůjček a informace nezbytné pro rozúčtování odměn kolektivním správcem. Toto ustanovení není pouhou administrativní tyraní a nelze předpokládat, že z hlediska technické náročnosti bude kolektivní správce požadovat od všech osob, na které se vztahuje úplatná zákonná licence přesný přehled všech výpůjček s uvedením základních dat, tj. konkrétní titul a specifikaci autorů. Předpoklad je ten, že kolektivní správce v dohodě zvolí vypovídající množinu knihoven, která mu bude tyto údaje poskytovat elektronickou cestou s tím, že počet výpůjček v ČR bude statizovat spolu s MK ČR či Národní knihovnou ČR. Navržené shora uvedené ustanovení má totiž hlavně sloužit k tomu, aby odměny plynoucí z úplatné zákonné licence byly spravedlivě rozúčtovány vůči konkrétním autorům a nikoli, aby byly rozdělovány paušalizujícím způsobem.

Kolektivní správcem, který má v současnosti oprávnění k výkonu kolektivní správy pro díla literární a díla vědecká, je občanské sdružení DILIA, divadelní a literární agentura. Lze předpokládat, že po přijetí novely AZ bude toto oprávnění rozšířeno pro DILIA i o půjčování, respektive o úplatnou zákonnou licenci, shora popsanou. Základní rysy toho, jakým způsobem budou odměny mezi autory rozúčtovány, lze již dnes nalézt v rozúčtovacím řadě DILIA, umístěném na internetových stránkách DILIA pod heslem www.dilia.cz. Musím zdůraznit, že v případě těchto odměn nejde jenom a pouze o odměny pro autory české, nýbrž i o autory zahraniční. DILIA je již nyní oslovována příslušnými kolektivními správci ze členských zemí EU, aby uzavřela příslušné reciproční smlouvy.

Vše však záleží od tempa, jakým bude probíhat schvalování novely AZ našimi zákonodárnymi sbory. V tomto punktu nejsem věru optimistou.

KNIHOVNY A AUTORSKÝ ZÁKON

Petra Kotásková Šenkýřová, Ministerstvo kultury ČR

Ministerstvo kultury předložilo počátkem července t.r. vládě ČR návrh novely zák. č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění zákona č. 81/2005 Sb. V tomto příspěvku se tedy budu zabývat především navrhovanou úpravou, nikoliv již stavem současným a pokud přeci, tak jen v souvislosti s novelou a k dokreslení jejich důvodů.

V době sepisování příspěvku nebyl návrh novely projednán ani Legislativní radou vlády (dále jen LRV), resp. jejími pracovními komisemi, ani samotnou vládou. V době konání Konference by však již mělo být vše jinak. Pokud vše půjde dle plánu, měl by být návrh tou dobou již v Poslanecké sněmovně Parlamentu. Projednávání komisemi LRV je naplánováno na 8. a 2. srpna t.r. a samotná LRV by se pak měla návrhem zabývat 18. srpna. Vzhledem k tomu, že návrh novely při tomto projednávání ještě nepochybně podlehne změnám, ustanovení dotýkající se činnosti knihoven nevyjímaje, nebude patrně to co zde píšu teď, odpovídat v půlce září již reálnému stavu návrhu.

Důvodem pro předložení zmiňovaného návrhu novely byla harmonizace současného autorského zákona se směrnicemi přijatými příslušnými orgány ES až v době po jeho přijetí, konkrétně se směrnicí 2001/29/ES o harmonizaci určitých aspektů práva autorského a práv s ním souvisejících v informační společnosti (informační směrnice), směrnicí 2001/84/ES o právu na opětný prodej ve prospěch autora originálu uměleckého díla a směrnicí 2004/48/ES o vymáhání práv duševního vlastnictví a dále doladění harmonizace autorského zákona s již starší směrnicí 92/100/EHS o právu na pronájem a půjčování a o některých právech souvisejících s právem autorským v oblasti duševního vlastnictví (směrnice o pronájmu a půjčování). Harmonizace s informační směrnicí a se směrnicí o pronájmu a půjčování bude také hlavním předmětem tohoto příspěvku.

Návrh Knihovní licence vyplývající ze směrnice 92/100/EHS o pronájmu a půjčování

Hlavním důvodem pro revizi harmonizace směrnice o pronájmu a půjčování byla chybná interpretace jejího čl. 5 odst. 3, jeho následná chybná harmonizace a z toho vyplývající fakt, že v současnosti není autorům přiznáno právo na odměnu za půjčování jejich děl ve veřejných knihovnách,

archivech atp. Česká republika v roce 2000 vyňala z povinnosti platit odměnu za půjčování plošně všechny knihovny, archivy a jiná nevýdělečná školská, vzdělávací a kulturní zařízení. V důvodové zprávě k návrhu autorského zákona z r. 2000 je tato skutečnost odůvodněna tím, že takové vynětí je v souladu s čl. 5 odst. 3 směrnice, který členským státům EU přiznává právo vyjmout určité kategorie zařízení z placení odměny za půjčování, a dále, že tato koncepce odpovídá kulturním a politickým zájmům státu v oblasti vzdělávání, vědy, kultury atp. Evropská komise má však o výkladu pojmu „určité kategorie zařízení“ poněkud jinou představu a dle jejího názoru jej nelze vykládat tak, že jde např. o všechny veřejné knihovny, neboť takový výklad vede prakticky k derogaci práva na odměnu za půjčování. V případě starších členských států EU, které vynětí pojal obdobným způsobem jako Česká republika, (Itálie a Lucembursko) se Evropská komise již rozhodla obrátit na Evropský soudní dvůr pro porušení povinnosti plně implementovat závazná ustanovení směrnic.

Nejzásadnější změnou v případě půjčování navrhovanou novelou AZ tak má být zavedení práva na odměnu pro nositele práv za půjčování jejich děl knihovnami, archivy, muzei, galeriemi a jinými nevýdělečnými školskými a vzdělávacími zařízeními (v praxi tedy výčet zařízení zůstává stejný), s výjimkou určitých kategorií zařízení, které jsou však tentokrát pojaty značně úžeji. Čili podstatou je změna současné bezúplatné zákonné licence (knihovna se autora neptá, zda může jeho dílo půjčovat a autorovi za toto půjčování nenáleží odměna) na zákonnou licenci úplatnou (knihovna se i nadále nebude ptát, ale autor za půjčování dostane odměnu) s tím, že některé kategorie zařízení, konkrétně školní knihovny a knihovny státních a veřejných vysokých škol, Národní knihovna České republiky, Moravská zemská knihovna v Brně, Státní technická knihovna, Národní lékařská knihovna, Národní pedagogická knihovna Komenského, Knihovna Ústavu zemědělských a potravinářských informací, Knihovna Národního filmového archivu a Parlamentní knihovna České republiky, mohou díla půjčovat i nadále na základě bezúplatné zákonné licence.

Otázkou však zůstává, 1) která díla budou do této zákonné úplatné licence zahrnuta a s tím související komu bude odměna náležet, 2) kdo bude odměnu za půjčování platit a 3) jaké povinnosti vyplývají ze zavedení úplatné zákonné licence pro knihovny.

Ad 1) – díla podléhající zákonné licenci podle § 37 návrhu novely autorského zákona

Podstata úplatné zákonné licence na půjčování autorských děl je obsažena v navrhovaném odstavci 2 § 37 a je vyjádřena slovy: Do práva autorského nezasahuje osoba uvedená v odstavci 1, půjčuje-li originály nebo

rozmnoženiny vydaných děl a zaplatí-li odměnu, která přísluší autorům ve výši stanovené v příloze tohoto zákona. Právo na odměnu autor nemá v případě půjčování zveřejněných děl podle tohoto odstavce na místě samém. V odstavci 3 se pak říká, že: Ustanovení odstavce 2 se nevztahuje na rozmnoženiny děl zaznamenaných na zvukové a zvukově obrazové záznamy, ledaže jde o půjčování na místě samém po uplynutí 3 měsíců od počátku jejich oprávněného rozšiřování. Osoba uvedená v odstavci 1 je povinna při takovém půjčování zamezit možnosti pořízení rozmnoženiny díla zaznamenaného na zvukovém či zvukově obrazovém záznamu. Tříměsíční časové omezení pro zahájení prezenčního půjčování zvukových a zvukově obrazových záznamů bude z návrhu novely vypuštěno.

Pokusím se uvedená ustanovení stručně rozebrat. Předně byla do textu autorského zákona zapracována část textu prefací směrnice o pronájmu a půjčování, kde se praví, že do pojmu půjčování pro účely této směrnice nemá být zahrnováno přenechání pro účely seznámení se na místě samém („making available for on-the-spot reference use“), tj. půjčování označované jako prezenční. Knihovna (a archiv, galerie, muzeum, atd. – dále je už nebudu uvádět, ale pokud jde o § 37 návrhu novely, lze na ně vztáhnou vše uvedené o knihovnách) může, jak vyplývá z textu odst. 2, půjčovat prezenčně díla zveřejněná (tj. díla, která byla autorem nebo s jeho souhlasem již veřejně přednesena, provedena, předvedena, vystavena, vydána či jinak veřejnosti zpřístupněna). Jde v tomto případě o již zmiňovanou bezúplatnou zákonnou licenci. Absenčně může půjčovat pouze díla vydaná (tj. díla, jež jsou či byla veřejně rozšiřována v hmotné podobě). Ke zveřejnění, na rozdíl od vydání, může dojít např. i prostřednictvím Internetu, veřejným přečtením atp.

Zákonná licence nezahrnuje jednak zvukové a zvukově obrazové záznamy, jednak počítačové programy. Ustanovení § 37 – knihovní licence se dle navrhovaného znění § 66 odst. 7 na počítačové programy vůbec nevztahuje, knihovna tedy bude moci počítačové programy užívat pouze v souladu s § 66 autorského zákona a podmínkami sjednanými v licenční smlouvě. Z toho plyne, že situace knihoven ve vztahu k užití počítačových programů se oproti současné situaci nemá změnit vůbec a pokud jde o zvukové a zvukově obrazové záznamy, mění se jen pokud jde o jejich prezenční půjčování. Absenčně lze na základě zákonné licence půjčovat, zejména knihy v tištěné i elektronické podobě (na CD Rom).

Odměna za půjčování tedy bude náležet především autorům děl literárních a děl výtvarných.

Ad 2) – kdo bude platit odměnu za půjčování děl v knihovnách

Odpověď na tuto otázku je stručná – stát. Mechanismus toho, jak by se to mělo dít není ale, vzhledem k formulaci odst. 2 § 37, na první pohled zcela zřejmý. Nicméně v příloze k autorskému zákonu je navržen bod 6., kde se uvádí, že za osoby uvedené v § 37 odst. 1 (tj. za knihovny, archivy,...) platí odměnu podle § 37 odst. 2 jednou ročně příslušnému kolektivnímu správci, jemuž bylo podle tohoto zákona uděleno oprávnění k výkonu kolektivní správy v rozsahu zahrnujícím vybírání odměn, stát. Odměna za půjčování činí 0,5 Kč ročně za jednu výpůjčku. Celková výše odměny byla odhadnuta na cca 25 mil. Kč ročně. Zároveň s návrhem novely autorského zákona je pak navrhována novela knihovního zákona, jejímž cílem je umožnit platbu odměn příslušnému kolektivnímu správci prostřednictvím Národní knihovny ČR.

Ad 3) – jaké povinnosti vyplývají ze zavedení úplatné zákonné licence pro knihovny

Podle § 37 odst. 5 návrhu novely je knihovna povinna, lze-li to na ni spravedlivě požadovat, předkládat příslušnému kolektivnímu správci na jeho žádost vždy souhrnně za kalendářní rok informace o počtu uskutečněných výpůjček a informace nezbytné pro rozúčtování odměn kolektivním správcem. Ustanovení je to neurčité, ponechávající detaily v podstatě na smluvní úpravě mezi Národní knihovnou (zastupující knihovny systému knihoven podle § 9 odst. 2 písm. f/ knihovního zákona) a příslušným kolektivním správcem. Předmětem této smlouvy by mělo být jednak určení konkrétních knihoven, které budou povinny shromažďovat informace rozhodné pro rozúčtování odměn kolektivním správcem, jednak určení o jaké informace se bude jednat. Předmětem smluvního ujednání by v neposlední řadě mělo být i stanovení přesného termínu pro zaplacení odměn. Pokud by nebyl smluvně dohodnut termín pro zaplacení odměn a případně ani datum, ke kterému mají být kolektivnímu správci poskytnuty informace rozhodné pro rozúčtování odměn jednotlivým autorům (tj. především jaká díla kterých autorů byla půjčována), bylo by dle mého názoru možno užít analogie s jinými obdobnými ustanoveními autorského zákona, např. s navrhovaným § 24 odst. 6.

Návrh Knihovní licence vyplývající ze směrnice 2001/29/ES – informační směrnice

V § 37 odst. 1 písm. a) je stanovena bezúplatná zákonná licence pro zhotovení rozmnoženiny díla knihovnou pro archivní a konzervační účely, pokud tato rozmnoženina nemá pro knihovnu přímý ani nepřímý hospodářský nebo obchodní účel. Tato licence již v autorském zákoně existuje v § 37

odst. 1 a navrhovaná úprava je pouze zpřesněním její formulace. Oproti současnému stavu se tak v této oblasti v podstatě nic nemění. Rozmnožení děl, které knihovna takto zhotoví, bude moci nově i zpřístupňovat veřejnosti na terminálech podle licence uvedené v § 37 odst. 1 písm. c).

Ustanovením § 37 odst. 1 písm. c) je do autorského zákona zaváděna zcela nová bezúplatná zákonná licence pro zpřístupňování děl prostřednictvím terminálů k tomu určených a umístěných v objektech knihovny. Jde tedy o zpřístupňování jakýchkoliv zveřejněných děl, která jsou součástí jeho sbírek, v nehmotné podobě a to výhradně pro účely výzkumu nebo soukromého studia návštěvníkům knihovny – čtenářům. To vše za předpokladu, že jim knihovna zamezí zhotovit rozmnoženinu takto zpřístupňovaných děl, byť by to mělo být pro osobní potřebu čtenáře, s jedinou výjimkou a tou je vytištění díla nebo jeho části pro jeho osobní potřebu a na jeho objednávku podle navrhovaného ustanovení § 30a odst. 1 písm. c). Z takto zhotovených rozmnoženin je knihovna povinna zaplatit odměnu podle § 25 autorského zákona. Na objednávku čtenáře však nelze tímto způsobem zhotovit rozmnoženinu vydaného notového záznamu díla hudebního či hudebně dramatického.

Ostatní části knihovní licence, které nemají přímou oporu ve směrnících

V § 37 odst. 1 písm. b), je zaváděna bezúplatná zákonná licence, na základě které je knihovna oprávněna zhotovit rozmnoženinu díla (jako celku), jehož rozmnoženina byla poškozena nebo ztracena, pokud taková rozmnoženina (např. kniha) není již nabízena k prodeji. Dále je knihovna podle tohoto ustanovení oprávněna vytvořit rozmnoženinu malé části díla, která byla poškozena nebo ztracena a to i v případě, že taková rozmnoženina (kniha) jako celek je ještě stále v prodeji. Účelem licence podle druhé věty je umožnit knihovně nahrazení škod způsobených neukázněnými čtenáři např. vytrháním určitých stran z knihy, aniž by to vyžadovalo zakoupení celé nové knihy. Rozmnoženiny vytvořené na základě obou licencí bude také možno půjčovat. V případě licence podle věty druhé bude otázkou, co se myslí „malou částí díla“. Pojem bude předmětem individuálního výkladu v jednotlivých případech a nelze jej proto zcela objektivizovat, např. tak, že jde jen o jednu, dvě, pět či více stran. Jen je třeba mít při výkladu na paměti, že užití všech zákonných licencí v autorském zákoně je limitováno tzv. třístupňovým testem, tj. užití na základě zákonné licence nesmí být v rozporu s běžným užitím díla a nesmí jím být rovněž nepřiměřeně dotčeny oprávněné zájmy autora. V tomto případě je třeba mít třístupňový test na paměti tím spíše, že rozmnoženinu díla, která byla takto opravena, lze půj-

čovat i v případě, že jiné takové rozmnoženiny mohou být stále ještě v prodeji.

Lehce nad rámec směrnice o informační společnosti pak jde další bezúplatná zákonná licence navržená v § 37 odst. 4, na základě které bude knihovna moci za účelem nabídky obsahu svých fondů k půjčení vytvořit rozmnoženinu díla či jeho části obsažených na obálce včetně tematického obsahu takového díla a zpřístupnit takovou rozmnoženinu díla v katalogu sbírek. Takto vylepšený katalog pak může i zpřístupňovat veřejnosti. Důležité je však zmínit, že knihovna je povinna zamezit zhotovení rozmnoženiny výtvarného díla, která by mohla být užita k přímému či nepřímému hospodářskému nebo obchodnímu účelu. To znamená, že knihovna bude oprávněna vytvořit si kupř. digitální rozmnoženinu obalu knihy či časopisu a tuto rozmnoženinu pak i s obsahem knihy či soupisem článků v časopise uveřejněných zpřístupnit veřejnosti a to i prostřednictvím Internetu. Pokud jde o povinnost zamezit zhotovení rozmnoženiny použitelné k přímému či nepřímému hospodářskému atd., nemyslí se tím absolutní zabránění možnosti zhotovení jakékoliv rozmnoženiny (to ostatně v prostředí Internetu není ani dost dobře možné), ale zabránění zhotovení rozmnoženiny relativně kvalitní. Jinými slovy knihovna může do svého katalogu sbírek takto zpřístupňovaného zařadit pouze digitální rozmnoženiny s tak malou hustotou pixelů, že obrázek bude dobře „čitelný“ jen pokud bude velikosti řekněme poštovní známky. Cílem je totiž umožnit uživatelům knihovny lepší orientaci v jejich fondech, aniž by bylo do práv autorů zasazeno způsobem, který by neodpovídal výše zmiňovanému třístupňovému testu.

Licence pro zdravotně postižené - § 38, licence na užití díla školního – § 35 odst. 3

Na závěr bych se ráda ještě krátce zmínila o dalších dvou zákonných licencích, které se mohou knihoven, či alespoň některých z nich, týkat. Jde o licenci pro zdravotně postižené a licenci pro užití školních děl. Licence pro zdravotně postižené je v návrhu novely obsažena v § 38 v odstavci 2. Knihovny budou i nadále oprávněny půjčovat rozmnoženiny vydaných děl pro potřeby zdravotně postižených v souvislosti s jejich postižením. Tato licence zůstává i nadále zákonnou licencí bezúplatnou, tzn. že za takové půjčování nenáleží autorům odměna. I nadále bude na jejím základě možno půjčovat zvukové a zvukově obrazové záznamy, nikoliv však již počítačové programy. Licence na užití díla školního obsažená i v návrhu novely stále v § 35 odst. 3 autorského zákona zůstala bez zásadních změn.

KNIHOVNY A ZPRACOVÁNÍ OSOBNÍCH ÚDAJŮ

Jiří Maštalka, Úřad pro ochranu osobních údajů

1. Úvod

Stávající zákon č.101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon č.101/2000 Sb.“) je obecným právním předpisem upravujícím zpracováním osobních údajů. Jeho přímou aplikovatelnost může vyloučit pouze existence speciální právní úpravy. Jelikož ovšem stávající zákon č.257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon), v platném znění žádná speciální ustanovení týkající se zpracování osobních údajů na úseku knihovnictví neobsahuje bude třeba, abychom dostáli tématu obsaženému v názvu, v následujícím textu zohlednit především zákon č.101/2000 Sb.

Podotýkám však, že v souvislosti s tímto článkem ponecháme stranou skutečnost, že ochrana osobních údajů je jednou z důležitých součástí tzv. *acquis communautaire*, představovaného především Směrnicí Evropského parlamentu a Rady 95/46/ES ze dne 24. 10. 1995 o ochraně jednotlivců v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a dále Úmluvou Rady Evropy č.108/1981 o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních dat jejichž reflexe v domácím právním řádu je podmínkou pro členství v EU. Principy posledně citovaných dokumentů jsou obsaženy právě v zákoně č.101/2000 Sb.

2. Pojem zpracování osobních údajů

Obecně připomínám, že má-li být režim č.101/2000 Sb. aplikovatelný, musí se jednat o zpracování osobních údajů. V první řadě si proto musíme ujasnit, zda předmětem naší činnosti je osobní údaj. Pro definici tohoto pojmu je klíčové, že příslušná informace se týká alespoň určitelné fyzické osoby. Tedy především je třeba znát určité identifikátory této osoby. Za dostatečné identifikátory považujeme plné jméno, datum narození a adresu, dále tímto identifikátorem může být podobizna, rodné číslo anebo biometrické prvky jako otisky prstů a DNA apod.

O významu těchto identifikátorů svědčí i to, že jsou předmětem v současné době stále se šířícího trestného činu „krádeže identity“. Pojem osobní údaj však jimi není zdaleka vyčerpán. Smyslem identifikátorů je umožnit kontaktování příslušné fyzické osoby, aniž by ovšem o této osobě

příliš dalšího prozradily. Jsou tak vlastně jakýmsi klíčem anebo možná lépe pojítkem k dalším údajům o této osobě jako např. o jeho majetkových poměrech, čtenářském kontu apod.

Osobní údaj tvoří určitý souhrn dvou výše zmíněných typů dat. Nicméně jednoznačná linie mezi nimi neexistuje. Např. adresa bydliště v některých komunitách vypovídá mnohé o sociální identitě, v jiných případech zase může být dobrým identifikátorem i údaj o rasovém původu příslušné osoby.

Osobní údaj, jak ovšem bylo uvedeno již výše, musí být zpracováván. Na tomto místě pak zcela logicky vzniká otázka co je zpracováním. V zásadě se za tuto činnost považují jakékoli operace nebo soustava operací, které správce nebo zpracovatel provádějí s osobními údaji, a to automatizovaně nebo jinými prostředky. Za takovouto operaci se považuje např. shromažďování, zpřístupňování, úprava, blokování apod. Pokud bychom ovšem aplikaci tohoto pojmu prosazovali zcela důsledně, dospěli bychom ke střetu s ustanoveními občanského zákoníku upravujícími ochranu osobnosti. Je totiž možno prohlásit, že předmětem těchto občanskoprávních ustanovení vlastně není nic jiného než osobní údaj. Definice zpracování a tedy de facto i působnost zákona č.101/2000 Sb. se tak omezuje na systematickou činnost s osobními údaji respektive na jisté vedení upořádané databáze, evidence, informačního systému, registru atp. umožňující relativně jednoduché vyhledání příslušné informace (viz ustanovení § 4 písm. e/ zákona č.101/2000 Sb.). Ojedinelé nakládání s osobními údaji např. ve formě jednorázového verbálního projevu týkajícího se fyzické osoby tak bude podléhat pouze občanskoprávním ustanovením. Toto plně koresponduje i se skutečností, že právní úprava představovaná zákonem č.101/2000 Sb. je v zásadě mnohem přísnější a vázat ji i k posledně citovaným případům by bylo z věcného hlediska značně problematické.

Z ohledem na výše uvedené a na základě svých zkušeností mohu konstatovat, že knihovny zpracovávají osobních údaje především o svých čtenářích a o svých zaměstnancích. V dalším textu se ovšem zaměříme na první z výše uvedených případů.

3. Účel zpracování osobních údajů

Nejprve se ale musíme věnovat problematice stanovení účelu zpracování osobních údajů, což je jedna z klíčových povinností při zpracování osobních údajů a bez jejího splnění je plnění dalších je prakticky nemožné. V této souvislosti připomeňme, že údaje je možno shromažďovat pouze v rozsahu nezbytném pro naplnění stanoveného účelu. Platí zásada, že rozsah zpracovávaných osobních údajů musí být vzhledem ke stanovenému účelu minimalizován resp. opačně, rozsah zpracovávaných osobních údajů

nesmí přesahovat stanovený účel. V souladu s tímto účelem je třeba stanovit způsob zpracovávání osobních údajů, lhůtu po níž lze osobní údaje uchovávat a nelze sdružovat osobní údaje shromážděné k rozdílným účelům tedy překračovat stanovený účel zpracování.

Pokud se tedy vrátíme k problematice osobních údajů o čtenářích, je možno konstatovat, že účelem tohoto zpracování je jistá ochrana knihovního fondu. K tomuto účelu je nezbytné především čtenáře identifikovat, a to vedením údajů o plném jménu čtenáře, jeho bydlišti a datu narození, eventuelně obdobných údajů o jeho zákonných zástupcích. S těmito daty se pak pojí údaje o jeho absenčních výpůjčkách případně dalších závazcích vůči knihovně (např. o neuhrazených poplatcích). Třeba podotknout, že v uvedených souvislostech není k identifikaci nezbytné uvedení rodného čísla. Tento fakt plně koresponduje i se skutečností, že knihovna nemá umožněn vstup do žádného z registrů státní správy zejména do evidence obyvatel vedené podle zákona č.133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a o rodných číslech a o změně některých zákonů (zákon o evidenci obyvatel), ve znění pozdějších předpisů.

Účelem zpracování osobních údajů o čtenářích je, jak už bylo vysloveno výše, ochrana majetku knihovny. Údaje tedy bude možno využít např. pro řádné vymáhání těchto pohledávek (viz též dále). Za překročení takto stanoveného účelu by bylo možno považovat i postoupení příslušné databáze pro účely přímého marketingu. Je možno se zmínit o v poslední době několikrát zmíněném podílu knihoven na boji proti terorismu. Zde je možno konstatovat, že údaje o čtenářích nepochybně je možno zpřístupnit orgánům činným v trestním řízení je-li to nezbytné k plněním jejich úkolů podle zvláštních právních předpisů (viz např. zákon č.283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů). Těmito úkoly ovšem je třeba rozumět boj proti trestné činnosti a nikoli jakási kontrola smýšlení čtenářů.

Dále lze odvodit, že lhůta pro držení těchto údajů by měla v zásadě korespondovat s dobou trvání závazku resp. řádného vymáhání této pohledávky.

Na závěr této kapitoly pak je nutno víceméně znovu podtrhnout jeden z hlavních rysů zákonů o ochraně osobních údajů, totiž ten, že vyžaduje jistý samostatný, dlouhodoběji promyšlený postup osob zpracovávající osobní údaje. Předmětná ustanovení tak vesměs nabízí různé praktické varianty řešení, z druhé strany však jejich plnění nelze omezit na žádné jednorázové akce případně vyhovění jakýmsi formálním podmínkám. A to jak se zatím ukazuje, je jedním s klíčových problémů aplikace všech zákonů na ochranu osobních údajů.

4. Právní titul pro zpracování osobních údajů

Zákony na ochranu osobních údajů vychází ze zásady, že právo nakládat s osobními údaji primárně náleží osobám k nimž se tyto osobní údaje vztahují (subjektům údajů) a nikoli osobám, které tyto osobní údaje drží. Hodláme-li tedy zpracovávat osobní údaje našich bližních a již jsme dokázali stanovit účel zpracování osobních údajů musíme k této činnosti získat řádný právní titul.

Tímto je především získání souhlasu subjektu údajů. Tento souhlas bývá spojený s určitými náležitostmi ohledně obsahu anebo informovanosti. My si však nejprve povšimneme jiného problému. Přesněji řečeno, prakticky se jedná o to, zda nebo do jaké míry může být vyslovení souhlasu využito i k prolomení ostatních institutů podle zákona na ochranu osobních údajů. Tedy např. zda je možno prostřednictvím souhlasu dosáhnout toho, aby osobní údaje byly zpracovávány, aniž by byl stanoven účel tohoto zpracování. Na výše nastíněnou otázku je nutno odpovědět tak, že takováto negace je zcela nepřípustná. To souvisí i se skutečností, že ochrana osobních údajů je nedílnou dimenzí ústavně garantovaných práv na ochranu soukromí. Ustanovení vymezující udělení souhlasu proto je nutno chápat jako paralelní vůči ostatním zde zavedeným povinnostem při zpracování osobních údajů. Možno ještě připomenout, že tyto povinnosti jsou vyjádřeny i v rámci ustanovení zakotvujících jakési řádné resp. „fair“ jednání při zpracování osobních údajů (viz např. ustanovení § 10 a § 5 odst. 1 písm. g/ zákona č.101/2000 Sb.) Tím máme na mysli např. ustanovení nepodmiňovat poskytnutí určité služby (např. knihovnických služeb) souhlasem ze zpracováním osobních údajů k jiným nesouvisícím účelům (např. pro účely přímého marketingu). Totéž se pak týká i vyžadování rodného čísla, které je možné v uvedených souvislostech užívat pouze se souhlasem čtenáře.

Nicméně pozice souhlasu se zpracováním osobních údajů nemůže být absolutní. Lze si představit celou řadu situací, kdy by udělení souhlasu bylo v přímém rozporu se zájmy subjektu údajů. Zároveň by však bylo v rozporu s veřejným resp. obecně respektovaným zájmem, pokud by legislativa takovémuto užití osobních údajů bránila. Zákon č.101/2000 Sb. totiž rozhodně nelze pojmát jako nástroj ochrany nepoctivců před spořádanými občany.

Dalším právním titulem, kdy souhlas není nezbytný tak je zpracování osobních údajů k plnění úkolů podle zvláštního zákona. Zde lze připomenout výše již uvedené zpracování osobních údajů pro plnění zákonem stanovených úkolů Policie ČR, které rozhodně nemůže být založeno na souhlasu subjektu údajů. Osobní údaj ale lze bez souhlasu zpracovávat kupř. i k zajištění plnění ujednání smlouvy. Na tomto místě si připomeňme, že vztah mezi čtenářem a knihovnou je jistým specifickým smluvním vztahem. Jedná-li se tedy o poskytování běžných knihovnických služeb, není třeba

žádné specifické klausule souhlasu. Tato by ovšem byla nezbytná v překročení tohoto rámce, např. pokud by kompletní soubor údajů o čtenáři měl být předán jinému správci pro účely přímého marketingu.

Je ovšem třeba vědět, že osobní údaje pro účely přímého marketingu lze v omezené míře užít i bez souhlasu čtenáře (viz ustanovení § 5 odst. 5 až 9 zákona č.101/2000 Sb.) stejně tak lze bez souhlasu subjektu údajů osobní údaje zpracovávat i pro ochranu práv jiných osob apod.

U posledně jmenovaného případu se však na závěr této kapitoly poněkud zastavíme, neboť zde vzniká nebezpečí příliš extenzivních výkladů. Takový může být způsoben třeba prioritním pohledem na čtenáře jako na budoucího dlužníka knihovny a takto zapříčiněnou snahou o výpůjčce ihned informovat všechny kolegy knihovníky. Stejně tak je nezbytné si opětovně ujasnit, že cestu k vymození pohledávky je třeba hledat u soudu nebo jiných kompetentních orgánů a nikoli prostřednictvím zveřejnění seznamu závadových čtenářů ve veřejných prostorách knihovny.

Ale pojďme po pořádku. Především je nutno poznamenat, že podobně jako v případě souhlasu se zpracováním osobních údajů i zde v neztenčené míře platí ostatní pravidla pro zpracování osobních údajů. Především je nutno stanovit legitimní účel zpracování osobních údajů a tomu odpovídající prostředky.

Abychom ovšem nebyli zcela akademičtí je možno konstatovat, že nasazením videotechniky, a to i rámci knihoven lze určitě zamezovat poškozování majetku resp. eliminovat důsledky této anebo jiné obdobné nekalé činnosti. To samo o sobě svědčí aplikaci příslušného ustanovení zákona č.101/2000 Sb. Podotýkám, že o poněkud jinou právní situaci se jedná pokud je příslušná činnost provozována v rámci plnění úkolů uložených zákonem (toto připadá v úvahu např. v rámci plnění úkolů policie).

V této souvislosti však je nutno nejprve objasnit jinou otázku. Jedná se o problém, zda jsou dány základní předpoklady pro aplikaci zákona č. 101/2000 Sb., tedy přesněji řečeno jedná-li o systematické operace s osobními údaji. Základní podmínkou systematické činnosti je, aby pořizované záběry byly zaznamenávány a uchovávány pro další použití. Bez splnění tohoto předpokladu se nepochybně bude jednat nanejvýš o nahodilou činnost s osobními údaji, která nespadá pod režim zákona č.101/2000 Sb. Tím ale rozhodně nemusí být vyloučena působnost jiných předpisů např. občanského zákoníku upravujícího ochranu osobnosti.

Poněkud složitější však může být otázka, zda se v rámci probíraného případu jedná o osobní údaje. Zde je v první řadě nutno zmínit v kap. 2 připomenutou definici. Podle ní osobní údaj musí alespoň umožnit identifikaci příslušné fyzické osoby. Na tomto místě nutno předeslat, že pokud by určení této osoby bylo zcela vyloučeno, pak se sice o osobní údaj opravdu

nejedná, zároveň však bude zřejmé, že instalace zařízení pro výše uvedené účel by tím sama o sobě vlastně postrádala jakýkoli smysl. Pro naplnění pojmu osobní údaj totiž nepochybně postačí, pokud tato osoba, jejíž podoba byla zachycena, bude známa v rámci určitého pracoviště nebo lokality.

Rozhodně však určení zobrazených osob nebude vždy možné. Stejně tak nepochybně velmi často k žádnému přehrání záběrů a tím k identifikaci zobrazených osob ani nedojde, a to z důvodů absence jakékoli zjištěné újmy. V těchto případech se samozřejmě o osobní údaj nejedná. Tím se sice evidentně vylučuje aplikace zákona č.101/2000 Sb. nikoli však jiných výše již částečně připomenutých předpisů. Nicméně k identifikaci osoby může dojít v kterémkoli okamžiku údobí po němž jsou záběry uchovávány. Na takovýto záběr tedy je nutno po celou dobu uchovávání nutno pohlížet jako na potenciální osobní údaj.

K vlastnímu splnění povinností při zpracování osobních údajů podle principů zákona č.101/2000 Sb. však je třeba splnit zhruba následující podmínky:

V prvé řadě je třeba stanovit legitimní účel, k němuž mohou být předmětné záznamy využity. O této záležitosti jsme se již zmiňovali v úvodu této pasáže. V této souvislosti tedy je možno doplnit, že k přehrávání záběrů a identifikaci osob by mělo dojít pouze v přímé návaznosti na zjištění určité újmy.

Monitorování pak nelze připustit v prostorách určených k provádění ryze soukromých úkonů (např. toalety, šatny apod.). Zde zřejmě jednoznačně převažuje zájem na ochranu soukromého nebo osobního života. Z druhé strany však správce může, např. v rámci šatny, vyčlenit prostor určený k převlékání, v němž monitorovací zařízení instalována nebudou. V tomto případě lze souhlasit se snímáním záběrů v místech, kde jsou umístěny skříňky k uschovávání osobních věcí.

Na monitorování třeba předem upozornit (např. viditelně umístěným nápisem).Dále musí být pořízené záznamy účinně chráněny před zneužitím. Konečně pak je třeba stanovit lhůtu pro jejich likvidaci. Ta může např. korespondovat s termínem v němž by mohlo dojít k odhacením jednání k jejichž potírání bylo záznamové zařízení instalováno a následně restituci těchto následků.

Celkově proto lze žádat, aby správce tedy v tomto případě knihovna vydal určitou instrukci z níž zřetelně vyplývá, komu mohou být záznamy zpřístupněny a kdo je odpovědný za provoz zařízení a nakládání s pořízenými údaji.

5. Bezpečnost osobních údajů

Ustanovení § 13 zákona č.101/2000 Sb. správcům ukládají přijmout opatření, aby nemohlo dojít k neoprávněnému nebo nahodilému přístupu k osobním údajům, k jejich změně, zničení či ztrátě, neoprávněným přenosům, k jejich neoprávněnému zpracování, jakož i k jinému zneužití osobních údajů. Je ovšem jistý problémem, jak uvedený stav prakticky zajistit.

Pokusme si proto tuto záležitost alespoň poněkud přiblížit. Především je nutno konstatovat, že je třeba rozčlenit ji do dvou rovin, a to technické a organizační. Dále, s přihlédnutím k běžnému chodu věcí, je třeba si upřesnit že tuto povinnost nelze chápat absolutně. Jinak řečeno osobní údaje je nutno zajistit proti rozumně předpokládaným rizikům, jejichž eliminace je v rámci reálných možností správce.

Z hlediska technického tak je nezbytné vytvořit jistou kvalifikovanou překážku proti neoprávněnému přístupu k osobním údajům. Jedná se např. o to, aby kartotéky nebyly dislokovány na ve veřejně přístupných prostorech, resp. v místnostech do nichž lze vniknout bez vynaložení mimořádného úsilí. V případě počítačového zpracování by osobní údaje měly být chráněny vstupním heslem atd.

Dále pak bude potřeba vytvořit jistou ustálenou organizační strukturu v jejímž rámci bude jednoznačně vymezena odpovědnost za zpracování osobních údajů, tedy především za jejich pořizování, aktualizaci a výdeje. Je totiž z podivem, jak zejména v rámci velkých institucí se k této činnosti téměř nikdo nehlásí. Z tohoto důvodu, jak ostatně ukládá i zákon č.101/2000 Sb. je třeba zabezpečit přijetí interního provozního řádu.

6. Závěr

Tolik tedy něco krátce k aplikaci zákona č.101/2000 Sb. na úseku knihovnictví. Nyní už zbývá jen prostor k vyslovení jistého subjektivního názoru autora těchto řádků. Domnívám se totiž, že zavedení předmětných pravidel by bylo vysoce důvodné i v případě neexistence zákona na ochranu osobních údajů. Každý krok naznačeným směrem by totiž nepochybně byl i příspěvkem k zajištění vyšší úrovně důvěryhodnosti všech osob, které se zpracováváním osobních údajů zabývají i jakýchkoli jejich aktivit. A to rozhodně je hodnota, která by neměla být opomíjena.

KNİHOVNÍ ŘÁD VE SVĚTLE PŘESTUPKOVÉHO A TRESTNÍHO ZÁKONA

Aleš Pejchal, Advokátní kancelář Pejchal a spol., Praha

Když mě pan ředitel Národní knihovny Vlastimil Ježek požádal, abych zpracoval téma „Jak na neslušné návštěvníky knihoven“, možná sám netušil, že otevírá pole pro především právně filozofickou a také ústavněprávní úvahu a že je to oblast nesmírně křehká a citlivá. Možná mu křivdím a on tuto otázku položil právě s vědomím, že odpověď bude složitá a nikdy neúplná. Přitom jde zdánlivě o banalitu typu „Když někdo počmárá nebo po-trhá knížku, tak ho příště do knihovny prostě nepustím“. Jak to tedy je?

Především si musíme uvědomit, že většina knihovnických řádů vydaných provozovateli knihoven, které poskytují veřejné knihovnické a informační služby, byla vydána nikoli za účinnosti zákona č. 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovního zákona), ale ještě za účinnosti zákona č. 53/1959 Sb. o jednotné soustavě knihoven (knihovnický zákon). Tento zákon si příliš nelámal hlavu přístupem veřejnosti k informacím, neboť s ohledem na dobu svého vzniku, měl úkoly zcela jiné. V prakticky nezměněné podobě (novela daná zák. č. 425/1990 Sb. se podstaty zákona vůbec nedotkla) až do 1.ledna 2002 tento zákon platně hlásal, že *„Posláním knihoven, důležitého a účinného masového činitele socialistické výchovy, je přispívat k všestrannému vzdělání pracujících v duchu vědeckého světového názoru a pomáhat při zvyšování jejich politické, kulturní a odborné úrovně; zvláště pak přispívat k rozvoji vědy a techniky, k šíření jejich poznatků a poskytovat pomoc při řešení politických i hospodářských úkolů a při rozvíjení tvůrčí iniciativy lidu v boji za vítězství socialismu.“* Byť od 8.února 1991 byla v účinnosti Listina základních práv a svobod, která v čl.17 odst.1. říká: *„Svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny.“*, a v odst.4. téhož článku dodává : *„Svobodu projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, ochranu veřejného zdraví a mravnosti.“*, zákon č. 53/1959 Sb. se, jak otázkou práva na informace, tak omezením práva vyhledávat informace, vůbec nezabýval. Ani zákon č.106/1999 Sb. o svobodném přístupu k informacím ve vztahu k ochraně knihovního fondu či k ochraně pracovníků a návštěvníků veřej-

ných knihoven před úzkou skupinkou oněch neslušných spoluobčanů nic nepřinesl.

Přes tento chatrný zákonný rámec, který zde platil po celá léta devadesátá, i na počátku třetího tisíciletí, byly vydávány knihovní řády, doposud užívané, které otázku omezení práva vyhledávat informace řešily, dle mého názoru, však nezákonně a v rozporu s ústavním pořádkem této země. Dovolím si například citovat z doposud platného knihovního řádu Národní knihovny (takovéto ustanovení však není a nebylo ojedinělé). Čl.6. odst.1. uvádí: „*Čtenáři jsou povinni řídit se Knihovním řádem a zachovávat pokyny pracovníků knihovny. Musí se podrobit stanoveným kontrolním opatřením, která jsou potřebná pro udržení pořádku a ochrany majetku knihovny. Jsou povinni zachovávat ve všech prostorách knihovny klid a pořádek.*“ A následný odstavec 2. téhož článku: „*Jestliže čtenář nedodrží toto opatření, může být dočasně nebo trvale zbaven práva používat služby Národní knihovny ČR. Tím není zbaven povinnosti nahradit způsobenou škodu ani odpovědnosti podle platných předpisů.*“

Tedy, pro jakékoli nedodržení „*opatření potřebných pro udržení pořádku a ochrany majetku knihovny*“ může být kterýkoli návštěvník Národní knihovny dočasně či dokonce trvale (na doživotí?) „*zbaven práva používat služby Národní knihovny ČR*“, ptám se ? Také jinak řečeno, trvale zbaven práva vyhledávat informace, jejichž zdroj je uložen pouze a jenom v Národní knihovně, ptám se opětovně? Kdo asi rozhodne a v jaké formě, písemně, ústně? Bude toto rozhodnutí přezkoumatelné správním orgánem či soudem? Knihovní řád Národní knihovny odpověď nedává. Přitom může jít o trvalé omezení práva chráněného Listinou základních práv a svobod. A čl. 36 odst. 2 Listiny nám říká: „*Kdo tvrdí, že byl na svých právech zkrácen rozhodnutím orgánu veřejné správy, může se obrátit na soud, aby přezkoumal zákonnost takového rozhodnutí, nestanoví-li zákon jinak. Z pravomoci soudu však nesmí být vyloučeno přezkoumávání rozhodnutí týkajících se základních práv a svobod podle Listiny.*“ Jak z téhle šlamastiky ven. Copak zde není účinná a přitom ústavně konformní a zákonná ochrana před těmi, kteří ničí knižní fond či brání svojí neukázněností uplatňovat právo vyhledávat informace ostatním? Kde nám vlastně začíná a kde končí demokratický právní systém a ochrana základních práv a svobod? Pojdme se pokusit najít alespoň trochu uspokojivou odpověď.

Platný zákon č. 257/2001 Sb. v § 2 písm.a) knihovnu definuje jako „*zařízení, v němž jsou způsobem zaručujícím rovný přístup všem bez rozdílu poskytovány veřejné knihovnické a informační služby...*“ Provozovatelem knihovny je pak podle § 2 písm. i) zák. č. 257/2001 Sb. „*fyzická nebo právnická osoba, která svým jménem v knihovně poskytuje veřejné knihovnické a informační služby.*“ A provozovatel knihovny je podle § 4 odst. 6 zák. č.

257/2001 Sb. „*povinen zajistit rovný přístup všem k veřejným knihovnickým a informačním službám a dalším službám poskytovaným knihovnou.*“ Ten-
týž provozovatel ve smyslu § 4 odst. 7 zák. č. 257/2001 Sb. „*vydá knihovní
řád, v němž stanoví podrobnosti poskytování knihovnických a informačních
služeb.*“

Samozřejmě, že v celém zákoně není ani slovíčko o zlotřilých návštěv-
nících knihoven, o případném správním či jiném řízení s nimi a o sankcích.
Celkem správně. Od toho tu máme především zákon č. 200/1990 Sb.
o přestupcích a trestní zákon.

Pokud jde o přestupky proti veřejnému pořádku, dovedu si představit,
že návštěvník knihovny se může dopustit přestupků ve smyslu § 47 odst.1
písm.c) zák.č. 200/1990 tím, že „*vzbudí veřejné pohoršení*“, nebo písm.d)
tím, že „*znečistí veřejně přístupný objekt*“, nebo písm. f) tím, že „*poruší
podmínky uložené na ochranu veřejného pořádku při konání kulturního
podniku*“, nebo pod písm.g) tím, že „*poškodí nebo neoprávněně zabere
veřejně přístupný objekt nebo veřejně prospěšné zařízení.*“

K definici druhu přestupku proti veřejnému pořádku uvedené pod
písm.f) bych chtěl dodat, že se domnívám, že každodenní provoz ve veřejné
knihovně lze v širším slova smyslu vyložit i jako pořádání kulturního pod-
niku a podmínky uložené na ochranu veřejného pořádku mohou být obsa-
ženy právě v knihovním řádu. Tyto podmínky stanoví provozovatel
knihovny s tím, že je zapotřebí zdůraznit, že pojem „*veřejný pořádek*“
představuje souhrn pravidel chování na veřejnosti, jenž tvoří nejen pravidla
obsažená v právních normách, ale i pravidla chování, která nejsou právně
vyjádřena, ale jejichž zachování je podle obecného názoru a přesvědčení
nezbytnou podmínkou klidného a spořádaného společenského soužití a ve
veřejném zájmu.

Dále se může v rámci návštěvy knihovny návštěvník např. dopustit pře-
stupku proti občanskému soužití ve smyslu § 49 odst. 1 písm. c) zák. č.
200/1990 Sb. tím, že „*úmyslně naruší občanské soužití vyhrožováním
újmou na zdraví, drobným ublížením na zdraví, schválnostmi nebo jiným
hrubým jednáním*“. Rovněž neobvyklý by nebyl přestupek proti majetku
především ve smyslu § 50 odst.1.písm. a), spáchaný tím, že návštěvník
knihovny „*úmyslně způsobí škodu na cizím majetku krádeží, zpronevěrou,
podvodem nebo zničením či poškozením věci z takového majetku, nebo se
o takové jednání pokusí.*“

Není asi nutné stejně podrobně probírat jednotlivá ustanovení trestního
zákona, je celkem lehce představitelné vybavit si trestné činy krádeže, po-
škozování cizí věci či úmyslné ublížení na zdraví, abych vyjmenoval ales-
poň ty skutkové podstaty trestných činů, které se nejvíce nabízejí.

Proč se tolik zabývat přestupkovým či trestním řádem ve vztahu k provozu knihovny? Inu zakázat někomu přístup do knihovny v rámci knihovního řádu, zakázat právo chráněné nejen zákonem, ale, jak již výše uvedeno, i Listinou, je věc nad míru ošemetná. Návštěvník knihovny postižený oním zákazem (sice nevím jakým konkrétním způsobem vydaným, ale fakticky asi dodržovaným) by se mohl, dle mého názoru, nejen obrátit s ústavní stížností na Ústavní soud, že ve smyslu § 72 odst.1 písm. a) zák. č. 182/1993 Sb. o Ústavním soudu „jiným zásahem orgánu veřejné moci bylo porušeno jeho základní právo nebo svoboda zaručená ústavním pořádkem“, ale především by se mohl dožadovat případné náhrady škody vzniklé nesprávným úředním postupem podle § 13 zák. č. 82/1998 Sb. o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem. A obávám se, že by mohl i uspět, neboť neshledávám jakoukoli pravomoc, zákonem mu danou, provozovatele knihovny posuzovat a rozhodovat o tom, které jednání návštěvníka knihovny je či není v souladu se zákonem či s ustanoveními, byť jím na základě zákonného zmocnění vydaného, knihovního řádu. Ostatně např. Národní knihovna si je této skutečnosti plně vědoma a např. v čl. 29 odst. 2. Knihovního řádu je mimo jiné uvedeno: „*Nezávisle na vymáhání poplatku z prodlení vymáhá knihovna upomínkami vrácení děl půjčených mimo budouvu. Po čtyřech bezvýsledných upomínkách (z nichž poslední je doporučený dopis ředitele Národní knihovny ČR) následuje vymáhání právní cestou.*“

Z výše uvedeného je zřejmé, že „zbavení práva používat služeb knihovny“, ať již trvale či dočasně, pokud jde o knihovnu veřejnou, nemá bez dalšího jakékoli místo v demokratickém právním řádu. Co by mohlo (zdůrazňuji ono mohlo, neboť půjde o návrh veskrze hraniční a toliko názor autora) být oním dalším? Především právo vyhledávat informace není právem zcela bezbřehým a dle čl.17 odst. 3 Listiny, jak již výše uvedeno, lze je omezit zákonem za podmínek v Listině uvedených. A zákon č. 257/2001 Sb. ukládá provozovateli knihovny mimo jiné ve svém § 18 písm.b) povinnost zajistit „ochranu knihovního fondu před odcizením a poškozením, zejména ochránit jej před nepříznivými vlivy prostředí...“, což je ustanovení především preventivního charakteru, které provozovateli knihovny dává relativně širokou volnost pro výběr vhodných prostředků na zajištění této prevence.

Dovedu si tedy představit, že se v souvislosti s plněním této preventivní povinnosti může v knihovním řádu objevit ustanovení o tom, že ten, kdo byl seznán vinným spácháním přestupku či trestného činu směřujícímu proti majetku knihovny, především pak oproti knihovnímu fondu, anebo v souvislosti s návštěvou knihovny spáchal přestupek či trestný čin v jejich

prostorách, a byl za tato jednání pravomocně odsouzen, nesmí z preventivních (zákonných) důvodů po určitou dobu používat služeb knihovny. S ohledem na minulé chování v knihovně či vůči majetku knihovny je zde latentní hrozba ohrožení knihovního fondu. A dovedu si představit i databázi takto potrestaných návštěvníků knihovny, která bude opět z preventivních důvodů přístupná i všem ostatním knihovnám poskytujícím veřejné knihovnické a informační služby. V tomto opatření bych viděl ono zákonné omezení výkonu práva vyhledávat informace nezbytné v demokratické společnosti pro ochranu práv a svobod druhých. Neboť škodami vzniklými na knihovním fondu trpí každý, kdo chce svobodně uplatnit své právo vyhledávat informace. Jak jsem však již výše naznačil, jde o stanovisko více méně hraniční a je otázkou, jak by se k takto řešené problematice v případě sporu postavily soudy, především pak Ústavní soud. Odpověď může přinést jenom praxe.

Závěrem bych rád uvedl, že tato úvaha si neklade za cíl kritizovat stávající knihovní řády, a už vůbec ne Knihovní řád Národní knihovny, přijatý v srpnu 1999. Velmi rozumím upřímné snaze provozovatelů knihoven co nejdůsledněji chránit majetek knihoven a především knižní fond. Leč každé lidské chování a mezilidské vztahy mají své určité meze, pokud se ocitají na poli, které je vymezeno zákonem, v daném případě dokonce ústavním pořádkem. Jde tedy o to onu upřímnou snahu legalizovat, dát jí zákonný rámec a o věci přemýšlet a diskutovat. Pevně věřím, že v takovéto diskusi někdo další bude mít daleko lepší a rozumnější nápad, než je ten, který jsem si dovolil uvést, a o kterém si myslím, že při troše dobré vůle by mohl být seznán ústavně i zákonně konformním.

KNIHOVNY V MÉDIÍCH V BŘEZNU 2005 – A CO V ROCE 2006?

Jaroslav Winter, BMI sdružení

Zájem knihoven o zapojení do projektu Březen – měsíc internetu, ani zájem veřejnosti o účast na knihovnických akcích připravených na březen nedosáhl vrcholu v roce 2004, jak se leckdo domníval. Rok 2005 jej ještě překonal. Zatímco v roce 2004 nabídlo zájemcům o seznámení s internetem svoje prostory a pestrou škálu akcí popularizujících internet a současně i svoje služby 300 knihoven, v roce 2005 se jejich počet ještě o 30 zvýšil. Ve 330 knihovnách se uskutečnilo na 1700 akcí a pořadů za účasti zhruba 47 000 obyvatel z celé republiky.

K tomu lze připočítat dalších 12 270 dětí a 2246 dospělých, kteří strávili kouzelnou Noc s Andersenem v některé ze 406 knihoven, škol, družin, domů dětí, dětských domovů či nemocnic na území Čech, Moravy, Slezska, Slovenska, Polska a Rakouska. Ve svém shrnutí nejzajímavějších momentů této unikátní akce, která již tradičně uzavírá aktivity Března – měsíce internetu, dospěly k těmto rekordním údajům hlavní organizátorky Mirka Čápková a Hana Hanáčková z Knihovny B. B. Buchlovana v Uherském Hradišti. Posloužilo jim k tomu 2188 e-mailových zpráv z internetové konference Andersen, která sloužila měsíce předem k přípravám a poté ke sdílení aktuálních zážitků v průběhu noci z pátku 1. 4. na sobotu 2. dubna.

Nepřekonatelného vrcholu nedosáhl projekt Březen – měsíc internetu v roce 2004 ani z pohledu publicity, která mu byla věnována. Jak ukázal monitoring médií, které pro BMI sdružení jako pořadatele Března – měsíce internetu zpracovává společnost Anopress, za období leden až duben 2005 bylo o projektu **Březen - měsíc internetu** v médiích uvedeno celkem **1374** příspěvků, zatímco rok předtím **1207** a v roce 2003 jenom **772** příspěvků. Regionální zdroje se na publicitě v roce 2005 podílely **736** příspěvky, celostátní **638** příspěvky. Ze všech zdrojů nejvíce příspěvků uveřejnily Mladá fronta Dnes (**121**), Právo (**58**), internetový časopis Živě.cz (**29**), Rokycanský deník (**28**) a Rovnost – Brněnský a jihomoravský deník (**25**).

Pro knihovny je jistě potěšitelné, že z 1373 příspěvků se větší polovina, přesněji 722 příspěvky v menší či větší míře zmiňovaly o aktivitách knihoven. Však také Noc s Andersenem měla se 444 příspěvky vůbec největší publicitu ze všech jednotlivých akcí BMI 2005. A také soutěže Webík a Biblioweb se dostaly ještě mezi první desítku nejčastěji zmiňovaných akcí.

Akce	leden 2005	únor 2005	březen 2005	duben 2005	celkem
Noc s Andersenem	7	19	146	272	444
soutěž Zlatý erb	58	60	182	108	408
konference ISSS	1	8	57	97	163
Bezpečný nákup		7	77	21	105
konference Junior Internet	10	13	40	11	74
konference INSPO	6	11	41	9	67
literární soutěž Internet a můj handicap	7	9	35	6	57
soutěž Webík	10	10	22		42
soutěž Biblioweb		1	11	27	39
konference Internet a konkurenceschopnost podniku		4	20	1	25

Zvýrazněným tématem 8. ročníku BMI v roce 2005 bylo nakupování na internetu. Ne všem knihovnickým srdcím asi bylo blízké. Dá se však očekávat, že téma 9. ročníku BMI jim bude bližší – za prozatímním pracovním názvem **Na úřad přes internet** je skryt záměr ukázat na konkrétních příkladech, že již existuje hodně kvalitních webů nebo aplikací, které usnadňují nebo mohou zcela nahradit návštěvu úřadu. Zaměření na e-government v praxi, na komunikaci občanů s úřady nabízí knihovnám řadu možností, jak navázat či prohloubit spolupráci také s místními orgány veřejné správy při propagaci jejich webových stránek.

Bylo by sympatické, kdyby se do 9. ročníku BMI v roce 2006 zapojily nově podle svých možností také alespoň některé knihovny, které teprve získávají připojení k internetu v rámci Projektu internetizace knihoven. Zkušenější kolegové, resp. kolegyně z větších knihoven jim jistě rádi poradí, o jaké akce byl u nich zájem v začátcích popularizování internetu mezi čtenáři a dalšími obyvateli obce.

Lze tedy předpokládat, že ani rok 2005 by nemusel zůstat nepřekonatelným vrcholem co do počtu knihoven zapojených do projektu Březen – měsíc internetu, stejně jako z hlediska mediálního ohlasu, který březnové aktivity knihoven vyvolají.